

PÂRVU BOERESCU

**CONTROVERSE
PRIVIND
ALFABETUL
ȘI
ORTOGRAFIA
LIMBII ROMÂNE**

2012

CUPRINS

Cuprins	2
Argument sentimental	
Mulțumiri	
Introducere	
De ce ortografia?	
Virtuțile simbolice ale alfabetului românesc	
A fost necesară ultima modificare ortografică?	
Litera â din perspectiva științei scrierii	
1. Observații preliminare	
Științele scrierii	
Aspecte ale tradiției	
Funcțiile literei	
Evoluțiile spre [â], evaluate stilistic	
II. Opinii adverse. Acad. Al Graur	
Cercet. Dr. Mioara Avram	
Cercet. Dr. Valeria Guțu Romalo	
Câteva repere istorice	
Ortografia și adevărul științific	
Nume românești uitate	
Și totuși “ sunt ”	
Discuții academice despre ortografie	
Principiile ortografiei și literele alfabetului românesc	
Opiniile comunității științifice despre principiile ortografiei	
O reexaminare critică	
Divergențe privind importanța și / sau utilitatea principiilor	
În ce măsură principiile ortografiei au un caracter justificativ	
Norme ortografice insuficient justificate	
Un nou model teoretic	
Despre rolul și importanța principiului fonetic-fonematic	

Există o motivare a literelor?	
Teoria structuralist-funcțională despre scriere și limitele ei	
Ne întoarcem la Maiorescu!	
Studiul lui Titu Maiorescu “Despre scrierea limbei române”	
Fonetica istorică, opusă “fonetismului” radical și “etimologismului” exagerat	
Literele specifice limbii române, definitiv stabilite de Academia Română în anul 1904 ...	
Alfabet și ortografie	
Litigiul ortografic	
Masa rotundă de la Iași	
Din nou despre principiile alfabetului limbii române	
Din istoria literelor â și î	
Terminologie	
Ortografia - convenție sau știință de tip experimental?	
Adevărurile convenției ortografice	
Semantica literelor	
Opțiunea între â și î din perspectivă semiotică	
Fonetica istorică și opțiunea în favoarea literei â	
Lista cuvintelor moștenite	
Considerații finale. Criteriul frecvenței lexicale	
Proiect de modificare a unor paragrafe din <i>Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație</i> (ÎO - IV - 1983), conform Hotărârii Adunării Generale a Academiei Române din 17 februarie 1993	
Opoziția împotriva literei â și împotriva Academiei Române	
Iluzia dialogului	
Post-scriptum	
Alexandru Rosetti și Iorgu Iordan în 1943	
Două scrisori către scriitorul Romulus Vulpescu	
Repere pentru ortografia actuală	
“Disidența” ortografică	
Ortografia oficială și libertatea de expresie	
Permanența unei neînțelegeri: cum scriem ?	
Iarna vrajbei ortografice	
Din istoria formelor grafice sunt, sint, sent și a variantelor acestora cu semne diacritice...	
O nouă (mini)reformă ortografică	
Din istoria scrierii limbii române (2014), partea nepublicată.	
Ultimele modificări ale ortografiei.....	
Abrevieri bibliografice.....	

Argument sentimental

Această carte, ca orice faptă omenească, are o poveste. Ea începe demult, într-un fel aparent ciudat, cu o ascensiune. Ea s-a petrecut treptat, într-o încăpere neobișnuit de vastă, înghesuită cu tot ce s-a putut salva din calamitatea nenaturală a restrângerii locative de după război. Pe un perete înalt, începând de la înălțimea spetezei unui fotoliu de birou, se întindea spre tavan, maiestuoasă, sculptată din stejar masiv și bine fixată de zidul din spate, biblioteca bunicului.

Borges spune în *Cărțile și noaptea* că și-a imaginat întotdeauna Paradisul sub forma unei biblioteci. Dacă este adevărat că spre Paradis trebuie să urci, atunci într-adevăr eu am parcurs de copil un drum al curiozității, urcând pe măsură ce creșteam, cu câte o poliță, spre rândul cel mai de sus al cărților.

Acolo, unde trebuia să stau în echilibru – sub privirile îngrijorate ale bunicii – pe marginea unei platforme lată de două palme, se găseau adunate și păstrate cu grijă, cu coperțile din piele îmbătrânită și decolorată, cu titluri de un aur palid și câteodată abia vizibil, rămășițele supraviețuitoare până la mine, ale bibliotecii străbunicului meu, cărți aduse cu el de „dincolo”, de peste munți, sau cumpărate aici, în țara liberă.

Câte minunății am putut descoperi! Ce amestec fabulos de cărți românești, latinești, nemțești, franțuzești, chiar și ungurești sau grecești, pe doar trei-patru rafturi !

Copil fiind încă, mi-am zis: La ce mi-ar fi trebuit să cumpăr romanul *Contele de Monte-Cristo* dacă îl aveam sus în bibliotecă, cele opt volume cu gravuri și cu o limbă românească de tot hazul, traducerea lui Baronzi de la 1857–1858? Chiar dacă literele erau amestecate cu slove, puțina rusă învățată în școală tot îmi era de folos, puteam să-l citesc pe Dumas în această veche traducere fără nici o dificultate.

După epuizarea nenumăratelor romane care fac delicia copilăriei, printre care și vechile ediții cu *Misterele Londrei* sau „*Istoria Manoni Lesko și a Kavalerului de Griu*”, crescând, a început să mă intereseze ce se scria, de pildă, în *Real-Enciclopedia* sau *Lexiconul de conversație* al lui Brockhaus, de la 1820, despre Beethoven pe vremea când titanul mai trăia încă, sau despre Wallachei, Țara Românească, dinainte de Revoluția lui Tudor, cu informații și păreri ce par astăzi atât de tendențioase încât sunt imposibil de reprodus. Dar, de la *Istoria bisericească prescurt* de Al. Geánoglu Lesviódax și de la *Practica doctorului de casă* de dr. Episcopescul, cărți apărute cu puțin timp înainte de Revoluția din 1848, până la *Paralela sau Viețile bărbaților illustri* de Plutarh în traducerea lui C. Aristia; de la *Ceasoslovul și Psaltirea* tipărite la Monastirea Neamțului, cea din urmă de către Ieroshim. Isaia Duhov (părintele Duhu, evocat de Creangă) și până la *Documentele istorice despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania*, editate la Viena în 1850, probabil de Aug. Treb. Laurian, vechile cărți românești din bibliotecă erau tipărite cu caractere atât de ciudate și atât de variate ca formă, încât, din momentul în care am făcut cunoștință cu ele, am simțit nevoia să-mi clarific complicata evoluție a scrierii românești, evoluție care contrasta puternic cu stabilitatea alfabetului limbii latine sau a alfabetului limbii grecești, modele pe care le aveam ca termen de comparație de pildă din ediția bilingvă, latină și greacă, a unor texte geografice etc. antice: Procli *de Sphaera liber*, Cleomedi *de Mundo*, Arati Solensis *Phaenomena*, Dionysii Afri *Descriptio orbis habitabilis*, editate la Basilea (Basel, Bâle) în

1547, cea mai veche carte păstrată în casă, dar cedată mai târziu Bibliotecii Academiei Române.

Pe vremea când Maiorescu ne se mai învăța la școală, volumul de *Critice* din 1874, cu un autograf al autorului dăruit lui Ion Creangă și ajuns în biblioteca noastră, mi-a devenit un reper puternic în judecarea imensei varietăți ortografice a scrierii românești. *Bibliografia românească veche* de I. Bianu și N. Hodoș, al cărei prim volum l-am descoperit într-o ladă din podul casei, mi-a dezvăluit la rândul ei multe noi și necunoscute fațete ale vechiului scris românesc.

Curiozitatea mea asupra literelor românești mi-a fost stimulată în egală măsură de aspectul rebarbativ (pentru un tânăr încă neinstruit) al celor câteva documente de la începutul secolului al XVIII-lea, scrise de mână românește, păstrate în familie, pe care abia puteam să le descifrez, deși, de pildă, citirea slovelor chirilice de pe o veche pisanie de biserică nu mi s-a părut niciodată a fi ceva prea greu de înfăptuit.

Hotărârea de a începe serios studiul filologic al problemelor alfabetului și ortografiei românești am luat-o când mi-am propus să editez manuscrisul *Memoriilor din Campania 1877-1878* ale bunicului meu Constantin Z. Boerescu, pe vremea aceea sublocotenent în arma Geniului, publicat în cele din urmă la Editura Corint (2003). În cinstea centenarului Independenței erau puse în circulație texte și scrisori inedite ale combatanților de la 1877, editate în fel și chip, fie cu reproducerea fidelă a grafiei textului (de exemplu *Memoriile generalului Cernat*), fie cu actualizarea nediferențiată a limbii și a ortografiei originalelor, în nenumărate cazuri.

M-am întrebat ce era de făcut, în condițiile în care bunicul respecta cu sfințenie în manuscrisul său de tinerețe o ortografie cât se poate de etimologică, dar, în același timp, utiliza cu talent un limbaj fermecător de autentic, conținând atâtea caracteristici ale vorbirii bucureștene și munteneste de acum 130 de ani, încât astăzi pare a fi un text dialectal. Nefiind tentat de o rezolvare superficială a problemei mele filologice, mi-am propus mai întâi să asimilez cât mai multe cunoștințe de lingvistică, filologie, paleografie, critica textelor și tehnica edițiilor.

Încă cu multă vreme înainte, profesori mi-au fost cărțile: I. Heliade Rădulescu – *Curierul de Ambe-sexe, V*; B.P. Hasdeu – *Etymologicum Magnum Romaniae*; Titu Maiorescu – *Critice*, 1874; Ioan Bogdan – *De la cine și când au împrumutat românii alfabetul chirilic*, în vol. *Omagiu lui Titu Maiorescu*; Sextil Pușcariu – *Dicționarul Academiei* (DLR), la care s-au adăugat colecțiile pe câțiva ani ale revistelor „Convorbiri Literare”, „Viața românească” ș.a. În timp, s-au adăugat apoi lucrările cele mai importante aparținând științelor limbajului, în măsura în care acestea mi-au fost accesibile, precum și tot ce mi s-a părut mai semnificativ în legătură cu istoria scrierii românești.

După apariția, în același an, 1974, a volumului de *Cercetări și studii* ale lui Sextil Pușcariu și a *Micului tratat de ortografie* de Al. Graur, iar apoi, în 1976, a studiului intitulat *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești* de Flora Șuteu, am fost captivat de puternica divergență a punctelor de vedere exprimate în aceste lucrări, asupra unor fapte de ortografie cunoscute de mine din experiență.

Păstrând proporțiile și diferențele celor două domenii, distanța dintre studiul maiorescian *Despre scrierea limbei române*, de exemplu, și secțiunea despre alfabetul limbii române din *Micul tratat de ortografie* al lui Al. Graur, mi s-a părut la fel de mare ca cea dintre sintezele istorice ale lui N. Iorga sau C.C. Giurescu și *Manualul unic de Istoria R.P.R.* al lui M. Roller. Incitat de înnoirea gândirii lingvistice despre ortografie, promovată de Flora Șuteu,

am început, pentru mine însumi, studiul sistematic, comparativ, al problemelor legate de istoria alfabetului actual al limbii române.

De atunci și până acum au intervenit anumite modificări ale ortografiei, au avut loc numeroase discuții pe marginea scrierii corecte, evenimente din care a reieșit clar un fapt: nu se mai știe de ce scriem într-un fel și nu într-altul. De ce folosim o anumită literă și nu alta – prin comparație cu trecutul scrierii noastre sau cu scrierea altor limbi. Pe de altă parte, în numele „progresului” științific, materialul tradițional, durabil, al alfabetului național este mereu expus unor inovații, altminteri bine intenționate, dar contraproductive și efemere, la fel ca și unele din teoriile lingvistice pe care ele se sprijină sau din care se inspiră.

Preocuparea mea pentru niște biete litere poate părea oare excesivă? Totuși, așa cum nimănui nu i-ar fi indiferent dacă cel mai durabil edificiu al unui mare oraș ar fi construit din chirpici și nu din material solid – piatră, beton, marmură, tot astfel, suportul material dar și spiritual pe care s-a clădit cultura română – literele alfabetului românesc – nu îmi pot fi indiferente, cunoscând că evoluția scrierii limbii române s-a condus după un ideal național, estetic și funcțional la care au contribuit, cu o mare pasiune și cu un fanatism incredibil, atât de multe personalități, dintre cele mai reprezentative, ale culturii noastre.

M-aș bucura, desigur, dacă strădania mea pentru limpezirea discuțiilor despre alfabetul actual românesc s-ar dovedi de folos în viitor, iar dacă unele din punctele mele de vedere nu ar găsi toată înțelegerea dorită, din partea cititorilor, reluarea discuției va trebui făcută ținându-se seama totuși de întreg materialul documentar pe care îl prezint în articolele ce urmează.

Mulțumiri

În încheierea acestor rânduri, recunoștința mea se îndreaptă către cei cărora le datorez preocuparea mea pentru studierea codului scris al limbii române, către cei care mi-au facilitat realizarea și publicarea articolelor și studiilor reunite în acest volum.

Cu multă duioșie, un gând de recunoștință îl dedic mai întâi amintirii celui ce a fost colonelul Pârvu Boerescu, cavaler al ordinului “Mihai Viteazul”, tatăl meu și omul de largă deschidere intelectuală care mi-a inoculat dragostea pentru istorie și care m-a ajutat în studiul limbilor străine. Lui îi datorez, pe lângă acordul și sprijinul de a mă forma într-o meserie artistică, bucuria de a mă afla astăzi posesorul micii biblioteci, atât de incitante prin varietatea cărților pe care le conține, pe care mi-a transmis-o de la bunicii săi, profesorul Zaharia Boerescu și librarul-editor Ioan V. Socec.

Ultima modificare a ortografiei românești, inițiată de Academia Română în 1991 și realizată în 1993, mi-a oferit prilejul de a participa la discuția publică pe această temă care a avut loc sub auspiciile Academiei Române, beneficiind de amabila invitație a dnei Flora Șuteu, iar contribuțiile mele scrise în urma acestor discuții au putut vedea lumina tiparului în paginile revistei „Academica” a Academiei Române datorită aprecierii și generozității³ dlui acad. Prof. Mihai Drăgănescu, pe atunci președinte al Academiei Române și director fondator al acestei reviste. Le exprim amândurora, pe această cale, profunda mea gratitudine.

---

³ Ținând seama de caracterul oarecum neobișnuit al intervenției mele în problema ortografiei, profesia mea nefiind cea de filolog sau lingvist, ci de muzician.

Doamnei prof. univ. dr. Flora Șuteu îi datorez în plus excepționala oportunitate de a aprofunda, mai recent sub directa îndrumare a Domniei sale, cunoștințele și studiile mele asupra alfabetului și ortografiei românești. Sunt recunoscător doamnei Flora Șuteu pentru observațiile și sugestiile primite în urma recitirii de către Domnia sa a tuturor textelor reunite în volumul de față, observații cu atât mai prețioase cu cât mi-au permis să îndrept unele stângăcii din articolele și studiile publicate în anii 1991–1993, mici erori inerente unui stadiu de documentare relativ incipient. Mai trebuie să-i mulțumesc Domniei sale pentru faptul că a acceptat să-mi facă aceste observații și sugestii fără a fi întotdeauna de acord cu unele din punctele de vedere exprimate de mine și nici cu tonul polemic, evident conjunctural, al unora din studiile mele.

Datorez de asemenea mulțumiri pentru încurajarea primită, pentru citirea atentă a majorității studiilor și articolelor mele, și pentru sugestiile primite, dlui Gheorghe Ștefan, profesor în Politehnica din București, de al cărui sprijin eficient m-am bucurat pe parcursul redactării întregului volum.

Nu în ultimul rând, doresc să aduc mulțumiri dlui profesor dr. Victor Iancu, Secretar general al Comisiei naționale a României pentru UNESCO, pentru referatul Domniei sale emoționant de favorabil și oferit cu o superioară înțelegere a teoriilor lingvistice despre ortografia actuală a limbii noastre, precum și conducerii Editurii Academiei Române, dlui prof. G. Mihăilă, pentru propunerea spre publicare a acestei cărți în prestigioasa editură a celei mai înalte instituții culturale a țării, care totodată este și păstrătoarea tradițiilor alfabetului național – Academia Română.

INTRODUCERE

De ce, ortografia?

Articolele reunite în acest volum își propun să răspundă exact la această întrebare, dar și la completarea acesteia, anume: cum este posibil ca ortografia actuală să devină un obiect de studiu captivant?

La orice palier al cunoștințelor noastre există două zone. Una este cea a certitudinilor, a ceea ce considerăm că știm, fără să ne mai întrebăm dacă bagajul nostru de cunoștințe înmagazinate reprezintă într-adevăr informații ce nu mai suferă reevaluări, zonă pe care se sprijină în mod necesar automatismele fiecăruia dintre noi. Cealaltă zonă – mai difuză – este aceea în care se regăsesc toate îndoielile, nedumeririle, mirările, întrebările oricărui om sau – de ce nu? – simpla curiozitate, atunci când anumite cunoștințe nu se (mai) pot accepta ca certe, fără discuție. Această a doua zonă, cu cât este mai extinsă, incomodează automatismele noastre obișnuite și câteodată chiar îndrăgite, pentru a se constitui într-un puternic temei al căutării adevărului/adevărurilor și într-un stimulent al acelei gândiri care refuză comoditatea sau stereotipul.

Ortografia este una din materiile în care lucrurile stau puțin diferit. Zona certitudinilor dobândite, bazate pe cunoștințele acumulate în școală, pe deprinderile consolidate încă de atunci și întărite ulterior, se dovedește a fi atotcuprinzătoare. Chiar și greșelile de ortografie izvorăsc de multe ori tot dintr-un exagerat sentiment al certitudinii celui care scrie și care nu simte nevoia nici să-și revadă ori să-și corecteze textul și nici să consulte din când în când un îndreptar ortografic.

În mod normal, pentru a deveni o certitudine, scrierea corectă trebuie să se bazeze pe buna cunoaștere a întregului ansamblu de norme descris și exemplificat în îndreptarele ortografice, în dicționarele cu același profil și explicat în lucrările destinate popularizării ortografiei actuale, urmând după aceea, totuși, ca certitudinea dobândită să nu devină un fetiș și să nu inhibe, ireversibil, exersarea necesarului simț critic chiar și în acest domeniu.

Caracterul de obicei socialmente acceptat al codului limbii scrise permite asocierea acestuia cu o sumă de idei primite de-a gata, devenite cu timpul prejudecăți ilustrative pentru ideologia lingvistică a prezentului. Prejudecata cea mai răspândită astăzi ar fi aceea că scrierea limbii române este „fonetică”¹ și, din acest motiv, „simplă”. Mitul reduționist al „fonetismului” și al „simplității”, apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea, moștenire a disputelor filologice de atunci, a creat printre altele, o viziune maniheistă asupra alfabetului limbii române litera **â** de exemplu, fiind considerată de unii teoreticieni ca „fără noimă”², în aceeași situație, dar mai favorizată, aflându-se și litera **x**: „un semn inutil”³, literele fiind clasate de subiectiva părere a unora sau altora în funcție de pretinsa „utilitate” sau „noimă” concedată literelor românești!

Miturile reduționiste în materie de ortografie se manifestă cu violență atunci când în aria culturală a limbii române apar, din păcate cu o frecvență aproape unică în lume, niște evenimente pe care le putem califica, metaforic vorbind, drept „cutremure” undeva în spațiul culturii, momente în care cetățeanul este silit să-și părăsească o parte sau chiar toate vechile

---

¹ Prejudecată exprimată curent prin sintagma hazlie și emblematică: noi, românii, avem „o limbă fonetică”!

² Cf., mai recent, Pruteanu, 1995.

³ Cf. Graur, 1974, p. 156

deprinderi ale scrisului și cititului, devenite deodată impracticabile, pentru a învăța, iarăși, ceea ce credea că știe sigur.

Aceste „cutremure”, cunoscute sub denumirea generică de reforme ale ortografiei limbii române, precum și cauzele care le provoacă, au fost obiectul mirării, curiozității mele și apoi, al cercetărilor pe care, adunate în volum, le prezint binevoitorului cititor, cu o mare încredere în puterea lui de a discerne adevărul.

Trebuie să fac o precizare importantă: mi-am propus să limitez demersul la ceea ce Titu Maiorescu denumea „cercetarea alfabetică”, anume la întregul context în care trebuie purtată discuția despre statutul literei **â** din alfabetul limbii române, cu o preocupare specială pentru analiza argumentelor vehiculate în controversa provocată, în ultimă instanță, (și) de ultima modificare ortografică.

O a doua precizare, necesară și ea, se referă la ponderea relativ însemnată pe care o are istoria ortografiei în niște studii care vizează, așa cum a fost arătat, o problemă actuală a scrierii românești. Nu numai că nu există incompatibilități între cele două planuri ale cercetării, cel diacronic și cel sincron, dar orice ignorare sau punere între paranteze a unor fapte istorice nu poate face decât să prejudicieze buna înțelegere a prezentului și, mai ales, să impiețeze asupra corectitudinii soluțiilor ce trebuie aplicate în viitor.

Virtuțile simbolice ale alfabetului românesc

Ca intrare în materie și pentru a lămuri un punct rămas insuficient discutat în articolele ce urmează, aș dori să arăt de ce trebuie să pornim de la o înțelegere mai largă a semnificațiilor alfabetului limbii române decât suntem obișnuiți să găsim în lucrările de popularizare a ortografiei.

Literele alfabetului sunt în primul rând semne. Înțelesul primordial al semnului alfabetic rămâne sunetul corespunzător din limba vorbită. Acest lucru nu înseamnă că o literă *trebuie* să se limiteze la semnificația sa intrinsecă. Capacitatea de simbolizare a literei este practic nelimitată, prin simplul fapt că oamenii care o utilizează sunt liberi să-i acorde orice conținut simbolic doresc, cu singura condiție ca acesta să devină o convenție cunoscută și acceptată de utilizatori. Să luăm un exemplu banal, majuscula **N**. În scrierea curentă ea poate însemna, urmată de punct, prescurtarea numelui de persoană *Nicolae*. Fără punct, **N** simbolizează elementul chimic „*azot*”. Litera **h** poate fi, alături de valoarea sa de bază, ca semn al sunetului corespunzător, un simplu semn ortografic în trigraful *che* sau *chi*, din punct de vedere fonetic având în acest caz valoarea de literă „*mută*”. În geometrie, de pildă, **h** poate simboliza *înălțimea* unei figuri. Asemenea exemple sunt nenumărate și arhicunoscute.

Lucrurile se schimbă atunci când vine vorba despre alfabetul limbii române luat ca un tot, ca o entitate semnificativă. Are sau nu are alfabetul limbii române un caracter de simbol? Răspunsul la această întrebare nu-i preocupă de obicei pe specialiștii în limba română pentru că, în condițiile cvasiuniversalității utilizării actuale a alfabetului latin, existența unui alfabet românesc de tip latin nu este decât un fapt normal, legat de apartenența limbii noastre la familia limbilor romanice.

Pentru a sesiza rolul simbolic pe care îl are alfabetul limbii române trebuie să ne amintim de întâiul temei istoric al unității românești, cel care a fost conștiința unității de neam și de limbă a tuturor românilor. Construcția statului național – România, de la mica la marea Unire – datorează enorm vechii ideologii lingvistice românești conform căreia limba națională

este fundamentul existenței naționale. Nu întâmplător, occidentalizarea romanică, masivă, a limbii, a societății și a statalității românești a fost jalonată de apariția, de oficializarea și de definitivarea inventarului de litere ale alfabetului limbii române, alfabet care era și este „icoana” vie, vizibilă, permanentă, a latinității esențiale a limbii române.

Anul 1780, anul apariției primei gramatici tipărite a limbii române, veritabil manifest al noului alfabet național creat cu un an înainte, este momentul intrării românilor în acea epocă de transformări structurale fundamentale pe toate planurile, care a condus la crearea României moderne. Oficializarea alfabetului latin a coincis cu realizarea Unirii Principatelor, sincronia celor două evenimente fiind mai mult decât elocventă. Unificarea ortografiilor începută în anul 1881 de Academia Română și definitivarea alfabetului limbii române realizată în anul 1904 au precedat, semnificativ, înfăptuirea idealului național, Marea Unire din anul 1918.

Caracterul de simbol național al alfabetului românesc modern, evident în epoca eroică a devenirii istorice a statului român, s-a mai estompat pe parcurs ca urmare a caracterului nesimbolic al abordărilor pragmatice ocazionate de reformele din 1904 și 1932. Totuși, păstrarea soluțiilor anterioare în ceea ce privește inventarul alfabetic demonstra voința vechii Academii Române de a nu se clinti din tradiția alfabetică consolidată între anii 1881 și 1904.

Cei care au sesizat cel mai bine valoarea inestimabilă de simbol al alfabetului românesc au fost adversarii Unirii românilor. Ideologii sovietici care au dorit crearea unei „limbi moldovenești” izolate de restul masivului lingvistic dacoromân, dintr-o lipsă acută de material propriu-zis lingvistic „exclusiv” basarabean, au găsit soluția salvatoare pentru scopurile lor, înlocuirea alfabetului național românesc cu o variantă superficial adaptată pentru limba noastră a alfabetului limbii ruse⁴.

Izolarea politică și culturală a moldovenilor de peste Prut de restul românilor a fost realizată cu succes, fără hiaturi, cu începere din anul 1944, și pe calea totalei amputări a simbolurilor naționale românești⁵. Efectele acestei izolări au ieșit la iveală abia în 1989, cu ocazia revenirii la „grafia” latină în fosta R.S.S. Moldovenească. Din simbol cu caracter *național* românesc, în noua republică „descălecată” de regimul sovietic, alfabetul latin românesc a decăzut și a rămas un simbol *lingvistic*, doar simbolul limbii literare comune⁶ *transstatale*.

---

⁴ Această variantă – alfabetul chirilic „moldovenesc” – a apărut în Basarabia în condițiile în care regimul țarist a reușit, în deceniul al 8-lea din secolul trecut, să suprima folosirea limbii române în școli și în biserică, fapt ce a avut drept consecință treptata dispariție a vechii scrieri chirilice tradiționale românești, împreună cu încercările de adoptare a scrierii cu alfabetul latin din această provincie. După evenimentele anului 1905, publicațiile românești basarabene au fost silit să folosească alfabetul rus, tranziția la alfabetul latin realizându-se în Basarabia abia în anul 1918. Politica lingvistică de deznaționalizare și de izolare culturală a moldovenilor din U.R.S.S. a continuat și după anul 1918, tot pe calea impunerii alfabetului limbii ruse, iar cei câțiva ani de utilizare a alfabetului latin, prin anii 30, în fosta R.S.S. Autonomă Moldovenească din stânga Nistrului, n-au fost decât perioada unui scurt armistițiu în lupta ideologică dusă acolo împotriva influenței culturale a României „regale” ori „burghezo-moșierești”.

⁵ A nu se confunda cu puținele simboluri istorice tolerate în spirit strict regional: cei câțiva domnitori moldoveni „recuperați” datorită unor legături cu Rusia (Cantemir, chiar și Ștefan cel Mare etc.), dar scoși din contextul românesc, în același mod procedându-se și cu operele „alese” ale unor scriitori clasici – Alecsandri, Eminescu (!!) – considerați „moldoveni” pentru că s-au născut în “Moldova”, nu și în “România”, denumire apărută *oficial* abia după unirea Moldovei cu Țara Românească.

⁶ A se urmări discuția care se mai poartă încă, peste Prut, în legătură cu numele limbii de stat [sic!], adică al limbii naționale – „moldovenească” sau „română”, primul nume fiind cel înscris în prezent în Constituția Republicii Moldova.

Ideea *degradării* caracterului de simbol al literelor și alfabetului național merită să fie ilustrată, de asemenea și în egală măsură, în contextul României ultimei jumătăți a secolului XX.

A fost necesară ultima modificare ortografică?

Mai întâi, o lămurire preliminară. Despre necesitatea/ oportunitatea recentelor modificări ale ortografiei și, mai ales, despre lipsa acestei necesități/ oportunități s-a discutat foarte mult și se mai discută încă. Aceste concepte, deși mult mediatizate, când se referă la evenimente din sfera culturii nu au o foarte mare limpezime. Ca să clarificăm lucrurile, trebuie să pornim de la ceea ce vom numi *actant*, de la cel care susține existența unei *necesități culturale*, detaliind obligatoriu criteriile (sau principiile) pe care acesta le invocă. (Este de la sine înțeles că ceea ce îi trebuie unuia – persoană, grup, instituție etc. – *poate* să nu-i trebuiască și altuia, dar este la fel de evident că niciun criteriu invocat *nu este mai presus de critică*.)

Putem deosebi cinci categorii de actanți:

1) Instituția care a hotărât și a impus reforma – *Academia Română*.

2) Grupul *inițiatorilor și susținătorilor* reformei – marea majoritate a membrilor Academiei Române din anul 1993, unii scriitori, câțiva filologi sau lingviști și alți intelectuali care au dorit această reformă și sunt preocupați de realizarea ei în bune condiții.

3) Grupul *criticilor și opozaților* față de reformă – mulți filologi și lingviști, o parte dintre profesorii de limbă română, unii ziariști și, în general, acei intelectuali care au fost neplăcut impresionați de faptul că Academia Română a „îndrăznit” să pună la vot, în plenul ei, propunerea de „restaurare” a normelor ortografice tradiționale privitoare la *â* și *sunt*⁷.

4) Categoria „*disidenților*” față de modificările ortografiei votate de Academia Română în 1993, modificări pe care aceștia *nu le respectă* atunci când tipăresc textele proprii sau pe ale altora⁸. (Această categorie include doar o parte din grupul opozaților, întrucât nu toți opozații practică și „disidența” ortografică.)

5) Imensa *majoritate* a cetățenilor *nepreocupați*, care urmăresc pasiv disputa ortografică, descercându-se practic, în funcție de obișnuințe sau de obligații, mai bine sau mai rău, cu amândouă variantele ortografiei actuale, cu cea abrogată și cu cea oficială. (Această majoritate nu este omogenă, ea divizându-se în simpatizanți, indiferenți, refractari, nemulțumiți sau pur și simplu necunoscători ai modificărilor de care vorbim.)

Dacă individualizăm *criteriile*, trebuie să ținem seama de atitudinea fiecăruia dintre actanți, dar, pentru a nu transforma această introducere într-un studiu de caz, mă voi mulțumi să enunț criteriile cele mai importante, în câteva situații tipice.

Cea mai importantă categorie referențială o constituie, așa cum am arătat, mulțimea utilizatorilor ortografiei, cetățenii fără preocupări filologice care au dobândit prin școală deprinderea scrisului corect. Pentru această categorie principalul criteriu de apreciere a schimbărilor ortografice este raportarea lor la ortografia învățată și devenită o obișnuință grafică.

⁷ Am considerat necesar să dau în bibliografie cât mai multe titluri care prezintă interes, aparținând celor două grupuri.

⁸ Despre „disidența” ortografică, mai veche sau mai recentă, vezi ultimele două studii din cartea de față.

Criteriul *lucrului învățat* determină la nivelul psihologiei sociale impresia că orice schimbare a normelor scrierii, indiferent de motiv, reprezintă o potențială complicație, fiind îndeobște acceptat că în practică există o echivalare între lucrul *învățat* și lucrul *simplic* de realizat. Deprinderile ortografice o dată dobândite (nu interesează aici cu cât efort inițial) devin o frână pe calea oricăror schimbări ale normelor ortografice cunoscute și devenite *tradiționale*.

Din această cauză, pentru *majoritatea* cetățenilor, *orice* modificare a ortografiei este privită ca *necesară* și mai ales ca *inoportună*. Ea îl supune pe cetățean la un efort suplimentar realizabil *de bunăvoie* doar în condiții și în momente de mare entuziasm, de avânt național. Au existat în trecut asemenea momente, dar rare: lupta pentru drepturi naționale în Transilvania, perioada Unirii Principatelor, afirmarea independenței Moldovei de peste Prut față de Federația Rusă și... cam atât. Dacă am admite criteriul *lucrului învățat* ca fundament social al scrierii corecte, pentru o mare majoritate a intelectualilor din orice țară cu ortografie consolidată *nici o reformă a ortografiei n-ar fi necesară!*⁹

Ținând seama de criteriul *lucrului învățat*, a critica doar ultima hotărâre a Academiei ca necesară este o exagerare și o ipocrizie. Din *acest* punct de vedere, reforma din 1953, ca și totalitatea reformelor anterioare nu au făcut decât să-l împiedice pe cetățean de a-și stabili ori de a-și păstra deprinderile scrisului și cititului învățate în copilărie.

Cred, pe de altă parte, că nu este bine să absolutizăm niciunul dintre criteriile pe baza cărora ne întemeiem aprecierile și mai sunt de părere că a învăța permanent este o necesitate. Această permanentă învățare, sperăm, va deveni un reflex al viitorului, iar din acest motiv nu-i acord criteriului lucrului învățat decât o importanță relativă. Îi recunosc însă valoarea și îi pot evalua consecințele, dintre care inerția la sau rezistența față de schimbare este cea mai evidentă.

În practică, în privința procedurii, dacă s-ar prezenta ocazia, este foarte probabil că cetățenii *nu* ar vota favorabil, după cum niciodată n-au votat și nici n-au fost solicitați să voteze vreo modificare ortografică. Agitația populistă a multora dintre opozanții actuali, cu scopul de a supune modificarea ortografiei unui „plebiscit”, indiferent de amploarea lui¹⁰, reprezintă o inițiativă fără precedent. Dacă poate fi invocat vreun precedent, acesta este cu siguranță cel al reformei ortografiei din 1953. Trebuie spus că în special *norma nr. 1 din 1953*, care suprima litera *â* din alfabetul românesc, aceasta nu a fost supusă vreunui vot popular oricât de restrâns, nici măcar votului Academiei, ci a fost hotărâtă pe cale administrativă, *fără discuții publice* pro și contra, prin hotărâre guvernamentală.

Realitatea ne face să recunoaștem că necesitatea sau oportunitatea unor reforme ale ortografiei este apreciată și, în ultimă instanță, hotărâtă de un grup puțin numeros de persoane cu preocupări în domeniu, care dispune de autoritatea instituțională necesară impunerii unei decizii de politică lingvistică și culturală la scară națională.

Din punct de vedere legal, în prezent *numai* Academia Română are dreptul de a iniția și de a decide schimbări ale ortografiei oficiale¹¹, în conformitate cu atribuțiile sale statutare, în conformitate cu rolul tradițional atribuit Academiei Române încă de la începuturile sale,

---

⁹ Vezi, în acest sens, încercările „nereușite” franceze și portugheze din ultimii ani, despre care vom vorbi mai departe.

¹⁰ A se vedea, în studiul de caz cu titlul *Iluzia dialogului*, din volumul de față, felul cum profesorii unui liceu din Mehadia imaginau un plebiscit sui-generis pentru respingerea modificărilor ortografice din 1993.

¹¹ Pentru detalii, a se vedea, mai departe, studiul intitulat *Repere pentru ortografia actuală*.

anume acela de a stabili regulile ortografiei românești, după modelul altor academii naționale, de exemplu cel al Academiei Franceze, al Academiei Regale Spaniole etc.

Motivația necesității și oportunității reformelor ortografice formează un capitol amplu din istoria ortografiei naționale. Nu este locul, în această introducere, să dăm amănunte asupra motivelor care au condus la ultima decizie academică, cea din 1993, având în vedere că studiile care urmează au drept scop tocmai lămurirea acestei probleme, în întregul ei context.

LITERA Â DIN PERSPECTIVA ȘTIINȚEI SCRIERII

Motto:

De la sine nu se îndreptează nimic în capetele unei generații; [...] datoria de a afla adevărul și de a combate eroarea se împune fără șovăire fiecărui om...

Titu Maiorescu, *Observări polemice*, 1869.

I.

Observații preliminare

Redeschiderea de către Academia Română a dezbaterii publice în privința unei litere a alfabetului românesc - â - la 131 (129)¹ de ani de la adoptarea oficială a alfabetului latin pentru scrierea limbii române și la 110 ani de la prima ortografie oficială a Academiei Române, dovedește fără putință de tăgadă atât insuficiența unor distorsionări ale deontologiei cercetării științifice de specialitate, mergând de la neglijarea, ignorarea sau ocultarea unor aspecte ale realității din acest domeniu până la dezinformarea dovedită, involuntară sau voită, a publicului cititor.

Se știe că litera â cu valoarea ei actuală a făcut parte din toate sistemele ortografice oficiale școlare, respectiv academice, de la 1858 până în 1953. Reforma ortografiei din 1953 a îndepărtat din alfabetul limbii române litera â care nota sunetul [â, î] medial, neținându-se seama de tradiția puternic încetățenită a acestei litere în scrierea românească modernă. Scopul declarat al acestei „simplificări” - aplicarea „științifică” a principiului fonetic (fonematic) nu a fost atins deoarece, prin forța tradiției, s-a dovedit necesară păstrarea ambelor litere, â și î, pentru unul și același sunet. Rezultatele simplificării iluzorii dintre anii 1953–1965 au constat pe de o parte în întărirea paradoxală a valorii simbolice atribuite literei â, care fusese dintotdeauna asociată cu numele țării și al poporului nostru și care reprezenta una din formele de manifestare vizibilă a latinității limbii române. Acest fenomen a avut loc ca o reacție la dispariția ei temporară din alfabet. Pe de altă parte, s-a întrerupt o tradiție grafică legată de această literă, care dura de aproape două secole și a fost modificată temporar, în sensul depărtării de modelul grafic latin-roman, scrierea unui însemnat număr de cuvinte moștenite din limba latină, inclusiv derivatele acestora. În clasa numelor de familie a apărut în 1965 o

---

¹ Articolul a fost scris și publicat în anul 1991.

regulă vagă, formulată abia în 1982 [DOOM], doar parțial justificată², și un haos în scrierea numelor de familie contemporane.

Anticipez o concluzie a cercetării de față: a fost o greșeală, impusă, în condițiile presiunilor din afara țării, în contextul ideologic și politic al epocii comuniste, în timpul perioadei de ocupație sovietică, context antilatinist, antitraditionalist și în multe privințe antinațional.

Este semnificativ faptul că Institutul de Lingvistică din București al Academiei Române, care și-a asumat și responsabilitatea legiferării ortografiei românești, nu a încercat să restabilească în întregime adevărul istoric în legătură cu litera **â**. Este simptomatică împrejurarea că Academia Română a fost nevoită să reia problema literei **â** împotriva dorinței acestui institut și că cercetarea este efectuată, uneori, de oameni cu o pregătire diversă, adesea din afara acestui for specializat. Nu poate fi o mai bună dovadă de dogmatism și de imobilism în planul științei decât aceasta, cu riscul antrenării, în contrapartidă, a unei liberalizări anarhice în ortografia românească.

Științele scrierii

Într-o controversă ce se pretinde științifică este strict necesar să se precizeze știința în numele căreia se poartă discuția. Codul sonor, limba vorbită, are propria sa știință, lingvistica, lucru îndeobște cunoscut. Mai puțin cunoscut este faptul că și codul grafic, scrierea, dispune de o știință proprie, denumită uneori grafonomie³ sau gramatologie⁴, cu ramurile sale – grafetica, grafemica⁵, grafetica istorică⁶, paleografia⁷ etc., constituită ca un subdomeniu al semioticii, dar care nu are încă un statut determinat în învățământul de specialitate, lucru ce duce la confuzii de competență și la amestecul nejustificat al metodelor cercetării de tip „lingvistic general” într-un domeniu învecinat, dar esențialmente diferit. Să ne explicăm.

Idealul fonocentrismului ortografic

Cercetarea lingvistică de tip pozitivist, neogramatic și mai ales structuralist, își propune să studieze *exclusiv limba vorbită*, făcând abstracție de grafie, de aspectele limbii scrise. „Le linguiste fait donc *par principe* abstraction des faits de graphie”⁸. *Tratatul de lingvistică generală* sub redacția lui Al. Graur, S. Stati și L. Wald [1972] acordă scrierii și ortografiei mai puțin de două pagini: „...există motive de ordin principal [sic ?] care se *opun introducerii studiului scrierii printre disciplinele lingvistice propriu-zise*” [p. 266, s.n.]. Pornindu-se de la

---

² „Litera a se folosește numai în numele propriu *România* și în cuvintele din familia lui (*român, românesc, românește* etc.). Admisă și în numele proprii de familie după dorința purtătorilor lor: *C. Brâncuși*.” [DOOM¹] O regulă extrem de dificil de aplicat cu strictețe, deoarece presupune cunoașterea pe dinafară a unei listec-dicționar cuprinzând numele proprii cu **â**, de o oarecare notorietate.

³ Cf. Flora Șuteu, 1976, p. 30 - 0.4.2. și nota *.

⁴ Cf. I. J. Gelb, 1963, p. 23.

⁵ Cf. H. P. Althaus, *Lex.*, 1973, p. 138, 142.

⁶ Ibidem, p. 141.

⁷ Disciplina care are statut de știință auxiliară a istoriei, fiind predată la facultățile de istorie și la cursurile de arhivistică.

⁸ A. Martinet, L.G. p. 11, s.n.: (traducere) „Lingvistul face deci abstracție de faptele de grafie, *din principiu*”.

constatarea că „scrierea este o semie substitutivă” [idem], se accentuează caracterul subordonat al scrierii față de limba vorbită prin următoarea definiție: „Ortografia ca domeniu științific aparține lingvisticii aplicate”⁹. Iată de ce grafonomia, știința scrierii, în ansamblu este desconsiderată și practic neglijată sau ignorată de un număr prea mare dintre lingviști. Abordarea scrierii și ortografiei dintr-o perspectivă strict „lingvistică”, din unghiul exclusiv al limbii vorbite, produce o limitare inadmisibilă a obiectului cercetării și duce, prin prezentarea fatalmente trunchiată a faptelor, la concluzii inoperante sau chiar greșite.

O cercetare corectă trebuie să ia în considerare în egală măsură atât aspectele „lingvistice” cât și cele „extralingvistice” ale scrierii, cu atât mai mult cu cât „sistemul” alfabetic (grafematic) este în esența sa o realitate „extralingvistică”.

Pentru logica de tip “exclusiv lingvistic” este ilustrativ modul cum unii autori leagă „progresul principiului fonetic” de “întărirea fundamentului științific al ortografiei” și de „progresul științei românești”¹⁰.

Proporția reală a aplicării principiului fonetic

Principiul fonetic sau fonetic-fonematic este un principiu *practic, relațional, de economie a semnelor*, conform căruia unui sunet-tip este de dorit să-i corespundă, *dacă se poate*, un singur semn grafic, o literă. Examinând lucrurile din perspectiva științelor scrierii, constatăm că nu se poate decreta un principiu relațional, economic, drept criteriu științific suprem al ortografiei și al alfabetului limbii române, cu atât mai mult dacă respectivul principiu are de fapt un câmp de aplicare limitat. Este cel puțin un abuz.

O cercetare a acad. Em. Vasiliu [1979] confirmă, pe baze științifice, aprecierile dnei Flora Șuteu [1986, p. 19], anume „că ortografia românească nu este pur fonetică, ba chiar este mai puțin fonetică decât se crede în general”, sau „A vorbi de principiul fonologic în ortografie este, dincolo de acest aspect al lipsei de utilitate practică imediată, și oarecum impropriu” [p. 59].

Raportând unitățile alfabetice la descrierile fonologice ale limbii române se constată că 44% din literele alfabetului sunt polisemantice și există probabilitatea ca 87% din literele polisemantice să-și actualizeze polisemia, 39% din literele alfabetului pot genera ambiguitate, 14% sunt în relații de sinonimie, iar 8% generează cazuri de indeterminare grafică!¹¹ Se poate admite o lipsă de fundament științific pentru acele situații în care principiul fonetic-fonematic nu se aplică în scrierea limbii române? Se poate lega progresul științei de un principiu ortografic care *nu are nici o relevanță* în alegerea unei litere sau a alteia pentru scrierea unui anume sunet-tip? Desigur că nu.

Aspecte ale tradiției

Caracterul „eminamente convențional” al scrierii și ortografiei, „rezultat al unor procese conștiente, care implică decizii social acceptate”¹², opus caracterului „natural” al limbii

---

⁹ Flora Șuteu, 1986, p. 14.

¹⁰ Mioara Avram, Reforma ortografiei (I) *Diversiunea* â, pct. 7., în România liberă, 13.03.1991, p. 4.

¹¹ Em. Vasiliu, 1979, p. 102-104.

¹² Valeria Guțu Romalo, România literară, 13/1991, p. 9.

vorbite, nu trebuie interpretat în sensul arbitrarului literei sau al subiectivismului normei alfabetice și ortografice. Acest lucru a fost demult afirmat de către Titu Maiorescu: „Tărâmul semnelor este tărâmul cel mai alunecos în scriere. Îndată ce părăsim înțelegerea lor cunoscută din vechime, introducem o confuzie de a cărei responsabilitate ar trebui să se ferească orice autor conștientios (cuminte). Aci este câmpul cel mai nepotrivit pentru descoperiri nouă” [1874, p. 20]¹³.

Sau, cum spune Viggo Bröndal: „Un système de signes établi, par exemple un alphabet, n’a de valeur qu’autant qu’il est constant”¹⁴. [1948, p. 37]

Alfabetele și valoarea fonetică a literelor se constituie în timp, în istorie, și se transmit prin *tradiție*. Iată motivul pentru care, cu rare excepții, cei ce dau importanță numai limbii vorbite – de obicei acei lingviști lipsiți de o specializare în științele scrierii – departe de a deține monopolul adevărului științific în privința *alfabetului limbii române* – sunt de fapt structural impermeabili la conceptul fundamental, *extralingvistic*, al științei scrierii, anume *tradiția grafică*.

Aceasta poate fi definită ca un mănunchi de caracteristici structurale și/sau funcționale, cu o mare constanță în timp, comune tuturor sistemelor alfabetice și ortografice ale unei limbi date, în evoluția sa istorică. Tradiția grafică, care se constituie în primul rând *prin școală*, este *condiționată extralingvistic*, din afara sistemului, de prestigiul semnelor grafice (de modelul alfabetice), de curentul cultural dominant, de contextul ideologic și social-politic și în cele din urmă de autoritatea instituțională garantă a sistemului de norme alfabetice și ortografice. Condiționarea *internă* a tradiției grafice, care se realizează prin interrelația dintre normă și uz (practica curentă a scrisului) și care răspunde funcțiilor generale ale scrierii (comunicarea vizuală și conservarea informației), se manifestă istoric prin gradul tot mai mare de stabilitate a „sistemului” alfabetic (grafematic) și ortografic, stabilitate bazată în scrierea românească, în cazul alfabetului latin, așa cum s-a dovedit, pe un principiu director unic care suplinește absența unei tradiții corespunzătoare neîntrerupte a alfabetului latin în notarea limbii române.

Funcțiile literei

Pentru scrierea limbii române *cu alfabet latin*, acest „principiu director unic al tuturor sistemelor alfabetice și ortografice câte s-au creat de la 1780 până astăzi” este enunțat explicit pentru prima oară de dna Flora Șuteu în singurul (până acum) studiu despre „*Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*” [1976], în fapt unica contribuție serioasă, riguros științifică și amănunțită în fundamentarea unei teorii a scrierii eliberate de prejudecăți „pseudolingvistice”. Citez definiția dată de dna Șuteu [p. 75]: „*litera*, ca element component al sistemului alfabetic a fost concepută ca *o unitate de expresie a structurii tipologice romanice a limbii noastre*”.

„Litera are o dublă funcție:

- 1) semn al sunetului;
- 2) semn al originii sunetului”.

„Acesta a fost și *a rămas* principiul director unic al sistemului ortografic românesc care i-a asigurat *continuitatea*”.

¹³ Vezi, mai recent, și părerile acad. Em. Vasiliu, *Introducere în teoria limbii*, 1992, p. 45.

¹⁴ (Traducere): Un sistem de semne instituit, de exemplu un alfabet, nu are valoare decât în măsura în care este statornic (nemodificat).

Principiul director unic, ca principiu imanent al scrierii române, își subordonează celelalte principii ortografice, care au, fără excepție, un câmp limitat de aplicare, limita fiind tocmai respectarea principiului director unic al sistemului alfabetic românesc.

Orice semn de întrebare cu privire la valabilitatea acestui principiu director unic, astăzi, nu poate însemna decât neînțelegerea sau desconsiderarea rostului alfabetului latin în scrierea limbii române, într-un moment când limba și grafia latină continuă să fie cele mai puternice mijloace, arme la nevoie, în afirmarea și apărarea conștiinței naționale românești. Conștiința națională românească, conștiința latinității noastre nu poate deveni doar o piesă de muzeu pentru admirația sau simpla curiozitate a străinilor. Ea ne aparține, face parte din ființa noastră națională. La fel și în alfabetul românesc, literele **â** și **î** nu se adresează străinilor, cum pretind unii, ci sunt o formă de expresie a latinității limbii române, pentru noi înșine.

Controversa privind literele **â** și **î**

Controversa cu privire la litera **â**, scuturată de noianul de argumente și contraargumente care doar complică lucrurile, este în fond extrem de simplă. A fost și este vorba de *a alege* dintre cele două litere **â** și **î** – pe care le avem prin tradiție și dintre care nu putem elimina pe nici una (reintroducerea în norma oficială a literei **â**, în 1965, corespunde unui consens general) – litera de bază, reprezentativă, pentru sunetul-tip transcris fonetic [î]. Deci, **â** (**î**) sau **î** (**â**)?

Starea de dezinformare a cititorilor în legătură cu această întrebare pornește de la neglijarea sau ocultarea consecventă a faptelor și a adevărilor științifice și/sau istorice. (Ipoteza perfecte ignoranțe este greu de acceptat.) Iată câteva exemple.

Principiul director unic al ortografiei noastre, enunțat de dna Flora Șuteu, singurul progres teoretic fundamental în studiul scrierii, de la Titu Maiorescu până astăzi, nu a fost luat în seama de nici o lucrare de *popularizare* a ortografiei deși au trecut 15 ani de la publicare. Deranjează oare progresul științific pe susținătorii literei **î** în interiorul cuvintelor, poziție în care, cu evidență, litera **î** nu corespunde funcției secunde a literei, de „unitate de expresie a structurii tipologice romanice” a limbii noastre?

Chiar dacă studiul lui Titu Maiorescu *Despre scrierea limbii române* a mai fost reeditat după o lungă perioadă de interdicție, nici el nu este luat în seamă și comentat cum s-ar cuveni în vreo lucrare de popularizare a ortografiei din ultimii ani, pentru același motiv: trecerea sub tăcere a istoriei scrierii care incomodează punctul de vedere oficial.

Nu sunt cunoscute nici discuțiile dintre academicienii Titu Maiorescu, Petru Poni, Ioan Bogdan care au avut loc în Ședința Comisiei Academiei Române (pentru reforma ortografiei) din 17 martie 1904¹⁵, care au meritul de a fi fost pe cât de concise, pe atât de clare. Titu Maiorescu (filosof, critic literar, raportorul Comisiei ortografice a Academiei în anii 1881 și 1904): “...bine ar fi fost poate să-l admitem [pe **î** din **i**] pretutindeni, afară de cuvântul *România* și derivatele lui, sau pe **â**, afară de începutul cuvintelor”.

Petru Poni (chimist, președintele Academiei Române): „...zice că **i** se pare extraordinar ca tocmai numele nostru și al țării noastre să facă excepțiune în scrierea noastră. D-sa ar fi de părere că excepțiunea propusă de Secțiune (Secția literară a Academiei) să fie regulă generală, adică să se scrie pretutindeni cu **â** și numai când acest **õ** este la începutul cuvintelor să se scrie cu **î**”.

¹⁵ Analele A. R., XXVI, 1904, p. 158, 164.

Ioan Bogdan (filolog, istoric, întemeietorul școlii românești de slavistică): „Dacă vrem să fim consecuenți cu principiul [fonetic] admis până acum, atunci pentru sunetul **õ** nu putem admite decât litera **î** sau **â**. Cel de al doilea (**â**) este cel mai potrivit din cauză că **ă** și **â** sunt mai apropiate ca pronunțare și au între ele o înrudire fiziologică. Mai departe, **â** derivă în cea mai mare parte din **a** și nu din **i**, și în această privință e și o analogie cu chirilicul **õ**, derivat tot din **a** [chirilic]”.

Nici aceste scurte fragmente nu au fost citate în nici o lucrare despre ortografie. Motivul? Același, trecerea sub tăcere a ceea ce este „inconvenabil” din istoria ortografiei. Sau, ca să nu fim acuzați de procese de intenție, trebuie să credem că *nimeni* n-a avut ocazia sau curiozitatea să citească discuțiile despre ortografie din anul 1904, consemnate în Analele Academiei?

Evoluțiile fonetice spre [â], evaluate statistic

Cunoscând astăzi principiul director unic al ortografiei noastre, unei cercetări serioase îi revine în primul rând misiunea de a verifica aserțiunea lui Ioan Bogdan, anume că litera **â** derivă în cea mai mare parte din **a** și nu din **i**. Luând în considerare numai cuvintele moștenite din limba latină și derivatele lor, existente în DEX, aceleași cu cele din DOOM, care cuprind pe **â** în interiorul cuvintelor¹⁶, dintr-un număr de 791 de cuvinte și derivate, găsim 480 în care **â** „provine” dintr-un **a** (60,68%) față de numai 105 în care **â** „derivă” din **i** (13,27%), restul de 206 (26,05%) „derivând” din **ae**, **e**, **o**, **u** sau **y**. Dacă luăm în considerare numai vocabularul reprezentativ al limbii române (VRR¹⁷) proporția crește la 61,16% pentru **â** < **a** latin și 15,15% pentru **â** < **i** latin. Dacă la numărul cuvintelor moștenite mai adăugăm clasa verbelor de conjugarea I cu gerunziul în **-ând**, provenind dintr-un **-ando** latin, generalizat prin analogie, proporția justificării „etimologice” a literei **â** create la 91,85%! Procentul privește litera **â** din structuri de origine latină moștenite sau analogice. De exemplu, desinența gerunziului în **-ând** este de origine latină, indiferent dacă verbul este moștenit, împrumut vechi sau neologism. Din totalul cuvintelor-titlu care cuprind sunetul [â,î], existente în DOOM (și/sau în DEX, inclusiv verbele cu gerunziul în **-ând**, indiferent de poziția (inițială, medială, finală) în cuvânt indiferent de limba de origine, constatăm că [â,î] „provine” din **a** (**ă**) în proporție de 55,54%, în timp ce din **i** doar în proporție de 26,88%.

Conform normelor din 1904 (1932), 5145 unități lexicale din DOOM (DEX) s-ar scrie cu litera **â**, față de numai 1679 care s-ar scrie cu **î** (cuvintele care ar fi scrise cu ambele litere (**â** și **î**), au fost trecute doar la **î**). Dacă între anii 1965 și 1993 litera **â** era justificată etimologic 100%, iar litera **î** doar 26,88%, conform vechii reguli din 1904, litera **â** este justificată „etimologic” peste 91% iar litera **î** peste 99%. Concluzia este că *Ioan Bogdan avea dreptate, afirmația, sa verificându-se statistic*. Conform principiului director unic al ortografiei românești, litera **â** se justifică ca literă de bază pentru sunetul corespunzător, litera **î** având o justificare etimologică sau, mai bine spus, fonetică istorică și tradițională doar în pozițiile inițială și finală.

---

¹⁶ Statistica fiind făcută înainte de anul 1991, litera **â** a fost utilizată conform normei nr. 14 din 1932. Pentru conținutul acestei norme, vezi mai jos, titlul *Repere pentru ortografia actuală*, pct. 7.

¹⁷ În: Sala, VRLR.

Relația: etimologie - fonetică istorică - tradiție, în alfabetul româno-latin

Celor care afirmă că litera **â** este o „reminiscentă”, o rămășiță a „etimologismului”, trebuie să li se atragă atenția că nu au dreptate:

- 1) pentru că întreg alfabetul limbii române este o asemenea „reminiscentă” a „etimologismului” (cu excepția, în prezent, a lui **î** generalizat abuziv) și pentru că
- 2) este absurd să se echivaleze aplicarea principiului tradițional-istoric (etimologic) din scrierea verbului a fi, *este*, *eram* etc. cu scrierea cuvântului *român* care folosește litera **â**, singura justificată pentru ansamblul cuvintelor ce cuprind acest sunet în poziția medială.

Cu revenirea la ortografia tradițională – **â** în interiorul cuvintelor și **î** la începutul și la sfârșitul lor – *toate* literele alfabetului românesc vor fi motivate *coerent* și *consecvent* „etimologic”, din punctul de vedere **al originii sunetului**, „etimologismul” latin-romanice al alfabetului limbii române fiind însăși rațiunea sa de existență. (Justificarea „etimologică” a literei **â** trebuie înțeleasă ca justificare (majoritară) din punctul de vedere al evoluțiilor stabilite științific de fonetica istorică românească.)

De asemenea cei care afirmă că prin aplicarea unei reguli ortografice distributive „dispare temeiul etimologist” și căroră folosirea celor două litere **â** și **î** le „apare ca o inconsecvență fără justificare”¹⁸ se înșală. Toate literele derivate (de ex. **ț**, **ă**, **â**, și **î**) păstrează legătura cu litera originară tocmai datorită motivației „etimologice”¹⁹. Literele concurente (**ç**; **ě** și **õ**; **ê**, **ô** și **û**) au dispărut din inventarul alfabetic, desigur sub presiunea necesității aplicării principiului fonetic, dar *numai pentru faptul* că nu erau justificate, într-o proporție semnificativă, din punct de vedere „etimologic”. Concurența nerezolvată și imposibil de rezolvat din punctul de vedere strict „etimologic” dintre literele **â** și **î** își găsește o soluționare funcțională printr-o regulă *simplă, strictă, pozițională*, care transpune, „transliterează”, reactualizează o regulă asemănătoare care a fost utilizată (cu alte semne) pentru același sunet timp de sute de ani în grafia româno-chirilică și care și-a dovedit prin uz funcționalitatea și eficacitatea.

II.

Opinii adverse

Conștienți de slăbiciunea justificării „etimologice” a literei **î** din **i** generalizate și de nemulțumirile căroră reforma din 1953 le-a dat naștere, susținătorii acesteia nu mai insistă asupra celor două argumente tradiționale, cât de cât justificate, în favoarea lui **î** (un sunet – un semn, și, pentru **ă** și **â**, două litere de bază diferite, argumente folosite de Lambrior, Titkin, Philippide și de alții, fără succes, la sfârșitul secolului trecut), preferă în schimb să evite sau să eludeze unele adevăruri sub o risipă de erudiție, caracterizată prin omisiuni voite sau inutilități alături de obiect al discuției destul de greu de descoperit de către oamenii neavizați sau grăbiți, mizându-se pe necunoașterea de către public a întregii problematice și pe intimidare. Simpla existență a unui asemenea tip de argumentare, cu efect dorit retroactiv, în sprijinul unei cauze pretins juste, este de natură să compromită cauza și să discrediteze pe cei ce o

¹⁸ De ex. Valeria Guțu Romalo, *art. cit.*, Mioara Avram, *art. cit.*, Flora Șuteu, [1992a], p. 223.

¹⁹ Cf. mai recent, Șuteu, Șoșa, *OLR*, R O 6 5° p. 281.

apără astfel. Să examinăm argumentele în favoarea literei **î** generalizate, așa cum apar în lucrările publicate după anul 1965.

Acad. Al. Graur a fost încă din tinerețe adeptul și propagatorul perseverent al multor idei aparținând extremismului fonocentrist în ortografie, devenite parțial, apoi, norme ale reformei ortografice din 1953. Savant cu mari merite, dar cu regretabile scăderi, într-o perioadă de relativ dezgheț ideologic a continuat să susțină puncte de vedere dogmatice, cele privitoare la litera **â** fiind expuse sintetic în al său *Mic tratat de ortografie* [1974]. Nu este locul aici să explic inaderența surprinzătoare la un specialist în limba latină cum a fost Al. Graur, la tradiția grafică latino-romană a scrierii românești și preferința sa pentru orice alt model alfabetic, fie el slavon, rus sau chiar...indian (!), cu condiția să fie riguros și rigid „fonetic”.

Nu e locul nici să enumăr părerile sale extremiste în legătură cu alte litere ale alfabetului limbii române²⁰, păreri care au fost preluate într-un mod la fel de dogmatic de către discipolii săi. Mai grav este faptul că acad. Al. Graur avea un credit ideologic nelimitat la edituri, la presă, radio și televiziune, reușind să îndoctrineze cu eficacitate mai multe generații, pe această cale, în special împotriva literei **â**.

Iată „argumentele” lui Al. Graur în favoarea lui **î** [1974, p. 115]: „prin **î** păstrăm legătura cu vechea scriere chirilică”; „**î** românesc nu provine decât în foarte rare cazuri dintr-un **a** latinesc”; „**î** alternează regulat cu **i** [...] prin urmare **î** ajută la menținerea coeziunii temelor” și „**ă** e format din **a** (cu care alternează în mod obișnuit) și n-ar fi bine să supraîncărcăm o singură vocala cu semne diacritice, ținând seamă de faptul că adesea în scrierea de mână nu s-ar diferenția suficient **ă** de **â**”. Se poate apărea o cauză justă (după părerea acad. Al. Graur), astfel?

Legătura (alfabetică, nu cea funcțională) cu vechea scriere chirilică este exact ceea ce contrazice în mod esențial principiul director unic al sistemului ortografic românesc. Cum se poate împăca principiul structurii tipologice romanice al alfabetului românesc cu o literă asimilată unei slove a alfabetului slavon și care mai prezintă o analogie și cu modelul alfabetic rus, de înrudire formală (în scrierea de mână) a lui **î** cu **i**?

„Proveniența foarte rară a lui **î** românesc dintr-un **a** latinesc” este un neadevăr flagrant emis. de acad. Al. Graur, preluat, în mare parte din nefericire, și de unii lingviști de astăzi, fără nici un control. Am arătat în prima parte a studiului meu situația corectă din punct de vedere statistic a “provenienței” lui **â** dintr-un **a** latin medial în *cadru* *cuvintelor moștenite, derivate și în structuri analogice*: 91,85% în interiorul cuvintelor și *minimum*, 55,54% dintr-un **a** (**ă**) „etimologic” pe ansamblul cuvintelor-titlu ale DOOM (DEX) ce cuprind sunetul [**â**,**î**]. **Î** din **i** este justificat „etimologic” doar în proporție de 26,88%, exact invers decât susținea Al. Graur!

Alternanța regulată a lui **â** cu **i**, căreia Al. Graur îi acordă o mare importanță, se realizează pentru un număr de numai 28 de cuvinte existente în DOOM și/sau în DEX, mai precis pentru o proporție de 0,72% din cuvintele titlu care conțin acest sunet, fără a mai adăuga de data aceasta verbele cu gerunziul în **-ând**. Este suficient oare acest argument? Există de altfel și alternanțe ale lui **â** cu **a**: alternanțe flexionare *rămân - rămăsei - rămas*,

---

²⁰ Unele dintre ele au fost citate mai jos, în capitolul *Opoziția împotriva literei â și împotriva Academiei Române*.

pârâu - pâraie, alternanțe în derivare *Vrancea - vrâncean* sau *vale - vâlcea*, ca să nu mai vorbim de ceea ce am denumit mai demult „alternanța” vocalei caracteristice (tematice) **a** cu **â** din formele de gerunziu, mai bine spus unitatea grafică a opozițiilor morfematice din cadrul paradigmei conjugării cu **â** la infinitiv și cu **a** la gerunziu: *a afla - aflam - aflai - aflat - aflând, a da - dând, a mânca - mâncând, a sta - stând*, care se realizează pentru un număr de peste 3000 de verbe de conjugarea I (tradițională).

„Menținerea coeziunii temelor”, invocată de acad. Al. Graur, ar putea căpăta o mai mare valoare culturală și instructivă mai curând cu ajutorul literei **â**: *pâine* și *panificație*, *canin* și *câinesc*, *mânuire* și *manualitate* etc. întăresc din punct de vedere grafic înrudirea dintre temele moștenite și cele neologice.

„Încărcarea unei singure vocale (sic) cu semne diacritice” este un nonsens chiar dacă înțelegem prin vocală litera corespunzătoare. Literele **a** și **î** există în alfabet, ca atare nu mai avem ce încărca nici în plus nici în minus. Cât despre confuzia posibilă a lui **â** cu **ă** sau cu **a**, la fel ca și a lui **î** cu **i**, ea se datorează exclusiv lipsei circumflexului, de ex. grafiile GILDAU sau GALDAU sunt la fel de neinteligibile pentru numele satului Gâldău.

Să trecem la un alt argument, pe cât de irelevant pe atât de neadevărat, cel al „autorității”. Suntem informați că „în ultima sută de ani practic toți lingviștii români s-au pronunțat net pentru scrierea cu **î**²¹.” Raționamentul este unilateral: Toți lingviștii s-au pronunțat pentru scrierea cu **î**. Toți lingviștii sunt specialiști în ortografie. Concluzia: Toți specialiștii în ortografie s-au pronunțat pentru scrierea cu **î**. Dacă corelăm acest argument cu părerea aceleiași cercetătoare că în jurul literei **â** „se fac speculații demagogice și diletantiste” [Mioara Avram, 1990, p. 53], n-ar mai rămâne nimic de făcut decât să ne închinăm cu toții în fața altarului lingvisticii „aplicate” atât de convingător scrierii, acceptând dictonul „crede și nu cerceta”, sub sancțiunea de a fi etichetați ca demagozi ori diletanți.

Ce păcat pentru dogmă că premisele raționamentului sunt greșite!

Premisa nr. 1. Nu toți lingviștii s-au pronunțat în favoarea lui **î**. Lui Sextil Pușcariu, unuia din cei mai mari savanți pe care i-a dat filologia și lingvistica românească și unui om de o deosebită probitate profesională, i se face în continuare nedreptatea de a i se altera moștenirea științifică. Același Institut de Lingvistică care, cu alți oameni, ce e drept, în 1952 îl eticheta: „reacționarul, șovinul notoriu, Pușcariu”²², cel cu „o concepție antiștiințifică și anti-patriotică”²³ (!), astăzi i se atribuie pretinsul „compromis pe care l-a acceptat doar” privitor la litera **â**²⁴.

Tânăr absolvent cu vederi radicale și influențat de contextul științific lingvistic al epocii, Sextil Pușcariu a susținut fără a avea o calitate oficială, într-o scrisoare particulară către I. Bogdan și publicată apoi în „Convorbiri literare”, generalizarea literei **î**. După ce a devenit

²¹ V. Mioara Avram [1991, *art. cit.* pct. 7.

²² Cf. V. Chereșteșiu, director al Institutului de Lingvistică, în LR, I, 1952, p. 65 și în art. *Să întocmim un dicționar științific al limbii române*, SCL, III, 1952, p. 22.

²³ Vezi de asemenea alte etichetări în „discuțiile” despre *Dicționarul Academiei*, din același număr al SCL [p. 68]: „G. Orzea - ...Rezultă deci clar că prof. Iorgu Iordan s-a situat pe poziția neștiințifică a reacționarului Sextil Pușcariu, fostul agent hitlerist de la Universitatea din Cluj...”

²⁴ V. mai sus notele 10 și 22.

conducătorul lucrărilor dicționarului tezaur al limbii române elaborat sub egida Academiei Române (DA), după ce în cunoștință de cauză și-a asumat sarcina de a elabora norme pentru reforma ortografiei, S. Pușcariu a devenit definitiv²⁵ adeptul respectării tradiției grafice în evoluția scrierii, intrând și pe această temă în conflict cu O. Densusianu. Proiectul său de reformă din 1929 (cel pe care îl propune Academia Română astăzi – 1991) viza în special mărirea randamentului regulilor ortografice din 1904 privitoare la **â** și **î**, prin eliminarea literei **î** din interiorul „derivatelor” verbale.

Prin aceasta se realiza, după părerea noastră, pe de o parte consolidarea tradiției distributive multisekulare, preluate prin transliterare din vechea grafie chirilică, cu o nouă motivație „etimologică” și pe de altă parte, o simplificare binevenită în direcția apropierii normei de litera și spiritul votului academic din 17 martie 1904 – o distribuție strict pozițională cu cât mai puține excepții. Proiectul din 1929 al lui S. Pușcariu nu a fost însă adoptat în 1932 de către Academia Română deoarece, unei schimbări binevenite privind doar un detaliu, i s-a considerat preferabilă stabilitatea ortografiei, chiar dacă s-au menținut astfel unele mici și neimportante dificultăți care apoi au dat apă la moară partizanilor generalizării literei **î**.

Alt mare lingvist care *nu* s-a pronunțat pentru scrierea cu litera **î** a fost Alexandru Rosetti. Neutru în 1932, sprijinitor al literei **â** în 1943, el nu a fost de acord, conform propriei sale mărturii, cu Al. Graur, cu Emil Petrovici și cu alții în anul 1952 ca litera **â** să fie înlăturată din alfabet – [1974] și [1981]. Dacă cele două nume, Sextil Pușcariu și Al. Rosetti par cuiva ne semnificative față de „mulțimea” altor lingviști, mai putem adăuga pe G. Giuglea, V. Bogrea, Al. Procopovici, N. Drăganu, C. Lacea, Th. Capidan care nici ei nu au fost partizanii declarați ai scrierii cu **î** (DA).

De asemenea e cazul să amintesc că în favoarea actualei distribuții a literei s-au pronunțat mai întâi Moses Gaster [1885] și [1891] apoi N. Quintescu [1904], slaviști și filologi renumiți, B. P. Hasdeu (*Etymologicum Magnum Romaniae*, II, acum 100 de ani!), Ioan Bogdan [1904], Ioan Bianu [1904, 1932] ș.a. S-a pronunțat pentru **â** mai ales Titu Maiorescu [1904], [1908] care, deși nu era lingvist în sensul actual, a fost „cel care a inaugurat studiul științific al problemei ortografice” și cel a cărui teorie „poate fi considerată ca o originală soluționare teoretică a problemei sistemului alfabetic românesc cu litere latine”²⁶.

Emil Petrovici, discipol și colaborator al lui Sextil Pușcariu, susținea în [1929] că ortografia limbii române trebuie lăsată „să se tradiționalizeze”. Un an mai târziu, E Petrovici repeta, mai hotărât și mai explicit, aceeași opinie:

„Une bonne orthographe ne doit être étymologique ni phonétique. Elle doit être *traditionnelle*...”

„L’orthographe *officielle* roumaine est assez phonétique, pour qu’on n’ait plus à ce point de vue. Elle n’est pas cependant universellement acceptée ; on emploie ça et là des orthographes différentes. Pour arriver à une manière d’écrire unique, on n’a qu’à suivre la seule institution qui ait le droit de légiférer en matière d’orthographe, l’Académie roumaine.” [Petrovici, 1930, p. 22]

În traducere: „O ortografie bună nu trebuie să fie nici etimologică și nici fonetică. Ea trebuie să fie tradițională...”

²⁵ Cf. Magdalena Vulpe [1991] și Mioara Avram [1992b].

²⁶ Flora Șuteu, 1976, p. 51, 58.

„Ortografia oficială românească este *suficient de fonetică pentru ca să nu mai fie nevoie să i se aducă rețușuri din acest punct de vedere*. Cu toate acestea, ea nu este acceptată de toată lumea. Ici și colo sunt utilizate ortografiile diferite. Pentru a se ajunge la un mod de scriere unic, nu trebuie decât să urmăim [recomandările] singurei instituții care are dreptul de a legifera în privința ortografiei, Academia Română” [s.n. P.B.]. După, ce a contribuit activ, dar probabil fără convingere, prin proiectul său de reformă ortografică din 1951, la generalizarea literei *î*, Emil Petrovici a pledat când a fost posibil, în anul 1964, în același timp cu Mihail Ralea și Iorgu Iordan, pentru reintroducerea literei *â* în alfabetul limbii române, iar conform mărturiei lui Al. Niculescu [1993b], savantul și-a manifestat față de acesta, ocazional, un fel de regret pentru renunțarea la litera *â*, de exemplu în cuvântul *pâine*.

Cu Dimitrie Macrea, de asemenea discipol al școlii clujene conduse de S. Pușcariu, lucrurile sunt și mai limpezi. Deși a participat efectiv, în 1952, la adoptarea noii ortografii, sau poate chiar din această cauză, după 1965, în repetate intervenții a cerut revenirea la scrierea tradițională cu litera *â* și la varianta literară *sunt*, aceasta din urmă în ciuda anecdotei care circulă pe seama lui („Sânt pentru sunt”)²⁷.

Procedeele polemic, de a face caz de „personalități”, de a sublinia teribilismele unui foarte mare savant – Ovid Densusianu, care însa, orice s-ar zice, nu a fost un teoretician al alfabetului românesc pe măsura realizărilor sale ca lingvist și filolog, nu denotă decât o surprinzătoare ineficiență pentru a investiga cu obiectivitate un anumit domeniu, în mare parte „extralingvistic”, cel al alfabetului limbii române.

Nici premisa a doua a raționamentului invocat mai sus nu este adevărată. Am arătat în prima parte a acestui studiu că statutul profesiei de lingvist nu implică automat și pe cel de specialist în științele scrierii. Dimpotrivă, datorită prejudecăților, indiferenței sau chiar ostilității față de aspectele „extralingvistice” ale scrierii, mulți lingviști, oameni de știință respectabili, sunt de regulă dogmatici în ce privește ortografia, nedepășind de obicei stadiul ideilor primite de-a gata în acest domeniu. Excepțiile din zilele noastre, Flora Șuteu, Lucia Wald, Em. Vasiliu, I. Gheție, Andrei Avram, G. Beldescu și puțini alții nu fac decât să întărească această regulă.

Un alt argument irelevant în favoarea literei *î* este enunțat de D-na Mioara Avram [1990, p. 53] pe linia celor afirmate de Al. Graur mai demult. „Preferința pentru *î* se explică prin dorința de evitare a confuziilor posibile între *â* și *ă*”. Am arătat mai sus că o confuzie între *â* și *ă* nu ar fi posibilă decât în lipsa circumflexului. Ni se atrage însă atenția că în ciuda normei foarte precise există tot felul de mașini cu litere lipsite de semne diacritice, și „să ne gândim la ce ar duce [sic!], de exemplu scrierea fără semne diacritice a cuvintelor *var/văr/vâr* (*azi vîr*) sau *țari/țări/țâri* (*azi țîri*)”²⁸.

Deoarece *țarii* și *țârii* nu sunt de o actualitate evidentă, mă voi limita la prima tripletă. Ar trebui lămurită însă în prealabil posibilitatea confuziei în decodare, în citire. Cuvintele sunt rareori izolate, de obicei ele apar într-un context. Contextul permite recunoașterea unui cuvânt chiar și atunci când din el lipsește o literă. Admițând un moment posibilitatea confuziei grafice, să scriem trei scurte propoziții, fără semne diacritice. „*Dau cu var pe pereti*”. „*Am, un var la tara*”. „*Li var ceva pe gat*”. Dacă nu există dificultăți în înțelegerea propozițiilor de mai sus, să mi se ierte că voi continua fără semne diacritice, rugându-i pe cititori să nu mai

²⁷ Flora Șuteu, 1986, p. 179.

²⁸ România liberă 14.03.1991, p. 4, II, pct. IV.

permită „sa li se vire pe git argumente trase de par”. Opozițiile dintre **ă** și **â**, de tipul *rău - râu, văr - vâr* etc., sunt atât de puține, circa 14, încât din acest motiv Titu Maiorescu credea la început (din 1866 până în 1893) că poate să eludeze problema scrierii sunetului **â**, negându-i funcția de „son logic” și recomandând notarea sa cu aceeași literă ca și **ă**, soluție practică timp de secole de grafia chirilică curentă românească, mai ales în scrierea de mână.

Iată și un alt argument: Valeria Guțu Romalo²⁹. „Opțiunea pentru **î** și în defavoarea lui **â** avea ca motivație particularități de întrebuintare: o frecvență de apariție mai mare în condițiile stabilite prin normele din 1904”. Afirmția poate fi adevărată în măsura în care frecvența literei **î** ar fi mai mare față de cea a literei **â**. Afirmția este însă greșită deoarece criteriul frecvenței *nu a fast invocat* în 1953, iar primul dicționar complet de frecvență [Juilland] a apărut de abia în 1965. Deci, opțiunea pentru **î** nu s-a datorat criteriului frecvenței.

Criteriul frecvenței merită desigur să fie cercetat, dar problema este pusă din nou greșit, atât din punct de vedere lingvistic, cât și din cel grafonomic. Dicționarul Juilland este contestat de M. Seche [1969, p. 252] pentru insuficiențe fundamentale de metodă. Pe lângă cele semnalate de dl Seche, de ex. „împărțirea precară pe domenii a textelor” etc., aș mai adăuga eu *irelevanța* unor indici de frecvență care fac abstracție de stilurile limbii. Dacă indicele de frecvență pare corect peste cifra de 100 de ocurențe: *mână* (494) poate fi vecin cu adv. *foarte* (500) și cu (a) *lăsa* (484), *mâine* cu (a) *mânca* și (a) *cânta* (118), indicele de frecvență își pierde credibilitatea atunci când *pâine* ar avea aceeași frecvență (69) cu *bancă* (instituție financiară), *fenomen* sau *francez* și frizează absurdul la cifre mici: *prânz* (9) ar avea aceeași frecvență în limbă cu *arendaș*, *brom*, *canon*, *ispravnic*, *schelet*, *securitate* sau *vedenie*. La fel de absurd este și indicele de circulație (uzajul): *prânz* are aceeași poziție (5,00) cu *cat*, *clină*, *neant*, *rom*, *teologie* etc. *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*³⁰ prezintă mai multe garanții pentru o evaluare corectă a frecvenței literelor **â** și **î**. La o frecvență absolută de 7737 a unităților lexicale cu **î** (**â**), diferența în favoarea lui **î** ar fi de cca. 10% (775). Cercetarea statistică nu detaliază însă gerunziile verbelor în **-ând**, fapt pentru care presupun că, prin adăugarea gerunziilor, această diferență se micșorează destul de mult. Frecvența literelor **î** și **â** s-ar găsi în lexicul eminescian aproximativ la paritate! Pe de altă parte, dată fiind interdicția tacită a sunetului [î] pentru neologisme, mai ales în poziție medială, cuvintele care cuprind acest sunet aparțin fondului vechi al limbii și au o frecvență relativă uneori foarte scăzută în anumite stiluri ale limbii actuale.

Din punct de vedere grafonomic, frecvența scăzută a unui fapt de grafie nu-i anulează existența și nu-i scade importanța. Este o absurditate metodologică să aplici criteriul frecvenței unei litere, ca argument pentru excluderea ei din alfabet. Potrivit normei din 1965, litera **î** are o frecvență covârșitoare, ceea ce nu împiedică folosirea (conform aceleiași norme din 1965) a literei **â** în familia cuvântului *român*, în numele proprii și în familiile lor lexicale! Cât despre celelalte litere “sinonime” ale alfabetului românesc, ele coexistă fără concurență, deoarece temeiul folosirii lor nu are nici o legătură cu frecvența. De exemplu, dacă considerăm literele **c** și **s** separat ar trebui, pe criteriul frecvenței, să desființăm litera **x**. Dacă dimpotrivă, luăm în considerare frecvența literei **x**, ar trebui desființat grupul **cs** (*ticsit*, *cocs*)! Ar trebui desființate literele **k** și **q**, ar trebui desființate sinonimiile: **ce-ci**, **ge-gi**, **che-chi**, **ghe-**

²⁹ România literară nr. 13/1991.

³⁰ Luiza Seche, 1974.

ghi, etc. Nu-i absurd? Ne jucăm de-a desființarea literelor? Este corectă o asemenea perspectivă „lingvistică” asupra alfabetului?

Cea mai recentă eroare științifică care circulă nestingherit prin Institutul de Lingvistică al Academiei, cu privire la **â** (și în favoarea lui **î**), este contestarea tradiției scrierii cu **â** pentru motivul că această literă „a fost folosită fie cu alte valori [...] fie în altă distribuție față de litera **î**, în concurență cu mai multe litere”³¹.

Argumentul poate părea impresionant. La o examinare mai atentă constatăm însă că *și litera î* a avut, pe la mijlocul secolului trecut, în sisteme ortografice diferite, tot trei valori fonice: **î** = [i]³²; **î** = [ă]³³; și **î** = [â, î]. După un asemenea criteriu și cu o astfel de logică, s-ar conveni să eliminăm din alfabet și litera **î**, căci și ea a fost folosită cu alte valori, în altă distribuție decât cea actuală față de **â** și în concurență cu alte litere. Ce ne facem? Apelăm la **î** turcesc (**ı**) care, cu siguranță, n-a avut alte valori în scrierea românească? Cu **ı** turcesc s-ar mai economisi un semn, circumflexul (^)! Sau ne reîntoarcem la alfabetul slavon? Negarea tradiției grafice prin argumente superficiale bazate pe supradimensionarea unor fapte de grafie izolate și *fără consecințe* în istoria scrisului românesc, echivalează cu neputința de a vedea pădurea din pricină că se văd numai copacii.

Câteva repere istorice³⁴

Tradiția scrierii nu se referă exclusiv la specializarea treptată a literei **â** sau **î** pentru sunetul corespunzător, ci, în egală măsură, la alegerea care s-a făcut de timpuriu între *literele de bază a* sau **ı** în redarea sunetului [â, î]. Nu e de mirare că prea puțină lume știe că cea mai veche atestare a unor grafii care prefigurează funcția literei de semn al originii sunetului, precum *camp* (câmp), *pane* (pâine), *kastiga* (câștigă) etc., datează din anii 1560–1573, într-o *Carte de cântece* tipărită în cea mai mare parte cu ortografie maghiară, în Transilvania, de către un român bănățean sau hunedorean reformat, la nici 50 de ani distanță de primul text românesc chirilic integral păstrat, scrisoarea boierului Neașu din Câmpulung!³⁵

Este știut că litera **â** apare cu forma pe care i-o cunoaștem, însă redând sunetul [â], în semnăturile cu alfabet latin aparținând lui “Ilinka fata alu pătrasko Vodă”, pe documente din anii 1640-1660³⁶. Dar acest fapt izolat nu a avut nici o consecință în istoria scrierii românești, nu a creat o „tradiție”.

Mai târziu, după anul 1779, se constituie adevărata tradiție neîntreruptă, oficializată apoi în perioada Unirii Principatelor, de scriere a cel puțin 2/3 din cuvintele ce cuprind sunetul [â]

³¹ Flora Șuteu, [1986], p. 108, Mioara Avram, România liberă, *art. cit.* II, pct. 8, Valeria Guțu Romalo, România literară, *art. cit.* ș. a.

³² Cf. Flora Șuteu, 1976, p. 94, 95., despre T. Cipariu, în lucrările căruia întâlnim litera **î** cu valoarea **i**.

³³ Cf. Csokotis, 1819, la care întâlnim grafii de tipul: *râdîcină* etc.

³⁴ Bibliografia istoriei literelor **â** și **î**, ca de altminteri și a întregului alfabet româno-latin, este relativ redusă ca proporții, iar datele oferite de autorii recomandați trebuie folosite cu prudență și numai după confruntarea cu sursele originale. O listă minimală ar trebui să cuprindă următorii autori: Timotei Cipariu, *Opere, I, Principia de limba și scriptura*; Titu Maiorescu, 1978, I, *Scrierea limbii române*, cu variante; Romulus Ionașcu, 1894; I. Bianu, N. Hodoș, D. Simionescu, *B. R. V.*, 1903-1944; E. Vîrtosu: *Paleografia*; Flora Șuteu, 1976, 1986, Șuteu, Șoșa, OLR; I. Gheție, 1974, Gheție, Mareș, 1985.

³⁵ Cf. I. Gheție, 1974, p. 25.

³⁶ Cf. Vîrtosu: *Paleografia*, p. 200; Flora Șuteu, 1986, p. 106.

în interiorul cuvintelor, prin litera **a** cu sau fără semn diacritic. După 1867 se generalizează forma literei **â** care, cu începere din anul 1904, va fi folosită exclusiv în locul literelor concurente **ê**, **ô** sau **û**. În 1904, **â** este declarată literă de bază, litera **î** fiind limitată pozițional la începutul cuvintelor, ca o concesie etimologică și tradițională, iar la sfârșitul cuvintelor în plus pentru a salva unitatea grafică a ceea ce în gramatica tradițională se consideră a fi conjugarea a IV-a. Majoritatea scriitorilor români clasici și moderni au folosit această distribuție a literei **â**.

În acest timp, litera **î**, *generalizată* printr-o transliterare întâmplătoare (pe baza unei asemănări grafice), între anii 1845 și 1857, în alfabetul de tranziție și considerată ca aparținând **alfabetului chirilic**, nu a fost niciodată generalizată oficial, nici de Academia Română și nici de alte autorități, până în anul 1904 fiind folosită în majoritatea sistemelor ortografice mai ales acolo unde era justificată „etimologic”. Încercările sporadice și izolate de a-l generaliza pe **î** din **i** în toate cuvintele nu au reușit decât în anul 1953 când, în condițiile cunoscute, a fost impus imensei majorități a populației cu forța, creându-se o puternică destabilizare a ortografiei române. Afirmția existenței unei „tradiții neîntrerupte” (neoficiale!) a scrierii generalizate cu **î** este un neadevăr inutil, care nu demonstrează decât sau neînțelegerea sau neacceptarea conceptului de tradiție grafică.

Dacă cel puțin în privința literei **â**, „alcătuirea și publicarea proiectului noii ortografii a limbii române este una din numeroasele traduceri în viață și aplicări concrete a învățaturii tov. I. V. Stalin despre limbă” cum afirma din prudență, dar, poate, și cu tâlc, D. Macrea³⁷, ce ne împiedică să renunțăm acum la mutilarea forțată a fizionomiei romanice a alfabetului românesc? Ne pun piedici comoditatea, inhibarea conștiinței latinității scrierii și teama că ne va costa câte ceva refacerea în timp a unor firme ruginite sau ponosite. Elevilor le-ar fi desigur necesar: o foaie în plus în abecedar și o mai bună motivare a literelor. Dar, mai ales, să-l citească pe Maiorescu!

Admir în continuare spiritul vizionar al lui Titu Maiorescu și profeția sa din anul 1908: “Stăruința de a scrie sonul **â** pretutindeni cu **î** și de a însemna pe **î** scurt, cu care se mai deosebesc unii scriitori, nu credem că va rezista uzului general”!

Am convingerea că adevărul științific trebuie rostit cu voce tare și nu, cum au fost cu toții sfătuiți, să-l iubim în tăcere. Academiei Române îi revine datoria, după ce și-a învins propria-i inhibiție, să ia decizia cea mai înțeleaptă cu privire la litera **â**.

23 aprilie 1991³⁸.

ORTOGRAFIA ȘI ADEVĂRUL ȘTIINȚIFIC

Citind ziarul “România liberă” am văzut acumulându-se în pagina sa culturală articole demascatoare, vigilente și combative în legătură cu o biată literă a alfabetului românesc. Titluri senzaționale: „*Diversiunea â*”, „*Politica și ortografia*”, „*Îngrijorări academice*”, „*Scrisoare deschisă Academiei Române*” semnată de intelectuali basarabeni...

---

³⁷ LR, I, 1952, p. 25.

³⁸ Studiu publicat într-o primă redactare, în revista “Academica”, partea I, cu titlul modificat de către redacție: *Litera â în perspectiva științei scrierii* (nr. I, 7, 1991, p. 7), partea a II-a, cu titlul actual (nr. I, 8, 1991, p. 6).

Citind articolele amintite și cunoscând problema, nu de azi de ieri, ci din anii copilăriei, când eram silit să-mi schimb scrierea numelui de botez, nu pot să nu mă întreb, cum este posibil un asemenea dispreț față de adevăr, un asemenea val de dezinformare? Pentru ce? Pentru a ascunde dedesubturile unei reforme ortografice, recunoscută ca „una din numeroasele traduceri în viață și aplicări concrete a învățaturii tov. I. V. Stalin despre limbă”¹? Pentru că ni se cerea să scriem „romîn” și „R. P. R(omînă)” în loc de român și România, ca și pe această cale să se altereze conștiința latinității limbii române și să se facă uitat curentul cultural care a stat la baza modernizării limbii și civilizației românești?

Îndepărtarea literei â a fost un abuz, o falsificare a scrierii noastre, spre bucuria corigenților la limba română, scutiți de un foarte mărunț efort, și spre satisfacția „ideologilor” care puneau în acea vreme cultura română la index.

Cât despre litera î, poate fi justă, îndreptățită, o cauză slujită de atâtea argumente neadevărate, eronate?

Este fals că lingvistica românească² s-ar ocupa din principiu, în mod programatic și efectiv³, cu alfabetul de tip latin al limbii române și că ar studia devenirea sa istorică! Acesta este obiectul științei scrierii – grafonomia⁴.

Este fals ca toți lingviștii români ar fi din oficiu specialiști în problemele alfabetului românesc. Dimpotrivă!

Este fals că principiul fonetic ar constitui unicul fundament științific al alfabetului limbii române. Nu numai că se aplică destul de limitat, și nu s-ar putea aplica integral decât în bătaie de joc, principiul fonetic nici nu spune care literă, â sau î, trebuie folosită pentru sunetul-tip cu pricina!

Există din fericire un principiu imanent al alfabetului românesc, care se aplică integral și care se bazează în mod științific pe conceptul de funcție a literei: litera este un semn al sunetului și în același timp al originii⁵ sunetului. “Principiul director unic” al ortografiei românești cu litere latine impune literei să fie “o unitate de expresie a structurii tipologice romanice a limbii noastre”⁶. Atât că acesta e un secret abia deconspirat în 1976, și de atunci, ținut bine ascuns în Institutele de Lingvistică.

Din această cauză este nu numai o greșeală, dar și cumplit de trist să-i vezi pe intelectualii basarabeni dezinformați, afirmând că numai litera â este o „rămășiță etimologistă”! Întreg alfabetul nostru, cu â cu tot, este o asemenea „rămășiță etimologistă”, adică fiecare literă indică (majoritar) și originea latină a sunetului românesc. Doar pentru simbolul pe care îl reprezintă această caracteristică a alfabetului latin românesc au luptat basarabeni și au izbândit!

---

¹ LR I 1952, p. 25.

² Lingvistica generală etc., așa cum este înțeleasă ea de lingviștii români.

³ Există foarte puține excepții în această privință, cea mai importantă fiind lucrarea dnei Șuteu [1976], în care se afirmă la pag. 25, ca un deziderat exprimat și pus în practică numai de D-sa, exact contrariul spuselor noastre. Totuși excepția, cel puțin până acum, confirmă regula!

⁴ Mai precis al unor ramuri ale acestei științe: grafetica, grafemica, grafetica istorică, paleografia.

⁵ Origine înțeleasă ca o evoluție fonetică caracteristică, de la limba latină la limba română, selectată comparativ, pe baza unei majorități a cazurilor de apariție.

⁶ Cf. Flora Șuteu, 1976, p. 75.

Este un neadevăr imens ceea ce scrie Al. Graur, că „î românesc nu provine decât în foarte rare cazuri dintr-un **a** latinesc”⁷. Este greșit și ce scrie dna Mioara Avram⁸ că „justificarea etimologică de care fac atâta caz susținătorii lui **â** este inoperantă pentru nespecialiști [!], dar este și doar parțial reală”.

Teribili sunt nespecialiștii aceștia, nu se pricep, dar găsesc peste tot justificări „etimologice” literei **â**! Ce ne facem dacă cineva numără puțin mai atent decât Al. Graur cuvintele limbii române și constată că litera **â** (conform normei din 1904) este justificată (în cadrul structurilor moștenite și analogice – deci punând la socoteală și cele peste 3000 de gerunzii ale conjugării I) în proporție de 91,85% dintr-un **a** latinesc? Tot parțial se cheamă? Culmea, din totalul cuvintelor-titlu care cuprind sunetul [**â,î**] din dicționarul ortografic (DOOM)⁹, inclusiv verbele cu gerunziul în **-ând** (deci toate cuvintele care cuprind acest sunet), indiferent de poziția în cuvânt și indiferent de limba de origine, aflăm că **â** (**î**) corespunde unui **a** (și **ă**) originar în proporție de 55,54%, în timp ce același sunet corespunde unui **î** originar numai în proporție de 26,88%). Cine nu crede, să numere!

Al Graur mai are și dreptate când afirmă că “prin **î** păstrăm legătura cu vechea scriere chirilică”. Așa-i! În plus, în alfabetul rus scris de mână **î** se aseamănă tot cu **і**. De fapt, acesta este singurul “merit” al literei **î** generalizate. Poate fi pe placul intelectualilor basarabeni care abia au scăpat de binefacerile alfabetului chirilic?

Este fals că prin aplicarea unei reguli ortografice distributive „dispare temeiul etimologist” al folosirii celor două litere, **â** și **î**¹⁰. Dimpotrivă, dacă în prezent litera **â** este justificată “etimologic” 100%, iar litera **î** doar 26,88%, conform regulii din 1904 (1932), (limitându-ne numai la cuvintele de origine latină cu derivatele lor și la gerunziile conjugării I), litera **â** este justificată “etimologic” peste 91%, iar litera **î** peste 99%. Conform acestei norme din 1904, 5143 unități lexicale din DOOM s-ar scrie cu **â**, față de numai 1679 care s-ar scrie cu **î** (cuvintele care ar fi scrise cu ambele litere **î** și **â**, au fost trecute doar la **î**).

Este fals că lungă tradiție a literei **â** din **a** suferă din cauză că în trecut a mai avut “și alte valori” fonice, că a fost „în altă distribuție față de litera **î**” și „în concurență cu mai multe litere”.

Este fals, de asemenea, că litera **î**, spre deosebire de **â**, ar fi avut o valoare fonică unică în istoria scrierii românești¹¹. Și litera **î** a avut în trecut tot trei valori: **î = i**, **î = ă** și **î = î** (**â**)¹². După părerea acestor doamne, ar trebui poate excluse din scrierea românească toate literele care au avut mai multe valori, în diverse sisteme ortografice din trecut. În acest caz, din lipsă de litere, ori ne întoarcem la alfabetul slavon, ori preluăm alfabetul turcesc!

Este fals că Sextil Pușcariu, unul dintre puținii specialiști ai ortografiei noastre, și un foarte mare lingvist, ar fi acceptat un „compromis” cu privire la litera **â**. Tânăr fiind, credea, că mai toți lingviștii fără experiență în problemele alfabetului românesc, că litera **â** nu are nici un rost (nici măcar în numele oficial al statului!). La maturitate, după ce a condus lucrările

---

⁷ 1974, p. 115.

⁸ “R. lib.” 13.03.1991.

⁹ Aceleași sau chiar mai multe decât cele cuprinse în DEX.

¹⁰ Valeria Guțu Romalo, “România literară”, 13, 1991.

¹¹ Flora Șuteu, Mioara Avram, Valeria Guțu Romalo ș.a.

¹² Flora Șuteu, 1976, p. 94, 95.

dictionarului-tezaur al Academiei, s-a convins de temeinicia normei din 1904 (votată sub privegherea lui Maiorescu!)¹³, i-a adus mici îmbunătățiri (cele pe care le propune Academia Româna, astăzi) și s-a mai certat încă o dată și pe această temă cu Ovid Densusianu, lucru firesc dacă ne gândim că progresul științific nu se realizează decât prin confruntarea ideilor, în căutarea adevărului.

Rămâne valabilă doar problema relativei simplități. Este chiar atât de complicat să scriem la începutul și la sfârșitul cuvintelor cu **î**, iar *la mijlocul lor* cu **â**? Este o regulă mecanică, foarte simplă. Solicitarea atenției s-ar produce numai în cazul unei *excepții* justificate, când *prin prefixare sau compunere* **î** inițial devine medial: încep – reîncep, înțeles – bineînțeles. E chiar atât de greu? Nu merita adevărul științific un efort, cât de mic? Sau, din comoditate, vom lăsa mai departe ca denaturarea adevărului să prospere în ortografia românească?

18 aprilie 1991¹⁴

NUME ROMÂNEȘTI UITATE

Printre regulile ortografice și ortoepice ale limbii române, cea referitoare la numele proprii străine este deosebit de interesantă, deoarece impune păstrarea grafiei și rostirii originare, întocmai ca în limbile din care aceste nume provin. Există și un dicționar de pronunțare al numelor proprii străine¹, în care găsim explicate circa 12 000 de termeni!

Prin contrast, lipsa unor indicații normative cu privire la *pronunțarea* unor nume de familie românești, în special a acelor scrise cu o altă ortografie decât cea actuală, dă naștere unei evidente și surprinzătoare inechități. Îndreptarul ortografic și ortoepic afirmă doar atât:

„Și numele de persoane românești se redau așa cum sunt *scrise* de purtătorii lor...”

În asemenea condiții, nu este de mirare că însăși lista cu “Nume de personalități” din marele dicționar ortografic – DOOM, deosebit de valoroasă de altfel pentru faptul că se ocupă și de ortoepia numelor de familie românești, cuprinde din păcate un număr destul de mare de erori, parte din ele generalizate. Tot în această listă există multe și nejustificate omisiuni.

Câți dintre noi mai știm astăzi că numele „părintelui filologiei române”, Timotei Cipariu, se citea până nu demult... *Țipar(i)* sau cu pronunțarea autentic ardeleană *Țâpari*, iar numele lui Bogdan Petriceicu Hasdeu - *Hâjdău*²? Răspunsul la întrebarea de ce s-a ajuns la schimbarea rostirii acestor nume este simplu: neștiința celor neinițiați, a căror iluzie e că limba română a fost scrisă dintotdeauna cu o ortografie „fonetică”, precum și lipsa de fermitate a lingviștilor și filologilor care n-au impus prin intermediul școlii păstrarea tradiției pronunțării corecte a acestor nume istorice.

---

¹³ în sprijinul punctului meu de vedere, anume că Sextil Pușcariu a devenit definitiv, după anul 1906, susținătorul și chiar apărătorul scrierii cu litera **â**, pledează informațiile existente în articolul dnei Magdalena Vulpe [1991] și în scrisoarea inedită a lui Sextil Pușcariu, publicată de dna Mioara Avram [1992b].

¹⁴ Acest articol a fost publicat, cu mici diferențe față de textul de mai sus, în ziarul “România liberă”, Anul XLIX, Nr. 14 419, S.n. nr. 385, joi 25 aprilie 1991, pag. 4.

¹ Florența Sădeanu, 1973.

² Cf. S. Pușcariu, T. A. Naum, 1941, în lista de cuvinte s. sp.

În ultimele decenii, scrierea tradițională a numelor de familie era chiar „sanționată”... prin nerespectarea pronunțării originare. Iată ce afirma, cu bine cunoscuta-i autoritate, regretatul acad. Al. Graur, într-un articol din anul 1969³:

“E foarte probabil ca mulți din cei care reiau acum pe *â* vor renunța cu timpul la acest capriciu; cei care vor persevera vor ajunge cu siguranță să fie numiți *greșit* (de exemplu *Cîrnea*, scris *Cârnea* se va transforma în *Carnea* etc.) pe măsură ce se vor ridica noi generații pentru care scrierea cu *â* va fi ceva neobișnuit. Aceasta este singura *sanctiune* pe care o întrevăd pentru singularizarea în felul de a-și scrie numele.”

Este limpede că ideea păstrării unei grafii consacrate, chiar și numai printr-un act de identitate, a numelui unui cetățean, era puțin agreată de Al. Graur, care a dorit cu orice preț înlăturarea unor tradiții din ortografie, inclusiv în cazul numelor actuale de familie. Dar exemplul nu e deloc convingător. Câtă vreme a va fi folosit cel puțin pentru familia cuvintelor *român*, *România*, cu toții vom cunoaște valoarea fonetică a lui *â*. Din nefericire însă „sanctiunea” se aplică numelor multor personalități din secolul trecut, a căror pronunțare azi nu se mai respectă.

Se mai impune o constatare. Deși în acest domeniu există o serie de lucrări de referință⁴, problema pronunțării numelor de persoana rămâne marginală. Ea nu este studiată mai amănunțit decât în lucrarea citată a lui Al. Graur. Nici DO și nici Dicționarul lui I. Iordan nu dau, de pildă, împărțirea în silabe, iar indicative propriu-zise de accentuare sau de pronunțare nu apar decât foarte rar în ambele dicționare; pentru grafiile învechite se face de obicei trimitere la numele cu ortografia actuală. (În dicționarele enciclopedice indicative amintite lipsesc cu totul.)

În privința etimologiilor, cele două dicționare citate trebuie consultate cu prudență, deoarece se întâmplă să se contrazică reciproc: pentru poetul *Țichindeal*, DO face trimitere la numele “*Cichinda*”, în timp ce I. Iordan indică: “n. top. ung. *Tsékendál* (Ardeal)”. La Iorgu Iordan, de exemplu, o etimologie eronată: numele de familie *Socec* nu provine din „pol. *Soczek*” (grafie conjuncturală din timpul alfabetului de tranziție), ci din ceh. *Souček*, germanizat *Sotschek*, apoi romanizat *Soceci*⁵.

Revenind la exemplele de la început, nu există nici o dovadă că Timotei Cipariu sau B. P. Hasdeu ar fi dorit să se modifice, prin grafie, aspectul *fonetic* al numelor lor. Grupul *ci* bunăoară, în secolul trecut - conform ortografiei cipariene - se citea adesea ca *ț*, fapt pentru care nume rostite *Țichindeal*, *Țâpari*, *Țârca*, *Țura*, *Țurca* au fost scrise pe vremea aceea *Cichindeal*, *Cipariu*, *Circa* (*Çirca*), *Ciura*, *Ciurca*. Apoi, nesiguranța cu privire la pronunțarea autentică a unui nume ca cel al lui Timotei Cipariu poate duce la ipoteze necontrolabile, sursă de erori științifice, așa cum s-a întâmplat de altfel în dicționarul lui Iorgu Iordan, unde alături de explicația corectă (*țipar*- nu-i discutăm aici semnificația), etimologie relativizată prin expresia „pare a fi”, se mai adaugă și ipoteza inutilă a unui etimon bulgăresc „*Ciparev*”, în temeiul pronunțării *actuale* cu *ci* în loc de *ți*.

³ “România literară”, 20 II 1969, reprodus în vol. *Puțină gramatică*, II, p. 160.

⁴ *Dicționar onomastic românesc* - DO de N. A. Constantinescu, *Dicționar al numelor de familie românești* de I. Iordan, *Nume de persoane* de Al. Graur etc.

⁵ Conform însemnărilor fiului mai mare al librarului Ioan V. Socec, Jean I.V. Socec, aflate în păstrarea mea.

Cât despre numele lui B. P. Hasdeu, se știe că a fost scris în nenumărate feluri: *Hâjdeu*, *Hâjdău*, *Hășdeu* etc., iar în cele din urma *Hasdeu* – o formă ideală din punct de vedere grafic. De fiecare dată ilustrul lingvist și istoric își pronunță altfel numele? Greu de crezut. Scrisul său a evoluat, adaptându-se pe rând tuturor sistemelor ortografice oficiale etimologice sau pseudoetimologice din secolul trecut, a căror caracteristică de bază era tocmai neconcordanță în sensul actual dintre pronunțare și scriere.

Din această cauză „uităm” că nume foarte cunoscute ca de exemplu *Baritiu*, *Barnutiu*, *Babesiu*, *Cipariu*, *Ratiu*, până după 1880 se scriau *fără* semne diacritice, iar *-iu* final reprezenta doar un adaos grafic care, în unele cazuri, marca palatalizarea (și rotunjirea) consoanei precedente. Rostirea autentică a acestor nume era *Báriț*, *Bărnúț*, *Bábeș*, *Țápári*, *Ráț(ũ)*. Alte nume aveau o formă ce ni se pare astăzi ciudată: *Brandza*, *Densusianu*, *Lapedatu*, *Muresianu*, *Popoviciu*, *Sperantia* (Th. D.), *Tattarescu*, *Urechiă* (V. A.). Ele trebuie pronunțate însă normal: *Brânză*, *Densușanu*, *Lăpădatu*, *Murășan(u)*, *Popovici*, *Speranță*, *Tătărăscu*, *Ureche*. Având în vedere că unele din aceste nume se scriau cu **u** mut, ar trebui amintit aici și un prenume, cel al scriitorului Mateiu I. Caragiale, care trebuie rostit firesc, *Matei*.

Accentuarea, care pune multe probleme în cazul numelor de familie, se face în zilele noastre de multe ori la întâmplare. Multe nume transilvănene sau moldovenești sunt accentuate în sudul țării, mai ales în București, *greșit*, pe **i** din silaba finală (după modelele de origine grecească *Alexíu*, *Atanasíu*, *Dimitríu*, *Gheorghíu*, *Vasilíu*), în loc să se pronunțe normal românește *Albúțiu*, *Armășiu*, *Băjenáriu*, *Boériu*, *Coșériu*, *Cováliu*, *Moráriu*, *Negrúțiu*, *Oláriu*, *Pápiu(-Ilarian)*, *Păcuráriu*, *Pompíliu*, *Rotáriu* etc., așa cum e corect. (Al. Graur susținea – cu dreptate – că și numele lui Iuliu Maniu trebuie accentuat *Mániu*, în ciuda accentuării pe **i**, astăzi generalizată.)

Există tendința de a fi uitată accentuarea justă, pe silaba finală a unor nume de origine grecească sau turcă, ca de exemplu: *Alevrá*, *Buradá*, *Caradá*, *Cutavá*, *Dandará*, *Facá*, *Malaxá*, *Nottará*, *Petalá*, *Schiná*, *Softá*, *Tzigará* (-*Samurcaș*), *Vilará*, *Zosimá* etc.; *Diamandí*, *Macrí*, *Mavrodí*, *Negrí*, *Stavrí* etc. Pentru nume precum *Candianó(-Popescu)* rostirea șovăie: se pronunță și *Candiáno*. *Cantacuzinó* (dar *Cantacúzín* în 1845⁶; ilustrul Stolnic iscălea o scrisoare în italienește “*Ca(n)tacuzéno*”); *Carandinó*, *Fotinó*, *Lambrinó*, *Petrinó*, *Romaló* etc., cu excepțiile binecunoscute: *Alecu Rússu* și *Costache Négri*. Pentru alte nume din aceeași categorie, accentuarea originară este în mod sigur: *Pasvánoglu* (de unde *Pasvánte*), *Papázoglu* (scris corect: lt-col. D. *Pappasoglu*), (excepție dr. *Bacalóglu* în 1845⁷); *Geánolu*, *Maimárolu*, *Popázolu*, (cf. *Popázu*), *Solácolu* etc. sau *Bacálbașa*, *Mavroghéni* (în 4 silabe)⁸, *Calínic*, *Ioásaf*, *Neófit* etc.

Este cât se poate de regretabil că nu se mai respectă pronunțarea corectă nici a numelui lui Calistrat Hogaș. Există mărturia lui M. Sevastos⁹ că „scriitorul ținea foarte mult la accentul numelui său” – pe ultima silabă! *Hogáș* este un regionalism cu sensul de *făgaș*, accentuat la fel cu acesta sau ca *oraș*, *sălaș* etc.

⁶ Al. Geánoglu Lesviódax, *Istorie bisericească prescurt*, care cuprinde la sfârșit un “*Catalog de numele, porecla și rangul Dumnealor Cinstiților Abonați...*”, fiecare nume, scris chirilic, având indicat și accentul, conform ortografiei tradiționale.

⁷ Ibidem.

⁸ Al. Graur. *Nume de persoane*, pp. 85, 150.

⁹ *Aminiri de la* “*Viața Românească*”, p. 127.

Este de asemenea interesantă și demnă de menționat tradiția, destul de veche, de scriere și de pronunțare alterată a numelui familiei boierești a Costineștilor sub forma *Costin*, în ciuda faptului că Miron Costin și fiul său Nicolae își scriau și, desigur, rosteau numele lor *Costân*.

Atâta vreme cât învățăm, cu toate dificultățile evidente, un număr enorm de nume proprii străine, pentru respectarea unei reguli ortoepice pretențioase, nu ar fi oare un act de pietate culturală să ne ostenim și cu memorarea pronunțării reale, corecte, a câtorva *zeci* de nume românești, așa cum era dorința sau obiceiul purtătorilor lor?

Cred că un prim pas ar fi măcar *menționarea* acestor pronunțări în dicționarele enciclopedice și în manualele școlare. Lista numelor de personalități din DOOM ar trebui completată și corectată cu multă grijă. Altfel, prin uitare, vom fi puși în situația ca pronunțarea normală, autentică, a unor personalități de care ne despart doar câteva generații, să devină la fel de obscură ca aceea a unor nume provenite dintr-o limbă moartă și practic necunoscută, ca de exemplu limba strămoșilor geto-daci, și să credem, ca Nicolae Iorga, că numele Burebista, scris (de grecii antici) și Byrebista și Boirebista, ar trebui citit mai bine „*Bârebista*”, fără a putea dovedi vreodată acest lucru!

În încheiere, aș vrea să preîntâmpin o posibilă obiecție, anume că limbile (și numele proprii o dată cu ele) evoluează și se modifică în timp. De ce ne-am opune unui proces natural, care are loc și în alte limbi? (*Montaigne*, spre exemplu, nu se mai pronunță „*Montagne*” ca în secolul al XVI-lea.) Lucrurile totuși nu stau așa. Limba franceză este scrisă și în prezent cu o ortografie etimologică care lasă o relativă libertate rostirii. În cazul limbii române, tradiția de redare a textelor mai vechi se bazează de obicei pe transcrierea interpretativă, iar pronunțarea autentică prevalează asupra oricărui sistem de scriere inactual.

Este legitimă și întrebarea până unde poate evolua pronunțarea unui nume? De exemplu, Hasdeu (fonetic Hâjdău) se citește încă curent *Hajdău* sau *Hajdeu*. Astăzi, DOOM impune pronunțarea „*haș-deu*” (o rostire nefirească). Oare, cu timpul, urmașii noștri vor pronunța „*Hazdeu*”? (Se știe că **s** înainte de **d** se sonorizează.)

Cred că este inacceptabil compromisul încercat uneori (abuziv și fără succes), de a se pune o sedilă sub **s** în cazul numelor istorice Hasdeu, Muresianu, Densusianu etc. sau (cu mai mult succes, dar tot atât de abusiv) sub **t** pentru Baritiu, Barnutiu ș. a. Numele de familie și chiar prenumele unor personalități din secolul trecut trebuie scrise așa cum au dorit purtătorii acestora, în conformitate cu regula impusă de îndreptarul ortografic, ghidându-ne după autografele păstrate sau după ultimele titluri de lucrări din timpul vieții celor în cauză.

Pronunțarea numelor de familie din secolul trecut și începutul secolului nostru trebuie restabilită, conform adevărului istoric și tradiției autentice, acolo unde este posibil, de către toți cei care sunt în măsură să ofere soluții corecte – lingviști și filologi, critici literari și de artă, istorici, savanți din toate domeniile științifice.

O observație finală: restabilirea pronunțării numelor „uite”, o problemă care ne preocupă doar ca o necesitate culturală, nu trebuie interpretată în sensul intenției de a se exercita vreo coerciție, indiferent de ce fel, asupra vorbitorilor limbii române. Există o cale cu totul firească de reintroducere în uz a pronunțărilor autentice, și anume aceea asigurată de procesul instructiv-educativ din școli, proces prin care copilul învață, de la început, ceea ce este corect.

Am convingerea că filologia românească, sprijinită corespunzător de profesorii de limbă română, poate impune un reviriment în acest domeniu neglijat, contribuind astfel la ridicarea

vălului de uitare așternut timp de peste o jumătate de secol asupra multor aspecte ale trecutului culturii românești.¹⁰

Și totuși: „SUNT”!

Dl academician profesor Ion Coteanu invită pe colegii domniei sale academicieni la o „prinsoare”, anume să i se aducă un singur exemplu de *sunt* din limba română scrisă până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, miza fiind ori o „mea culpa” din partea distinsului academician, ori cererea ca ceilalți membri ai Academiei Române să renunțe la forma *sunt* și să adopte forma „istorică” *sânt*. Această prinsoare, imposibilă în termenii puși, însoțită de o cerere în fond destul de cominatorie, este făcută în noul context al legislației ortografice și anume: „Hotărârea” Prezidiului Academiei Române, care „recomandă”: „...2. b) fie utilizarea formei *sânt*, fie utilizarea formei *sunt*”, prin aceasta lăsându-se „posibilitatea așezării prin coexistență, în mod viu, natural, a acestor două forme scrise ale limbii române”.

Trebuie să constatăm existența între membrii Academiei Române a două concepții diferite și divergente cu privire la statutul literar al formelor *sânt* și *sunt*. Prima dintre ele, aparținând autorității lingvistice care apără norma din 1953, are un caracter intolerant și intransigent, prin susținerea în exclusivitate a formei „*sânt*”, singura considerată „istorică” și „populară”. Cea de a doua, aparținând Prezidiului Academiei Române, are un caracter conciliant și permisiv, prin acceptarea statutului literar al ambelor forme, *sânt* și *sunt*¹, concepție care devine, prin Hotărârea mai sus menționată a Prezidiului Academiei Române, o normă de tranziție până la stabilirea noilor norme, prin votul Adunării Generale a Academiei Române. Cele două concepții, susținute de oameni de știință și în același timp de mânuitori recunoscuți ai scrisului românesc, par a fi ireconciliabile în stadiul actual al cercetării.

Ieșirea din impas în oricare controversă științifică nu se poate face decât cu ajutorul unei reexaminări sincere și obiective a întregii problematice, dar mai ales prin punerea corectă a problemei și prin înțelegerea corectă a faptelor.

Mulți lingviști de astăzi susțin că *sânt* este singura formă corectă și justificată „istoric”, deoarece există consensul că *sânt* provine din conjunctivul latin *sint* (*sintunt) care în perioada de formare a limbii române a devenit persoana a 3-a plural indicativ prezent a verbului *a fi* și apoi baza formelor analogice *sânt* (pers. 1 sg.), *sântem*, *sânțeți*.

Cei care au introdus în limba literară în locul „hibridului”² *sânt* forma *sunt*, atestată (până acum) pentru prima oară la Paul Iorgovici în [1799], au considerat existența concomitentă a mai multor forme de prezent indicativ 6 (-s, îs, *sânt*) drept o dovadă de ezitare și de „corupere” a limbii, motiv pentru care era necesară o refacere în limba literară a conjugării verbului *a fi* la indicativ prezent după un model mai apropiat de limba latină literară: *sum*, *esci* (pronunțat *ești*), *este*, *suntem*, *sunțeți*, *sunt*. Forma de persoana 1 singular *sum*, sprijinită și pe o variantă dialectală bănățeană, deși a fost folosită mai ales de către ardeleni până spre 1880, nu s-a putut impune, fiind concurată de analogicul *sunt*, mai asemănător formei populare.

În alfabetul de tranziție *sunt* începuse să se generalizeze, iar după adoptarea oficială a

¹⁰ Text publicat în revista „Academica”, I, nr. 10, 1991, p. 11.

¹ Această situație, caracterizată prin „permisivitate”, a durat până la votul Adunării Generale a Academiei Române din 17 februarie 1993.

² Cf. Victor Iancu, 1977, p. 52.

alfabetului latin, *sunt* va deveni o formă literară scrisă cvasigeneralizată, în timp ce *sînt* (*sânt*) va constitui o variantă grafică specifică școlii bucovinene (Aron Pumnul) și apoi „disidenței” ortografice din jurul revistei ieșene „Viața românească”, variantă „populară” mereu mai marginalizată la scara întregii țări, în ciuda poziției unor savanți ca S. Pușcariu, Dimitrie Popovici ș.a. care o foloseau consecvent în scrierile lor proprii.

Rostirea literară *sunt* s-a răspândit treptat prin școală, prin presă etc. și prin știința de carte în general, de la 1860 până la începutul secolului XX, sub influența scrierii. Această rostire, a devenit specifică oamenilor cultivați din prima jumătate a secolului nostru, dovedind o uimitoare rezistență de la 1953 și până în zilele noastre, fără suportul extrem de eficace al grafiei.

Generalizarea rostirii literare „*sunt*” nu este un caz izolat în istoria recentă a limbii române. În aceeași perioadă s-au impus rostirile literare ale prepozițiilor *de* și *pe*, ale pronomelor reflexive pers. 3 sg. și pl. cu forma *se* în loc de *să* popular și ale altor foarte multe cuvinte a căror pronunțare populară a fost „corectată” conform unui ideal eufonic latinist, cultivat.

Cei care mai pronunțau și se simțeau oarecum atașați de rostirea populară *sânt* au introdus în scrierea româno-latină din secolul al XIX-lea grafia *sûnt*, folosirea lui *u* cu circumflex nefiind considerată o abatere prea mare de la norma generală și de la aspectul standardizat al acestei forme verbale literare scrise. În contextul obsesiv antietimologist al secolului nostru, pornind de la acest *û* cu circumflex (de la un fapt de grafie) s-a ajuns la concluzia că *sunt* (un fapt de limbă) ar fi o formă istoric greșită, etimologia sa neputând fi lat. clasic „*sunt*” ci doar „*sint*”, forma de conjunctiv latin menționată anterior. De aici vehemența condamnării formei *sunt* în limba română, care de fapt nu este câtuși de puțin o formă pretins „etimologică”, moștenită, ci pur și simplu forma normală din latina literară, adoptată de școala latinistă din secolul trecut, pentru eufonie și dezambiguizare (se evita omofonia, omonimia dintre *sânt* = *sunt* și *sânt* (verb) = *sânt* (subst.) (formă veche, moștenită din latină, dorită a fi fost generalizată în locul împrumutului slavon *sfânt*)³.

Deci, știind că „*sînt*” este o formă populară, nemaiacceptată de limba literară după 1860, devenită învechită și reintrodusă apoi, impusă administrativ, ca unică formă literară după 1953; știind că „*sunt*” este persoana a 3-a plural, indicativ prezent din limba latină, reintrodusă pe cale cultă la sfârșitul secolului al XVIII-lea și devenită unică normă literară între 1860 („*sunt*” și *sûnt*) – 1904 (doar „*sunt*”) și 1953 și păstrată până în prezent de vorbirea cultivată, ar mai fi necesară o clarificare teoretică din partea autorității lingvistice prin răspunsuri la câteva întrebări de principiu, cu scopul de a afla adevărul, de a se explica rațional fenomenele lingvistice, inclusiv normele ortoepice și ortografice, atât în folosul specialiștilor, cât și în cel al nespecialiștilor.

Pun aceste întrebări tocmai pentru că știu ce se poate răspunde la ele și înțeleg prin termenul de autoritate lingvistică pe oricine (persoană sau instituție) care se consideră profesional îndreptățit să legitimizeze în privința ortoepiei românești.

1. Când începe istoria limbii române?

a) O dată cu cele mai vechi atestări ale limbii latine?

³ Nu au deci dreptate J. Byck, [1954, p.31-39] și Al. Graur, [1969], citați în: Flora Șuteu, [1976, p. 22], când afirmă că: “Variantele morfologice de indicativ prezent ale verbului *a fi*: *sunt*, *suntem*, *sunteți*, *sunt* au pătruns în limba literară, înlocuind variantele cu *-î-*, datorită unei deprinderi grafice bazate pe o etimologie greșită.”

b) O dată cu cucerirea provinciilor Dardania, Panonia, Moesia și apoi a Daciei de către Imperiul Roman?

c) O dată cu apariția primelor cuvinte românești în documentele slavo-române și a primelor texte românești traduse și netraduse?

2. Când începe „istoria” formelor *sunt*, respectiv *sânt*, în raport cu răspunsul de la punctul 1.?

3. Oare nu contează, oare nu are nici un fel de importanță atestarea formei „*sunt*” în diplomele militate pe care le primeau veteranii români când erau lăsați la vatră și deveneau „bătrânii” satelor noastre, diplome care au fost găsite în pământul Daciei Romane: „QUI SUNT în DACIA SUPERIORE” sau „CIVITATEM DEDIT IIS QUORUM NOMINA SUBSCRIPTA SUNT”⁴ sau în alte inscripții din *Corpus Inscriptionum latinarum*?

4. Modificările apărute în limbă, pe cale cultă, datorate influenței latiniste în contextul relatinizării sau mai precis spus în procesul de occidentalizare romanică a limbii române și generalizate ca atare, în raport cu alte modificări ale limbii, datorate influențelor slavă, maghiară, neogreacă, turcă etc., sunt:

a) la fel de importante și de justificate istoric?

b) mai puțin importante și insuficient justificate istoric?

c) condamnabile?

5. Dacă a fost necesar să fie eliminată în 1953 forma, *sunt*, pentru motivul că nu este „istorică” și „populară”, de ce nu s-a revenit și la alte forme tot atât de „istorice” și „populare”, precum pronumele reflexiv pers. 3 „să”, în loc de latinizatul „se”, sau prepoziția „istorică” *cătră* în loc de mai „locală” formă *către* etc.? De ce numai *sunt* a fost un fel de țap ispășitor?

6. Afirmția „*da*” (împrumut slav) de pildă, nu este atestată înainte de 1800 și nu este folosită în regiuni întinse ale țării nici măcar astăzi (după cum se poate vedea în Atlasul lingvistic). Ea s-a impus spre mijlocul secolului trecut prin școală și prin limba literară⁵. Ar fi suficiente aceste considerente (similare celor ce se impută formei *sunt*) pentru înlăturarea lui *da* din limba literară în favoarea lui *așa*, *e*, etc.?

7. Normele *ortoepice* aveau până în 1953 un caracter orientativ, de recomandare. Cum explicați:

a) faptul că *Îndreptarul* ortografic redactat de S. Pușcariu și A. Naum recomanda, forma „*sunt*” în ciuda faptului că lingvistul S. Pușcariu scria el însuși „*sânt*” atât în Dicționarul Academiei, cât și în scrierile proprii (de exemplu *Istoria literaturii române*, 1930). Inconsecvența științifică sau respectul omului de știință față de uzul generalizat al limbii literare?

b) faptul că în proiectul Academiei R.P.R., din 1950, de reformă a ortografiei, se admitea la punctul 11 corectitudinea ambelor forme: „*sânt*” și „*sunt*”? (Exact la fel cum se preconizează și în prezent!)

8. a) Cum apreciați faptul că o generație întreagă de oameni cu carte, în urma unei hotărâri administrative, au fost nevoiți să învețe pur și simplu o formă învechită despre care cel mult, au auzit că mai supraviețuiește regional? Există mărturia unui lingvist preocupat de ortografie și de cultivarea limbii⁶: „Atunci [în 1954] 1-am învățat și eu pe *sînt*, la 24 de ani!”

⁴ *Inscripțiile. Daciei Romane*, 1975, p. 94 etc.

⁵ Cf. Al. Niculescu, I, 1965, p. 48-56.

⁶ Flora Șuteu, 1986, p. 171.

b) Cum apreciați faptul că majoritatea edițiilor critice își fac un titlu de mândrie din respectarea, scrupuloasă a tuturor particularităților de limbă și de stil ale autorilor, dar în virtutea aceleiași dispoziții administrative modifică automat forma nu numai scrisă, dar și rostită, *sunt*, în *sînt*?

9. Cum poate fi comparată tendința autorității lingvistice de la noi din țară din ultimii 40 de ani, de îndepărtare voită de modelul limbii latine literare, sub pretextul „luptei împotriva exagerărilor latiniste”, chiar și atunci când influența tradiției latine devenise un bun câștigat, față de situația din alte țări cu o veche și puternică tradiție culturală? De exemplu, prin comparație cu Grecia, care posedă o limbă literară aparte, „katharevousa” – purificată, mai apropiată de greaca veche și care are statut de limbă de stat, prin voința scriitorilor și cărturarilor greci? Sau cu limba irlandeză, cea cu o ortografie arhaică? Sau cu exemplul cel mai strălucit de izbandă a tradiției, limba ebraică modernă (ivrit), idiom reînviat datorită credinței și voinței vorbitorilor săi la o distanță de peste 2 000 de ani de la dispariția sa ca limbă vorbită curent și căruia i se cunoaște până și primul vorbitor care a avut ivritul ca limbă maternă, în pragul secolului nostru! Față cu astfel de exemple, care se pot înmulți după dorință, mai poate fi condamnată tendința manifestată de renașterea culturală românească, de revenire conștientă la modelul clasic, de apropiere cu limba noastră de origine, latina, între altele și prin *sunt* în loc de *sînt*?

10. Pentru înțelegerea relației dintre normă și uz este folositoare comparația și cu alte țări de cultură. Limba franceză, al cărei exemplu este mai la îndemână, ne poate oferi elemente concrete. Se știe că sub influența scrierii și a școlii, într-o serie de cuvinte precum *dot*, *but*, *legs*, și mai recent chiar *août*, se rostesc consoanele finale care dispăruseră din pronunțare de câteva secole. Se poate imagina în țara lui Voltaire un academician care ar cere public colegilor săi academicieni sau populației să revină la pronunția „istorică” și „populară” a vreunui cuvânt din felul celor enunțate mai sus? Sau, dacă se cunosc măsuri administrative luate de statul francez pentru reglementarea oficială a *ortoepiei* franceze, altfel decât prin înregistrarea în dicționare a pronunțărilor uzuale?

Ar fi de dorit ca aceste întrebări să declanșeze o discuție sinceră, serioasă și principială asupra problemelor de fond ale ortoepiei și ortografiei românești, căci dacă unii specialiști în domeniu se mulțumesc să eticheteze simpla punere în discuție a unei probleme științifice drept “diversiune” sau “puci”, dacă se procedează uneori prin escamotarea dificultăților sau chiar a greșelilor trecutului, dacă se deturneză atenția oamenilor de la fapte și de la argumentele științifice la considerente de natură politică sau de orice altă natură, dacă nu-și va impune o maximă sinceritate și o perfectă transparență, filologia românească nu va avea nimic de câștigat, nici măcar păstrarea silită a unor norme discutabile stabilite în 1953, ci numai de pierdut - în credibilitate, în respect, în atractivitate.

20 noiembrie 1991⁷

DISCUȚII ACADEMICE DESPRE ORTOGRAFIE

În conformitate cu Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din 31 ianuarie 1991, Subcomisia pentru Ortografie și Ortoepie și Comisia pentru Cultivarea Limbii Române

---

⁷ Text apărut în revista “Academica” a Academiei Române, II, nr. 2 (14), decembrie 1991, p. 12.

ale Academiei Române au organizat ședințe de discuții ale problemelor actuale ale ortografiei, în special cele prevăzute în recomandările Prezidiului Academiei Române din 4 octombrie 1991.

Dezbaterile au avut loc pe bază de referate, unul dintre ele fiind susținut chiar de preledintele Subcomisiei pentru Ortografie și Ortoepie, dna cercetător dr. Mioara Avram. Fiind de față, am putut aprecia vasta documentare a referatului dnei Avram, precum și interesul netăgăduit pe care îl prezintă acesta ca punct de vedere oficial al conducerii subcomisiei amintite.

Dna Mioara Avram folosește o metaforă când își intitulează referatul „*Procesul ortografiei*”¹ și tot o metaforă când se prezintă pe sine, mai în glumă dar mai mult în serios, ca „grefier”, „complice” și „inculpat” într-un asemenea „proces”.

Dacă acceptăm vrând-nevrând această metaforă, ne amintim imediat de calitatea oficială a dnei Mioara Avram, de președinte al subcomisiei, de redactor responsabil al DOOM etc. în această calitate oficială, dna Avram nu poate acționa ca un simplu „grefier”, ci numai oficiind o „magistratură”, deci numai ca „judecător în instanță”. Devine foarte interesant modul în care acest original cumul metaforic de funcții „judiciare” al unei singure persoane se va manifesta în administrarea „justiției” în ortografie.

Referatul începe prin a face un inventar diacronic al reacțiilor sub formă de obiecții, critici, păreri, considerate „acuzații”, „campanii de presă” etc. împotriva *unora* din normele ortografice adoptate în 1953. Cu această ocazie, se strecoară o îndoială cu privire la afirmația din „Comunicatul-hotărâre” (al Academiei Române) din 4 octombrie 1991, anume că nu există nici o hotărâre a Academiei Române pentru aceste excepții (este vorba de *â* în cuvintele *român*, *România*). Textele sunt însă explicite: în Comunicat se vorbește de o *hotărâre a Academiei Române* (similară celei din 1953²), iar în *Îndreptarul ortografic* din 1965 se vorbește doar de o *aprobare a Prezidiului* la o propunere a Secției de specialitate. Situațiile sunt evident diferite. Una este o normă hotărâtă și întărită printr-un H.C.M. și alta o simplă aprobare a Prezidiului Academiei, care venea în contradicție cu o hotărâre guvernamentală neamendată ulterior.

Urmează un inventar al „acuzațiilor” aduse ortografiei din 1953 care, prin înșiruire fără argumente și prin amalgamare, lasă impresia barocă a unei mari nedreptăți. Un „avocat al apărării”, dacă s-ar teme de o „condamnare” a clientului, s-ar osteni să înlătore cu argumente măcar două-trei din „acuze”. Acest lucru însă nu se întâmplă.

Dimpotrivă, se procedează prin amestecarea lucrurilor și nu prin disocieri. De pildă, se afirmă că „*insinuarea* cu privire la natura suspectă de tip totalitarist a „unanimității” manifestate în privința lui *î*, *cade* [!] în ansamblul lipsei de unanimitate cu privire la *alte* reguli propuse.” Așa să fie? „Justiția” însă cere „probe”, multe „probe”. Cine citește dezbaterile din vremea aceea, de toate găsește, însă numai discuții asupra acestui punct, nu. Deși este posibil faptul că nu toate discuțiile pătrundeau în presa oficială a vremii și deși este posibil ca un cercetător harnic să descopere păreri contradictorii cu privire la generalizarea lui *î* în dezbaterile imediat premergătoare reformei din 1953, acest lucru nu poate înlătura părerea cvasiunanimă că în 1953, litera *î* (norma nr. 1) a fost *impusă* de autorități și nu „cerută de

¹ Publicat în revistele „Academica” și „Limba română”, [1992a].

² Cred astăzi (1997) că ar fi trebuit spus: celei din 1904 sau 1932, deoarece nu avem informații că în anul 1953 Adunarea Generală a Academiei R.P. Române ar fi votat în plen noua ortografie.

masele de oameni ai muncii”, căci, dacă nu existau nemulțumiri, nu s-ar fi revenit parțial, în 1965, asupra hotărârii luate.

Un alt amestec de „probe” care amintește de procedeul vânătoresc de a „încurca urmele” (nu, nu este un proces de intenție, este doar o neplăcută impresie personală asupra căreia aș vrea să mă înșel!) este modul de a lua apărarea tuturor normelor din 1953 în bloc, fără a ține seama că de fapt cei care critică nu „reduc ortografia din 1953 la o singură normă”, ci pur și simplu critică una din norme, aceea care pe drept merită a fi criticată.

Deci, este vorba de norma nr. 1 din 1953. Aceasta nu a adus „simplificări” ci numai complicații! Să scoți o literă din alfabet ca apoi s-o reintroduci după 12 ani este o simplificare? Să faci acest lucru fără motive serioase este un lucru înțelept?

Este laudabilă straduința generală de a fi „disculpate” diverse personalități de „vina” de a fi participat la luarea hotărârilor din 1953. Dar, nimeni n-ar face nimănui nici o „vină”, dacă s-ar spune: s-a greșit, ni s-a impus (ceea ce e în mare măsură adevărat) un amănunt (norma nr. 1): s-a revenit asupra greșelii și nu s-a întâmplat nimic rău. A greși este omenesc, iar recunoașterea greșelii este o dovadă de curaj și de mare probitate intelectuală. Probabil însă că mai există părerea că s-a procedat bine în 1953...

Deosebit de interesantă mi se pare, mie personal, afirmația că între viciile „acuzării”, se găsește „lipsa de argumente”. Din moment ce mă găsesc înscris în note pe lista așa-zișilor „acuzatori”, trebuie să înțeleg că multele argumente conținute în cele două pagini de revistă, cu caractere foarte mărunte, în care vorbeam despre „*Litera â din perspectiva științei scrierii*”, n-au fost luate în considerare. Nu-i nimic, am observat că cel mai comod mijloc de a eluda argumentele (neplăcute) ale preopinienților este, pentru unii, de a le considera inexistente. Cu toate acestea, dna Avram a reușit să descopere în spusele mele „neadevăruri parțiale sau totale”.

Mi se reproșează termenul de „neoficial” în legătură cu părerea lui S. Pușcariu, care mai era încă student pe atunci (în 1904), de a cere generalizarea literei *â*, pe care ziceam eu, o susținea „neoficial”. Afirmația mea, scoasă din context ocazională, joacă un joc de cuvinte între *neoficial* ceva ce nu este public (publicat) și *neoficial* ceva care nu aparține unei autorități. Ar fi fost mai bine să spun „susținea fără o calitate oficială”. S. Pușcariu nu avea atunci nici funcțiile și nici răspunderile pe care le-a dobândit mai târziu.

Cât despre Al. Rosetti, despre care am afirmat că era „neutru” în 1932, autoarea susține că Al. Rosetti critica în mod *categoric* „părăsirea criteriului fonetic” în legătură cu *â*. În articolul său din 1932 *Observații asupra ortografiei Academiei Române*, Al. Rosetti se pronunța la modul general pentru menținerea și extinderea principiului fonetic (p. 356). Citatul mai complet spune:

“Nu sântem *lămuriți* asupra *motivelor* ce au determinat părsirea criteriului fonetic în aceste cazuri. Am fi dorit să știm *de ce* principiul fonetic e bun într-un caz și trebuie evitat într-altul. Aceste lămuriri ar fi fost cu atât mai necesare, cu cât abandonăm la propriile noastre deducții, rămânem cu impresia supărătoare că părsirea criteriului fonetic a fost determinată de bunul plac al legiuitorilor, ceea ce nu constituie, desigur, un mod științific de procedare.”

Ce face Al. Rosetti? Are o părere proprie, bună, despre principiul fonetic. Constată părsirea lui, în unele cazuri, nemotivat. Critică, dacă vreți, *categoric*, *nemotivarea* opțiunii

între aplicarea sau nu a principiului fonetic. Atât. Ceea ce dovedește în primul rând o atitudine științifică din partea acestui mare savant.

„Propria deducție” a lui Al Rosetti este următoarea:

„Păstrarea criteriului etimologic în scrierea lui **î**, s-a făcut în vederea salvării ortografiei Român (< Romanus). Regulile ortografice propuse de „Congreșele filologilor români” prevedeau scrierea cu **î**, în *toate cazurile*. Academia nu și-a însușit însă punctul acesta de vedere ce *nu ar mai fi îngăduit* scrierea numelui nostru etnic în așa fel, încât filiațiunea sa română să fie evidentă.”

Să se remarce că, exprimându-și propria deducție despre regula nr. 14 a Academiei Române, Al. Rosetti se mulțumește *să constate*. Nu critică, nu spune: „rău a făcut Academia...” sau „păcat că Academia a pierdut prilejul de a...” în plus, își permite o explicație personală care prezintă interes și astăzi, anume că aplicarea rezoluției Congreselor filologilor români „n-ar mai fi îngăduit” scrierea cu **â** în cuvintele *român, România*. Rămâne ca cititorii să hotărască dacă aceste constatări ale lui Al. Rosetti reprezintă o „critică categorică” sau o atitudine „neutră”.

Cele trei lucruri „elementare și de bun simț” care sunt folosite ca argumente generale pentru „apărarea” normei nr. 1 din 1953 (?) (cu sau fără modificarea din 1965 ?), au într-adevăr valoarea care li se atribuie?

1. Se vorbește de un stadiu de simplificare actual raportat la un stadiu mai complicat anterior. Ce este însă mai complicat, să cunoști începutul și sfârșitul cuvintelor (chiar și atunci când, prin prefixare sau compunere, vocala inițială devine medială), sau să cunoști conținutul conceptului de familie de cuvinte și să ții minte liste de nume proprii scrise cu **â**? De la Râm sau de la Rîm ne tragem? (greșeală frecventă de ortografie). Și apoi să nu uităm că aplicarea principiului hieroglific nu este o treabă deloc simplă. De unde să știm cum trebuie scrise numele istorice ale diverșilor Brâncoveni, Câmpineni etc. Nici în lista abonaților telefonici nu putem să ne orientăm, neștiind dacă persoanele căutate își scriu numele cu **â** din **a** sau cu **î** din **i**?

2. Se vorbește despre „complicațiile etimologice” ale altor limbi, care au un caracter „natural” obținut prin evoluție istorică și de „introducerea” nenaturală la noi a unor asemenea „complicații”. Dar așa-zisa „complicație etimologică” *există acum*, scriind „România”. Distribuția nou propusă ține de *fonetica istorică* a limbii și nu de etimologie. Nu există literă din alfabetul românesc (în afară de actualul³ **î** generalizat), care să nu respecte și să nu reflecte evoluția normală a limbii. Cât despre „complicații”, le-am discutat la punctul anterior.

3. Tradiția „culturală” a literei **â** este limitată procustian în concepția astăzi oficială la numai 50 de ani vechime. Adică tradiția „culturală” a unei litere este dată doar de ultima (penultima?) normă în care s-a încadrat? În schimb tradiția „culturală” a literei **î** dobândește state de vechime și în contul disidenței ortografice! Folosind asemenea căi de „îmbogățire”, litera **î**, cu asemenea „apărare”, riscă să ajungă citată la tribunal la „Legea nr. 18”⁴!

Argumentul suprem al „apărării” este adus către sfârșit. Ni se spune că anexa Hotărârii din 4 octombrie 1991 a Academiei, ca și cea a Raportului din 31 ianuarie 1991 reprezintă un „fals”. Iarpsi apare o etichetare nejustificată. Ce este „fals”? în corpul anexei este citată regula

³ Anul 1991.

⁴ Legea a regimului comunist prin care se confiscau așa-zisele “bunuri dobândite ilicit”.

nr. 14 din 1932 care a fost efectiv aprobată de Academia Română. Au fost însă omise precizările privitoare la formele flexionare și ale derivatelor sufixale de la verbele în -rî, tocmai după regula propusă de S. Pușcariu în 1929. Această simplificare (care nu a fost acceptată de Academie în 1932, dar care astăzi este oportună), fiind o noutate, a fost adăugată în „Notă”, cu formularea dată de S. Pușcariu. Nu este vorba de un fals, ci doar de redactarea eliptică (și prin aceasta e greșită) a *titlului* Anexei, din care lipsește precizarea: „*de simplificare a regulii nr. 14 între „Pușcariu” și „aprobat”*”. Iată o bună lecție despre valoarea înțelepciunii populare. Se spune: “să faci ce zice preotul, dar nu ceea ce face el”. Să procedăm deci cu toții după cum suntem sfătuiți: să nu judecăm lucrurile după ambalaj, ci după conținut!

Din nefericire, modalitatea „procesuală” a prezentării unei controverse științifice nu duce nicăieri. Ar fi preferabilă discutarea punct cu punct a argumentelor științifice, într-un climat constructiv, și nu „purtarea” ortografiei pe drumurile „tribunalelor”, ca „judecata” să nu se mai termine niciodată...

5 ianuarie 1992⁵

PRINCIPIILE ORTOGRAFIEI ȘI LITERELE ALFABETULUI ROMÂNESC

1 Opiniile comunității științifice despre principiile ortografiei

În lucrările consacrate ortografiei limbii române, apărute în ultimele decenii, se poate constata insistența asupra enunțării, discutării și delimitării unor principii (criterii generale) care ar sta la baza ortografiei.

1.1

Iată, pentru exemplificare, opiniile unor specialiști în acest domeniu:

“Sistemul ortografic al limbii române este construit pe o bază de criterii generale (cu unul predominant și specific), care dau justificare normelor selectate și (în general) codificate. Adoptarea lor, cu ponderea fiecăruia, reflectă felul în care au fost considerate raporturile dintre factorii lingvistici, istorici, socio-culturali, implicați în normele de scriere la un moment dat”.

Urmează prezentarea principiilor *fonetic-fonematic, silabic, morfologic, sintactic, tradiția și etimologia* [G. Beldescu, 1984, p. 14, 15-18].

“În esență ortografia unei limbi nu se bazează exclusiv pe un singur principiu, alături de cel dominant existând și scrieri determinate de alte principii. În linii generale, regulile ortografice depind de sistemul fonetic al limbii, de structura ei morfologică și de etimologie. În funcție de aceasta vorbim de aplicarea principiilor fonetic (mai exact,

---

⁵ Articol apărut în revista “Academica” a Academiei Române, nr. II, 3 (15), ianuarie 1992, p. 10.

fonologic), morfologic, etimologic *sau* tradițional și hieroglific (simbolic *sau* ideografic), lexical, sintactic” [A. Vraciu, 1980, p. 188].

Lucrarea *Sinteze de limba română* cuprinde un capitol despre *Principiile ortografiei românești actuale* în care sunt examinate principiile *fonetic, tradițional istoric* (numit, câteodată, și *etimologic*), *morfologic, sintactic* și *simbolic*. În *Considerații preliminare* se afirmă următoarele:

„Istoria scrisului românesc cu litere latine arată că fiecare dintre reformele ortografice anterioare celei din 1953 a însemnat un succes împotriva etimologismului inițial și un nou pas pe calea introducerii în limba română, a unei ortografii pe care ne-am obișnuit s-o numim fonetică, deși ar fi mai potrivit să-i spunem fonologică sau fonematică” [Th. Hristea, 1984, p. 187 și urm.].

Considerații asemănătoare, împreună cu detalierea *principiilor ortografiei* se găsesc și la Mioara Avram [LR 4/1975, p. 279-288], P. Zugun [1976, p. 177-183], I. Iordan - VI. Robu [1978, p. 208-210] etc.

1.2

În acest context, existența unor opinii separate devine deosebit de interesantă:

„A vorbi despre ortografie fără a vorbi pe larg despre principiile ortografice este o atitudine poate prea *nonconformistă*. Îndrăznesc totuși să o adopt, întrucât principiile ortografice, foarte bine descrise de Mioara Avram (1975), G. Beldescu (1982 și 1984) și Th. Hristea (1985) [sic!, n.n.: 1984] *nu au, din punct de vedere practic, o mare utilitate*. Ele *au numai o valoare explicativă*. Ele sunt *motivarea opțiunii* ortografiștilor în prescrierea a ceea ce este corect din mai multe variante posibile. Nu neg că și *explicarea cauzelor care stau la baza unei scrieri* în locul alteia poate să aibă efecte benefice asupra unui vorbitor, făcându-l să *accepte* mai ușor ceea ce în absența acestor explicații, i se va părea *confuz sau contradictoriu*” [...] “Importantă pentru discuția de față [dificultățile ortografiei, n.n.] mi se pare însă a fi observarea condițiilor în care se aplică o regulă și nu *a cauzelor* care au impus formularea ei” [...] “Trebuie să arăt că fără cunoștințe de gramatică nu se poate înțelege ortografia românească, care este *cel puțin tot atât de gramaticală pe cât este de fonetică*” [Flora Șuteu, 1986, p. 34, 35].

2 O reexaminare critică

Citatele de mai sus reflectă, sper, cu suficientă fidelitate modelul teoretic elaborat de specialiștii în ortografie, în scopul fundamentării științifice a normelor ortografice și reprezintă punctul de vedere actual pe care doresc să-l supun unei necesare examinări critice. Sublinierile din citate îmi aparțin și au fost făcute pentru a scoate în relief ceea ce consider că este esențial pentru discuția de față.

2.1 Nepotriviri terminologice

O primă observație care rezultă din examinarea celor expuse despre principiile ortografiei este lipsa unității de vederi între specialiști.

2.1.1 Fonetic și/sau fonematic ?

Diferențele privesc atât terminologia cât și sfera de aplicație a principiilor enunțate. Principiul *morfologic* este singurul folosit de toți cercetătorii cu același nume și cu referire la aproximativ același conținut. Se ezită între denumirile „*fonetic*”, „*fonematic*” și „*fonologic*” sau „*fonetic-fonematic*”. Îmbinarea celor doi termeni aduce oare o clarificare? Se știe că scrierea are un grad diferit de adecvare dacă se raportează la sistemul fonetic al limbii, în comparație cu raportarea la descrierile fonologice, aproape întotdeauna divergente, ale sistemului fonematic al limbii [cf. Em. Vasiliu, 1979]. Există diferențe și între numărul de foneme acceptat de diversele descrieri fonologice și numărul de sunete-tip la care se raportează nemijlocit literele alfabetului [DOOM]. În acest caz, imprecizia terminologică reflectă ezitarea asupra elementelor la care se referă principiul „*fonetic-fonematic*”.

2.1.2 Sintactic, lexical ?

A. Vraciu împreună cu P. Zugun admit un principiu „*lexical*”¹ ale cărui exemple le găsim înglobate, alături de exemplele de “junctura silabică”, de “elidare și sinereză”, în principiul „*sintactic*”, la G. Beldescu. În același timp, tipul de exemple oferit de Th. Hristea pentru ilustrarea aplicării principiului „*sintactic*” se regăsește identic la A. Vraciu pentru ilustrarea principiului „*lexical*”. Imprecizia semnalată s-a manifestat în ciuda faptului că încă din 1975 [LR, 4, p. 283] dna Mioara Avram preciza că principiul sintactic poate fi numit „mai exact *logic* sau *sintactico-lexical*”, soluție neacceptată, după cum se vede, de cercetările ulterioare.

2.1.3 Simbolic ?

Principiul „*simbolic*” expus de Th. Hristea, principiu care ar reglementa folosirea literelor majuscule, nu apare ca atare la ceilalți autori citați, deli problema este analizată extrem de amănunțit de G. Beldescu, de exemplu [1984, cap. 2.3.].

2.1.4 Principiu sau procedeu ?

Principiul „*silabic*”, enunțat între alții de G. Beldescu și de A. Vraciu, nu apare la Th. Hristea probabil sub influența părerii că „nu ar trebui considerat principiu, ci numai *procedeu*” [Mioara Avram, L.R. 4, 1975, p. 283].

2.1.5 Tradiție grafică, etimologii și/sau fonetică istorică ?

Cele mai mari nepotriviri terminologice și în conținut le găsim cu privire la „*tradiție și etimologie*” (eliminate ca principii distincte de G. Beldescu - [1984, p. 17]). Se ezită între

---

¹ Se aplică în cazurile în care se ivesc omofonii... Cf. *numai el, dar nu mai vorbiți!* [Vraciu, 1980, p. 190.]

denumirile principiului „tradițional-istoric”, „etimologic”, „etimologic sau tradiționalist” în ciuda faptului că tradiția grafică și etimologia sunt două concepte evident diferite și distincte, chiar dacă segmentele din realitate la care ele se raportează uneori coincid. Domeniul de referință al acestui „principiu” apare foarte elastic, de la enumerarea unor cazuri de „rămășițe etimologice” [Th. Hristea, 1984, p. 191] la expozeul lui P. Zugun [1976, p. 177] care, deși dă definiția principiului etimologic, „adică scrierea **cuvintelor** din limba română contemporană în așa fel încât să se observe etimologia lor, forma lor originară, din care provin”, include în principiul „etimologic” presupusul principiu sau procedeu „silabic”, respectiv scrierea africatelor prepalatale **ce, ci; ge gi** și a palatalelor **che, chi; ghe, ghi** (pe cât posibil evit transcrierea fonetică). Contrazicându-se pe sine însuși, căci în definiția dată chiar de D-sa *principiul etimologic se referă la scrierea cuvintelor și nu a sunetelor*, P. Zugun mai include în principiul etimologic scrierea semivocalelor - a elementelor **i, e, o, u** asilabice, precum și a fonemelor /ă/, /î/, /ț/. Fără să cunoască proporția reală a derivării sunetului [â, î] dintr-un **a** sau dintr-un **i** și continuând să amestece etimologia cu fonetica istorică, P. Zugun ajunge, pornind de la grafie, la concluzia insuficient fondată și în cea mai mare parte eronată că „fonemul /î/ este scris printr-un semn grafic derivat din litera care notează fonemul /i/”, deoarece 1) „provine de obicei [!?!] din acesta (lat. *rivum* > rom. *rîu*)” și 2) „stă în alternanță cu **i** în formele flexionare ale aceluiași cuvânt” [p. 178]. Iată deci un exemplu perfect de influență a grafiei nu numai asupra pronunțării literare românești (aspect bine studiat)², ci și asupra concepției lingvistice despre scriere, în care analogia formală, întâmplătoare și la îndemână, ține locul cercetării științifice propriu-zise a complexității realității grafice.

Ca să fie limpede, statistica mea probează³ că fonemul /â (î)/ nu „provine” de obicei din fonemul /i/ exemplificat prin lat. *rivum*, iar interpretarea după alternanța /î/:/i/ ține de o argumentare *post factum*, dependentă de iluzia exemplarității acestei alternate, în realitate la fel de semnificativă sau de nesemnificativă pentru opțiunea în favoarea literei **î** generalizate ca și alternanța flexionară /ă/:/e/, dacă s-ar fi pus problema să se opteze în favoarea literei **e** generalizate.

2.2 Divergențe privind importanța și/sau utilitatea principiilor

O a doua observație ce se impune se referă într-o oarecare măsură la divergență de păreri între cercetători cu privire la importanță și utilitatea principiilor ortografiei, dar mai ales la diferența de înțeles în privința „sistemului” pe care acestea îl fundamentează.

2.2.1

Păreră lui G. Beldescu [1984, p. 14] că „sistemul ortografic al limbii române e construit pe bază de criterii generale (cu unul predominant și specific) care dau justificare normelor [...]” presupune înțelegerea ortografiei ca un „sistem de norme”, având drept urmare că „între ortografie ca sistem de norme și alfabet ca inventar de semne grafice se stabilește «o relație de interdependență inerentă»” [G. Beldescu, 1984, p. 47, cf. I. Iordan și Vl. Robu, 1978, p. 201.]. Presupusa relație de „interdependență inerentă” dintre alfabet și ortografie este o ficțiune lipsită de orice sens, căci în realitate „cu alfabetul începe și se termină ortografia,

² Flora Șuteu, 1976.

³ V. mai jos, cap. *Alfabet și ortografie*, secțiunile 7 și 8.

fiindcă el [alfabetul] structurează sistemul zis ortografic al unei limbi” [Flora Șuteu, 1986, p. 36, s.n.]. În consecință, nu se poate vorbi de un „sistem de norme” gândit ca exterior alfabetului, ci numai de un „**ansamblu** de norme” ortografice care reprezintă *corelația* codificată sub formă de *convenție culturală* dintre ansamblul de semne grafice pe care îl formează alfabetul și sistemele limbii în genere. Folosesc termenul de *ansamblu* sau *inventar* de semne grafice și nu cel de „sistem” pentru a denumi *alfabetul*, deoarece acesta **nu întrunește toate condițiile cerute de teoria sistemelor pentru a putea fi definit ca un sistem formal**, fapt ale cărui consecințe importante le voi expune la 4.1.

2.2.2

Neputându-se susține în întregime caracterul sistemic formal nici pentru ansamblul de norme ortografice și nici pentru alfabet ca inventar de semne grafice, mai trebuie examinată afirmația despre rolul „*constructiv*” al principiilor ortografice [G. Beldescu, citat la 2.2.1.].

2.2.3

Mai întâi trebuie arătat că datorită caracterului lor relațional, analitic, reflexiv, principiile ortografiei sunt folosite *în prezent* cu menirea generală de *ilustrare* și de *clasificare* a relației dintre „sistemul” (orto)grafic și compartimentele limbii: fonetica și fonologia, morfologia, sintaxa, istoria limbii etc., fără a neglija factorii extralingvistici (psihologici, culturali, ideologici), care influențează scrierea în devenirea sa istorică. În trecut, principiile ortografiei au fost invocate cu un rol activ, câte unul pe rând sau mai multe împreună, pentru stabilirea normelor ortografice. Acest rol istoric o dată încheiat, astăzi principiile ortografiei nu mai sunt utilizate decât cu rolul mai modest de clasificare a tipurilor de relații dintre codul scris și cel sonor. Principiile ortografiei își regăsesc un rol activ doar în cazuri de controversă, când un neologism trebuie sau nu adaptat, când trebuie rediscutată scrierea unui oarecare cuvânt compus. Din această cauză apar diferențele de apreciere cu privire la utilitatea, respectiv importanța principiilor ortografiei, din amestecarea etapelor istorice ale scrisului românesc și a rolului activ cu cel latent atribuit principiilor ortografice.

2.2.4

Totuși, dacă au fost etape istorice în care unul sau mai multe principii ortografice au avut un rol deosebit de activ în lupta de idei pentru stabilirea inventarului alfabetic românesc și pentru închegarea unui ansamblu coerent de norme ortografice, putem vorbi de un rol constructiv al acestor principii? Aș prefera folosirea termenului de rol „*modelator*”. Caracterul axiomatic și în același timp necoordonat al principiilor ortografiei a indus un fel de dogmatism în gândirea multor filologi și lingviști care, după preferințe personale, subiective, au absolutizat rolul unuia sau altuia dintre principii. Principiile ortografiei au modelat „*forma mentis*” a celor care s-au ocupat de ortografie. Când vorbim despre rolul „*constructiv*” trebuie să ne referim la elementele „structurale” care compun („construiesc”) „sistemul” (orto)grafic – literele (grafemele). Dar nici unul dintre principiile enunțate sau care mai pot fi eventual descoperite ulterior, nici chiar principiul etimologic nu are calitatea, nici posibilitatea de a „construi” o literă! Cu atât mai puțin principiul fonetic! *Literele alfabetului au apărut înaintea principiilor ortografiei*, literele sunt un *dat al tradiției*, iar o literă „nouă” într-un alfabet existent nu se poate „construi”, nu poate apărea decât în baza unei *corelații nedistorsionante*. Doar funcționalitatea unei litere „noi” poate fi „cenzurată” invocându-se unul sau mai multe

principii ale ortografiei așa cum sunt ele oficial enunțate în prezent. După cum se va vedea mai departe și această „cenzură” este limitată de *criterii* mai generale care nu sunt complet congruente cu sistemele limbii.

2.3 În ce măsură principiile ortografiei au un caracter justificativ ?

Un punct de vedere asupra căruia cercetătorii sunt cu toții de acord îl reprezintă caracterul *justificativ, explicativ, de motivare* a normelor [cf. G. Beldescu, 1984 și Flora Șuteu, 1986, citați la 1.1. și 1.2. etc.] pe care l-ar avea principiile ortografiei.

2.3.1.

Fără îndoială, unele din principii, în special cel morfologic sau cel sintactic, justifică, motivează un număr important de norme ortografice. Avem însă de a face aici cu un nou caz de absolutizare fără acoperire a unui model teoretic, fără a ține seama de complexitatea realității domeniului cercetat. Dacă principiile ortografiei reprezintă o justificare, o explicare și mai ales o motivare a opțiunii ortografiștilor în adoptarea unei norme, principiul invocat ar trebui să răspundă întrebării: de ce? pentru care motiv?

2.3.2.

Să începem chiar cu norma nr. 1 din cele 14 care formează obiectul H.C.M.-ului nr. 3135 din 1953, abrogat. De ce „se suprimă litera â, înlocuindu-se peste tot cu î”? Trecem peste motivarea generală din preambul (care nu are legătură cu principiile ortografiei): „*ușurarea*” însușirii scrierii românești, „*grăbirea*” ridicării nivelului cultural al țării și *înlăturarea „lipsei de consecvență” și a „fluctuațiilor” în scrierea limbii române* [sic!]. Răspunsul nu poate fi decât: aplicarea principiului „*fonetic-fonematic*”, care cere ca: „a) *unul și același fonem să fie scris cu una și aceeași literă indiferent de poziția lui în cuvânt*” și „b) *una și aceeași literă să noteze unul și același fonem, indiferent de poziția lui în cuvânt* [P. Zugun, 1976, p. 176]. Ne mulțumim deocamdată cu această definiție incompletă și ușor echivocă, suficientă pentru analiza acestui punct. (Relația corectă este fie sunet-tip – literă, fie fonem – grafem.) Acest principiu justifică deci anularea unei norme *distributive* și *înlăturarea uneia* dintre litere atunci când pentru unul și același sunet se foloseau *două* litere. Însă justificarea este doar *parțială*, pentru că principiul fonetic-fonematic nu răspunde la întrebarea: De ce trebuie *înlăturată* litera â și nu litera î ? Opțiunea pentru î *rămâne până astăzi*, în lumina principiilor admise ale ortografiei actuale - *nejustificată, nemotivată*. Apelul uneori tardiv, eclectic și contradictoriu la argumente inspirate din forma literei [Mioara Avram, 1990, p. 53 etc.], din frecvența folosirii literei î [Valeria Guțu Romalo - România literară 13/1991 etc.], din tradiția grafică chirilică! [A. Scriban, DLR, 1939, p. 51, Al. Graur, 1974, p. 115] etc. pentru a justifica opțiunea în favoarea lui î confirmă faptul că problema opțiunii între â și î, ca de altfel “rezolvarea” oricărui alt caz de poligrafie, iese din sfera aplicabilității principiilor ortografiei actuale, pentru a fi discutată într-un cadru mai larg, al istoriei scrierii, al teoriei științifice despre semnele grafice (alfabetice) – grafetica, grafemica și grafetica istorică, ramuri ale grafonomiei, în conformitate cu principiile generale ale științei semnelor – semiotica, și chiar într-un cadru mult mai larg.

2.3.3 Un studiu de caz: judtificarea înlocuirii apostrofului și a lui u mut

Înlocuirea apostrofului cu linioara (norma nr. 2 din 1953) pare a fi justificată de aplicarea principiului sintactic „după care ortografia pretinde delimitarea tuturor cuvintelor potrivit cu sensul lor lexical și cu valorile lor gramaticale” [G. Beldescu, 1984, p. 16]. Dar, în conformitate cu regulile anterioare anului 1953 atât apostroful cât și linioara aveau același rol, de a delimita și de a lega cuvintele în mod specific: linioara (cratima) marca „junctura silabică” normală între cuvinte întregi (cu sau fără sinereză) –, [G. Beldescu, 1984, p. 148], în timp ce apostroful se punea în locul unei vocale elidate, fie că această vocală se găsea la sfârșitul unui cuvânt, fie că se găsea la începutul lui. De exemplu, *n'am* = n(u)-am, *într'o zi* = într(u)-o zi, *m'a văzut* = m(ă)-a văzut, *vino'ncoace* = vino-(i)ncoace, să *ne'mpăcăm* = să ne-(i)mpăcăm. [Pușcariu – Naum, p. 47-48] De fapt, înlăturarea apostrofului din exemplele de mai sus se datorează caracterului său pseudoetimologic, faptului că ținea locul unei vocale dispărute în mod normal din rostire, fie definitiv (cazul *m-a văzut*), fie din cauza vorbirii rapide (cazul *n-am* față de *nu am*). Principiul fonetic-fonematic impune în plus față de raportul de 1 la 1 biunivoc și constant între sunete-tip și litere (între foneme și grafeme), consemnarea în scris doar a sunetelor existente în limbă. Acest punct de vedere logic era susținut încă de la 1866 de către Titu Maiorescu, când afirma:

„După limbă se îndreptează scrierea” [...] „În nici un caz, însă, nu este iertat a mai scrie pe **h** unde s-a pierdut cu totul în pronunțare”. [...] „În limba română nu mai există sonul **qu** deloc și, prin urmare, nici litera nu mai poate exista” [T. Maiorescu, 1874, p. 77, 108, 111].

Înlocuirea apostrofului prin cratimă a fost inițiată de H. Tiktin în 1889, în al său *Manual de ortografia română*⁴, ca normă și ca grafie uzuală. Apoi, Al. Philippide folosește și el cratima în locul apostrofului, ca grafie uzuală, în 1894 în lucrarea *Principii de istoria limbii*, regulă pe care încearcă s-o impună, însă fără succes, în 1906, la înființarea revistei „*Viața românească*” din Iași⁵. Atât H. Tiktin cât și Al. Philippide au fost nevoiți să abandoneze această inovație, confrunțați fiind cu opoziția opiniei publice⁶.

Apostroful, introdus în ortografia română după model italian și francez, deși a supraviețuit și după 1953 în ortografia chirilică de redacție rusească din Basarabia, până în 1989, nu mai poate avea în prezent vreo altă justificare decât aceea pe care i-o acordă norma ortografică în vigoare. Această regulă, pe care o reproducem în varianta dlui prof. G. Beldescu [1984, cap. 7.2., p. 236], sună astfel: „apostroful ['] notează rostirea incompletă a unui cuvânt [rostire colocvială, neliterară] sau a unui număr reprezentat cifric”⁷.

Aceeași motivație fonetică sincronică este valabilă și pentru norma nr. 3 din 1953, privitoare la **u** final dispărut din rostire. În ciuda recunoscutei sale valori gramaticale, **ŭ** (scurt) final, moștenire a unei îndelungi tradiții grafice chirilice, nemaifiind pronunțat, n-a mai fost scris încă din 1874 de către Titu Maiorescu. **Ŭ** mut (cu semnul scurtării) a fost eliminat din ortografie prin votul Academiei Române din 11 martie 1895, iar înlăturarea completă a pușinelor cazuri de **u** mut final (fără semnul scurtării), păstrate după 1904, de exemplu: un

⁴ Cap. IV, “Regulament ortografic”, pct. 13, d), e) și 14, p. 41, 42.

⁵ Cf. M. Sevastos, 1955, p. 272.

⁶ Vezi, H. Tiktin, *D.R.G.* și Al. Philippide, *Originea Romînilor*.

⁷ Cf. Flora Șuteu, 1986, p. 130-132.

ochiu – doi *ochi*, un *paiu* – două *paie*, oraș *vechii* – orașe *vcchi*, eu *taiu* – tu *tai* – el *taie*, eu *voiu* cânta – dar *voi* veți cânta⁸ etc., a triumfat cu greu, dar definitiv, în 1953.

Pentru discuția noastră sunt extrem de interesante străduințele neîncununate de succes ale lui Emil Petrovici, în [1952, p. 152 (26)], de a încerca să „salveze” de la abrogare norma privitoare la **u** mut final (una din trăsăturile „nefonetice” ale ortografiei românești tradiționale), prin explicații principiale, altele decât cele în legătură cu tradiția și etimologia:

„Dar întrebuițarea lui **u** final în aceste forme [vezi mai sus] nu constituie o concesie făcută principiului etimologic, cum se crede de obicei, ci ea se întemeiază pe de o parte pe principiul diferențierii, numit și principiu simbolic, pe de altă parte pe principiul morfologic în ortografie. Conform principiului diferențierii, omonimele [...] se diferențiază în scris. Un exemplu de aplicare a principiului diferențierii în ortografia noastră este scrierea pronumelui pers. III sg. feminin (*ea*) deosebit de pers. III sg. a prezentului verbului *a lua* (*ia*), cu toate că amândouă formele se rostesc la fel (fonetic *iá*). Tot cu scopul de a diferenția omonimele servește și întrebuițarea literelor mari. În felul acesta numele proprii de persoane, de localități (de exemplu *Bujor*, *Brad*), fiind scrise cu litere inițiale mari, se deosebesc de omonimele lor nume comune (*bujor*, *brad*). [...] Dar **u** final e întrebuițat consecvent după consoanele muiate *k´*, *g´*, *ć*, pentru a indica anumite categorii morfologice. Menținerea lui în ortografie se întemeiază deci în primul rând pe aplicarea principiului morfologic. **U** final indică singularul substantivelor masculine și neutre (și forma de sg. masc. a adjectivelor), precum și pers. I sg a prezentului [numai după consoanele muiate exemplificate! n.n.]” (Cu trimitere la „rolul asemănător”, pe care îl „joacă, în ortografia rusă, **b** [semnul moale] final după *č*, *šč*, *ș*, și *j* [scrise chirilic]. Deorece *č*, *šč* sunt totdeauna muiate, iar *ș*, *j* totdeauna nemuiate, litera **b** nu are nici o valoare fonetică, căci *č*, *šč*, sunt moi și fără a fi urmate de **b** iar *ș*, *j* sânt dure chiar fiind urmate de **b**. Litera finală **b** indică clase morfologice determinate...”)

Se poate observa că principiul *diferențierii* (*simbolic*), admis și de Th. Hristea pentru scrierea cu litere majuscule (vezi mai sus 2.1.3.), cuprinde de asemenea, în concepția lui Emil Petrovici, aplicațiile principiului *hieroglific*, exemplificate de A. Vraciu [1980, p. 189-190] în ortografia limbii franceze: *chant - champ*, *mur - mûr*, *tant - temps*, *ou - où* etc.

2.4 Norme ortografice insuficient justificate

Nu intră în obiectul cercetării de față analiza motivației principale a tuturor celor 16 norme ale H.C.M.-ului din 1953, abrogat. Mă voi limita la semnalarea, o dată mai mult, a caracterului uneori exagerat și insuficient motivat al normei nr. 4. A se vedea existența în DOOM a cuvintelor *șagalnic*, *șaluț*, *șanțuleț*, *șătrar* etc. sau *jălbar*, *jărat* etc. cu **ă** în rădăcina cuvintelor după *ș* și *j*, pentru care se poate da o regulă strictă. Regula ar putea fi formulată astfel:

---

⁸ Pușcariu – Naum, p. 23.

Se scrie **ă** și nu **e**, după **ș** și **j**, în rădăcina cuvintelor, atunci când avem a face cu derivate ale unor radicale care conțin după **ș** și **j** un **a**. De exemplu: *șagă* - *șăgalnic*, *jalbă* - *jălbar* etc.

Aceleași observații pentru norma nr. 11 privitoare la scrierea prefixului *des-* înainte de consoanele sonante **m**, **l**, **n**, (de ex. *dezmint* și *smintit*; *dezleg* și *disloc*; *deznod* și *snop*), pentru comparație, respectarea „etimologiei” vechi slave în „*praznic*” și „*năprasnic*”⁹.

De asemenea se observă lipsa motivării și caracterul incomplet al normei nr. 8: după vocala **i** nu se scrie **ie**, de ex. *ie* și nu *iie*, (forma articulată - *ia* și nu *-iia*); caracterul incomplet și parțial inutil al normei nr. 14 – consoanele duble apar datorită prefixării și compunerii etc. Ar trebui reexaminată scrierea verbelor compuse cu prefixul **în-** pentru a se găsi o soluție, fie pentru eliminarea interpretărilor arbitrare, fie pentru o mai bună motivare a soluțiilor actuale (de ex. *în* + *năalbi* sau *în* + *alb*; *în* + *nădi* sau *în* + *nadă*; *în* + *năduși* sau *în* + *năduf/năduh/nădușeală*), pentru comparațiile vezi [Tiktiu, 1889, IV, A, 12, p. 40 sau D.R.G., vol. 2, **în-**, **în-**].

Cât privește grafiile „*cassă*”, „*massă*”, „*rassă*”, ele au fost înlăturate de Academia Română încă din anul 1932, conform regulii nr. 43 [Pușcariu, Naum, Î.O. 1941, p. 37] deoarece cuvintele omonime nu se disting în limba română prin dublarea consoanelor.

Autorii anonimi din 1953 ai noilor pe atunci „norme privind ortografia limbii române” au simțit nevoia să mai suprimă o dată, prin regula nr. 14, consoanele duble în cuvintele *cassă*, *massă*, *rassă*, caz unic în istoria reformelor ortografice românești, de dublă și consecutivă desființare a unor puține, dar obstinate ilustrări în limba română ale principiului „hieroglific”.

Nostalgicii actuali ai unei asemenea false probleme ortografice¹⁰ nu observă că este la fel de inutilă scrierea „*cassă*” de bani, de plată, pentru a o deosebi de *casa* de locuit, pe cât de inutil este a scrie cu doi de **s** „*broassca*” Yale pentru a o deosebi de *broasca* din baltă.

3 Un nou model teoretic

Hotărârea de altfel cât se poate de binevenită a Guvernului României din 17 septembrie 1991, de abrogare a H.C.M.-ului nr. 3135/1953, nu înseamnă câtuși de puțin abrogarea ortografiei în vigoare, ci doar înlăturarea unei supraordonări administrative în privința ortografiei față de Academia Română, care singură are competența și obligația de a decide asupra normelor ortografice ale limbii române. Această abrogare creează cadrul legal pentru constituirea unui nou ansamblu de norme ortografice ale Academiei Române, redactate pe cât de explicit și argumentat, pe atât de dorit să fie complete în conținut și corect motivate în teorie. Specialiștilor în ortografie li se oferă prilejul de a aprofunda modelul teoretic propus pentru fundamentarea și explicarea nu numai a normelor ortografice, dar și a inventarului de litere ale alfabetului, pentru a asigura atât de necesara stabilitate a scrierii limbii române, bazată pe adevărata tradiție grafică și pe rezultatele cercetării lingvistice și semiotice din zilele noastre.

⁹ Alte exemple pentru respectarea preferențială a etimologiilor slave, la G. Beldescu, 1984, § 4.1.1. pct. 2, p. 161.

¹⁰ De exemplu dl Sorin Paliga, [1991]: „diferențierea grafică a unor sensuri, de pildă *masă* (obiect) de *massă*, și *masse* (mulțime) ori *casă* (locuință) de *cassa* (de bani) este necesară,...”. În scrierea curentă, am întâlnit asemenea grafii, mai recent și surprinzător, în editorialul d-lui Andrei Pleșu din „Dilerna”, nr. 236, 1-7 august 1997, p. 2.

3.1

Punctul nevralgic al ortografiei românești actuale nu îl constituie dificultățile de folosire sau de învățare, nici pe departe comparabile cu dificultățile altor limbi, ca de exemplu engleza sau franceza, limbi de circulație internațională pe care orice român, dacă le-a învățat, poate să le ia drept termen de comparație. Punctele nevralgice sunt:

- a. lipsa de preocupare pentru însușirea corectă a normelor ortografice, calea minimului efort fiind chiar consemnată în recent abrogatul H.C.M. din 1953;
- b. criza de încredere în normele actuale, criză care atinge în general oamenii cu un anumit nivel de cultură și care are drept principală cauză insuficienta motivare a deprinderilor ortografice.

Dacă lipsa de preocupare ar putea fi combătută și soluționată prin teste de ortografie obligatorii și eliminatorii atât în școală cât și la angajarea în orice serviciu, încrederea nu poate fi câștigată decât printr-un efort de clarificare teoretică, care ar putea oferi un criteriu ferm și o înțelegere necontradictorie a întregului ansamblu de norme ale scrierii limbii române.

3.2 Despre rolul și importanța principiului fonetic-fonematic

Discutând principial, orice om de bună credință va recunoaște că există o diferență fundamentală între principiile enunțate de Titu Maiorescu în studiul său teoretic *Despre scrierea limbei române*, principii care au direcționat și motivat constituirea istorică a inventarului de litere ale alfabetului românesc și, pornind de la acesta, al normelor ortografice pe de o parte și principiile enunțate de lingviștii contemporani pentru motivarea aceluiași norme ortografice, pe de altă parte.

3.2.1

Un exemplu de inconsecvență principială, motiv de derută chiar și pentru specialiști, este „proclamarea” de către unii cercetători a principiului fonetic-fonematic drept principiu „fundamental” al ortografiei actuale, de exemplu G. Beldescu [1984, p. 14], în timp ce o altă opinie consideră a fi „*un zvon*” – „*că limba română se scrie cum se pronunță*”, de fapt ortografia românească fiind „*cel puțin tot atât de gramaticală pe cât este de fonetică*” [Flora Șuteu, 1986, p. 35, 34].

3.2.2

Nu intenționez să micșorez cu nimic importanța reală, istorică sau actuală a principiului adecvării biunivoce și constante în raport de 1 la 1 între un sunet-tip și o literă a alfabetului. Științific este însă ca această adecvare să fie evaluată într-un mod oarecare. Această evaluare a fost făcută de către acad. Em. Vasiliu [1979] în lucrarea *Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia*. Dna Flora Șuteu consideră [Sinteze, 1984, p. 182] că există 19 litere (din cele 31 ale alfabetului românesc actual) care corespund câte unui singur sunet-tip și anume: **a, ă, â, b, d, f, î, j, l, m, n, p, r, s, ș, t, ț, v, z**, celelalte litere corespunzând mai multor sunete-tip. G. Beldescu [1984] analizând inventarul de grafeme, constată că, dintre literele de mai sus, presupuse că notează un singur sunet-tip, și scrierea vocalelor **a, â, î**, precum și a consoanelor **b** și **n** p. 63 prezintă unele cazuri de polivalență (sincretism grafic sau

polisemantism). Din cele 19 litere date de dna Flora Şuteu urmează să mai scădem și aceste 5 și rămân 14 litere. Dacă ne amintim că definiția principiului fonetic exprimă obligatoriu o relație *biunivocă*, constatăm că și literele **â** și **î** nu se încadrează în principiul fonetic, deoarece reprezintă un singur fonem și constituie un caz de poligrafie (omonimie heterografică). Putem afirma în consecință că principiul fonetic-fonematic se aplică riguros numai pentru 14 litere din cele 31 ale alfabetului actual.

3.2.3

Principiul fonetic-fonematic nu poate exprima decât o relație limită *ideală* (sunet-tip - literă sau fonem - grafem). Această relație nu poate constitui un scop în sine, deoarece rezultatul complet al aplicării sale riguroase nu ar duce decât fie la o transcripție „fonetică”, fie la o transcriere „fonologică” a vreuneia (care?) din descrierile fonematice ale limbii. Prin abundența semnelor specifice transcrierilor fonetice, dar și a celor fonologice, de uz științific, s-ar complica în mod inutil scrierea. În plus, s-ar ajunge iarăși într-un punct mort, cum să cădem de acord asupra unor semne noi, fără a le atașa tradiției scrisului românesc și fără să cădem într-un subiectivism și un arbitrar steril?

3.2.4

Trebuie să ne întoarcem la rolul efectiv cu care a fost investit de către lingviști principiul fonetic în istoria scrisului românesc, așa cum l-am schițat mai sus la 2.1.1. și 2.3.2.

Cu ajutorul acestui “construct” filologic:

- a. În trecut (1881-1904), a fost „*cenzurată*”, atunci când acest lucru s-a dovedit *util* și *posibil*, numărul *excesiv* de litere pentru un sunet-tip dat, în inventarul alfabetic al limbii române.
- b. A fost *interzisă* scrierea unei litere pentru un *sunet* care a *dispărut* din pronunțare (vezi mai sus 2.3.3.).
- c. A fost *interzisă* folosirea unei litere cu *altă* valoare fonetică decât cea admisă ca normă.
- d. Principiul fonetic-fonematic *nu poate fi invocat* ca o cauză, ca o „*motivație*” a *existenței* unei litere a alfabetului românesc sau a valorii fonetice a acesteia.
- e. În mod științific, în prezent, referința la acest principiu motivează *istoric* doar *nonexistența* în alfabetul românesc actual a unei litere care a fost folosită în trecut.
- f. Aplicarea principiului fonetic-fonematic a contribuit efectiv la simplificarea ortografiei românești în privința scrierii sunetelor-tip **ă, c, f, h, s, ș, t, ț, z**, a diftongilor **ea, oa** și **ie**, parțial în ce privește scrierea literelor **â** și **î**.
- g. Utilizarea sa actuală, dar în scădere, este aceea de a regla modul de adaptare grafică a neologismelor de circulație internațională (vezi în aceasta privință și [Mioara Avram, LR, .1975, 4, p. 284]).

În concluzie putem afirma că principiul fonetic-fonematic a avut și are un rol important în ortografia românească, fără a absolutiza acest rol și fără a-l considera predominant. Acest lucru se știa însă de acum 125 de ani !

„Fonetismul nu este un principiu fundamental al scrierii, ci este o regulă secundară, supusă adevăratului principiu, care este intelectual” [...] „Scrierea este mai întâi de toate comunicarea ideilor noastre cu relațiile lor” [...] „Fără îndoială scrierea va fi în cea mai mare parte a ei fonetică, dar nu pentru a exprima sonul în sine, ci numai întrucât și sonul exprimă ideea și este cea dintâi încorporare a ei. Aceasta este dependența rațională a regulei fonetice de la principiul logic în scrierea limbii”. [T. Maiorescu, 1874, p. 180].

Predominanța relativă a principiului fonetic, după anul 1881, poate fi acceptată doar ca un fapt istoric în evoluția ortografiei române, în raport cu concepția etimologistă, dispărută practic din gândirea științifică contemporană.

3.3 Există o motivare a literelor ?

Dacă am constatat că principiile ortografiei, așa cum au fost enunțate și discutate nu motivează existența literelor din alfabet și nici măcar folosirea alfabetului latin pe care-l întrebuițăm în mod oficial de 130-132 de ani, putem oare să atribuim un caracter arbitrar și nemotivat alfabetului și literelor noastre fiecăreia în parte, în raport cu orice alt alfabet sau cu oricare alte litere în parte?

N.B. Deși studiul de față a fost publicat în 1992, încă mai apar păreri care susțin totala nemotivare a literelor alfabetului latin românesc:

„Caracterul romanic al limbii române a impus în mod absolut reprezentarea ei în scris prin alfabetul latin, dar nu și modul de semnalare a originii latine la nivelul unităților de limbă - morfematice sau lexicale - considerate individual, și nici la nivelul unităților fonematice.” [D. Irimia, 1997, p. 11, s.n.]

De reținut această categorică negare a *criteriului* stabilit de Titu Maiorescu pentru „derivarea” literelor românești:

„Unde dar un son nou, pentru care nu există încă literă, este format din sunuri vechi, care au literele lor, acolo în spiritul tradiției latine litera cea nouă trebuie să se formeze din litera veche prin o mică adăogire grafică la forma ei primitivă.” [Maiorescu, 1978, I, p. 338, s.n.]

3.4 Teoria structuralist-funcțională despre scriere și limitele ei

Înainte de a răspunde la întrebarea din paragraful anterior, trebuie să ne ocupăm de un concept nou al teoriei structuralist-funcționale despre scriere și anume de conceptul de „*funcție a literei*”. Enunțat pentru prima dată, definit și exemplificat pentru ortografia românească de

dna Flora Șuteu [1976, p. 74, 75], acest concept aduce o lumină nouă asupra unei posibile motivații a alfabetului românesc și a literelor sale. Să vedem cum.

Metoda folosită este cea a „analizei critice reductive.” (P.A. Verburg) și „constă în delimitarea unui concept central definitoriu pentru o anumită cercetare.” [...] „Analiza critică a modului în care este prezentat sau interpretat acest concept în lucrările de ortografie românească permite o caracterizare obiectivă a principiilor ortografice promovate și aplicate de diverși ortografiști români în decursul timpului” [...] „Se poate observa că, începând cu primele sisteme ortografice româno-latine, literei îi este atribuită în mod conștient o dublă funcție: a) semn al unui sunet-tip, și b) semn al originii acestui sunet-tip” [...] „Deosebirea de formă dintre aceste curente (etimologism, fonetism) constă în esență, nu din modul de a concepe semnul alfabetic, ci din natura semnelor ortografice adoptate” [...] „Pentru toate sistemele care s-au aplicat, mai ales după 1860, litera ca element component al sistemului alfabetic a fost concepută ca o unitate de expresie a structurii tipologice romanice a limbii noastre. Acesta a fost și a rămas principiul director unic al sistemului ortografic românesc, care i-a asigurat continuitatea” [...] „Principiu aplicat începând din 1780 până astăzi¹¹ [...]”.

Am redat pe larg aceste lungi citate deoarece reflectă un mod nou de a se înțelege specificul ortografiei românești, rezultat din analiza științifică structuralist-funcțională a unei realități date – scrierea româno-latină de la 1780 până astăzi. Ulterior, dna Flora Șuteu a renunțat la conceptul de „principiu director unic” al ortografiei românești, rezumând citatul anterior sub următoarea formă:

„La început scrierea corectă românească a fost codificată pe baze etimologice, litera fiind înțeleasă, în primul rând ca simbol al originii sunetului. Cuvintele românești se scriau cu literele latine care reprezentau sunetele originare ale majorității sunetelor românești: **â** [sic!], **î**, **ș**, **ț**, etc. (Numai **h** nu este în limba română un sunet latin) [...]” [1986, p. 17].

Prin deducție se poate înțelege că astăzi litera nu mai este înțeleasă (în primul rând ?) ca simbol al originii sunetului. Într-o comunicare recentă, dna Șuteu afirma că “*principiul director unic*” (definit în 1976) era folosit „într-un anumit context”, iar pe de altă parte că „*semantica literei este sunetul*”¹².

3.4.1

Analiza structural-funcțională efectuată de Flora Șuteu nu a fost preluată decât incidental de alți cercetători. Astfel, G. Beldescu nu acceptă posibilitatea ca o literă să aibă două funcții în același timp. De aceea, D-sa simplifică în mod simptomatic lucrurile și departajează funcțiile literei eliminate de dna Șuteu astfel: pentru „principiul *etimologic* – literele erau considerate în primul rând *semne ale originii sunetului*” (referire la [Flora Șuteu, 1976, p. 75], fără citat);

¹¹ 1976, data apariției lucrării.

¹² Flora Șuteu, *Argumente academice din “Academica” în problemele ortografiei* [LR, XLI, 4/1992, p. 220]. Vezi mai jos, de asemenea, în capitolul *Alfabet și ortografie*, § 5: *Despre semantica literelor*.

„în cazul [...] în care deci litera este semn al sunetului ([Flora Șuteu], ca mai sus), *ortografia de astăzi se conduce după alt principiu, fonetic-fonematic*” [1984, p. 14]. Se poate constata că G. Beldescu nu acceptă dubla funcție a literei nici în cazul curentelor ortografice de tip etimologist, nici pentru adepții sistemului fonetic. De altfel, G. Beldescu în descrierea grafematică din 1984 [v. § 2.2.1.3., p. 52] nu vorbește decât de grafeme simple sau compuse fără a ține seama de forma literei. Este cunoscut că avem litere de bază moștenite din alfabetul latin și litere derivate, modificate, pentru a reprezenta unele sunete-tip specifice limbii române. *Distincția dintre grafem și alograf*, aplicată de Flora Șuteu în 1976, n-a mai fost preluată de G. Beldescu și nici de alții, deoarece aspectul diacronic este programatic desconsiderat și uneori distorsionat în studiile actuale de ortografie. În concluzie, încercarea de motivare a existenței literelor alfabetului românesc pe baza unui principiu director unic, realizată în urma unei analize structural-funcționale, nu este încă finalizată, însăși autoarea acestei analize nesuținând [deocamdată, 1997], în toate consecințele, valoarea propriei sale cercetări.

3.4.2

Cu această concluzie am ajuns la limitele actuale ale abordării epistemice, structuraliste a evoluției alfabetului românesc. Împotriva evidenței contrariului, în lumina principiilor ortografiei enumerate anterior și neputând invoca pentru prezent analiza structural-funcțională a dnei Flora Șuteu, folosirea alfabetului latin și a literelor românești pare a fi *nemotivată, arbitrară*, în raport cu oricare alt “sistem” de scriere.

Se poate crede, precum o face dl Dumitru Irimia (citată, v. supra § 3.3.), pe baza teoriei ortografice actuale, limitată la principiile ortografiei, și fără a ține seama de „principiul director unic al sistemului ortografic românesc” enunțat în 1976 de dna Flora Șuteu, că n-ar avea nici o importanță care anume latine folosim atunci când scriem românește? Putem accepta o asemenea variantă de scriere fonetică (tot cu alfabetul latin!): *Totși romînji shtiu (shtiw) uare (ware) kare jeste (yeste) ratsiunea utilizërji unej (uney) litere saw a alteja (alteya) atuntshj (atuntshy) kînd skriem romîneshte*¹³ ?

3.5 Ne întoarcem la Maiorescu!

Singurul sprijin în această situație ne rămâne tot vechiul de 125 de ani studiu al lui Titu Maiorescu *Despre scrierea limbii române*, care a slujit, până la interzicerea sa din 1948 împreună cu întreaga operă maioresciană, drept călăuză în acest domeniu pentru toți românii. Reeditarea sa după 1966, cu o singură ediție populară, cea din B.P.T. în 1973, nu a asigurat o prea mare răspândire a acestei scrieri fundamentale printre cei interesați. În ciuda existenței unei ediții critice de *Opere* ale lui Titu Maiorescu (îngrijite de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon – 1978), nu a apărut până acum o monografie cu o înțelegere critică și nerutinieră, dedicată *special* studiului maiorescian despre scrierea limbii române¹⁴. De

¹³ Arn amestecat special anumite procedee din transcrierile fonetice/fonologice curente, cu unele din propunerile lui Al. Graur [1974], I. Calotă [1986], plus cele ale aromânilor V.G. Barba, T. Cunia [Puiu, 1994].

¹⁴ Notăm ca excepții contribuțiile aparținând dnei Flora Șuteu: *Titu Maiorescu im Lichte der modernen Linguistik* [1967], precum și paragrafele dedicate lui Maiorescu în [Flora Șuteu, 1976]. Vezi și: Al. Andriescu [1965] și [1977], Mioara Avram [1988] etc.

asemenea, nu există încă o ediție școlară cu comentarii *adecvate*, pentru largă popularizare a acestuia.

3.5.1

Rezultatul este că periodic apar propuneri de „îmbunătățiri” ale ortografiei care pun în discuție tocmai inventarul de litere ale alfabetului nostru, reluând cu titlu de contribuții științifice discuții rezolvate și clasate cu peste 100 de ani în urmă. Dacă aceste propuneri ar veni din partea unor „diletanți”, „noutățile” ar fi oarecum de înțeles și scuzabile, dar iată, asemenea propuneri vin de la lingviști precum Ion Calotă sau de la logicieni precum Al. Surdu (editorul *Logicii* lui Maiorescu), ca să luăm numai două exemple foarte recente. Este interesant de urmărit cum eliminarea lui **î** (scurt) și **ũ** (scurt) din scriere, preconizată încă de la 1866 de Maiorescu și acceptată de Academia Română în 1904 (respectiv 1895), a suscitât soluții „originale”. Nu mă refer la H. Titkin, A. Scriban sau Al. Graur care doreau revenirea într-un fel la norma anterioară anului 1904 pentru aceste litere. Să luăm ca exemplu pe I. D. Țicăloiu care propunea în 1927, cu ocazia unor *Studii de Fonetică*, notarea în scris a trei nuanțe de **i**, un **i** normal, un **ī** lung (cu liniuță deasupra) și un **ĩ** scurt (cu vrahie). [D.R., VI, p. 428]. Tot cu ocazia unor *Contribuții la fonetica și dialectologia limbii române* [1986], I. Calotă propune cu multă seriozitate notarea tuturor elementelor asilabice din toți diftongii limbii române, exemplificându-ne [p. 98] grafii de tipul: **yew biruyiy** pentru *eu biruii*; **yel pustiyiy** pentru *el pustii*; **yiye** pentru *ie*; **fiw, fiy, fiyi** pentru *fiu fiu, fii*; **copiyi** pentru *copiii*; și mai adaug eu după modelul „**hayină**” - **găyină**. *Gayină* este tocmai exemplul propus înainte de anul 1866 de filologul Circa și combătut de Maiorescu [1874, p. 93] cu următoarele argumente:

“Introducerea lui y ar fi o adevărată eroare paleografică [...] cu ce drept l-am lua și l-am întrebuința pentru un son, pentru a cărui însemnare nu a funcționat el niciodată la români? Să nu uităm punctul de plecare. Noi nu suntem astăzi chemați a inventa alfabetul și a face proiecte de creațiuni grafice, noi avem a introduce alfabetul latin.”

Totuși demonstrația lui I. Calotă are și un merit, ne arată că o scriere „fonetică”, nici măcar exclusiv „fonematică”, ne-ar aduce secvențe posibile de patru de **i** în perechi de **i** și **ĩ** scurt, iar actuala secvență atât de nejustificat criticată¹⁵ a celor trei **i** s-ar scrie „fonetic” tot cu trei **ĩ**¹⁶, din care cel de la mijloc ar fi scurt.

3.5.2

Nu intră în obiectul cercetării de față critica tuturor ideilor originale stârnite de abrogarea H.C.M.-ului din 1953 și care în opinia autorilor lor ar trebui să revoluționeze, să modifice

---

Atragem atenția, totuși, că, în contribuțiile de mai sus, autorii nepreocupându-se decât în prea mică măsură de coucepția lui Titu Maiorescu *despre alfabetul limbii române*, acestea nu sunt propriu-zis studii de grafetică sau de grafemică istorică.

¹⁵ De Al. Graur [1974], I. Calotă [1986] etc.

¹⁶ Litere triplate apar și în alte limbi, și nu numai pentru rațiuni de ordin gramatical, fără ca acest lucru să prezinte vreun inconvenient, de exemplu, în limba germană: *Balettruppe, Zellstoffabrik, Kontrolllampe* etc.

radical inventarul alfabetic stabilizat cu atâta trudă din anul 1904 și până în prezent. Indiferent de motivațiile furnizate, de exemplu cerințele practice ale mașinilor de scris inadapabile¹⁷ (computerele nu intră în discuție deoarece pot fi programate să folosească și hieroglife dacă aceasta ne-ar fi dorința); alt exemplu, lipsa semnelor diacritice a multlăudatului alfabet englez de numai 26 de litere¹⁸ - care însă compensează această lipsă prin strașnice dificultăți de codare și decodare - să ne amintim doar secvența de litere **ough** care se poate citi în șapte feluri diferite; alt exemplu, dorința unora de a se crea un statut ortografic privilegiat relictelor traco-dace din limba română¹⁹ - poate prin preluarea unor norme din ortografia albaneză, tuturor acestora și oricărui altor fantezii oricât de atrăgătoare, trebuie să li se răspundă cu ideea lui Titu Maiorescu:

„Să ne fie iertată o observare finală, pe care suntem siguri că ne-o vor primi toți cei ce se vor fi ocupat cu seriozitate științifică de această materie: originalitatea este o însușire eminentă când e vorba de idei, dar când e vorba de ortografie nu-și are locul” [1874, p. 221].

4 Studiul lui Titu Maiorescu "Despre scrierea limbei române"

Este studiul lui Titu Maiorescu *Despre scrierea limbei române* atât de învechit și de prăfuit încât să nu merite atenția lingviștilor noștri? Observațiile pertinente ale Florei Șuteu [1976, p. 52-60] și ale acad. Em. Vasiliu [1991, "Academica" nr. 12] îl încadrează pe Titu Maiorescu ca pe un precursor de seamă al unor descoperiri omologate abia cu mult după el. De exemplu, conceptul său de "son logic" *anticipă* pe cel de fonem. Tot astfel, ideea de funcție a literei, caracterul arbitrar al semnului lingvistic, caracterul universal al hieroglifelor și caracterul subiectiv al literei alfabetice etc. Dacă pentru știință în general cercetarea sa este atât de valoroasă, de ce concepția sa despre scriere este de obicei trecută sub tăcere? O explicație poate fi critica extrem de dură pe care o face "sistemului fonetic". O alta, faptul că deși era perfect informat în materie și la curent cu ultimele date ale științei, nu era lingvist de meserie. Caracterul neactual al unor amănunte din soluțiile ortografice preconizate de Maiorescu, de exemplu scrierea exclusiv cu **ci** și **gi** în cuvintele de origine nelatină, scrierea cu **â** în loc de **ă** a perfectului simplu pers. 3 sing., negarea inițiala a "funcției logice" a sunetului [**â, î**] și în final preferința pentru **â** potrivnică normei de până acum, pot explica de asemenea, în parte, dezinteresul față de acest studiu.

4.1

Important este ceea ce rămâne valabil din concepția maioreșciană despre scriere. În primul rând modul cum poate fi depășit impasul cantonării în concepte și structurări formale care nu vor fi niciodată suficient de consistente cu realitatea concretă atât de diversă. Față cu

---

¹⁷ Cf Al Surdu, [1991].

¹⁸ Idem.

¹⁹ Cf. S. Paliga[1991].

absolutizarea unui principiu formal, exterior domeniului dat, în cazul nostru exterior alfabetului limbii române care trebuia modelat în funcție de principiul etimologic sau de principiul fonetic, Maiorescu a substituit acestei limitări inadmisibile înțelegerea profundă a realității în toate aspectele ei, folosind un mod fenomenologic de abordare a realității. Pentru aceasta era ajutat de pregătirea sa multilaterală de filosof și de om cu o vastă cultură. El nu vorbește numai de semnificații²⁰, nu se limitează doar la semantica unei litere, el ne vorbește despre sensuri²¹, ba chiar cu precădere despre înțelesuri²². Înțelegerea unei realități date presupune depășirea segmentării gândirii în semnificații și sensuri. Cuprinderea realității scrierii într-un concept neformal cum este cel al “*principiului intelectual*” este poate cea mai valoroasă contribuție a lui Titu Maiorescu pe tărâmul înțelegerii fundamentelor scrierii.

Maiorescu vorbește de „*necesitatea intelectuală a alfabetului*”, de „*bunătatea unui alfabet*” care „*nu se poate judeca din cântătimea sonorilor pentru care există în el litere deosebite. Căci scopul final al scrierii nu este, ca la notele muzicale, sunetul, ci înțelesul; și acestui înțeles trebuie să i se supună absolut numărul și forma literelor.*” [1874, p. 170].

Celor cărora le place să vadă în conceptele de “*semn logic*” pentru literă și de “*son logic*” precursori direcți ai grafemelor și fonemelor teoriei structuraliste despre limbă și scriere trebuie să li se atragă atenția că asemănarea este numai de suprafață, fonemele și grafemele sunt concepte pur formale în timp ce conceptele maioresciene au o coloratură fenomenologică depășind formalul strict. Dacă comparăm inventarul minimal de foneme acceptat de descrierile fonologice ale limbii române cu numărul de sunete „logice” de la care pleacă Titu Maiorescu în stabilirea literelor românești, vom vedea că numărul sunetelor logice este cu mult mai restrâns față de numărul fonemelor și chiar față de numărul sunetelor-tip la care se referă, în concepția ortografiștilor de astăzi, literele alfabetului românesc. Pentru cei care nu sunt convinși de înțeleaptă cugetare a lui Titu Maiorescu privind necesară restrângere a numărului literelor prin subordonare față de un principiu „*intelectual*”, adică al înțelesului, îi rugăm să recitească mai sus la 3.5.1 cum ar putea arăta notarea consecventă prin semne speciale a tuturor elementelor asilabice ale diftongilor așa cum propune foneticianul I. Calotă și să analizeze folosul acestei notări pentru mai bună înțelegere a cuvintelor scrise astfel.

²⁰ Pentru definirea „semnificației”, precum și a altor termeni din domeniul informaticii, facem trimitere la capitolul *Elemente pentru o teorie generală a informației*, subcapitolul *Generalizarea noțiunii de informație* din lucrarea *Inelul lumii materiale* de acad. Mihai Drăgănescu [1989, p. 419]:

„M reprezintă semnificația care are un caracter formal,” [...]

„semnificația M este, după Mario Bunge [*Treatise on basic philosophy*, vol I, *Semantics I: Sense and reference*; vol II, *Semantics II: Interpretation and truth*, Dordrecht-Holland, 1974],

$$M = \langle S, R \rangle,$$

unde:

S reprezintă semnificația de context;

R reprezintă semnificația de referință.”

²¹ “O posibilă definiție, formal-neformală, a *sensului* ar putea fi: *semnificația în contextul totalității*, altfel spus, sensul este dat de semnificația de context în absența oricăror delimitări ale contextului.” Definiție dată de Gh. Ștefan în articolul: *Simbol și acțiune*, [1994]. Vezi și nota următoare.

²² “Înțelesul, sub forma cea mai generală, este [...]:

$$I = \langle M, \sigma \rangle$$

unde:

M reprezintă semnificația care are un caracter formal, iar

σ reprezintă sensul pe care îl posedă procesoarele mentale și care are un caracter fenomenologic.” [Drăgănescu, 1989, p. 419]

²³ Cf. Flora Șuteu, 1976, p. 56.

4.2 Funcția literelor de „evocare” a latinității limbii

Atașamentul obstinat al lui Titu Maiorescu față de „logica” și coerența alfabetului latin așa cum i se înfățișează în secolul al II-lea d. Chr., precum și stabilirea scrierii numai pe baza evoluției cuvintelor de origine latină din limba română îi atrage filosofului acuzarea, chiar și din partea unor spirite luminate, de a fi tributar „latinismului”²³. Într-un context ca cel al anilor '50, când ideologia și politica cereau să se treacă sub tăcere latinitatea limbii și să fie evidențiată doar influență „binefăcătoare” slavă asupra limbii române, asemenea „constatări” ar fi avut justificarea exterioară necesară. Pe noi ne interesează însă modul în care Titu Maiorescu a gândit adoptarea alfabetului latin și justificarea soluțiilor pe care le-a dat.

4.2.1

În frumoasă introducere pe care o face părții întâi a studiului sau, Maiorescu distinge motivul și momentul adoptării alfabetului latin, momentul în care ideea latinității limbii române a devenit fapt de *conștiință socială*.

„În momentul în care românii s-au pătruns de adevărul că limba lor este o limbă romană, în acel moment și forma exterioară sub care avea să se prezinte aceasta, adică scrierea, sau, exprimată prin elementele ei, literele trebuiau să fie luate tot de la romani.”

Astăzi știm că „a te pătrunde de un adevăr” este un mod fenomenologic, neformal, de înțelegere a unui fapt. Atribuirea unei valori ideale, arhetipale, latinității limbii române și latinității scrierii românești fiind expresia unui fapt de conștiință socială, această componentă lingvistică și grafonomică a idealului național acționează cu o forță supraindividuală, ca să nu spunem obiectivă, asupra conștiinței individuale.

4.2.2

În virtutea stării de conștiință a latinității - care în mod firesc nu se regăsește la alte popoare nelatine ce folosesc alfabetul latin - românii asociază literei latine o funcție simbolică, funcția de evocare a latinității²⁴. Deci litera, chiar dacă într-o abordare structuralistă, formală, nu are altă funcție decât aceea de a semnifica sunetul articulat, prin folosința ei socială ea se încarcă de *sens*, sensul simbolic al literei fiind o componentă fenomenologică a înțelegerii rostului ei, de care nu se poate face abstracție.

4.3 „Logica” alfabetului latin românesc

Funcția simbolică a literei poate fi însă exploatată *nelimitat*, de aceasta au profitat adepții diverselor nuanțe de etimologism. Etimologismul românesc era o concepție lingvistică care înțelegea evoluția naturală a limbii, metamorfoza sunetelor unei limbi ca o decadentă, ca o „corupere” a limbii, a sunetelor, motiv pentru care formele mai vechi ar fi fost mai „pure” și

---

²⁴ Gh. Ștefan, comunicare verbala.

preferabile celor actuale. În fond, etimologismul era o formă *supradimensionată, dusă până la absurd*, a nostalgiei arhetipului.

4.3.1

Etimologiștii înlocuiau sunetele limbii actuale cu sunetele considerate „primitive”, cele care reflectau un stadiu mai vechi al limbii; ei scriau *mesa* în loc de masă, *scaimbu* în loc de schimb, *bene* în loc de bine [T. Cipariu, apud Maiorescu, 1874, p. 227]. Maiorescu a combătut cu succes această concepție lingvistică și i-a demonstrat lipsa de temei științific.

„Sper că cele spuse vor fi de ajuns pentru a constata că regenerarea dialectică și ceea ce numesc etimologiștii corupția fonetică este propria viață a limbei și a inteligenței unui popor, și că nimeni nu are dreptul să li se opuiască din plăcerea de a vedea derivările etimologice exprimate prin litere”. [1874, p. 258]

4.3.2

Titu Maiorescu era însă conștient că trebuie să creeze o conexiune grafică între sunetele limbii române și literele alfabetului latin care să compenseze absența unei tradiții neîntrerupte românești de scriere cu alfabetul latin. Pentru a suplini deci procesul natural al intuiției fonologice primare, Maiorescu a invocat și aplicat *criteriul științific* al foneticii istorice a limbii române. Dacă nu s-ar fi adresat alfabetului latin din secolul al II-lea d. Chr. când literele alfabetului aveau o valoare considerată arhetipală, el ar fi putut fi acuzat de preluarea arbitrară a unor valori subsecvente ale literelor latine după modelul luat la întâmplare al unor limbi contemporane romanice sau neromanice. Astfel, alegerea modelului grafic latin clasic, arhetipal, a dat un criteriu *ferm* scrierii românești și în același timp a răspuns unui comandament social impus de conștiința latinității limbii române, legătura cu momentul auroral al existenței naționale, extinderea Imperiului în Dacia și romanizarea spațiului carpato-dunărean, legătura cu începutul formării limbii române.

„Noi nu suntem chemați să introducem în scrierea noastră regulele și cu atât mai puțin neregularitățile altor popoare moderne: noi introducem alfabetul latin cu logica sa.” [1874, p. 102].

În această logică se include și tradiția grafică a limbii latine.

4.4 Principiul „psihologic” maiorescian

Titu Maiorescu a mai folosit și ceea ce putem denumi un principiu *psihologic* în sprijinul semnelor grafice preconizate. Maiorescu se întreabă:

„Cum trebuie să fie semnele adăugate pe lângă literele a, s, și t pentru a exprima sunerile ă, ș și ț” [scrise chirilic] ? *„Răspunsul la această întrebare nu poate fi lăsat în voia fiecărui scriitor, pare c-ar fi o simplă chestie de arbitru individual, căci scrierea este un mijloc general de înțelegere și, prin urmare, trebuie să recurgem totdeauna la principiile generale întru stabilirea ei. Aici*

psihologia, de a cărei sferă se ține întrebarea, ne dă următoarea știință: orce semn, fie el literă, fie îndreptare de drum, fie drapel militar sau semafor, trebuie să împlinească două condiții esențiale. Întâi să aibă un înjeles fix, așa încât să nu se interpreteze în două sau mai multe moduri; al doilea, să fie cunoscut de toți în acest înjeles al său.”

Criteriul expus mai sus, denumit de noi „principiul psihologic”, era invocat de Maiorescu în sprijinul folosirii sedilei sub **s** și **t** pentru **ș** și **ț** și al semnului scurtării deasupra lui **a** pentru **ă** [Maiorescu, 1874, p. 210, 211].

4.5 Principiul alfabetic al foneticii istorice

În practică, Maiorescu a stabilit regula: „Acele sunete pentru care se știe litera latină corespunzătoare se scriu cu această literă” (**b, d, g, l, m, n, p, r, s, v, z, a, o, u**; de asemenea **e, i, j, t, h, c, x**, cu excluderea literelor sau digrafelor latine: **æ, œ, y (=ü), ph, ch (=c sau h), k** și **qu**. Introducerea în alfabetul românesc a literelor **q, y, w**, în 1982, alături de mai vechi primita literă **k**, nu alterează valoarea distincției stabilite de Titu Maiorescu și reprezintă doar o „concesie” (termen lingvistic „la modă”) făcută cu multe restricții în favoarea neadaptării unor neologisme de circulație internațională.

4.5.1.

Corelația pe care am denumit-o *principiul foneticii istorice* exprimă logica „derivării” sunetelor și a fost invocată de Titu Maiorescu pentru scrierea literelor **j** (dependență consonantică a lui **i**); **ce, ci** și **ge, gi** (fără menționarea modelului italian). Rolul de „întărire” al literei **h** în grupul **che, chi; ghe, ghi** a fost dedus și el din tradiția alfabetului latin; de asemenea, pentru literele **ș, ț** și **ă** sedila se justifică prin tradiție latină și franceză (și nu numai), iar semnul scurtării (*accentus brevis*, care se confundă cu *vrahia* chirilică) se utilizează exclusiv cu sensul fonetic istoric al „provenienței” (*majoritare*) a sunetului [ă] dintr-un [a] scurt latin (notat în dicționare ă).

4.5.2

Îmbinarea de către Titu Maiorescu a ceea ce noi am denumit „principiul foneticii istorice” cu cel „psihologic” a creat în alfabetul românesc o serie de restricții (căror le dăm astăzi o formă condensată, pe baza textelor lui Maiorescu), restricții puțin cunoscute de publicul larg și care sunt privite în general cu puțină simpatie de către unii lingviști:

- a. imposibilitatea folosirii semnului scurtării (*brevis* sau, în alfabetul chirilic, *vrahia*) – semnul diacritic al literei **ă** – pentru a marca în același timp un **i** scurt, asilabic (semivocală, semiconsoană sau afonizat), un **u** scurt etc.: „*orce semn... să nu se interpreteze în două sau mai multe moduri*” (din citatul dat la 4.4.);
- b. caracterul „străin” al literelor **w** și **y** le face inapte pentru notarea curentă a lui **u** respectiv **i** asilabic: „*Introducerea lui y ar fi o adevărată eroare paleografică...*” (Cf., mai sus, 3.5.1.);

- c. „logica” și tradiția română a alfabetului latin face inutilă notarea prin semne speciale a „lungimii” sau „scurtimii” vocalelor (tremă-dieresis, liniuța deasupra literei - semnul lungimii sau pauza, semnul scurtării - vrahia etc.): *“Introducem alfabetul latin cu logica sa.”* (Cf., mai sus, 4.3.2.) *“Romanii în scrierea lor n-au primit două litere osebite pentru nuanțele lui i. Prin urmare nici noi nu le vom primi...”* [Măiorescu, 1874, p. 92];
- d. dublarea (sau triplarea) lui **i** la sfârșitul cuvintelor se face doar în baza unei justificări gramaticale (desinență de plural, desinență causală, articol): *Însă tocmai neprimirea acestei maniere a lui Cicero din partea celorlați scriitori romani, ne probează cât de puțin voiau romanii să deosebească în scris pe i consonans de i vocalis, în orice caz chestia astfel pusă, fiindcă nu mai privește introducerea unei noue litere, ci numai duplicarea unei litere deja primite [i, n.n.], iese din sfera cercetărilor alfabetice ce formează obiectul cărții de față, și devine o controversă gramaticală.”* [Ibidem, p. 95-96];
- e. nu există, (cităm), *„nici o cauză paleografică pentru scrierea accentelor, rămâne numai trebuința logică drept singura cauză pentru primirea lor”.* [Idem, 1874, p. 139]

5 Critica „fonetismului” radical și a „etimologismului” exagerat

Acuzația mereu reiterată de „etimologism” când este vorba de motivarea literelor derivate **j**, **ș**, **ț**, **ă**, **î** (conform regulii distributive din 1904), dar cu referire specială la **â** (idem) (P. Zugun și alții) probează necunoașterea sau neacceptarea corelațiilor de fonetică istorică puse de către Titu Măiorescu ca justificare a derivării acestor litere:

„Unde dar un son nou, pentru care nu există încă literă, este format din sunuri vechi, care au literele lor, acolo în spiritul tradiției latine litera cea nouă trebuie să se formeze din litera veche prin o mică adăogire grafică la forma ei primitivă.” [Măiorescu, 1978, I, p. 338, s.n.].

Am simțit nevoia să reiau încă o dată acest citat pentru a sublinia importanța acordată de Măiorescu foneticii istorice, componentă de bază a principiului „intelectual”, alături de principiul „gramatical” care, acesta din urmă, cere:

„deosebirea înțelesului mai multor radicale sau deosebirea fleționară a timpurilor, persoanelor, a genului, a numerilor sau a cazurilor” (astăzi, aproximativ, adică cu restricțiile impuse de Măiorescu, principiul morfologic) - [1874, p. 179].

Măiorescu nu poate fi acuzat de „etimologism” din moment ce el însuși a combătut cu atât de mare succes această concepție în capitolul ultim al studiului său! A propune scrieri „fonetice” de tipul **ts**, **țș**, **dj** (**dž**), **č**, **ğ**, **ž**, **y**, **w** etc. sau **î** generalizat (**România**) nu reprezintă decât manifestarea unei perfecte insensibilități la ceea ce am numit mai sus starea de conștiință a latinității limbii, materializată prin scriere, negarea funcției literei de „evocare” a latinității. Ceea ce se propune în schimb nu anulează însă funcția de evocare a literei! Îi schimbă doar conținutul! De exemplu **țș** evocă un model german de scriere (**tsch**); **č** evocă

scrierea cehă sau croată; **k** generalizat evocă un model german, slav, albanez sau turc și așa mai departe, fără vreun folos în ușurarea înțelegerii cuvântului scris.

5.1

În cazul literei **î** generalizate se manifestă din plin funcția de evocare a literei. Litera **î** generalizată evocă în primul rând originea sa²⁵ din alfabetul chirilic, apartenența sa la alfabetul chirilic de tranziție.

„Acest **î** s-a născut din litera slavo-românească **™** [în sau înia] desprinzându-se căciula de băț, iar **™** [înia] vine și el din litera slavo-românească **õ** [iusul mare], care la vechii slavi reprezenta semnul **on** pe care românii l-au prefăcut în **un** și-n **în** în cuvinte ca muncă, pândă (slav. monka, ponda [...]) [A. Scriban, D.L.R. 1939, p. 51].

Funcția de evocare a literei **î** s-a încărcat de noi sensuri în 1953, cu ocazia generalizării sale oficiale. A devenit simbolul impunerii, într-un context ideologic opresiv, a schimbării stării de conștiință a latinității cu o alta: cu conștiința „înrudirii” cu popoarele slave învecinate. Această operație nu a reușit și nu putea să reușească.

5.2

Consecința imediată a acestui eșec a fost revenirea în scurt timp la **â** din **a** (1963, respectiv 1965), dar într-o distribuție foarte restrânsă, pe care ar trebui s-o numim „insuficientă”, dacă sensul real al acestui calificativ n-ar fi fost compromis și depreciat special pentru acest caz particular²⁶. După încercarea de impunere a unei noi stări de conștiință în locul celei a latinității limbii și scrierii românești, s-a acceptat ca urmare a altor ingerințe politice introducerea unei „concesii” extrem de limitate. Astfel, scrierea numelui poporului și al țării a devenit o „*excepție*” „etimologică”, în timp ce scrierea generalizată cu **î** din **i** a continuat să evoce:

- inhibarea stării de conștiință socială a latinității scrierii limbii române și/sau slavofilia de conjunctură, a autorilor reformei din 1953,
- caracterul *impus* al acestei reforme,
- continuă până în prezent mai ales să denatureze evoluția firească a scrierii limbii române așa cum este ea conturată de evoluția tuturor celorlalte litere ale alfabetului. Litera **â** reflectă “proveniența”, într-o majoritate clar demonstrată, a sunetului [**â**, **î**] dintr-un [**a**]. Despre o asemenea înțelegere sucită a rolului literei **î** din **i**, care nu se justifică istoric decât la începutul și sfârșitul cuvintelor, putem folosi spusele lui Titu Maiorescu, chiar dacă sunt

²⁵ Atragem atenția că nu este vorba de originea literei **î**, care a apărut (inițial numai în interiorul cuvintelor și numai unde era justificată etimologic) în 1780 [Micu, Șincai: *Elementa*, prin așezarea accentului circumflex deasupra literei **i**, ci de originea folosirii literei **î** generalizate, un caz de translație și de analogie formală între alfabetul chirilic civil (de tranziție) și cel latin. Nu este deci vorba de originea formei literei ci de originea folosirii ei generalizate.

²⁶ Cf. Flora Șuteu, 1986, p. 105. Sintagma „*sinonimie insuficientă*” a fost utilizată, pe atunci, de dna Flora Șuteu, cu un sens voit ironic-dezaprobat la adresa acelei categorii de intelectuali care cereau, înainte de anul 1986, revenirea la vechea ortografie în privința literei **â**.

scoase din contextul inițial: „Este dar o eroare în contra logicei a apuca lucrul de-a întoarșele [...] Aceasta va să zică a face din excepție regulă și din regulă excepție”²⁷.

6 Definitivarea alfabetului limbii române, stabilit de Academia Română

Se poate constata că literele alfabetului românesc, așa cum au fost gândite de Titu Maiorescu și primite de Academia Română, au rămas *aceleași* din anul 1904 până astăzi. În prefața sa la ediția definitivă din 1908 a studiului său despre scriere, Titu Maiorescu, cu spiritul său vizionar, spunea:

„Pe cât se poate prevedea, această ortografie [votată de Academia Română în 1904] – chiar astăzi [1908] predominantă – se va răspândi tot mai mult și va rămâne în esență neschimbată.” [T. Maiorescu, B.P.T., 1973, I, p. 308].

„Esența” ortografiei se exprimă prin literele alfabetului. Să respectăm înțelepciunea celor care au întemeiat cultura română modernă pe baza acestor litere ale alfabetului românesc! Să lăsăm nealterată conștiința latinității limbii române și a scrierii sale ca moștenire din bătrâni, urmașilor noștri.

5 ianuarie 1992²⁸

ALFABET ȘI ORTOGRAFIE

Litigiul ortografic

1. Controversa în legătură cu cele două litere **â** și **î** ale alfabetului românesc, consecință a unei perioade de stagnare și amnezie, ilustrează cum nu se poate mai bine situația precară a teoriei lingvistice „oficiale” despre ortografia românească. După 88 de ani de la definitivarea inventarului de litere ale alfabetului limbii române este posibilă existența unui litigiu ortografic declarat între conducerea Academiei Române – susținută de oameni de știință, scriitori și alți intelectuali – și Comisia de Cultivare a Limbii aparținând Academiei Române – susținută în general de lingviști și de profesori de limba română.

---

²⁷ Interesant este că distribuția celor două litere, **î** și **â**, practică oficial între 1965 și 1993, fusese propusă de către Maiorescu, cu obiectivitatea ce-l caracteriza, ca o posibilă alternativă, încă din 1904. „Insuficiența” vădită a distribuirii literei **â** doar în cuvintele: *România, român, românește* etc. a fost rapid sesizată de Petru Poni, vechi junornist și în anul 1904 președinte al Academiei Române, care a fost *revoltat* de ideea că numele țării, al poporului și al limbii noastre *ar putea* constitui *excepții* ortografice. La acest punct de vedere s-a raliat *unanimitatea* academicienilor (inclusiv Maiorescu!), când s-a votat la 17 februarie 1904 norma distributivă pozițională a celor două litere (norma nr. 6). Vezi studiul meu *Finalitatea restrângerii” principiului fonetic în concepția ortografică a lui Titu Maiorescu* republicat în *Din istoria ortografiei românești*, 2014.

²⁸ Studiu publicat, într-o primă versiune, cu bibliografie, însă fără subtitluri și fără notele de subsol adăugate în ediția de față, în revista „Academica”, II, nr. 4 (16), februarie 1992, p. 8-11.

1.1. Conducerea Academiei Române dorește revenirea într-o formă simplificată la regula distributivă adoptată de Academia Română¹, în anul 1904: litera **â** este declarată *literă de bază* pentru sunetul corespunzător, cu folosință limitată exclusiv în interiorul cuvintelor, având drept motivație îndelunga tradiție legată de acest semn-„simbol” al romanității, precum și fonetica istorică a limbii române, aceeași ca pentru toate literele „derivate” ale alfabetului românesc – „**â** derivă în cea mai mare parte din **a** și nu din **i**” [I. Bogdan, 1904]. De asemenea litera **â** satisface cel mai bine exigența *unității grafice a opozițiilor morfematice din flexiunea verbală care conțin sunetul* originar și cel „derivat”, de exemplu: *dau - dând, stau - stând, a cânta - cântai - (voi, aș) cânta - cântat - cântând, a mânca - mâncai - (voi, aș) mânca - mâncai - mâncând*. Unitatea grafică a vocalei tematicе (caracteristice) **a** cu **â** din desinența gerunziului se realizează, așa cum am exemplificat, pentru cele peste 3000 de verbe de conjugarea I cuprinse în dicționarele curente (DEX, DOOM). La acestea se mai adaugă unitatea grafică a unor cuvinte-bază cu derivatele moștenite din latină sau formate pe teren românesc: *vale-vâlcea, Vrancea-vrancean* etc. precum și unitatea grafică a temelor moștenite cu cele neologice: *cântec - cantabil, mână - manual, pâine - panificație* etc.

Litera **î** a fost și trebuie menținută ca *excepție* la *începutul și sfârșitul* cuvintelor, cu aceeași motivație fonetică istorică, deoarece în aceste poziții litera **î** avea o veche tradiție și pentru că numai la începutul și la sfârșitul cuvintelor sunetul [**â,î**] *corespunde în cea mai mare parte* unui [**i**] originar.

Preluând propunerea acad. Sextil Pușcariu din 1929, Academia Română *simplifică excepțiile* normei nr. 6 din 1904, devenită apoi norma nr. 14 din 1932, după cum urmează:

„Tot î scriem și în corpul cuvintelor, când prin compunere, î de la începutul cuvintelor ajunge medial: neîmpăcat, neîndurat, neînsemnat, preaînălțat, preîntâmpinat... Vom scrie: într-însul, dar dânsul”. Însă „spre deosebire de ortografia din 1904, adoptată și de Dicționarul Academiei, nu vom scrie î ci â în derivatele verbelor cu infinitivul în -rî, deci: amărât, chiorâș, coborâre, hotărâtor, mohorât, pârâș, posomorând, tăbărâse, târâtor, urâțenie”².

Motivația profundă a acestei hotărâri a Academiei Române provine din necesitatea ca *toate* literele alfabetului românesc (cu excepția lui **h** care nu redă un sunet moștenit din limba latină) să-și păstreze caracterul de „*unitate de expresie a structurii tipologice romanice a limbii noastre*”³. Mai simplu spus, toate literele „derivate” ale alfabetului românesc **ă, â, î, ș, ț** reflectă în modul cel mai caracteristic, cel mai tipic, corespondența sunetelor respective cu sunetele originare din limba latină, *în baza unui criteriu majoritar*, însoțit de cele mai multe ori de un criteriu gramatical – cunoscutul principiu morfologic. Astfel, sunetului [**ă**] îi corespunde (de cele mai multe ori) un [**a**] și/sau alternează cu acesta; sunetul [**ț**] „provine” – majoritar – din [**t**] și alternează cu acesta ș.a.m.d. Litera **â** păstrează aceleași caracteristici:

¹ Cu 22 de voturi pentru și cu un singur vot împotriva, cel al lui N. Quintescu, care milita de fapt și el pentru litera **â**, dar cu rezerva respectării principiilor „etimologismului românesc”. Pentru acest concept, v., mai jos, subcapitolul *Terminologie* (3.3.).

² A.R. 1991.

³ Flora Șuteu, 1976, p. 75.

sunetul respectiv corespunde – în majoritatea cazurilor – unui [a] originar și „alternează”⁴ cu acesta în mai mult de 3.000 de cuvinte ale limbii literare.

Prin revenirea la norma din 1904, cu privire la cele două litere **â** și **î**, simplificată, *s-ar realiza din nou idealul* pentru care a fost adoptat alfabetul latin în scrierea limbii române: *alfabetul latin românesc este și trebuie să rămână expresia tipică, cât mai fidelă, a latinității limbii române*. S-ar curma, de asemenea, absurditatea ortografiei din 1965, care menținea litera **â** doar pentru numele țării și poporului nostru, dând impresia că ar fi vorba de un neologism neadaptat care ar necesita o literă „străină”. Litera **â** are o motivație profundă, aceeași cu a întregului alfabet al limbii române și nu poate constitui doar o „excepție”, din motive așa-zis „sentimentale”.

2. Cum era de așteptat, cei care au crezut orbește în explicația principială „fonetică” a *alfabetului* românesc, explicație de alături inexistentă din punct de vedere științific, s-au străduit să apere după puteri și să justifice sinonimia „insuficientă”⁵ (de fapt distribuție, căci și excepția este tot o distribuție) a literelor **î** și **â**, între 1965 și 1993, și preferința pentru litera cvasigeneralizată **î** din **i**.

Calea pe care au apucat-o apărătorii normei nr. 1 din 1953 nu este cea mai fericită, căci în loc să facă efortul necesar de studiere a istoriei scrierii românești cu alfabet latin pentru a încerca să găsească argumente cu greutate, au preferat modalitatea simplistă de repetare obsesivă și mecanică a mai vechilor argumente vehiculate în ultimele decenii, fără să se observe că unele din acestea sunt eronate sau că celelalte, tot atât de îndelung repetate, nu au nicio legătură cu problema în discuție. Necunoașterea unei părți a realității dintr-un domeniu de cercetare este calea ce duce cu siguranță la confuzie și eroare.

Din fericire, în actuala controversă ortografică există cercetători onești care sunt conștienți de lipsa de preocupare a specialiștilor pentru studierea problemelor teoretice și ale istoriei scrierii românești cu alfabet latin. Iată ce afirmă dl. profesor Liviu Onu: „... *din 1779, de când datează prima încercare de introducere sistematică a alfabetului latin pentru scrierea limbii latine* [sic! corect române]⁶, *până în prezent, sistemele practicate au fost atât de numeroase și de diverse, încât cu greu se poate indica o altă limbă cu ortografie atât de schimbătoare. Până în prezent, nicio sinteză n-a reușit să consemneze toate aceste sisteme și să le examineze sub raport istoric și comparativ*”.⁷ Aș putea adăuga că, în afară de dna Flora Șuteu care a parcurs o mare parte din acest material și de câțiva rari cunoscători ai literaturii române vechi (Andrei Avram, Ion Gheție, G. Mihăilă, Liviu Onu, Florea Fugariu, Mircea Zdrengea, de exemplu) prea puțini cercetători cunosc evoluția scrisului românesc de la sursă. De asemenea *lipsește* încă instrumentele de lucru necesare pentru o mai corectă judecată a *genezei și evoluției* scrierii românești cu alfabet latin: un *repertoriu* al primelor documente românești scrise cu litere latine, până la 1830 cel puțin, o *paleografie* a alfabetului latin

⁴ Este vorba nu de o alternanță flexionară propriu-zisă, ci, așa cum am precizat mai sus, de unitatea grafică a opozițiilor formate de flectivele verbale care conțin vocala tematică **a**, în cazul verbelor de conjugarea I (tradițională), cu vocala **â** din flectivul gerunziului acestor verbe (**â** ca variantă tematică a lui **a**). Pentru comparație: **i**, vocala tematică a conjugării a IV-a (tradiționale), care se regăsește și în flectivul *-ind* al gerunziului acestei conjugări.

⁵ Cf. Flora Șuteu, 1986. Potrivit opiniilor D-sale din 1986, autoarea utilizează în sens ironic termenul care denumește un fapt real: „insuficiența” sinonimiei **â** = **î**, insuficiență resimțită ca atare de o parte a intelectualității românești și care „motivează” între altele revenirea la vechea distribuție pozițională a celor două litere.

⁶ Lucrurile nu stau chiar așa - românii catolici și cei calvini au scris destul de sistematic românește cu alfabet latin, dar cu ortografie maghiară; în 1779 se aplică prima dată *modelul latin-roman* al scrierii românești. (n.n.)

⁷ Onu, 1992.

românesc, o teorie satisfăcătoare a *semanticii* literelor “derivate”, o *istorie* a folosirii semnelor *diacritice* în paleografia româno-latină, o *istorie* a “*ideilor ortografice*” etc.

Masa rotundă de la Iași

2.1. În ciuda acestui handicap, o serie de apologeți ai normei nr. 1 din 1953 (modificată în 1965), reuniți la Iași, au publicat o culegere de referate și participări la discuții, însoțită de o „Moțiune” adresată Conducerii Academiei Române, sub titlul: *Ortografia limbii române - trecut, prezent, viitor*⁸. De asemenea, în revista *Limba Română*⁹ sunt publicate referatele prezentate la dezbaterile purtate în incinta Academiei Române în ședințele publice organizate de Comisia de Cultivare a Limbii aparținând Academiei Române, care fără excepție iau o atitudine de respingere a propunerilor de „Îndreptări ale ortografiei române” prezentate de către Președintele Academiei Române, acad. Mihai Drăgănescu.

Nu ne putem permite în cadrul unui singur articol să facem o analiză detaliată a tuturor textelor în cauză, cu atât mai mult cu cât cea mai mare parte a lor nu se referă la problema în discuție (literele **â** și **î**), ci la diverse, alte obsesii ortografice, așa cum se întâmplă cu inutilele referate privind „*Etimologismul românesc*” (Carmen-Gabriela Pamfil) sau „*Contribuția „Junimii” la impunerea principiului fonetic în ortografia românească*” (Ion Nuță). Literele **â** și **î**, ca și celelalte litere ale alfabetului, nu sunt motivate nici de principiul fonetic și nici de „etimologismul românesc”.

Din nou despre principiile alfabetului limbii române

2.2. Vom selecta doar unele din ideile principale ale referatelor menționate mai sus.

Un cercetător din Iași [1992] (dl. Petru Zugun) se străduiește să descopere în referatul sau „*Importanța contribuției lui Titu Maiorescu la stabilirea principiilor ortografiei limbii române*” fără succes, căci se pare că a omis, suntem nevoiți să admitem această probabilitate, parcurgerea părții a treia a studiului maiorescian „*Despre scrierea limbei române*”, intitulată „*Despre principiul scrierii, și o critică a sistemului fonetic*”. Mai mult, aparent în necunoștință de cauză, sunt contrazise (ca să nu spunem că se falsifică) vădit spusele lui Titu Maiorescu, după cum urmează: „*Impunerea oficială, de la 1881, prin junimiști, a principiului fonologic [sic], ca principiu fundamental al scrierii...*”¹⁰, în timp ce Titu Maiorescu (autorul raportului academic din 1880) afirmă limpede: “**Fonetismul nu este un principiu fundamental al scrierii, ci este o regulă secundară, supusă adevăratului principiu, care este intelectual**”.¹¹ Dacă în acest referat se echivalează principiul „fonologic” cu ceea ce Titu Maiorescu numea principiul „intelectual” autorul o face pe proprie răspundere¹². Ar fi interesant însă ca să ni se ofere o descriere fonologică a limbii române care să se potrivească cu numărul și cu valorile literelor acceptate de Titu Maiorescu. Ar fi un miracol!

---

⁸ Iași, 1992.

⁹ Nr. 1-2 și 4/1992.

¹⁰ Zugun, 1992, p. 41.

¹¹ Maiorescu, 1973, I, p. 379.

¹² Această echivalare nenuanțată, care pare a fi un loc comun în concepția lingviștilor români contemporani, reprezintă una din multiplele fațete ale „protocronismului” românesc, „mit” istorico-științific dintre cele mai tenace.

2.2.1. Este necesar ca cercetătorii ieșeni împreună cu toți colegii d-lor din țară să mai citească măcar o dată cu atenția îndreptată spre grafie, studiul lui Titu Maiorescu „*Despre scrierea limbii române*” pentru a afla criteriul, denumit de mine: *principiul foneticii istorice*¹³, pus de filosoful român ca principiu fundamental efectiv, ca *motivație* a literelor românești:

„Unde dar un son nou, pentru care nu există încă literă, este format din sonuri vechi, care au literele lor, acolo, în spiritul tradiției latine, litera cea nouă trebuie să se formeze din litera veche prin o mică adăugire grafică la forma ei primitivă”¹⁴. [...] „De aci rezultă a priori că acea însemnare grafică a lor [a sunetelor **â**, **ș**, **ț**] va fi cea mai bună, care va exprima mai lămurit dependența lor flecționară din sonurile primitive”¹⁵.

În plus față de fonetica istorică care, în concepția lui Titu Maiorescu, așa cum s-a văzut din citatul anterior, își subordonează morfologia, întrucât recunoaște doar alternative dintre sunetul românesc și cel „primitiv” (latin), Titu Maiorescu recurge la psihologie, enunțând încă un criteriu, cel pe care l-am putea numi, în consens cu marele critic, principiul “psihologie”:

„Cum trebuie să fie semnele adăogate pe lângă literele **a**, **s**, **t** pentru a exprima sonurile **ъ**, **ш** și **п**?

Răspunsul la această întrebare nu poate fi lăsat în voia fiecărui scriitor, pare c-ar fi o simplă chestie de arbitriu individual; căci scrierea este un mijloc general de înțelegere și prin urmare, trebuie să recurgem totdeauna la principiile generate întru stabilirea ei. Aici psihologia, de a cărei sferă se ține întrebarea, ne dă următoarea știință: orce semn, fie el literă, fie îndreptare de drum, fie drapel militar sau semafor, trebuie să împlinească două condiții esențiale: Întâi să aibă un înțeles fix, așa încât să nu se interpreteze în două sau mai multe moduri, al doilea, să fie cunoscut de toți în acest înțeles al său.”¹⁶

Acestea au fost criteriile conform cărora a fost selectat și pe baza cărora s-a constituit efectiv actualul inventar de litere ale alfabetului limbii române, și nu pretinsul principiu fonologic, care nici măcar nu fusese enunțat în anul 1881 și care nici atunci, nici mai târziu, nu putea *determina forma* unei litere românești „derivate”.

2.3. Studiul Magdalena Vulpe despre „*Geneza ortografiei din 1932*” prezintă un caz mai special, este bine informat și util până la ultimele două paragrafe, care întrețin confuzia cu privire la argumentele pretins științifice și la cele pretins sentimentale în chestiune - cele „științifice” sprijinind generalizarea literei **î**, iar cele „sentimentale” fiind în legătură cu litera **â**. Voi discuta despre acestea mai jos [v. § 5.3. - *Despre semantica literelor*].

Ultimul paragraf (6) din studiul acesta se aliniază referatelor precedente, fiind alături de subiectul discuției, în plus inexact. Cine a redactat regula nr. 14 din 1932, Densusianu sau Pușcariu? Este de mirare că nu este recunoscut faptul că regula nr. 14 din 1932 a fost redactată de Sextil Pușcariu, în urma votului majorității academicienilor pentru litera **â** și pentru neschimbarea regulii tradiționale din 1904. Proiectul de reformă a ortografiei, din 1929, citat în notă de Hotărârea Academiei Române din 4 octombrie 1991, este sau nu este

¹³ Cf. Boerescu, 1992, studiu republicat în volumul de față într-o versiune revizuită.

¹⁴ Ibidem, I, p. 387.

¹⁵ Ibidem, p. 388.

¹⁶ Ibidem, p. 399.

scris de Sextil Pușcariu? Este imposibil să nu fie cunoscute de către autoare un text scris tocmai de Pușcariu în 1929, publicat în Analele Academiei din acel an și republicat în volum în 1974! Când vorbește de regulile „Sextil Pușcariu”, Hotărârea Academiei Române nu are în vedere „ortografia din 1932”, ci exact textul, citat, care aparține cu evidență lui Sextil Pușcariu.

2.4. În următorul referat, pe care îl pune în discuție Ion Florea, se reia mecanic „Principiile ortografiei românești actuale” așa cum au fost codificate în ultimele decenii și care, după cum am arătat mai sus (2.2.), coincid prea puțin cu adevăratele criterii ale alfabetului românesc, stabilite și utilizate de Titu Maiorescu.

Autorul referatului se deosebește de colegii D-sale prin faptul că știe despre existența principiului foneticii istorice, cel care singur determină forma literelor românești: „Regulile din 1932, care cereau ca interiorul cuvântului să se scrie cu **â**, nu se justificau decât în foarte mică măsură în istoria sunetului respectiv”¹⁷. După aceasta urmează o „demonstrație” conform căreia sunetul **â** ar proveni „în foarte mică măsură” dintr-un **a**; „dar nu ar fi avut nici o justificare etimologică la scrierea altor cuvinte, mult mai numeroase, în care sunetul în discuție provenea, în primul rând, din celelalte vocale latinești...”¹⁸. Pentru aceasta ni se înșiră exemple de cuvinte cu etimologiile lor: 5 cuvinte în care **â** „provine” dintr-un **a** latin, 5 cuvinte pentru **e** latin, 3 cuvinte pentru **i** latin, 2 cuvinte pentru **o** latin, 1 cuvânt pentru un **u** latin controversat (mai probabil **a**). Mai sunt înșirate 3 cuvinte moștenite, cu termenii albanezi pentru comparație (!), precum și împrumuturi: 4 din vechea slavă, 2 din bulgară, 2 din sârbo-croată, 2 din ambele limbi slave de sud, 2 din ucraineană, 3 din maghiară, 3 din greacă, 3 din turcă, 1 din greacă și turcă (?), toate alese în așa fel ca **â** să „provină” din alte vocale decât **a**, 4 cuvinte cu etimologia necunoscută și 7 cuvinte cu origine onomatopeică. Pentru **î** de la începutul cuvântului ni se dau 7 exemple de cuvinte în care la originea sunetului [**â**,**î**] se găsește un [**i**] latin și 2 în care se găsește un [**a**] latin. Concluzia autorului: „După cum se vede, păstrarea a două litere pentru același sunet nu se justifică nici din punctul de vedere al originii (foarte diverse) a sunetului, nici din punct de vedere practic”.

Avem ce vedea! Cu o asemenea metodă se poate demonstra orice. La rândul meu, dacă aș vrea să păcălesc lumea, aș putea să „demonstrez” într-o manieră așa-zis „științifică” un neadevăr, de exemplu că litera **e** ar fi mai potrivită decât **a** pentru a reda sunetul [**ă**] (care are și el o origine foarte diversă). Iată un posibil model de „păcăleală”:

Este cu siguranță „adevărat” că „**ă** se explică dintr-un **a** latin neaccentuat” (aici am omis, citând din Florica Dimitrescu¹⁹, precizarea „cel mai frecvent” – care „nu-mi convine”), de ex. *căldare* < *caldaria*, *cumpăr* < *comparo*, *bărbat* < *barbatus*, *casă* < *casa*, dar sunetul **ă** „provine” „în primul rând din celelalte vocale latinești” (după expresia dlui I. A. Florea), de ex. din **e**: *mă* < *me*, *văr* < (*consobrinus*) *verus*, *păcat* < *peccatum*, *vărs* < *verso*, *rău* < *reus*, *rășină* < *resina*, *îndărăt* < *în de retro*, *său* < **seus* (special am dat mai multe exemple, ca să se „vadă” preferința mea pentru **e**); de asemenea, de ex. din **i** latin: *păr* < *pilum* (*pelum*), *nouă* < *nobis*, *semăna* < *seminare*; din **e** și **i** latin: *săptămână* < *septimana*; de ex. din **o** latin: *că* < *quod*, *către* < *contra*, și așa mai departe.

Gluma poate continua cu înșirarea încă a multor cuvinte de origine slavă sau de altă origine în care [**ă**] „provine” din alte vocale decât [**a**], nemairămânând decât să exemplificăm

¹⁷ *Op. cit.*, Iași, 1992, p. 55.

¹⁸ *Ibidem*, p. 56.

¹⁹ 1967, p. 57.

și alternanțe vocalice irelevante grafic, de tipul *văd - vezi, păr - peri*, etc. pentru a crea iluzia perfectă din punct de vedere vizual că litera **e** este cu mult mai potrivită decât **a** pentru a reda sunetul românesc [ă]. Mai pot adăuga și argumentul de „autoritate”, că savantul german Lepsius propunea și el litera **e** cu un semn diacritic (subscris), pentru același sunet românesc [ă]²⁰. Cel mai hazliu este faptul că s-ar fi vizualizat astfel prin scriere, cu ajutorul pseudodemonstrației mele, chiar și „înrudirea” fonetică, asemănarea articulatorie a celor două vocale mediu deschise: „**ě**, adică [ă], este un “[**e**] posterior”, față de [**e**] care ar fi un “[**e**] anterior”, devenind o corelație a celeilalte „înrudiri” fonetice recomandate călduros de un mare savant străin pentru a fi ilustrată „generalizat” în scrierea limbii române: „[**i**] posterior” = [î], față de „[**i**] anterior” = [i]²¹!

Cui îi pot folosi însă asemenea pseudodemonstrații? Mai devreme sau mai târziu, adevărul tot iese la lumină. Dacă în exemplul meu de contrafacere a unei demonstrații științifice măcar etimologiile sunt corecte, în referatul documentat întâlnim însă *correndo* în loc de *currendo* pentru *curând*, întâlnim *katir* și *kirbaç* cu **i** în loc de **ı** (**â**) turcesc, ni se dau termenii albanezi fără precizarea formei reconstruite din care trebuie să derive ambele cuvinte moștenite, românesc și albanez, în sfârșit, nu se observă că *brândușă* cu greu poate fi explicat de ex. prin bg. *brenduška*, acest cuvânt având de fapt o etimologie controversată, iar soluția oferită I. I. Russu - moștenire autohtonă²² - pare mai verosimilă. (În DEX cele două etimologii pentru *brândușă* sunt precedate de „cf.”!).

O demonstrație corectă trebuie să prezinte nepărtinitor *întregul lexic* românesc considerat prin consens de specialiștii în etimologie ca fiind de origine latină sau autohtonă, în care se găsește sunetul [â,î], pe baza acestei liste urmând să se evalueze statistic evoluția fonetică cea mai reprezentativă: dacă sunetul [â,î] este o dezvoltare în primul rând și în cele mai multe cuvinte a unui **a** moștenit, sau din **i** moștenit și *în ce proporție*. Această demonstrație o vom face în finalul studiului nostru (§ 7).

2.5. Dl Ion A. Florea, ca și următorul referent, dl Ioan Oprea, se hazardează să ne povestească „noutăți”: „*Din istoria scrierii cu â și î*.” Aflăm de la dl I. A. Florea că printre motivele majore invocate în alegerea literei **î** din **i** (ca literă de bază presupun, căci în ciuda principiului fonetic dispunem și în prezent de două litere pentru același sunet [â,î]) se numără: “1° litera **î** era mai veche în scrisul românesc; [...] 3° evidențiază și mai bine alternanța vocalică **î/i** (*vînd - vinzi, tînăr - tineri*)²³.”

Afirmația de la punctul 1°, deși atât de categorică, rămâne un mister. Colegul D-sale dl I. Oprea ne informează, citând cercetările dnei Flora Șuteu, că “*litera â este folosită pentru prima dată pe la mijlocul secolului al XVII-lea în zapisele unei nepoate a lui Mihai Viteazul pentru a reda sunetul [ă]*”²⁴. (În trecut fie spus, mi se pare mai verosimilă informația din *Paleografia româno-chirilică* de E. Vîrtosu, că litera **â** din semnăturile Ilincăi Leurdeanu, nepoata lui Mihai Viteazul, reproduce nu atât sunetul [ă], cât translitereaza slova echivalentă a alfabetului chirilic, Ъ - *iorul*, care în acea vreme nota ambele vocale centrale, [ă] și [â].)²⁵

²⁰ Cf. Flora Șuteu, 1972, p. 71.

²¹ Cf. Lombard, 1992, p. 538.

²² Russu, ER, p. 270.

²³ *Op.cit.*, Iași, 1992, p. 56.

²⁴ *Op. cit.*, Iași, p. 76.

²⁵ Cf. Flora Șuteu, 1986, p. 106. E. Vîrtosu în [*Paleografia*], p. 201, arată limpede că este vorba de transliterarea slovei Ъ (ior). A se compara și cu părerea lui Al. Rosetti: „Le sujet parlant n’a pas conscience des sons qu’il

Trebuie să înțelegem din afirmația dlui I. A. Florea că D-sa a întâlnit litera **î** din **i** într-un document românesc scris cu alfabet latin înainte de anii 1640-1660, de când datează litera **â**. De ce nu face publică această descoperire? Sau D-sa confundă litera **î** din **i** a alfabetului nostru latin cu slova **™** denumită *în* sau *în*ia a alfabetului chirilic românesc, atestată în documentele slavo-române încă de la 1499?

În ceea ce privește litera **î**, dl Ioan Oprea ne comunică: „...în ediția din 1805 a lucrării *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, acest sunet este redat prin **â**, **ê**, sau **î**; în funcție de corespondentul latin.”²⁶ Deci, din spusele dlui I. Oprea, litera **â** este atestată la mijlocul secolului al XVII-lea, iar litera **î** în anul 1805. Pe cine să credem dintre cei doi specialiști? Care este adevărul? Continuată la modul acesta, discuția este inutilă și penibilă, căci istoria scrierii românești nu se poate face din auzite.

Din istoria literelor **â** și **î**

3. Circumflexul pus deasupra unei litere a alfabetului latin, cu scopul de a marca pronunțarea [**â**], apare cu certitudine în „*Cartea de rogacioni*” a lui Samuil Micu-Clain, tipărită în anul 1779 la Viena. Găsim circumflexul în cuvintele: *quât* (cât) - p. 14, *quâte* - p. 16, 43, 64, *atât* - p. 46, și *fontana* - p. 51, varianta etimologică pentru *fantana* - p. 60.

Folosirea circumflexului apare ca fiind complementară *regulii* conform căreia „**A**, înainte de **n**, **mb**, **mp** se dice qua si **™** ò [*în*ia (*î(n)* chirilic)]: *pane*, *camp*, *a far de lance si tote quare cu doi n se scriu: ann.*” [p. 89]. De fapt, circumflexul, fie el cel latin: $\hat{}$, fie el cel grec $\sim$ („*περισπωμένη*” sau tilda), preluat din paleografia latină, anume din cele mai vechi tipărituri în limba latină, marcă omiterea în scris a literelor **m** și **n** în poziție finală²⁷ sau, în cazul ortografiei lui S. Micu, pierderea din pronunțare a unei nazale, dispariția lui **n**: (*quâ*, *atât*)²⁸. Interesant că alături de **i** pentru **î** inițial găsim grafii precum: *tu me anvátia* (tu mă învață) [p. 77], *andresni* (îndrăzni) [p. 76].

Tot cu regim limitat și complementar întâlnim circumflexul și în prima ediție a Gramaticii lui Samuil Micu-Clain și Gheorghe Șincai²⁹. Aceleași cuvinte din *Cartea de rogacioni*: *Quât/Quât* [p. 56,57,96] (*Quâti*, *Quâte*, *A-quâtor* [p.32] etc.), *âtât* [p. 60] *atâte*, *atâta* [p. 91], în plus, *Reman sau Remâiu* (rămân) [p. 45]. În cuvintele de origine latină, a nu mai apare decât în *târdiu* (târziu) [p. 56] și *Potârnica* [p. 84]. Grafia *câtra* (cătră, către) [p. 97] are o justificare strict istorică, circumflexul *nu* marchează în acest caz pronunțarea [**â**], ci doar pierderea nazalei din etimonul latin *contra*. De altminteri, la pagina 58 apare pentru același cuvânt grafia *Qvatra*, conform cu pronunțarea reală, dar cu literele **qv** nejustificate etimologic, motiv pentru care credem că S. Micu, abia când a redactat dialogul al V-lea, și-a dat seama de originea corectă a prepoziției *cătră* (din lat. *contra*). Acest amănunt a scăpat atenției editorului extrem de conștiincios care este prof. Mircea Zdrengea. Alte cuvinte cu **â**:

---

prononce.” [1983, p. 98]. Sau, părerea dnei Flora Șuteu: “pe plan apercceptiv imaginea grafică este echivalată de vorbitori cu imaginea acustică a propriei lor rostiri.” [1976, p. 25].

²⁶ Ibidem, p. 77.

²⁷ Cf. Aldo, 1549; *Psaltire* greco-latină, 1481 etc.

²⁸ Vezi, pentru comparație, procedeu analog din ortografia franceză, unde accentul circumflex are și rolul de marca, de a aminti astfel, dispariția din rostire și din scriere a consoanei **s**, de pildă în cuvântul *tête*, scris mai demult *teste*.

²⁹ *Elementa*, 1780.

târg [p. 2], *încâlcit* [p. 56], *Rât* [p. 78], *Gârbov* [p. 80], *Bâta* [p. 82], *Mâtia* (mâță) [p. 84], *Siopârla* (șopârlă) [p. 84], *Mohorât* [p. 85].

În aceeași ediție din 1780 apare și litera **î**, nu la inițiala cuvântului, poziție în care sunetul [**â,î**] era notat de obicei cu litera **i** și care, urmată de **n** sau **mb, mp**, se pronunța [**î**]; deci nu în această poziție în care sunetul [**î**] nu avea de fapt o valoare fonologică³⁰, ci în cuvintele *vîrtos* [p. 57] și *rîpa* [p. 78], conform unei evoluții fonetice cunoscute și pentru a suplini grafic absența contextului nazal³¹. Circumflexul apare și deasupra literei **e** într-un singur cuvânt, *vêrv* (vârf) [p. 74], cu o etimologie fantezistă.

În concluzie, în anul 1779 apar deci literele **â** și **ô**, iar în 1780 literele **î** și **ê**.

Paleografia alfabetului latin utilizat de limbile romanice occidentale oferă multe similitudini în interpretarea accentelor, în special a circumflexului grec, ca semn general al nazalității:

„O **n**, escrito por cima da linha e confundido com un sinal de abreviatura, passou, com nome de *til*, a designar as vogais nasais.”³²

Tilda din limbile spaniolă și portugheză are, din punct de vedere grafematic, rolul istoric de a înlocui un **n** din scriere. În spaniolă tilda este așezată deasupra literei **ñ**, ca o prescurtare pentru digraful **nn**, de exemplu: *año* = *anno* (an), *doña* = *donna* (doamnă), *engañar* = *engannar* (a înșela), conform cu etimonul latin, primind în același timp funcția grafematică de a distinge consoana [**n**] dentală, dură, de consoana [**ñ**] palatală, muiată. În portugheză tilda este așezată deasupra literelor vocale **ã** și **õ** pentru a marca nazalitatea lor sau a diftongurilor din care fac parte, de exemplu: *mão* (mână), *pão* (pâine) sau numele scriitorului *Camões*, scris mai demult *Camoëns*.

În paleografia româno-chirilică, același circumflex grec poartă numele de „titlă”. Aceasta „este un semn general de prescurtare și, teoretic, este încadrată între prosodiile (semnele diacritice) ale alfabetului chirilic.”³³

Utilizarea pe care o dau Samuil Micu și Gheorghe Șincai circumflexului, datorează mult omonimiei și echivalenței stabilite în practică de către cei doi întemeietori ai scrisului româno-latin între cele două variante ale acestui accent, cea latină și cea greacă (**^** = **~**), lucru vădit în modul cum această omonimie va funcționa distributiv în ediția din 1805 din [*Elementa*], aparținând lui Șincai: „**I** pentru majusculă, **î** pentru litera mică, de rând, de tipar.

Generalizarea folosirii circumflexului pus deasupra literelor **a**, **e** și **i** pentru a reda sunetul [**â,î**] are loc în manualul oficial editat în toate limbile monarhiei habsburgice, tradus în românește cu titlul *ABC sáu Bucavna* [sic] spre folosul *Scolelor Niamului Românesc*, tipărit în 1783 la Sibiu (la Martin Hochmeister) și atribuit acum de noi, cu titlu ipotetic, unei colaborări dintre Gh. Șincai și S. Micu Clain, fără semnătură, ținând seama de asemănările pronunțate cu ediția a doua a „*Elementelor*” (1805). Impresia că bucoavna de la Sibiu ar fi fost, pe baza

³⁰ „În nici o situație când **î** este la inițială nu se poate vorbi despre un fonem /î/, pentru că aici nu are funcție distinctivă.” [Florica Dimitrescu, 1967, p. 64, cu trimitere la A. Avram 1962.]

³¹ Conform regulii enunțate astfel: „*I, i* pronunțatur ut apud Latinos; ast ante **MB. MP. & N** ab initio vocis positum, sonat ut **A**, ante has easdem consonantes:” (în traducerea prof. Mircea Zdrenghea: “*I, i* se rosteste ca la latini; dar dacă se află înainte de *mb, mp* și *n* la început de cuvânt, sună ca și *a* așezat înaintea acelorasi consoane”), *Elementa*, 1780, p. 5 (14-15).

³² Gonçálves Viana, 1904, p. 27. (Litera **n**, scrisă deasupra rândului și confundată cu un semn de abreviere (prescurtare), s-a transformat, cu numele de tildă, în semnul care marchează vocalele nazale.)

³³ Cf. *Virtosu: Paleografia*, p. 133.

ortografiei, o traducere neșemnată aparținând numai lui Samuil Micu, așa cum am susținut inițial, se datorează preferinței lui Micu pentru circumflexul latin, precum și altor amănunte de grafie asupra cărora nu insistăm aici. Această bucoavnă are însă multe asemănări (orto)grafice cu manualul apărut la Blaj tot în 1783, atribuit cu destulă certitudine lui Gh. Șincai, în care, în loc de circumflexul latin, este folosit circumflexul grec ~ (tilda) pentru redarea aceluiași sunet [â, î]: (*ABC sau ALPHÁVIT pentru folosul și procopsála scoálelor celor normalesci a nemului româneșc*)³⁴.

Aceste două manuale care reprezintă mai mult decât niște simple abecedare, împreună cu gramatica latină explicată în românește, scrisa de Gh. Șincai cu alfabet latin și cu ortografia sa proprie (*Prima Principia Latinae Grammatices*, Blaj, 1783) sunt *temelia pe care s-a edificat scrierea românească cu alfabet latin*. De la data apariției lor, anul **1783**, modelul latin-romanesc de scriere s-a răspândit *prin școli*, devenind un *curent cultural* ce avea să cuprindă mai întâi Transilvania și apoi toate ținuturile locuite de români.

Manualele din 1783 statornicesc definitiv *principiul foneticii istorice românești* ca principiu *fundamental* al alfabetului latin românesc, precum și *folosirea accentelor cu valoare diacritică* pentru redarea în scris a vocalelor specifice limbii române. De semnalat că dna Carmen-Gabriela Pamfil, care se ocupă de „etimologismul românesc”, pretinde că semnele diacritice apar însoțind literele latine românești, în curentul inițiat de... Petru Maior³⁵.

În *manualele lui Șincai*, cu sau fără colaborarea lui Micu, exagerările etimologice sunt minime față de amploarea pe care acestea le vor cunoaște după 1805 și mai ales după încetarea activității întemeietorilor.

Gramatica latină cu explicații românești din 1783, a lui Gh. Șincai, este aproape necunoscută. O serie întreagă de termeni gramaticali moderni a căror primă atestare este atribuită de obicei de Dicționarul Academiei „*Observațiilor...*” (Gramaticii) lui Ienăchiță Văcărescu sau *Gramaticii* lui R. Tempea, aparțin de fapt lui Gh. Șincai: *genuri, numere, articolul, nume proprii, persoane, moduri, tempuri, supin, gerundii, nomináthivul, dáthiv*³⁶ etc.

3.1. Prin asociație de idei, nu se poate să nu atragem aici atenția asupra unui paragraf cu câteva aserțiuni cel puțin discutabile, din celebra sinteză *Limba Română*. vol. I, *Privire generală*, cap. V, § 49 de Sextil Pușcariu, unde se spune:

„Când Școala Ardeleană a încercat, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, să dovedească și prin grafie originea noastră latină, s-a pus la temelia ortografiei noastre principiul *e t i m o l o g i c*.”³⁷

Aceasta este una din cele mai răspândite formulări ale unui loc comun, de fapt o prejudecată moștenită încă de la Timotei Cipariu. Dacă afirmația lui S. Pușcariu ar fi adevărată, ar însemna că Samuil Micu-Clain ar fi urmărit redarea în scris în primul rând a **etimologiei** cuvintelor. Micu-Clain nu a respectat etimologia nici măcar în titlul sau „*Carte de*

³⁴ Cf. *BRV*, II, nr. 457 și 458; Onisifor Ghibu, ed. 1975, p. 55-62, 76-77.

³⁵ *Op. cit.*, Iași, p. 25.

³⁶ În aceste grafii accentul ascuțit nu are valoarea accentului de intensitate, ci se comportă ca un semn diacritic, pentru ca litera **á** în poziție medială să se pronunțe [a] și nu [ã], procedeu analog celui folosit de ortografia limbii maghiare, pentru a diferenția două sunete specifice, notate **á** și **a**, sau celui din ortografia franceză, pentru a diferenția sunetele notate **é** și **e**.

³⁷ Pușcariu, 1976, p. 95.

rogacioni” în care cuvântul *rugăciuni* ar fi trebuit să fi fost scris „etimologic” *rogationi*, căci originea cuvântului era cunoscută: *rogatio, -onis*. Or, S. Micu-Clain stabilește în 1779, 1780 și în 1801 reguli ortografice care țin seama în primul rând de *evoluțiile, cele, mai caracteristice din istoria sunetelor românești* și nu de etimologiile *individuale*, așa cum se va exagera ulterior.

Conștientizarea unui principiu etimologic, opus principiului fonetic, s-a produs mult mai târziu, impunerea sa în terminologia lingvistică românească datorându-se mai ales lui Timotei Cipariu.

Se poate oare afirma despre S. Micu-Clain și Gh. Șincai că au aplicat modelul latin-romanice al scrierii românești neavând altceva în vedere decât „*încercarea de a «dovedi» și prin grafie originea noastră latină*”? A afirma așa ceva echivalează aproape cu un proces de intenții la adresa lui Micu și lui Șincai. Nu se poate nega că în acea vreme era necesar mai mult decât în zilele noastre să se afirme latinitatea limbii române, pe orice căi. Dar, *problema principală era unificarea scrierii românești*. Putea fi viabil modelul grafic medieval, chirilic, mediobulgar sau rusesc, străin de idealul occidentalizării noastre romanice, și care era folosit numai de românii ortodocși? Putea fi acceptabil modelul ortografic maghiar, reprezentând pentru majoritatea românilor ardeleni, o dată cu asimilarea ideologiei naționale, un simbol în devenire al opresiunii naționale și religioase, model ortografic folosit inițial doar de minoritatea românilor calvini sau catolici? Avea mai multe șanse unificarea scrierii românești după un model grafic *german*, cu totul neuzual, așa cum a fost codificat în 1788, în *Gramatica* sa germano-română, de I. Piuariu-Molnar³⁸?

Trebuie să fim recunoscători lui Samuil Micu-Clain și lui Gh. Șincai pentru *meritul esențial* de a fi asigurat limbii române o *individualitate grafică* trainică, bazată pe *istoria limbii române* și nu pe modele grafice străine. Această individualitate grafică a devenit de la mijlocul secolului trecut o *componentă de bază a conștiinței naționale*, capabilă să se constituie la nevoie într-un puternic mijloc de luptă culturală și de rezistență națională.

Va trebui mereu să ne amintim că în anul 1780, când la Viena apăreau *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, la Budapesta apăreau *trei* catehisme catolice scrise cu ortografie maghiară! Câtă diferență între venerația pe care o acordă vecinii noștri bulgari întemeietorilor alfabetului slav, călugării sanctificați Metodi și Chiril sau Kliment din Ohrid, și indiferența oficială cu care este învăluită activitatea întemeietorilor scrisului românesc cu alfabet latin, Samuil Micu-Clain și Gheorghe Șincai!

3.2. După lungul dar necesarul excurs în problemele istoriei literelor **â** și **î**, mai trebuie să-i reamintim dlui I. A. Florea că principiul morfologic, așa cum a fost expus de Titu Maiorescu, *era și este subordonat* foneticii istorice românești: „*va fi cea mai bună*” litera „*care va exprima mai lămurit dependența ... fleționară din sonurile primitive*”³⁹ Dar, în alternanța vocalică dată: „*vînd - vinzi, tînăr – tineri*”, nu avem o dependență flexionară între un sunet latin și urmașul său pe teren românesc, ci o alternanță vocalică fără nici o relevanță din punctul de vedere al opțiunii între literele **â** și **î**. Atât în *vînd*, cât și în *tînăr*, sunetul latin original era un **e** ! În plus, această alternanță vocalică are un randament redus, se realizează pentru un număr de numai 28 de cuvinte din limba actuală, la care se mai adaugă circa 7 arhaisme.

---

³⁸ Molnar, 1788.

³⁹ Maiorescu 1973, I, p. 368.

În comparație cu relativa puținătate și cu irelevanța în problema noastră a alternanțelor *flexionare* în care se regăsește sunetul [â,î]⁴⁰, ni se pare mult mai importantă unitatea grafică (pe care am enunțat-o la începutul acestui studiu) a opozițiilor morfematice (a flectivelor) din paradigma verbelor de conjugarea I (tradițională), în care sunetul [â] specific gerunziului este o variantă a lui [a], vocala caracteristică a acestei conjugări: *a cânta - cântăm, cântați - cântai - (voi, aș) cânta - cântat - cântând*, unitate grafică care se realizează, repetăm, pentru toate verbele românești de conjugarea I (peste 3000 în limba literară)⁴¹.

Terminologie

3.3. Restul discuțiilor de la Iași, precum și referatele publicate în revista „Limba Română”⁴² nu aduc elemente noi față de referatele analizate mai sus. Unele diferențe de opinii sau de nuanțe merită totuși a fi scoase în evidență.

Dl. Petru Zugun spune la p. 42: „Credem că și scurta perioadă, de aproximativ 25 de ani (1881-1904) de *etimologism românesc*, [subl. Mea, P.B.] în ortografie, atestată la Titu Maiorescu...” (de fapt părerea lui G. Baritiu *citată*, de Titu Maiorescu în raportul academic din 8 aprilie 1880⁴³ – „*că în genere trebuie luată de principiu ortografic etimologia mărginită la formele actuale ale limbii române*”⁴⁴). Toți cei care se ocupă de *ortografie* știu că expresia „etimologism românesc” are acest înțeles și se referă la această perioadă istorică. În afara acestei perioade, se poate vorbi de etimologismul *latin*, de *latinism* etc. Dna Carmen-Gabriela Pamfil nu face această distincție, amestecând sub titlul „*Etimologismul românesc*” evoluția scrierii româno-latine de la Petru Maior [?] până la ortografia actuală [?], cu o insistență specială asupra părerilor lui Timotei Cipariu, încă o confuzie între multe altele, privind istoria scrierii.

Această confuzie nu poate fi imputată lui Al. Philippide⁴⁵, deoarece ilustrul savant ieșean, în ciuda unei terminologii personale neomologate în întregime ulterior, în deplină cunoștință de cauză și pe bună dreptate nu folosea, nediferențiat, termenul de „etimologism”, fie el și „românesc”. Din punctul de vedere al „corespondenței între scris și vorbire”, Al. Philippide stabilește patru tipuri de scriere: 1) fonetică, 2) etimologică, 3) pseudofonetică și 4) pseudoetimologică. Despre scrierea *pseudoetimologică*, Philippide precizează că este „*acel soi de scrisoare pe care Academia Română l-a numit etimologizmu național*” [1984, p. 197, 1894, p. 271-272, subl. n. P.B.]. În prezent, „etimologismul național”, înregistrat de Philippide, este denumit, convențional, după tradiție, „etimologism românesc”, ca o perioadă distinctă din istoria ortografiei limbii române.

⁴⁰ Trebuie luate totuși în considerare și alternanțele flexionare ale sunetului [â] cu un [a] originar: *rămân - rămăsei - rămas* etc.

⁴¹ A se compara cu situația conjugării a IV-a, în care vocalele caracteristice [i], respectiv [î], se păstrează și în morfemul gerunziului, de exemplu *a sări - sărim, săriți - sării - (voi, aș) sări - sărit - sărind* sau *a coborî, coborâm, coborâți - coborâi - (voi, aș) coborî, coborât, coborând*. Pentru situația lui [â] din gerunziul conjugărilor a II-a și a III-a, a se vedea mai jos, observațiile de la **7.5.2.1**.

⁴² Nr. 1-2 și 4/1992.

⁴³ Maiorescu, 1973, II, p. 22; 1978, p. 394.

⁴⁴ Vezi și afirmația asemănătoare a lui N. Quintescu, în ședința Academiei Române din 31 martie 1881. [Analele A.R., S. II, T. III, 1880-1881, p. 190.]

⁴⁵ Cf. vol. de *Opere alese*, ediție de (Carmen-Gabriela Pamfil, în colaborare cu prof. G. Ivănescu: [Philippide, 1894].

3.4. „Diversiunea â”, titlul unui articol de dna Mioara Avram este reamintit tot de D-sa în articolul *Procesul ortografiei*⁴⁶: „În concluzie, rămân la părerea că propunerea de revenire la regulile din 1932 și îndeosebi la scrierea cu â este o diversiune”⁴⁷. De fapt, Academia Română nu propune nicăieri revenirea la ansamblul regulilor din 1932, ci ia în considerare, la modul general, normele anterioare anului 1948, privitoare la „â” și „sunt”: *regula nr. 6 din 1904, reconfirmată ca regula nr. 14 din 1932* și, în plus, *simplificată* conform dorinței lui Sextil Pușcariu⁴⁸. Din păcate, exagerarea face parte din „regula jocului”...

La rândul său, dl Ion Calotă, care în articolul *Controverse ortografice* repetă cu plăcere părerile altora, ne comunică și opinia D-sale: „Propunerile din ultimul timp în legătură cu reintroducerea lui â în condițiile ortografiilor din 1904 și 1932 sunt o „diversiune”, cum spune cu *dreptate* dna Mioara Avram, în articolul publicat în „România Liberă” serie nouă nr. 355 din 13 martie 1991. *Nu avem nimic de adăugat* la spusele dnei Avram, decât s-o cităm concludiv...”⁴⁹

Pe de altă parte, în aceeași revistă, dna Flora Șuteu crede necesar să precizeze: „Nu vreau să fac nimănui proces de intense și chiar simt nevoia să-mi cer scuze că am acceptat ideea și chiar am crezut în ea, că pledoaria pentru â inițiată de conducerea Academiei este o diversiune. De abia redactând rândurile de față am sesizat că dl președinte Miliu Drăgănescu a susținut în Academic o asemenea idee chiar în 1970.”⁵⁰

Procesele de intenții rămân din păcate o dovadă a lipsei de colaborare și de bunăvoință între cei care sunt chemați să cerceteze cu seriozitate problemele ortografiei românești. Se poate face o comparație utilă cu modul în care colaborau, în anul 1904, Ioan Bogdan, Ioan Bianu, Titu Maiorescu cu președintele de atunci al Academiei Române, chimistul Petru Poni, tot în chestiuni ortografice.

Ortografia – convenție sau știință de tip experimental ?

4. Între specialiștii reuniți la Iași, la masa rotundă cu tema „*Ortografia limbii române – trecut, prezent, viitor*”, a fost invitat și un “nespecialist”, dl profesor acad. dr. Radu Voinea. La sfârșitul atâtor discuții, este interesant ce a reținut dl profesor Radu Voinea din afirmațiile specialiștilor:

„A vota un adevăr științific este, după părerea mea, o absurditate. Adevărurile științifice nu se pot pune la vot. Imaginați-vă vă s-ar pune la vot *principiile termodinamicii* și că, având în vedere lipsa de energie, s-ar vota că se poate crea energie din nimic. Vă promit că *mă voi opune să se pună la vot* în adunarea generală problema ortografiei, considerând că această problemă este o *problemă științifică*”⁵¹

⁴⁶ Articol despre care am scris cu altă ocazie - în rev. “Acadernica” nr. 3 (15) din 1992, p. 10 - *Discuții academice despre, ortografie*, în volumul de față la pag. [ ].

⁴⁷ LR nr. 4/1992, p. 197.

⁴⁸ Textele respective sunt citate mai jos, în cap. *Repere pentru ortografia actuală*.

⁴⁹ LR nr. 4/1992, p. 212.

⁵⁰ LR nr. 4/1992, p. 223.

⁵¹ *Op. cit.*, Iași, p. 118

A trebuit să vină un „nespecialist” la această masă rotundă pentru a ieși la lumină defectul principal al teoriei „oficiale” despre ortografie, confuzia între dorințe și fapte. Se dorește o ortografie „științifică”, dar faptele dezminț la tot pasul această prezumție. Îl cităm, ca să nu mai apelăm la alte surse, pe dl profesor Liviu Onu: „*Se uită că orice ortografie este o convenție...*”⁵².

Alăturarea principiilor ortografiei cu principiile termodinamicii este elocventă pentru gradul de inducere și de generalizare a *mitologiei* „științifice”, conform căreia specialiștii în ortografie nu pot produce decât „adevăruri științifice” (și se pot dispensa de votul celui mai înalt for științific al țării - Academia Română).

Din moment ce valoarea unei litere este stabilită *convențional*, din moment ce literele ele însele sunt semne grafice preluate dintr-o anumită *tradiție* sau *create* la un moment dat, într-un anumit context istoric și cultural, cum poate fi un fapt de ortografie - respectiv obiectul discuției de față, actuala distribuție a literelor **â** și **î** - în același timp o convenție și un adevăr științific? *Un adevăr științific nu poate fi convențional*, nu poate fi obiectul unei convenții, după cum nici nu izvorăște dintr-o convenție. O convenție nu poate fi decât un acord, o înțelegere comună între persoane, între instituții, între membrii unei comunități umane. Dar, mai mult ca oricând, o convenție ortografică trebuie cu necesitate să se bazeze, de acum înainte, *numai pe adevăruri*.

Adevărurile convenției ortografice

4.1. - Este adevărat că ortografia românească este în cea mai mare parte „fonetică”.

- Este adevărat că în prezent există două litere - **â** și **î** - pentru același sunet și că *în acest caz* principiul fonetic este anulat, ca nefiind necesar.

- (Este valabilă reciproca - *sunt necesare două litere â și î pentru acest sunet*.)

- Este adevărat că toate literele alfabetului românesc actual (cu excepția literei **î** din **i**, până în prezent⁵³ cvasigeneralizată) au o deplină justificare în istoria sunetelor limbii române, fiecare literă „derivată” a alfabetului latin românesc urmând criteriile stabilite de Titu Maiorescu în 1866 (1874) și devenite principii perene *ale alfabetului limbii române*⁵⁴, o dată cu reforma ortografiei din 1904, pe baza opțiunii fundamentale din 1779.

- Este adevărat că actualele principii ale ortografiei, așa cum au fost codificate de specialiștii contemporani, reprezintă tipuri de clasificare și de ilustrare a relațiilor dintre ortografie și sistemele limbii, aceste principii neavând, retroactiv, nici o putere asupra criteriilor aplicate alfabetului de către Maiorescu, deoarece actualele principii nu pot motiva nici existența, nici forma și nici valoarea literelor românești.

Pornind de la aceste adevăruri, Adunarea Generală a Academiei Române poate lua în considerație orice alte argumente care, respectând adevărul, converg către convenția ortografică.

---

⁵² LR, nr. 4/1992, p. 199.

⁵³ Între 1965 și 1993.

⁵⁴ V. mai sus 2.2.1.

Semantica literelor

5. Dna Flora Șuteu, care îmi face cinstea să comenteze articolele mele, afirmă următoarele:

„Știm că în jurul acestei litere [â, n.n.] s-a creat un mit”. „În general, substratul mitic al semnelor provine de la semantica lor. Dar semantica literei este sunetul, singurul asupra căruia se poate interveni în mod samavolnic, pentru a altera, de fapt a modifica o limbă.” [...] “Trecând acum la argumentul domnului Boerescu (,o încălcare a ceea ce eu am numit într-un anumit context... *“principiul director unic”* al ortografiei românești cu litere latine – *„litera ca unitate de expresie a structurii tipologice romanice a limbii noastre”* -), el izvorăște dintr-o foarte bine ascunsă viziune mitică asupra lui â” [...] „D-sa apără prin articolele D-sale o idee mai presus de o dezbatere științifică. D-sa apără un mit...”.

Am redat cu fidelitate, pe larg, tot ceea ce a scris dna Șuteu despre „mitul” din jurul literei â⁵⁵. Dna Flora Șuteu nu demonstrează existența mitului despre litera â, se mulțumește să facă o afirmație axiomatică. În plus, folosește termenul într-un fel echivoc, fără a-l defini. Se cunosc aspectele mitului din interpretarea lui Mircea Eliade. Se cunoaște și sensul sociologist vulgar al mitului în accepția curentă, de *închipuire, neadevăr, fals*, „demitizarea” căpătând, prin contrast, virtuțile unei operații „științifice”⁵⁶. Nu doresc să insist asupra modului neproductiv de a se eluda (sub eticheta „mitului”) o problemă ușor de lămurit cu mijloace simple și raționale.

5.1. A afirma, astăzi, că „semantica literei este *sunetul*”, este relativ insuficient și, într-o perspectivă mai amplă, oarecum ambiguu. Maiorescu atrăsese atenția încă din secolul trecut că:

„Scrierea este mai întâi de toate comunicare a ideilor noastre cu relațiile lor, pe când pentru fixarea numai a sunurilor se descoperiseră hieroglifele fonetice, părăsite de europeni, și se întrebuintează încă astăzi notele muzicale. Fără îndoială, scrierea va fi în cea mai mare parte a ei fonetică, dar nu pentru a exprima sonul în sine, ci numai întrucât și sonul exprimă ideea și este cea dintâi încorporare a ei. Aceasta este dependența rațională a regulii fonetice de la principiul logic în scrierea limbei.”⁵⁷

Dna Flora Șuteu redă același citat pentru a argumenta [1] că: „Maiorescu construiește pentru prima dată la noi o teorie ortografică funcțională”; [2] „Astfel el a înlăturat o veche și

⁵⁵ În articolul D-ei: „Argumente academice din „Academica” în problema ortografiei”, LR nr. 4/1992, p. 220-221...„Mitul” în legătura cu litera â este de altfel o temă publicistică copios exploatată, cu „efect” la publicul fără cunoștințe de specialitate. [Cf. Zafiu, 1991, 1993 b etc.]

⁵⁶ Pentru relația: mit - ideal - realitate - adevăr - știință - istorie, v.: Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, 1997, cu o interesantă definiție a mitului [p. 8]: “*Construcție imaginară (ceea ce, încă o dată, nu înseamnă nici “reală”, nici “ireală”, ci dispusă potrivit logicii imaginarii), destinată să pună în evidență esența fenomenelor cosmice și sociale, în strâns raport cu valorile fundamentale ale comunității și cu scopul de a asigura coeziunea acesteia. Miturile istorice presupun, evident, preluarea trecutului în sensul acestei definiții.*”

⁵⁷ Maiorescu 1973, I, p. 379

caracteristică identificare între *sunet* și *literă*"; [3] „El a înțeles și demonstrat că litera nu-și justifică genealogic existența decât ca corespondent grafic al unui fonem”⁵⁸.

Aceste considerente, extrem de importante pentru înțelegerea concepției maioresciene despre limbă, împreună cu obiectul cercetării D-sale din 1976 - raportarea grafemelor limbii scrise la „sunetele-tip” considerate ca „variante de pronunțare literară, unități ale sistemului ortoepic”⁵⁹, nu epuizează însă problemele mai generale ale „semnificatului” unei litere (unui grafem) și pe cele ale semnificațiilor alfabetului, ca *ansamblu*, ca *inventar* al literelor (al grafemelor).

Trebuie să abordăm problema semnificațiilor literelor nu numai din punctul de vedere al relației acestora cu varianta normată a limbii vorbite, ci dintr-un unghi mai larg, cel al „semnificatului” literelor în genere. De asemenea, să ne punem întrebarea care este motivația stabilității, dacă ea există, a relației de semnificare dintre literă (grafem), ca „semnificant”, și „semnificatul” pe care i-l atribuim.

Litera („grafemul”, în interpretarea structuralistă, „unitate discretă și discontinuă” a sistemului limbii scrise⁶⁰), ca unitate grafică a alfabetului (șir ordonat, finit, de semne care funcționează ca un cod grafic - o semie substitutivă pentru codul sonor reprezentat de limba vorbită), are o *semantică subordonată* contextului lingvistic (și alfabetic) în care se găsește. Aceasta este singura afirmație posibilă, neambiguă, despre semantica literei. Nici măcar alfabetul unei limbi, luat ca un tot, nu poate pretinde că redă grafic *totalitatea* sunetelor articulate ale unei limbi date, chiar dacă aceste sunete sunt *interpretate* ca foneme sau ca sunete-tip. Însăși dna Șuteu vorbește despre „sunete recunoscute de ortografie”⁶¹. Se poate accepta, desigur numai la modul empiric, primar, că o literă are drept înțeles un sunet-tip, cel care i se atribuie în mod tradițional.

Majuscula **H**, de pildă, are o semnificație diferită în alfabetul grec față de **H** din alfabetul latin, sau de **Н** din alfabetul chirilic. Chiar în cazul alfabetului latin, litera **H** în limba română reprezintă un sunet fricativ, laringal, velar sau palatal, în timp ce în limbile italiană, spaniolă, portugheză, litera **H** nu reprezintă niciun sunet, nu se pronunță, are valoarea $\emptyset$, fiind un semn ortografic. De altminteri și în limba română litera **h** are (parțial) aceeași valoare și aceeași funcție ca în ortografia italiană. Litere „mute” se regăsesc în ortografiile limbilor franceză, portugheză etc.

Raportându-se la „sunet”, litera nu dispune decât de o *semnificație de referință primară*. Din acest punct de vedere litera este un *hiposem*, conform terminologiei lui M. Lucidi⁶². Valențele semantice ale literelor, în contextul lingvistic și alfabetic (existența sau nonexistența semnificatului sonor, variatele semnificații de context) creează efecte importante în consecințe, permițând printre altele polifonia (polisemantismul) literelor, apariția grafemelor compuse (complexe), aplicarea așa-zisului principiu “silabic” etc.

5.2. Acceptând, pentru comoditate, relația cea mai curentă dintre literă ca semnificant și sunetul limbii ca semnificat, vom fi de acord cu dna Șuteu că „*între literă și sunetul căreia ea îi corespunde, relația este astăzi pur arbitrară, convențională*”⁶³. Astăzi forma literei nu mai este motivată printr-o relație de contiguitate cu un referent material, cu un obiect. *Litera nu*

⁵⁸ Flora Șuteu, 1976, p. 58.

⁵⁹ Ibidem, p. 27-28.

⁶⁰ Cf. Flora Șuteu, 1976, p. 31

⁶¹ Flora Șuteu, 1986, p. 59.

⁶² Tullio de Mauro, *Introducere în Semantică*, Buc., 1978, p. 190.

⁶³ Flora Șuteu, 1986, p. 44.

este motivată concret, material, *de sunetul* pe care îl reprezintă. În consecință, *în mod necesar*, relația care se stabilește între o limbă dată și alfabetul care o redă în scris este de *natură ideală*, iar menținerea acestei legături se bazează pe o componentă afectivă a psihologiei sociale manifestată concret de obicei sub forma „*tradiției*”.

Componenta afectivă a relației de semnificare dintre literă și sunet *nu se poate justifica din punct de vedere strict științific*. Judecat în sine și pentru sine, caracterul „arbitrar” al scrierii presupune totala indiferență afectivă față de *infinitatea* de coduri grafice aplicabile în scrierea unei limbi. Practic, orice set de semne grafice suficient de ușor recognoscibile pentru autorii lui, care ar respecta între alte reguli de corespondență și *principiul fonetic-fonematic*, ar fi perfect funcțional pentru scrierea limbii române. Pe această infinitate de coduri funcționale se bazează de obicei, pare-se, producția de cifruri a serviciilor secrete!

În cazul alfabetului limbii române nu se poate concepe lipsa de „afectivitate” a colectivității față de convenția grafică care reprezintă *imaginea vizuală*, transmisibilă în timp, a limbii naționale. Dimpotrivă, această afectivitate este normală și necesară, în ciuda opiniei contrare a unora dintre lingviști cărora le repugnă argumentele “sentimentale” în ortografie.

Ne pare rău că nici cu această ocazie nu a fost sesizat faptul că prin modificarea scrierii cuvintelor *român*, *România* și a celorlalte în care se folosea litera **â** din **a**, cu litera **î** din **i**, nu se urmărea „alterarea samavolnică a limbii”, ci alterarea samavolnică a *stării de conștiință socială a latinității limbii*, una din componentele de bază ale conștiinței naționale românești și ale idealului de unitate națională.

5.3. Cum rămâne cu „substratul mitic” al literelor, invocat ca provenind de la semantica lor? Credem cu tărie că în acest caz se petrece un fenomen de substituire al *idealului* cu ceea ce se consideră peiorativ a fi un *mit*. Spun aceasta, deoarece pornesc de la certitudinea naturii ideale a motivației relației de semnificare dintre litera și sunet. Natura ideală a acestei relații o dată acceptată, exclude explicația „mitică” ca pe un nonsens. Ar însemna să acceptăm, cunoscând sensul peiorativ pe care îl are în mod curent conceptul de mit în știință, că orice înțeles am atribui legăturii dintre literele alfabetului românesc și sunetele-tip ale limbii române, acesta ar fi o închipuire deșartă, un neadevăr.

Or, spre deosebire de alte cazuri de adoptare prin metode eclecticice a alfabetului latin, din motive de oportunitate și de “modernizare”, de exemplu reforma scrierii limbii turce etc., pentru poporul român adoptarea alfabetului latin a avut o semnificație profundă, legată de idealul național. Dacă latinitatea limbii române nu este un „mit”, cu siguranță că nici expresivitatea latină (romanică) a alfabetului și ortografiei limbii române nu poate să fie un „mit”, o „iluzie”, un „neadevăr”.

Trebuie să mai lămurim de ce numai litera **â** este împovărată de atâția lingviști cu oprobiul “mitului”.

5.4. Mai întâi trebuie să arătăm că **și în prezent** literele alfabetului românesc sunt nu numai *semne ale sunetului-tip*, ci și *semne ale originii sunetului-tip*. În cazul literelor „derivate” problema se pune astfel: o literă ca **â** (sau **ă**) reprezintă un semnificant al sunetului în ansamblul sau (literă de bază plus semn diacritic) sau semnificantul sunetului este constituit exclusiv de semnul diacritic?

Credem în mod cert că elementul semnificant al sunetului, în cazul literelor „derivate”, îl reprezintă semnul diacritic. Punând un circumflex deasupra lui **a**, se pronunță [â]; punând semnul scurtării deasupra lui **a**, se pronunță [ă]; dacă înlăturăm aceste semne diacritice, **a** își recapătă valoarea inițială, în virtutea comutabilității. (Atenționăm că prin scrierea fără semne diacritice - împotriva normei ortografice - de ex. „*batran*”, apare un fenomen de substituire a

semnificației semnelor diacritice cu un proces de semnificare prin context.) Desigur că există o obișnuință în a considera o literă „derivată” ca o „literă nouă” a alfabetului românesc, cu o semantică modificată față de litera de bază. Ar fi însă o naivitate să ne închipuim că litera nouă în ansamblul ei funcționează ca semnificant sonor.

Circumflexul pus deasupra literei **a** se detașează nu numai formal de corpul literei ci și semantic, litera de bază pierzându-și semnificația proprie și nedobândind noua semnificație decât în mod pasiv, ca reflex al existenței semnelor diacritice. Acest fapt a permis apariția omonimiei heterografice (sinonimia literelor „derivate”) și existența pluralității alografelor⁶⁴.

Absența unei semnificații proprii a literei de bază dacă este însoțită de semne diacritice nu implică automat existența unui vid semantic. Dimpotrivă, din punct de vedere formal și istoric, litera de bază însoțită de semnul diacritic își păstrează semantismul inițial, de ex. litera **â** înseamnă atât **a** cu circumflex, cât și **â**; litera **î** înseamnă la rândul ei, atât **i** cu circumflex, cât și **î**. De altfel, simpla denumire: „**â** din **a**” sau „**î** din **i**” presupune o semnificație genealogică, o înrudire de tip diacronic, confirmată de istoria scrierii. Astfel, implicit, componentele de bază ale literelor în cauză, **a** sau **i**, sunt semnificante istorice, sunt semne ale originii sunetelor. Cei care cred, acceptând necritic actuala regulă ortografică, că numai litera **â** provine dintr-un **a**, pe când litera **î** (neînsoțită de precizarea „din **i**”) nu provine din nimic, ar trebui să se întrebe prin ce miracol s-a așezat circumflexul tocmai pe litera latină **i**, în loc să se așeze, să zicem, pe **u** sau pe **y** (ambele litere **u** și **y** reprezentând sunete latine cu aproximativ același grad de închidere vocalică ca și **i**).

Opțiunea între **â** și **î** din perspectivă semiotică

6. Pentru a fi delimitată strict, opțiunea între literele **â** și **î** are în vedere exclusiv statutul distributiv al acestor două litere existente în prezent în alfabet și *nu* eliminarea uneia din ele în favoarea celeilalte. Există un consens (realizat definitiv în anul 1965), al convenției ortografice oficiale românești, pentru păstrarea ambelor litere **â** și **î** în redarea aceluiași sunet, ceea ce duce la nerespectarea principiului fonetic în acest caz.

În favoarea revenirii la abrogata distribuție cvasigeneralizată a literei **î** (în raport cu litera **â**, considerată o excepție) se aduce ca suprem argument principiul general: pentru scrierea unui sunet-tip este necesară existența unei singure litere deosebite (argumentul acad. Ion Coteanu). Dacă sunetul [**â,î**] este considerat un fonem distinct în cadrul tuturor descrierilor fonologice ale limbii române, el trebuie însemnat grafic printr-o literă deosebită, printr-un grafem propriu. Din păcate, istoria scrierii cu alfabet latin nu a putut oferi acestui fonem un singur grafem, dovedindu-se din practica scrierii ultimilor 150 de ani necesitatea păstrării cel puțin a celor două litere buclucașe în cauză. Existența a două litere pentru același sunet contrazice buna părere a multor lingviști despre principiul fonematic al scrierii, declarat ca o axioma de unii lingviști și filologi drept unicul principiu științific al teoriei despre ortografie.

Am arătat până acum că de fapt *principiul foneticii istorice* este singurul criteriu istoricește dovedit ca reprezentând o *motivație reală* a existenței, a formei și a valorii literelor, inclusiv a selecției semnelor celui mai potrivit pentru satisfacerea cerințelor principiului fonetic-fonematic.

---

⁶⁴ Cf. Flora Șuteu, 1976, p. 32; Beldescu, 1984, p. 54.

Comunitatea științifică ar trebui să admită că, între un principiu ideal - dar inaplicabil pentru toate literele alfabetului limbii române - principiul fonetic-fonematic, și un principiu istoric, tot atât de științific, care în mod efectiv determină existența alfabetului latin românesc - principiu valabil pentru toate literele - cel al foneticii istorice românești, al tipologiei romanice a literelor noastre, este preferabilă acceptarea acestuia din urmă ca *principiu fundamental al alfabetului limbii române*.

6.1. Dacă acceptăm ca o consecință a foneticii istorice că litera **â** este cea mai reprezentativă pentru sunetul corespunzător, se poate naște o obiecție de tip semiotic.

Se știe că fonemul /**â,î**/ se opune tuturor celorlalte foneme de tip vocalic: **â** din onomatopeea *pâr* se opune vocalelor din cuvintele *par, pâr, per* (total), *pir, por, pur*. Se pune problema dacă opoziția grafematică dintre literele **ă** și **â** este suficientă sau este necesară opoziția mai puternică dintre **ă** și **î**? Preferința pentru opoziția grafematică /**ă**/:**î**/, specifică mai ales lingviștilor moldoveni Lambrior, Titkin, Philippide și alții, are mai mult o bază local-sentimentală, pe motivul că în subdialectul moldovenesc vocala **i** este pronunțată dur, ca un **î**, după consoanele **s, z, ș, ț**: *sâtă, zâua, șî, țâne* în loc de *sită, ziua, și, ține* etc. Argumentul nu se justifică, deoarece ortografia, scrierea normată privește în primul rând varianta standard, literară a limbii, iar această pronunțare nu a fost admisă nici măcar în ceea ce se consideră a fi o variantă literară regională, codificată în fosta U.R.S.S. ca „limbă moldovenească”.

Pentru a ne menține în marginile științei, trebuie să subliniem că opoziția grafematică dintre **ă** și **â** se realizează numai prin semnificații sonori - semnul scurtării și circumflexul, semnele diacritice puse deasupra literei **a**. În mod simetric opoziția dintre **i** și **î** se realizează tot la nivelul semnificațiilor sonori - punctul (respectiv lipsa punctului în cazul majusculei) și circumflexul, puse deasupra literei **i**. Deci, literele de bază, **a** sau **i**, nu concură la realizarea unui contrast semantic, posibilitatea confuziei între **ă** și **â**, respectiv literele **i** și **î**, datorându-se exclusiv lipsei sau percepției neclare a semnelor diacritice puse deasupra literelor de bază.

Simetria este perfectă! Adversarii literei **â** aduc ca argument confuzia cu litera **ă**, iar adversarii literei **î** argumentul simetric, confuzia cu litera **i**:

„Preferința pentru **î** se explică prin dorința de evitare a confuziilor posibile între **â** și **ă**.”⁶⁵

„Însuși semnul **î** propus în loc de **â** seamănă prea tare cu **i** și la vedere se confundă ușor cu el”⁶⁶

Problema opoziției fonematice dintre sunetele [**ă**] și [**â**] a fost studiată amănunțit de dl Andrei Avram. Iată ce afirmă D-sa: „Existența fluctuației [**ă**] ~ [**î**] poate fi considerată un prim indiciu al „slăbiciunii” opoziției corespunzătoare în limba română”⁶⁷. Opoziția /**ă**/:**î**/ are „un randament funcțional scăzut” [idem] sau mai departe, „în dacoromâna actuală opoziția /**ă**/:**î**/ are o situație foarte precară”. Din exemplele comentate de dl Avram, abia 18 perechi minimale pot fi considerate ca aparținând limbii literare, dar și din acestea, 5 au un statut deosebit, unul din termeni fiind o interjecție (*băț - băț*), iar opozițiile mai des întâlnite sunt în număr de maximum 7: *a mână - a mâna, rădea - râdea, rău - râu, răzător - răzător, răzând - răzând, urăm - urâm, văr - vâr*.

⁶⁵ Mioara Avram, 1990, p. 53.

⁶⁶ Maiorescu, Prefață la ediția de *Critice* din 1908, ed. 1973, I, p. 309.

⁶⁷ *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești* - SCL 1/1964, p. 270.

Titu Maiorescu, exasperat de exemplele irelevante de opoziții între **ă** și **â** oferite de A. Pumnul, de tipul *rănișoară - rânișoară*, exclama: „*Dacă î [â] nu are altă treabă decât să deosebească înțelesul acestor cuvinte, atunci ar putea dispărea fără nici o daună și din limba românească, necum din scriere*”⁶⁸.

Randamentul funcțional extrem de scăzut al opoziției /**ă**/: /**â**/ a permis timp de cel puțin două secole scrierea în alfabetul chirilic românesc de uz curent a ambelor sunete cu aceeași slovă **Б**, sistem aplicat un timp și de către Maiorescu literelor latine, după modelul oferit de Petru Maior. Șase-șapte perechi de cuvinte ale limbii literare nu pot constitui un argument serios cu privire la posibila confuzie dintre literele **ă** și **â**. Probabilitatea apariției lor în același context este aproape nulă.

Opoziția fonematică (grafematică) /**î**/:/i/ nu a fost cercetată cu aceeași atenție, dar din exemplele pe care le pot oferi, randamentul acestei opoziții este sensibil mărit față de opoziția dintre **ă** și **â**. În afară de interjecții (*bîr - bir* etc.) în număr de cel puțin 6, perechile minimale depășesc cifra de 30, toate cuvintele aparținând limbii literare. Iată câteva perechi formate din cuvinte mai frecvente în limbă: *fin - fin, mîlos - milos, mînă - mină, mîner - miner, pîrîță - pirită, rîmă - rimă, satîr - satir, spîn - spin, stîng - sting, vînă - vină; în - in, încîntă - incîntă, încît - incît, însera - insera, investi - investi, între - (să) între* etc. Fiind mai numeroase aceste opoziții ar putea cauza uneori confuzii între literele **î** și **i**. La acestea s-ar mai putea adăuga nesiguranța în pronunțare în cazul unor variante ale aceluiași cuvânt, de ex. *întreprindere* sau *intreprindere, a dogori* sau *a dogorî*. Cu toate acestea, pentru un vorbitor instruit al limbii române, în general, aceste confuzii nu se pot produce.

6.2. Altele sunt argumentele de tip semiotic în favoarea literei **â** care ni se par a fi mai importante. Unul a fost expus de Titu Maiorescu în raportul din 1904:

Sunetul [â,î] „*acolo unde este imediat precedat de consoanele c sau g se scrie cu â. Motivul este analogia cu uzul general... de a citi literele c și g înainte de i drept ce și ge, iar înainte de a drept k și gh. Astfel dacă am scrie, d.e. gînd, cînd, cu î, acest i, cu tot circumflexul deasupra lui, ne-ar aminti obiceiul citirii acelor consoane înaintea vocalei i, pe când scriind cu â rămânem în conformitate cu deprinderea de mult admisă la c și g*”⁶⁹.

De altfel, această propunere din raportul academic citit de Maiorescu „în numele Secțiunii literare” (1904), deși însușită de acesta, **nu îi aparține!** Așa cum este formulată, propunerea a fost făcută în discuțiile purtate în ședința din 23 decembrie 1894 a Secțiunii literare, de către B. P. Hasdeu, ca o **extindere** a utilizării literei **â** în plus față de cazurile în care ea era cerută de *aplicarea principiilor “etimologismului românesc”*.⁷⁰

Maiorescu era doar consecvent în aplicarea a ceea ce am numit mai sus principiul psihologic, însușindu-și propunerea lui B. P. Hasdeu din 1894 și cerând ca ceea ce numim astăzi „principiul silabic” să nu fie interpretat „în două sau mai multe moduri”.

Îată și al doilea argument. Dacă lingviștii pretind unui grafem să se opună formal, în ansamblul său, unui alt grafem pentru redarea unei alternanțe fonematice, ar trebui să fie consecvenți și să observe că alternanța grafematică /**î**/:/i/ nu este tipul cel mai frecvent de relație între cele două grafeme. Cea mai frecventă relație între literele **î** și **i**, în ortografia

⁶⁸ Maiorescu 1973, I, p. 377.

⁶⁹ Maiorescu 1973, II, p. 29.

⁷⁰ Analele Academiei, 1894-1895. p. 256.

aplicată între 1953 și 1993, este cea de contiguitate. Există în acea perioadă un număr remarcabil de mare de cuvinte în care se regăsea alăturarea literelor **î** și **i**. Cele mai supărătoare și mai frecvente erau „*cîine*”, „*mîine*”, „*mîini*”, „*pîine*”, pe lângă foarte multe altele.

Publicul larg, necunoscător al semioticii, acuză această secvență grafematică /**îi**/ ca fiind inestetică. Este normal ca lingviștii să protesteze împotriva ingerinței unor așa-zise argumente „extralingvistice” extrem de vagi, în ortografie, „estetica literelor” fiind o problemă de caligrafie sau de design tipografic, industrial etc. și nu o problemă „lingvistică”⁷¹.

Dacă vrem să interpretăm această situație din punct de vedere semiotic, trebuie să ne raportăm la definiția grafemului, ca *invariantă* în sistemul limbii scrise și la una din caracteristicile sale funcționale: “semnele grafice prezintă un grad inferior de sistematizare față de foneme, fiecare semn grafic având ca trăsătură esențială faptul de a se deosebi de toate celelalte semne ale sistemului”⁷².

Conform părerii dlui Andrei Avram, preluată apoi de dna Șuteu, trăsătura *esențială* a grafemelor este aceea de a crea *opозиții* grafice *nete*, opозиția în *contiguitate* fiind după părerea noastră cea mai importantă, întrucât ea este aceea care ne permite să distingem unitățile funcționale ale codului grafic, realizat ca text, forma istoricește variabilă a aceluși *continuum* pe care îl reprezintă limbajul natural⁷³.

Lipsa contrastului, a unei opозиții formale puternice între literele **î** și **i**, duce la apariția unor secvențe grafice monotone, greu de distins, formate din repetarea literei purtătoare a celei mai mici cantități de informație vizuală, **i**. Exemplificăm cuvinte în care elementul vocalic este format numai din **i** și **î**: *cîini*, *dintîi*, *mîini*, *mîngîi*, *pîini*, *țigîi*, *bîcii*, *bîjbîi*, *bîlbîi*, *bîltîcii*, *cîrcîi*, *cîrîi*, *gîffîi*, *gîgîi*, *gîjîi*, *gîlgîi*, *hîrcîi*, *pîcîi*, *rîcîi*, *smîrcîi*, *vîjîi*, *zgîi* etc.

Avantajul literei **â** din **a** este în acest caz net. Litera **â** contrastează puternic din punct de vedere formal cu litera **i** și, la rândul ei, nu se găsește niciodată în relație de vecinătate imediată cu litera **a**. Secvențele /**aâ**/ sau /**âa**/ nu există. Având în vedere importanța semnificației de context în ortografia românească, argumentul opозиției în contiguitate și al contrastului formal dintre literele **â** și **î** trebuie luat în seamă în favoarea literei **â** și judecat ca aparținând conținutului ortografiei, nu ca argument „extralingvistic”, „estetic”.

6.3. Scrierea cu **â** în formele flexionare și derivatele verbale ale verbelor în **-rî** (a *coborî*, dar *coborât*) nu pune în pericol și *nu* „subminează conștientizarea caracterului sistemic al limbii”, așa cum greșit se afirmă în Moțiunea de la Iași⁷⁴. Caracterul sistemic este un dat imanent al limbii și nici un vorbitor, fie el conștient sau nu de acest caracter, nu îl poate nesocoti. Problema invocată de Moțiune nu ține de influența scrierii asupra limbii vorbite sau asupra conștiinței lingvistice a vorbitorului, ci de pragmatica ortografică. O regulă ortografică este bine să fie cât mai simplă, clară și strictă. Așa-zisa conștientizare a caracterului sistemic al limbii ar fi îngreunat considerabil aplicarea acestei reguli, deoarece este greu să se ceară unui vorbitor să cunoască toate procedeele de derivare a verbelor sau întreaga listă a „derivatele” verbale.

⁷¹ Aceasta este și părerea, mai veche, a lui Titu Maiorescu: „Însă chemarea literei nu este de a fi frumoasă sau urâtă și nu se poate într-o măsură judeca din acest punct de vedere exterior. Litera trebuie să fie pe cât se poate mai indiferentă ca semn văzut.” [1973, I, p. 401.] O părere asemănătoare la I. Calotă, 1992, p. 211-212.

⁷² Flora Șuteu, 1976, p. 26, cu trimitere la A. Avram, 1962, p. 16.

⁷³ Cf. Flora Șuteu, 1976, p. 31, cu trimitere la Coșeriu ap. Christensen.

⁷⁴ *Op. cit.*, p. 122.

Se știe că acesta a fost punctul slab al ortografiei din 1904 (1932). Se scria curent: *urât*, împotriva normei, căci prea puțină lume era conștientă de legătura semantică dintre acest adjectiv și verbul a *urî*. Nici astăzi, când se mai scrie *urât* cu **î** din **i**, lumea nu este mai conștientă decât înainte de înrudirea dintre adj. „*urît*” (contrarul lui *frumos*) și vb. *a urî*!

Fonetica istorică și opțiunea în favoarea literei **â**

7. În primul meu articol publicat în revista „Academica”⁷⁵ - *Litera â din perspectiva științei scrierii* - dădeam următoarele date statistice cu privire la proporția derivării sunetului [**â,î**] din **a, i** sau din alte vocale, luând în considerare atât lexicul moștenit din limba latină cât și restul cuvintelor de diferite origini existente în limba literară:

“... unei cercetări serioase îi revine în primul rând misiunea de a verifica aserțiunea lui Ioan Bogdan, anume că litera **â** derivă în cea mai mare parte din **a** și nu din **i**. Luând în considerare cuvintele moștenite din limba latină și derivatele lor, existente în DOOM, care cuprind pe **â** în interiorul cuvintelor, dintr-un număr de 791 de cuvinte și derivate, găsim 480 în care **â** „provine” dintr-un **a** (60,68%⁷⁶) față de numai 105 în care **â** derivă din **i** (13,27%), restul de 206 (26,05%) derivând din **ae, e, o, u** sau **y**. Dacă luăm în considerare numai vocabularul reprezentativ al limbii române (VRR⁷⁷) proporția crește la 61,16% pentru **â** din **a** latin și 15,15% pentru **â** din **i** latin. Dacă la numărul cuvintelor moștenite mai adăugăm clasa verbelor de conjugarea I cu gerunziul în -**ând**, „provenind”, în ultima instanță, dintr-un **a** latin, proporția justificării „etimologice” a literei **â** crește la 91,85%⁷⁸! Din totalul cuvintelor-titlu care cuprind sunetul [**â,î**], existente în DOOM (DEX), inclusiv verbele cu gerunziul în -**ând**, indiferent de poziție (inițială, medială, finală) și indiferent de limba de origine, constatăm că [**â,î**] “provine” din **a** (**ă**) în proporție de 55,54%, în timp ce din **i** doar în proporție de 26,8%. Conform normelor din 1904 (1932), 5145 de cuvinte-titlu din DOOM (DEX) s-ar scrie cu litera **â**, față de numai 1679 care s-ar scrie cu **î** (cuvintele care ar fi scrise cu ambele litere (**â** și **î**), au fost trecute doar la **î**). [...] Concluzia este că Ioan Bogdan avea dreptate, afirmația sa verificându-se statistic.”

Statistica oferită de mine nu a impresionat prea mult pe apărătorii literei **î** din **i** generalizate, deoarece în spațiul restrâns al unui articol nu-mi puteam permite să anexez întregul material probator, cele 5145 de cuvinte-titlu din DOOM (aproximativ aceleași cu cele din DEX) care ar fi trebuit conform regulii nr. 6 din 1904 (ulterior regula nr. 14 din 1932) să cuprindă litera **â**, în interiorul lor, în plus să exemplific etimologia fiecărui cuvânt. Numai această statistică ar fi luat proporțiile unui volum de talia Suplimentului la DEX.

⁷⁵ Nr. 7/1991, p. 7.

⁷⁶ Utilizarea procentelor cu două zecimale nu dorește să sugereze un *exces* de precizie în domeniul controversat al etimologiilor, ci reprezintă pur și simplu o facilitate pentru verificarea calculului procentelor.

⁷⁷ În: Sala, VLRL.

⁷⁸ Luând în considerare, raportându-ne numai la structurile moștenite din limba latină împreună cu cele analogice, în care întâlnim litera **â**.

7.1. Este necesar de această dată să procedăm diferit. Vom prezenta mai întâi *integral*, în măsura în care ne-a fost accesibil, *lexicul românesc moștenit* din limba latină și din substratul autohton, presupusa limbă traco-dacă sau daco-moesică, pe criteriul prezenței actuale sau în trecut a sunetului [â,î]. După ce cititorii își vor fi format o opinie prin parcurgerea acestei liste, le vom pune la îndemână și o evaluare statistică a informațiilor istorice oferite de acest inventar.

7.1.1. Alcătuirea unei liste a lexicului moștenit din limba latină prezintă o serie de dificultăți din cauza inexistenței unei sinteze prealabile de tip repertoriu, în care cercetătorul ar fi putut găsi pe lângă etimologiile sigure sau probabile și un rezumat al discuțiilor pentru fiecare caz în parte. De asemenea, contrazicerile neexplicate cu privire la etimologiile unor cuvinte presupuse a fi moștenite din latină, între diferiți autori sau chiar în lucrările unui singur autor au constituit o dificultate suplimentară, alături de fragmentarea inerentă a informației.

Cele două dicționare ale elementului latin (Pușcariu EWR și CDDE) sunt unul incomplet (conform afirmației autorului), celălalt neterminat (doar literele A-P), amândouă parțial depășite. Dicționarul-tezaur al Academiei nu este publicat în întregime și, dacă partea redactată de S. Pușcariu reprezintă un stadiu mai vechi al cercetării, susceptibil de a fi adus la zi, DLR - serie nouă folosește abuziv mențiunea „etimologia necunoscută”, care acoperă de multe ori controverse etimologice soluționabile. Se întâmplă uneori ca și dicționarele cele mai recente, DLRM, DEX, DLR - serie nouă, comparate cu alte lucrări de profil etimologic (de ex. *Etimologia și Limba Română, Principii - probleme*, de Ion Coteanu și Marius Sala, lucrare de referință) să se contrazică reciproc, motiv pentru care atunci când a fost cazul, am exemplificat divergențele de păreri.

7.1.2. Față de exagerările latiniste din secolul trecut și chiar de la începutul secolului nostru, s-a conturat o reacție contrară, de reducere uneori exagerată, hipercritică, a lexicului moștenit în favoarea derivării cuvintelor pe teren românesc. În prezent rareori se acceptă ca un cuvânt derivat să fie moștenit direct din latină, deși ar trebui să se pună întrebarea prin ce căi s-au păstrat sufixele ori prefixele latinești, unele atât de productive, dacă nu au fost moștenite o dată cu derivatele latine în componența cărora se găseau.

7.1.3. O problemă delicată o reprezintă tendința ca tot mai multe cuvinte de origine latină să fie atribuite, justificat sau din păcate de cele mai multe ori nu, substratului autohton, presupus a fi limba denumită convențional traco-dacă sau daco-moesică. În general ne-am ghidat după cercetările extrem de utile și de ordonate ale lui I. I. Rusu, preluând critic, selectiv, soluțiile propuse în ultima sa lucrare *Etnogeneza Românilor*, și considerând că metoda pe care o folosește poate fi acceptată, cu măsură. Datele furnizate de I. I. Rusu au fost confruntate cu concluziile dlui Grigore Brâncuș din sinteza: *Vocabularul autohton al limbii române*, lucrare în care cuvintele atribuite substratului (doar cele comune cu albaneza) sunt departajate în două categorii: „sigure” și „probabile”.

Nu am folosit, din motive întemeiate, lucrarea *Contribuții la cunoașterea limbii dacilor* de A. Berinde și S. Lugojan. Insistența acestora de a „depăși planul”, de a exploata și de a supralicita numrul coincidențelor ori al asemănărilor, de cele mai multe ori întâmplătoare, dintre limba sanscrită și limba română actuală, cu ignorarea istoriei limbii, ne-a determinat să nu acceptăm numărul mare de „etimologii sanscrite” în care actualul sunet [â,î] românesc ar corespunde în proporție de 70% (!) unui **a** sanscrit. Este interesant de constatat, de altminteri, că deceniul 1980-1990 a marcat o culminație a exagerărilor școlii naționale de tracologie, exces simetric cu exagerările dintre anii 1850 și 1870 ale școlii latiniste.

7.1.4. O problemă de mare importanță o constituie verbele românești cu gerunziul în **-ând**. Ele formează categoria *cea mai numeroasă* de cuvinte în cuprinsul cărora se găsește sunetul [â,î], deși ele nu figurează niciodată în dicționare sub această formă. Absența din dicționare a gerunziilor verbelor creează impresia unei alte dispuneri pe origini a sunetului [â,î], impresie care trebuie corectată atunci când ne ocupăm de frecvența cazurilor de apariție a acestui sunet.

Statutul gerunziului nu este unul de derivat verbal, cum se afirmă uneori din comoditate, ci de formă paradigmatică a verbului, cu o virtualitate de actualizare similară oricărei alte forme verbale, inclusiv modurile și timpurile de bază oferite de dicționare. În cazul verbelor moștenite, avem convingerea că *gerunziul a fost moștenit* împreună cu întreaga paradigmă verbală, orice contestare a caracterului moștenit neputându-se face decât asupra unor cazuri individuale⁷⁹.

„Româna comună continuă forma unică de gerunziu în -ndo (provenită din ablativul gerunziului), care, în latina târzie, se substituie treptat celorlalte forme ale gerunziului și ale participiului prezent.”⁸⁰

„Desinența -endo, care caracteriza conj. a II-a și a III-a latinească, începe să se confunde probabil de timpuriu cu -ando.”⁸¹

7.2. Lista de cuvinte cuprinde următoarele informații:

- a)** forma de bază a cuvântului moștenit, cu eventualele variante dacă acestea prezintă interes; cu un număr de ordine;
- b)** cuvântul este precedat de (?) dacă caracterul său moștenit este controversat. Prezența unui asemenea cuvânt în listă se justifică dacă, după părerea noastră, există o probabilitate relativ suficientă pentru a-l considera moștenit;
- c)** precizarea la nevoie a caracterului regional sau învechit (ieșit din uz) al cuvântului, cu precizarea că regionalismele ca și arhaismele au contribuit și ele, având o pondere specifică, la evoluțiile fonetice din istoria limbii;
- d)** unele explicații succinte ale sensului cuvântului dacă acesta este necunoscut publicului larg;
- e)** cuvintele considerate moștenite și atribuite substratului sunt însoțite de precizarea (*autoht.*); nu credem necesară o numerotare separată a elementelor presupuse autohtone, deoarece apartenența la această categorie este extrem de controversată (a le numerota separat ar însemna să îngreunăm consultarea listei);
- f)** când va fi necesar, cuvântul va fi urmat de o indicație bibliografică abreviată;
- g)** cifra pusă între paranteze la sfârșit reprezintă numărul de derivate ale cuvântului existente în DEX și DOOM. Pentru cuvintele autohtone cifra suplimentară reprezintă numărul derivatelor din repertoriul dat de I. I. Rusu (ER)⁸².

⁷⁹ De exemplu, absența dintr-un *corpus* de mari proporții a gerunziului unora din verbele moștenite, cu rezerva demonstrării acestei absențe și pentru perioada care desparte limba latină de româna actuală. O discuție specială ar fi necesară în cazul existenței reale a unei faze intermediare cu **i** în loc de **ă** în româna comună pentru verbe precum (a) *cădea*, al cărui gerunziu ar fi evoluat mai întâi la * *căđind* și apoi la *căzând* (**ă** notează aici și sunetul incert din seria centrală specific românei comune, redat de obicei cu **ə** (e răsturnat) din alfabetul fonetic internațional) [Sala, 1970, p. 78]. Pe de altă parte, forme ca “*văđindu*, la Miron Costin de exemplu, [cf. Rosetti, 1986, p. 362] sunt “hipercorecte”, “hiperliterarizate” și nu etimologice [Ivănescu, 1980, p. 575].

⁸⁰ *ILR*, II, p. 277.

⁸¹ *Idem*.

⁸² *Etnogeneza Românilor*, 1981.

7.2.1. Lista cuvintelor moștenite este împărțită în trei mari secțiuni: cuvinte care cuprind de 3 ori sunetul [â,î] (7.3.); cuvinte care cuprind de 2 ori sunetul [â,î] (7.4.); cuvinte care cuprind o singură dată sunetul [â,î] (7.5.). În cadrul fiecărei secțiuni cuvintele sunt ordonate pe clase de origini ale sunetului. În plus, atunci când sunetul [â,î] apare de trei ori sau de două ori în cuvinte, se face o departajare suplimentară a acestora în funcție de poziția sunetelor de origine, care formează o configurație, distinctă. Gerunziile verbelor au fost grupate cu o numerotare separată la sfârșitul fiecărei clase sau subgrupe de origine a sunetului, deoarece prezintă (raportat la dicționare) o virtualitate a apariției sunetului [â,î].

Lista cuvintelor moștenite

7.3. Trei sunete [â,î]

(gerunzii):

7.3.1. Originea sunetelor [â,î] în configurația: [i, a, a]:

1 împlântând (1); 2 îngânând (2);

7.3.2. Configurația: [i, e, a] 1 înfrânând (2); 2 îngânând (reg.) SDELM; 3 ? întâmpinând - autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează, - ? der. din tâmpină DEX (5; 8); 4 întâmplând - ? lat. DEX - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează (3; 5);

7.3.3. Configurația: [i, a, e]:

1 înfrângând (2);

7.3.4. Configurația: [i, i, a]:

1 întărând - lat. DEX, (Mihăescu, atestat), - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează (2; 7);

7.4. Două sunete [â,î]

7.4.1. Originea sunetelor [â,î] în configurația: [a, a]:

1 întâi (4); 2 (a) mângâia (6);

(gerunzii):

1 ? adâncând - DA (Pușcariu), Rosetti ILR, (1); 2 ? agâmbând (reg. a umbla tot în picior, a călca etc.) DA - der a gâmba CADE; 3 ? amânând - ? lat. - ? der. din mâne (2); 4 cântând (7+4); 5 câștigând (4); 6 co/cumândând (înv.) (2); 7 descântând (3); 8 îmbând (reg.) (2);

9 (în)gâmbând (reg. înșfăca, îndesa) DA, - der. gâmba CADE; 10 îngustând - DEX, (Gaur, CREW ?) (2); 11 mâncând (10); 12 mânecând (pop. a pleca dis-de-dimineată etc.) (2); 13 ? sfârtecând/sfârticând - lat. DEX, - cf. parte, sfert (spârticând, șfartecând) Tiktin DRG, et. nec. DLR, (4); 14 sângerând (14); 15 scâmbând (var. reg. înv.);

7.4.2. Configurația: [a (sau e, sau o), a]

(gerunzii):

1 dârâmând - lat. DA, DEX, - autoht. Russu ER - probabil autoht. Brâncuș VALR, p. 139 (5); 2 (în)gâmfând(u-se) - lat. DEX, DA, - Ciorănescu DER (2);

7.4.3. Configurația: [a, e]

(gerunzii):

1 frângând (1); 2 ? mânând (inv.); 3 plângând (8); 4 ? rămânând (1);

7.4.4. Configurația: [e, a]

(gerunzii):

1 afânând (3); 2 (a)stâmpărând (3); 3 ? cuvântând - DEX (3); 4 ? dărâmând (reg. a deșela) - DA; 5 dezmântând (înv. abraten - Tiktin) - (Graur CREW ?); 6 frământând - DA, DEX, -CADE (6); 7 (în)spăimântând - lat. DA, - et. nec. DEX (3); 8 spânzurând (4); 9 vâânănd (2); 10 vânturând (11); 11 zvântând (3); 12 ? zvânturând (2);

7.4.5. Configurația: [o, a]:

1 fântână (5);

(gerunzii):

1 rânchezând (3); 2 sovâltând (a prelucra aluatul);

7.4.6. Configurația: [e, e]:

1 pârâu - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș VALR p. 106 (3; 7);

(gerunzii):

1 vânzând (3);

7.4.7. Configurația: [i, a]

(gerunzii):

1 ațâțând (3); 2 îmbătând (3); 3 îmbinând/înghinând - ? lat. DEX, - autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu apare (2; 5); 4 îmbrăcând (4); 5 îmbucând (1); 6 ? îmbuibând - lat., cf. fr., Rosetti ILR, - sl. DA, - et. nec. DEX (2); 7 îmflând (reg.) (1); 8 împăcând (3); 9 împănând (2); 10 împătrând (înv. avoir des mécomptes) - Rosetti ILR, p. 178;

11 împiedicând (3); 12 ? împilând - DA, Ciorănescu DER (3); 13 ? împejurând - DEX (4); 14 ? împresurând - DEX, - DA, Tiktin DRG (1); 15 ? împrumutând - DEX (4); 16 împutând(u-se) (înv.) (1); 17 înălțând (5); 18 ? încălând(u-se) (a se îngreșă) - DA; 19 încălecând - DEX, - DA (2); 20 încălțând(u-se) (6);

21 încărcând (5); 22 ? încercând, der. cerca (2); 23 închegând (5); 24 închinând (3); 25 ? încitând (înv. reg.); 26 incurând (înv. reg.); 27 incurcând - ? lat. DEX, - ? autoht. Russu ER - cf. Brâncuș, VALR p. 178 (5); 28 ? îndemnând - DA, DEX, - Ciorănescu DER (2); 29 ? îndesând - DEX, - DA, (2); 30 îndurând (2);

31 înfășând (2); 32 înfășurând (3); 33 înfierând (reg. înv. mijind) - DLRLV; 34 înfruntând (1); 35 înfulecând (1); 36 ? îmfundând - ? lat., - ? der. fund DA (5); 37 ? înfurcând - ? Pușcariu EW, CDDE, - der. furcă DA, DEX (1); 38 îngemănând (2); 39 înghețând (3); 40 îngreșând(u-se) (6);

41 îngrecând (înv. a lăsa grea) (2); 42 îngreunând (2); 43 înieptând (înv. a azvârli, a da de-a rostogolul); 44 înjurând (2); 45 înnodând - DEX (2); 46 înotând (4); 47 însemnând (6); 48 ? înseninând (2); 49 înspicând (2); 50 însuflând (înv.);

51 însurând (a încăputa); 52 însurând(u-se) (5); 53 înșelând (5); 54 întrând (var. înv.); 55 întrebând (2); 56 ? întunecând - ? DEX -? Giuglea (4); 57 ? întesând - lat. Ciorănescu DER, - ? sl DA (2); 58 întinând (var. lit.) (1); 59 învățând (8); 60 inveninând (2);

61 înviorând (2); 62 învitând (înv.); 63 mânând (7); 64 rămând (3);

7.4.8. Configurația: [i, e]

(gerunzii):

1 împingând (2); 2 împlând (reg. înv.) (3); 3 împungând (4); 4 ? încăpând - DEX, - DA (2); 5 începând (4); 6 închizând (3); 7 încingând (2); 8 încingând (2); 9 înfigând (2); 10 întinzând (4);

11 întingând (1); 12 întorcând (4); 13 înțelegând (3); 14 învăscînd (învește, înv. reg. a se îmbrăca); 15 ? învolbând(u-se) (reg. a rostogoli); 16 rîzând (2); 17 strîngând (6);

7.4.9. Configurația: [i, i]:

1 țâțână;

7.5. Un sunet [â, î]

7.5.1. corespunde lui a originar⁸³:

1 adânc - Hasdeu EM, Pușcariu EW, DA, Rosetti ILR, ancus - ? aduncus CADE, DEX (9); 2 ar(o)mân (și dial.) (3); 3 atât (3); 4 bătrân (13); 5 blând (8); 6 blândețe - DA, ILR II (Graur CREW ?); 7 brâncă (mână)(9); 8 ? brâncuță - Pascu:*Suf.* p. 159; 9 brândușă - autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează (3); 10 carâmb - lat. Pușcariu EW, DEX, CADE - autoht. ? Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează (4);

11 călcâi (1); 12 căpătâi; 13 câne/câine (12); 14 câmp (11); 15 ? câmpie - DA; 16 când (3); 17 cânepă (6); 18 ? cânepiu - Pascu:*Suf.* p. 223; 19 cântec (2); 20 ? cârlan - autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează (3; 7);

21 ? cârlig - autoht. Russu ER, - la Brâncuș VALR nu figurează, - împr. bg. DA (5); 22 cârnaț/cârnat (4); 23 cârneleagă; 24 câșlegi; 25 cât (14); 26 câte (12); 27 ? (a) cufrânge - DA; 28 demâneată (înv.) - Tiktin DRG; 29 flămând - cf. G. Pascu, G. Guțu D. lat.-rom., Candrea, Pușcariu DA, - Philippide, - Ciorănescu DER (11); 30 ? frântură - Pascu:*Suf.*;

31 grânar - DA; 32 grâu (5); 33 gutâie/gutână - Mihăescu, 1966, p. 71; 34 îmbi -e; 35 ? îmbător - Pascu:*Suf.*, p. 130; 36 îmbălătură - Pascu:*Suf.*, p. 429; 37 ? îndrea (decembrie) - ? Tiktin DRG, - autoht. ? Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează; 38* înel (arh.); 39 înemă (înv.); 40 ? înemos (înv.);

41 înger (5); 42 îngheu (înv. reg.); 43 îngust (1); 44 lână (7); 45 lănos - lat. Pascu:, *Suf.*, - der. lână DEX ?; 46 lănced/lănged (3); 47 lăngoare; 48 mărăsân (reg. piază-rea) - DLR; 49 mână (6); 50 mânc (schilod);

51 mânz - ? lat. - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș VALR p. 97, dar â < și e (25; 7); 52 mâne/mâine (2); 53 mânecă (2); 54 ? mânie - lat. Pușcariu EW, CADE, DEX, ? gr. biz. Mihăescu, 1966, - ? ngr.[!] DLR, M. Sala VRLR, lat. (P.B. cf. mărie, Măria), lat. Mihăescu, 1993 (2); 55 mârcead (putred, vlăguit etc) - DEX, DLR; 56 ? momâie - Giuglea DR II, p. 823, - et. nec. DEX, DLR (1); 57 mumână/mămână (mămâni/e) - Giuglea; 58 păgân (6); 59 ? păgânătate - PEW 1245 - G. Guțu D. lat.-rom.; 60 pârângă;

61 pâne/pâine (6); 62 ? pângări - Giuglea (3); 63 pântece (6); 64 ? pântecos - lat. Pușcariu EW, CDDE; der. pântece DLR, DEX; 65 pânză - lat. SDELM, - autoht. Russu ER - cf. Brâncuș VALR p. 178 (13; 13); 66 plăpând - Tiktin DRG, - ? DA, Giuglea, - ? Ciorănescu DER (1); 67 plântă (reg. talpa piciorului) - Tiktin DRG; 68 poimâine; 69 prânz (6); 70 ? prânzi - Pușcariu EW, CDDE (1);

71 râie (3); 72 ? rânc(aci) (vită bolnavă, rău întoarsă) lat. - Giuglea, 1983, p. 115, - frank. M.-L. REW, - et. nec. DLR; 73 ? râncă (nuia, vână de bou) - lat. Giuglea, - sl., Tiktin DRG; 74 rânced (4); 75 râșchia (a) (var.); 76 român/rumân (20) (36); 77 sâmbătă - lat. ILR II, Mihăescu, - ? sl. DEX, DLR; 78 săptămână (2); 79 sâmbure - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș VALR p. 113, - ? gr. symbolon Ciorănescu DER (3; 5); 80 Sâmedru;

81 Sâmgeordzu/Sânjorz - Rosetti ILR; 82 Sâmiai/Sâmioi - Tiktin DRG; 83 Sâmp(i)etru/Sâncetru - Tiktin DRG; 84 sânge (2); 85 sânjeros; 86 Sânicoară - Tiktin DRG; 87

⁸³ Conform cu explicațiile de la 7.2.1., în secțiunile 7.5.1., 7.5.2., 7.5.3., 7.5.4., 7.5.5., 7.5.6. apar cuvintele care conțin sunetul [â, î] în forma lor de bază, înregistrată de dicționare sau în formele lor flexionare, altele decât gerunziile verbelor. Gerunziile sunt numerotate separat în secțiunile 7.5.1.1., 7.5.2.1.

Sântămăria/-mării - Tiktin DRG; 88 Sântilie - Tiktin DRG; 89 Sântion - Tiktin DRG; 90 Sântoader - Tiktin DRG;

91 Sânvăsii/Sânvăsâi - Tiktin DRG; 92 sânziană/Sânziene/Sâmzeiene (4); 93 ? scâlâmb - lat. din gr. Pușcariu EW nr. 1538, - DEX et. nec. (5); 94 scâlcia (a) (2); 95 scândură (4); 96 scânteie - DEX, DLR (8); 97 spân - lat. din gr. (1); 98 stăpân - probabil autoht. Brâncuș VALR p. 147 - cf. Mihăilă 1973, p. 18 - împr. din protosl. în lat. dunăreană SDELM - vsl. Rosetti ILR 86 p. 309 (6); 99 stână - autoht. Russu ER - probabil autoht. Brâncuș VALR 150 - cf. Mihăilă, 1973 p. 19 (1); 100 stâng (4);

101 strâmb (5); 102 ? tămâie - lat. din gr. CADE, DEX, - ? gr. DLR, - ? sl. Mihăescu 1993 (11); 103 tătâne (tătâni)(1); 104 tând (... tând); 105 târziu (2); 106 vâlcea (4); 107 zână - Pușcariu, DA, (?) DEX, - ? Densusianu (1); 108 zgâria (a) - lat. Pușcariu, - lat. Candrea, - autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează (7);

7.5.1.1. â *corespunde lui a originar (Verbe conj. I):*

(gerunzii):

1 ? aburcând - lat. cf. orior, - ? der. autoht. cf. urca Russu ER; 2 aciuând - Pușc. DA, - Philipide, - Giuglea 1983, p. 276; 3 adăpând; 4 adăstând; 5 ? (ad)ulm(ec)ând - lat. ? (olere) Hașdeu, Pușcariu, - ? lat.(cf. gr. orma) Philippide, - ? lat. (cf. gr. osmao, sp.) Ciorănescu DER; 6 adunând; 7 aflând; 8 afumând; 9 ? afundând; 10 agățând/acățând - lat. DA, - ? autoht. cf. cață Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează;

11 agurând (înv.); 12 aieptând (reg. a arunca); 13 ajunând - CDDE; 14 ajutând; 15 alătrând - (reg.) CADE; 16 alegând(u-se) (înv. pop.) - DEX; 17 alergând; 18 alinând; 19 alintând; 20 ? (a)lunecând - DA, DEX, - der. luneca SDELM;

21 alungând; 22 amenințând; 23 ? (a)mestecând - DEX; 24 aninând - lat. DA, DEX, - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează; 25 apărând; 26 apăsând; 27 aplecând; 28 apucând - ? Burlă, DEX, - ? Ciorănescu DER; 29 arzând; 30 arătând - lat. - ? Cihac, DA, DEX, - ? Hasdeu EMR, - ? W. Meyer-Lübke, - ? Ciorănescu DER;

31 armând - REW, Coteanu-Sala, 1987, p. 98; 32 aruncând - lat. DEX, - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează; 33 ascultând; 34 asemănând; 35 a(s)muțând (reg.) - lat. ? Pușcariu EW, - ? CDDE, Tiktin DRG, SDELM, - et. nec. DEX; 36 astrucând; 37 astupând; 38 asudând; 39 așezând; 40 așteptând - DEX;

41 băgând - autoht. Pușcariu LR I p. 176 - cf. Brâncuș VALR p. 178, Russu ER, - ? lat. Hasdeu EM, - ? lat. cf. biga [!], Ciorănescu DER; 42 bășicând; 43 blestemând - lat. pop. DEX; 44 botezând; 45 buciumând; 46 bucurând - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș VALR p. 49, - ? lat. cf. vocula, vox Ciorănescu DER; 47 ? bulbucând - CADE, SDELM, der. bulbuc DEX; 48 cacando; 49 călcând; 50 căpătând;

51 cărând; 52 căscând; 53 cășunând - DEX, - DA; 54 că(u)tând; 55 cercând; 56 cercetând; 57 certând; 58 chemând; 59 ? cinând - lat. CADE, DEX, - der. cină Tiktin DRG, SDELM; 60 crăpând;

61 cruntând (înv. reg. încruntând); 62 cruțând - ? autoht. Russu ER - probabil autoht. Brâncuș, VALR p. 138, - lat. Pușcariu EW nr. 420, DA cf. crux ?, -REW, - et. nec. DEX; 63 cufundând; 64 cugetând; 65 culcând; 66 cuminecând; 67 cumpărând; 68 cununând; 69 curând (vb. I, înv. reg.) - DA; 70 curmând - ? autoht. Russu ER - probabil autoht. Brâncuș VALR p. 138, - lat. Lex. B. DA, - cf. gr. G. Pascu, - cf. alb. DEX;

71 custând (înv. existând etc.); 72 cutezând - lat. pop. DEX; 73 cutreierând; 74 cutremurând; 75 ? dărăpănând - prob. lat. DEX, - bg. ? DA; 76 dând; 77 dedând(u-se); 78 defăimând; 79 degerând; 80 dejghieurând (înv.);

81 dejghinând/dezbinând - lat. DEX, - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează; 82 dejugând - DEX; 83 depănând; 84 depărând (reg.); 85 ? dereptând (înv.) - CDDE; 86 ? dereticând - lat. CDDE, DEX, - ? der. rădica (autoht.) Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează; 87 descălecând; 88 descălțând; 89 descărcând; 90 desfăcând (vb. I - dezghiocând) - lat. cf. figo, - ? CDDE;

91 desfășurând; 92 desfășurând; 93 ? desfătând - lat. Ciorănescu, - lat. Laurian-Massim, - der. fată G. Mihăilă; 94 ? desfîrând - lat. DEX, - der. fir Tiktin DRG; 95 despîcând; 96 ? destrămând - lat. DA, - der. tramă DEX; 97 ? deșertând - lat. Pușc., CDDE, - der. deșert DEX; 98 deșiderând (înv.); 99 deșteptând - lat. ? DEX, - ? Ciorănescu DER; 100 detunând;

101 ? dezbărând - autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează, - der. băiere ? Pușcariu, - sl. Tiktin DRG; 102 ? dezbrăcând - DEX; 103 dezghețând; 104 ? dezghiocând - DEX, - der. găoace ? Tiktin DRG; 105 dezlegând; 106 dezmierdând - ? lat. Candrea, Pușcariu, - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează; 107 dormitând; 108 dumericând; 109 duplecând(u-se) (înv. a se îndoii) - Rosetti ILR, 1986, p. 531; 110 durând (vb. I);

111 fătând; 112 ferecând - CDDE, DEX; 113 ? fericând(u-se) - lat. CDDE, - der. ferice Tiktin DRG; 114 ? fermecând - lat. Pușcariu, - der. farmec Graur, DEX; 115 ? fluturând - lat. DA, - der. fluture DEX, Coteanu-Sala, 1987, p.118; 116 ? forfecând - lat. DEX, - der. foarfece Tiktin DRG; 117 frecând; 118 fulgerând; 119 fumând; 120 fumegând;

121 furând; 122 furnicând; 123 gheurând (reg.) - CDDE, 124 ? grindinând - lat. CDDE, - cf. fr. Tiktin DRG, - cf. lat. DEX; 125 ? gudurând - autoht. Russu ER - la Brâncuș. VALR nu figurează; 126 gustând; 127 ? holbând - lat. vb. III; 128 iernând; 129 iertând; 130 intrând;

131 (în)cetând; 132 (în)conjurând; 133 ? (în)cumetând; 134 (în)duplecând; 135 jucând - lat. pop. DEX; 136 judecând; 137 jurând; 138 ?lând (înv. spălând); 139 lăcrămând/lăcrimând - lat. DEX, Graur CREW ?; 140 lăsând;

141 lătrând; 142 lăudând; 143 legând; 144 legănând - lat. DA, DEX, - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR, nu figurează; 145 lepădând - lat. ? Lex. B., Pușcariu, DEX, - Drăganu DR VI p. 295 etc., - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează; 146 leșinând - lat. CDDE, Giuglea - autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează - et. nec. DA, DEX; 147 luând; 148 lucrând; 149 ? luminând - lat. Tiktin DRG, - ? Graur CREW, DEX der. lumină; 150 lunecând;

151 luptând; 152 măcinând; 153 măritând; 154 măsurând; 155 merizând (reg. a se odihni la prânz etc.); 156 mestecând; 157 mișcând - autoht. Russu ER - cf. Brâncuș, VALR. p. 178; 158 mirând; 159 mursecând (mușca, strivi); 160 muștrând;

161 mușcând - autoht. Russu ER - cf. Brâncuș, VALR p. 178, - et. nec. DEX; 162 mutând; 163 necând (înv. înecând); 164 nechezând - autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează, - cf. râncheza DEX; 165 neguțând; 166 ? nourând (înnourând) - lat. CDDE, - der. nor Tiktin DRG, DEX; 167 numărând; 168 numărând(u-se) (înv. a citi); 169 ospătând; 170 ? o(u)ând - lat. Tiktin DRG, REW, - der. ou DEX;

171 pănătând/părătând (înv. a suferi); 172 păpând; 173 ? păsând (înv. a merge, a încerca) - ? vb. defectiv, Coteanu Sala 1987, p. 55; 174 păsând (a-i păsa); 175 ? păstrând - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează, - ? bg. DEX; 176 pătând - lat. pictando Ciorănescu DER, - et. nec. DEX; 177 pieptănând; 178 ? piersecând - lat. Drăganu. ILR II, p. 117, - der. piersic DLR; 179 pisând; 180 *pissiando;

181 pișcând - lat. cf. it. Ciorănescu DER; 182 ? plăsând (înv. a aplauda) - lat. Pușcariu, Rosetti, - sl. DLR; 183 plecând; 184 ? plimbând; 185 plouând; 186 prădând; 187 pregetând; 188 pupând; 189 puricând; 190 purtând;

191 răbdând - autoht. Russu ER - cf. Brâncuș, VALR p. 178, - et. nec. DEX; 192 răposând; 193 ? răsuflând - lat. ILR II, p. 133, - der. sufla DEX; 194 răsunând; 195 refecând - lat. Tiktin DRG, - ? DLR, DEX; 196 retezând; 197 revărsând; 198 ridicând/rădicând - lat. DEX etc., - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează; 199 rourând; 200 rugând;

201 rumegând/rugumând; 202 săgetând; 203 săltând; 204 săpând; 205 sărând; 206 sărutând; 207 săturând; 208 scăldând; 209 scăpând; 210 scăpărând - ? lat. Tiktin DRG, - ? autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș, VALR p. 111, - et. nec. DEX;

211 scăpătând; 212 scărmănând - lat. Pușcariu EW nr. 1544, Tiktin DRG; - et. nec. DEX; 213 scărpinând; 214 schimbând; 215 scuipând; 216 sculând - ? lat. Pușcariu, Densusianu, (prob.) DEX, - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează; 217 scurând (înv. curăți); 218 scurmând - ? lat. DEX, - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează; 219 secând; 220 secerând;

221 semănând (seminare); 222 semănând (similare); 223 serbând/sărbând; 224 sinecând (înv. a face cruce) - lat., Graur CREW ?; 225 spălând; 226 spintecând; 227 spulberând; 228 ? spumând - lat. Pușcariu, Tiktin, - der. spumă DEX; 229 ? spumegând lat. Pușcariu EW, - der. spumă DEX; 230 spurcând;

231 stând; 232 strămutând; 233 strănutând; 234 ? strecurând - lat. Pușc. EWR nr. 1650, Tiktin DRG, - der. a trece ? Graur, DEX; 235 stricând; 236 strigând; 237 suflând; 238 suflecând; 239 sughițând; 240 sumuțând (pop., reg. cf. asmuța) - DEX;

241 sunând; 242 supărând; 243 surpând; 244 suspinând; 245 ? șchiopând - lat. Pușcariu EW, - der. șchiop DEX; 246 șchiopătând; 247 șuierând; 248 șuștând(u-se) (înv. reg. a cârti) - Drăganu DR III p. 700, - Graur, CREW douteux; 249 t(ă)răgănând; 250 tocând;

251 ? topsicând (înv. a otrăvi) - lat. DLR, - der. toapsec Tiktin DRG; 252 trădând; 253 treierând; 254 tremurând; 255 trepădând; 256 tunând; 257 turbând; 258 turnând; 259 tușinând (a tunde oile pe burtă); 260 udând;

261 uitând; 262 uitându-se - Sandfeld, DEX, - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează; 263 ? undând - lat. DEX, - Graur CREW ?; 264 urând; 265 urcând - ? lat. DEX etc., - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează; 266 urdinând - lat. DEX etc., - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează; 267 urlând; 268 ? urlându-se (înv. a se urca) - Pușcariu EW nr. 1834; 269 uscând; 270 usturând;

271 ? uștând - lat. oscitare Drăganu DR III p. 700; 272 vărsând; 273 vătămând - lat. DEX etc., - ? autoht. Russu ER - cf. Brâncuș VALR p. 178; 274 vindecând; 275 visând; 276 zbierând - prob. lat. DEX; 277 zburând; 278 zburdând - autoht. Russu ER - la Brâncuș, VALR nu figurează, - et. nec. DEX; 279 ? zmăcinând - lat. Tiktin DRG, - cf. măcina DEX; 280 ? zmicurând - Pușcariu EW nr. 1943, cf. Tiktin DRG;

7.5.2. Un sunet [â,i] corespunde lui e originar:

1 brânză - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș VALR p. 44, - et. nec. DEX (10;13); 2 brâu - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș, VALR p. 45, - cf. alb. DEX (3;18); 3 călțământ (înv.) - Pascu.:*Suf.* - Rosetti ILR (1); 4 coperemânt (înv.) - Pascu.:*Suf.* - Rosetti ILR, (1); 5 curând (adv.); 6 cuvânt (4); 7 fân (4); 8 fânaț - DEX; 9 frâu (1); 10 jurământ;

11 legământ; 12 mormânt (5); 13 năpârcă - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș VALR p. 104, - ? lat. Capidan DR II p. 543; 14 pământ (9); 15 pârghie - DEX et. nec. cf. lat.; 16 rână/râlă ? lat. Pușcariu EW nr. 1462, DEX, - ? autoht. Giuglea, 1983, p. 120-125 - la Russu ER și la Brâncuș, VALR nu figurează; 17 rânză - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș, VALR p. 109; 18 rășină (reg.) - Pascu:, *Suf.*, p. 210 - Tiktin DRG; 19 ? rugământ (înv.); 20 sămânță (4);

21 sfârnar (negustor) - Rosetti ILR, - cf. lat. DLR; 22 ? spânz (plantă) - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș, VALR p. 114 (1; 5); 23 sprânceană (2); 24 ? stâncă - ? autoht. Russu ER - la Brâncuș. VALR nu figurează, - sl. Rosetti ILR, - et. nec. G. Mihăilă, DEX (6); 25 tâmplă (tempora) (1); 26 tâmplă (templum) (3); 27 tânăr (0); 28 ? târțiu - cf. lat. DLR - offenbar Gelehrtenwort, um das slav. tretin zu ersetzen (?) Tiktin DRG, cf. terțân, terțâu, târțâu (**â** < **i**), Mihăescu 1993; 29 țânțar - **â** poate proveni și din **a** (cf. it. zanzara) sau din **i** lat. (2); 30 vânăt;

31 vână; 32 vânăt (2); 33 vânătoare (1); 34 vânător (4); 35 vând; 36 vânos (1); 37 vânt (8); 38 ? vântos - lat. Pușcariu EW, - der. vânt DEX; 39 ? Vântoasă - Pascu:, *Suf.*, p. 89; 40 vântre (var. reg. vintre); 41 veșmânt (3);

7.5.2.1. â corespunde lui **e** originar:

(*Verbe de conjugarea II și III*)

(*gerunzii*):

„*Desinența -endo, care caracteriza conjugarea a II-a și a III-a latinească, începe să se confunde probabil de timpuriu cu -ando*”. [ILR, II, p. 277]

1 abătând; 2 adăugând (vb. III); 3 aducând; 4 ajungând; 5 alegând (vb. III); 6 aprinzând; 7 apunând; 8 arzând; 9 ascunzând; 10 așternând; 11 atingând; 12 aținând; 13 având; 14 bătând; 15 bând; 16 căzând; 17 cerând; 18 cernând; 19 cocând; 20 cosând;

21 crescând; 22 crezând; 23 culegând; 24 cunoscând; 25 cuprinzând; 26 cur(g)ând; 27 deprinzând; 28 depunând (reg. despre vaci etc.); 29 deschizând; 30 descingând; 31 desfăcând (vb. III); 32 ? despunând (înv. stăpânind); 33 deștingând (înv. a coborî); 34 dregând; 35 ducând; 36 durând (a durea); 37 făcând; 38 fierbând; 39 frigând; 40 futuendo;

41 gemând; 42 (în)cumetând (vb. III); 43 (în)vingând; 44 lingând; 45 ? mescând (înv. a turna în pahar, a pregăti o băutură); 46 mulgând; 47 născând; 48 ningând; 49 părând (a părea); 50 pascănd; 51 pătrunzând; 52 pierzând; 53 plăcând; 54 ? prepunând (înv. a bănu); 55 ? prevengând (înv. a birui) - Rosetti ILR; 56 pricepând; 57 prinzând; 58 ? punând; 59 purcezând (purcegând ?); 60 putând;

61 ? răpunând; 62 răspunzând; 63 râzând; 64 rozând; 65 rupând; 66 scăzând; 67 scocând (a fierbe smântâna etc.) - DLR; 68 scoțând; 69 scremând; 70 scurgând; 71 smulgând; 72 sogând (a soage, a plămădi aluatul) - DLR; 73 sorbând (var. vb. III) - Tiktin DRG; 74 spărgând; 75 ? spunând; 76 stingând; 77 storcând; 78 străpungând; 79 sugând; 80 sumețând;

81 ? supunând; 82 șezând; 83 ștergând; 84 tăcând; 85 temând; 86 tinzând (înv. întinzând); 87 torcând; 88 trăgând; 89 trecând; 90 trimițând; 91 tunzând; 92 țesând; 93 ? ținând; 94 ucigând; 95 ungând; 96 văzând; 97 vrând; 98 zăcând; 99 zbatând; 100 zbând (înv. a absorbi); 101 zicând;

7.5.3. Un sunet [â, î] corespunde lui **ae** originar:

1 până;

7.5.4. Un sunet [â, î] corespunde lui **i** originar:

1 ? amărî (a) (amărând, etc.) - DEX; - Graur CREW der. amar ? (2); 2 amândoi; 3 căpățână (7); 4 cățan (reg. strachină etc.); 5 ? dânsul - lat. DA, - der. însul DEX; 6 fărâmbă - autoht. Russu ER - sigur autoht. Brâncuș VALR p. 74, cf. alb. DEX (13; 21); 7 frâmbiată (despre oaie) - DA; 8 frânghie (5); 9 ? îmbia (a) - prob. lat. DEX (1); 10 ? împăia (a se) (înv.);

11 împărat (4); 12 împărți (a) - DEX (4); 13 împrumut; 14 împutare (înv. blestem) - Rosetti ILR; 15 împutăciune (înv. ocară) - Pascu:*Suf.* - Tiktin DRG; 16 în (412 DEX); 17 înainte (5); 18 înalt (4); 19 ? înapoi - lat. ILR II, p. 104, - der. apoi DEX (4); 20 înăuntru (1);

21 încări (a) (înv. a încălzi) (1); 22 ? încheia (a) - DEX (5); 23 închinăciune; 24 încoace; 25 încotro; 26 ? încuia (a) - DEX (5); 27 îndărăt (4); 28 ? înde (înv. reg.) - lat. CODE, - der. în, de DEX; 29 ? îndulci (a) - lat. Pușcariu EW, CODE, - der. dulce DEX (3); 30 înflori - DEX (4);

31 ? înfoia (a) - DEX (2); 32 ? îngenunchea (a) - lat. DEX, - der. Tiktin DRG (2); 33 înghiți (a) (3); 34 ? înjunghia (a) - lat. Pușcariu EW, CODE, - der. junghi DEX (3); 35 îns, -ă; (12) 36 însă; 37 înteti (a) - lat. Weigand, DEX, - et. nec. DA (2); 38 întort (înv. nedrept - Rosetti ILR 1986, p. 531; 39 întortochea (a) (3); 40 între (8);

41 întreg, -eagă (7); 42 întru (8); 43 înțelept (2); 44 ? înțelepciune - lat. CADE, DEX, - der. înțelept Tiktin DRG, SDELM; 45 învolt, -oaltă (despre flori și fig.) (1); 46 lumânare (5); 47 părâng; 48 ? răpidzână (repezină) - lat. REW, - der. repede [!] DLR; 49 ? rămător - lat. REW, - der. a râma DEX; 50 râpă (1);

51 răs (2); 52 râu (2); 53 sân (1); 54 sânt; 55 sântem; 56 sânteti; 57 stâlpare (pop. ramură înverzită etc.) - prob. lat. DEX; 58 strâmt (6); 59 ? țărăna - Pușcariu EW nr. 1714, - der. țară Tiktin DRG, DEX (1); 60 tăță (8);

61 urî (a) (urând, etc.) (7); 62 vârtos (5); 63 vârtute (înv.); 64 vâsc; 65 vâscos - Pușcariu EW, DEX, - Graur CREW ?;

7.5.5. Un sunet [â,î] corespunde lui o originar:

1 cârpător ? [â] < [e] Pușcariu EW 375, Tiktin DRG; 2 lângă (1); 3 plămân ? - lat. Tiktin DRG, - ? ngr. DEX (3); 4 vâltoare (1);

7.5.6. Un sunet [â,î] corespunde lui u originar:

1 ? încă (sau î < a ?); 2 îndrea (andrea, undrea) - autoht. Russu ER - la Brâncuș VALR nu figurează; 3 osânză sau ? [â] analogic, Avram 1990, p. 63; 4 potârniche; 5 rândunică (4); 6 ? sâmcea (? â < e);

Considerații finale

8. Lista cuvintelor moștenite furnizează o bogăție de informații, din care unele inedite, privind istoria sunetului românesc [â,î].

Se observă larga răspândire a sunetului în fondul lexical arhaic al limbii, în contrast cu absența sa aproape totală din vocabularul neologic (cu excepția gerunziilor care constituie o structură romanică specifică, permanentă, a limbii noastre).

Se confirmă prin fapte tendința moștenită din limba latină, dar probabil și din substrat, de închidere a vocalelor [a], și apoi [ă], la [â], în special în poziție nazală și sub accent. Fonologizarea relativ târzie a sunetului [â], mai ales în opoziție față de [ă], nu s-a produs datorită influenței altor limbi învecinate, ci ca urmare a unei evoluții interne, condiționată de echilibrul sistemului vocalic românesc etc.

Revenind la problemele scrierii, trebuie să atragem atenția asupra faptului că originea sunetului [â,î] o raportăm la perioada cea mai veche a limbii noastre, pe baza corespondenței ce poate fi stabilită cu sunetele (din aceeași poziție) care existau în limba “latină dunăreană”, în epoca simbiozei daco-romane. Dacă ar trebui să ne raportăm la etapa imediat anterioară fonologizării sunetului [â], ar fi necesar să observăm că, de obicei, acesta rezultă în *mod direct* din închiderea vocalei [ă], și numai destul de rar ca urmare a pronunțării „dure”, nepalatale, a sunetului moștenit **i** în contextul vibrantei [r] etc., situație valabilă în special pentru interiorul și sfârșitul cuvintelor. În poziție inițială, se susține că sunetul [â,î] nu avea în limba veche o valoare fonologică⁸⁴, fiind o simplă vocală de sprijin. Vocalei de sprijin **î**, componentă a arhifonemului inițial /N/ (**în**) din dacoromână îi corespunde adesea în aromână și mai ales în meglendoromână, vocala de sprijin **a** (**an**), de ex. *andup* pentru *îndop*.

8.1. O cercetare statistică sumară ne arată că sunetul românesc [â,î] corespunde, în cele mai multe cazuri, sunetului latin [a], din care s-a dezvoltat prin succesive evoluții fonetice. Din cele 735 cuvinte înregistrate, în 413 cuvinte **â** „provine” din **a**, într-un procent de peste 56%⁸⁵. Urmează „proveniența” lui **â** din **e** (160 de cuvinte), în procent de aproape 22% și doar apoi „proveniența” acestui sunet din **i**, respectiv în 157 de cuvinte, reprezentând puțin peste 21% din total (21,36%). Corespondența lui **â** cu **ae**, **o** sau **u** din limba latină este neglijabilă (din punctul de vedere al scrierii), deoarece se află sub 1%.

Punându-se din nou problema care literă este mai îndreptățită, **î** sau **â**, să reprezinte sunetul românesc corespunzător, răspunsul nu poate fi decât **â**, așa cum fusese hotărât de Academia Română în anul 1904, la propunerea celor mai buni cunoscători ai problemelor alfabetului românesc - T. Maiorescu, B. P. Hasdeu, I. Bogdan, I. Bianu. Cele 413 cuvinte moștenite (peste 56%) în favoarea literei **â**, față de numai 157 cuvinte (cca 21,3%) pentru **î**, exprimă un adevăr care nu mai poate fi trecut cu vederea de către oricine s-ar ocupa de ortografia limbii române. Mai mult, din cele 157 de cuvinte în care [â,î] „provine” din **i**, 73 (aproape jumătate din ele și cca 10% din totalul cuvintelor selectate) sunt gerunzii în cuprinsul cărora se regăsesc ambele litere **î** și **â**, ca expresie a corespondenței cu sunetul original.

Pentru spiritele hipercritice trebuie să reamintim că numărul etimologiilor controversate nu afectează aproape deloc proporția dintre sunetele de origine **a** și **i**. Remarcabil este faptul că nici măcar dacă s-ar face abstracție de existența gerunziilor, (ceea ce ar fi o enormă greșală), proporția nu s-ar schimba în favoarea literei **î**, deoarece litera **î** se justifică mai ales la inițiala cuvântului și în acest fel niciuna dintre interpretările care se pot da cifrelor menționate nu poate afecta necesitatea reintroducerii literei **â** în interiorul cuvintelor, conform unei distribuții poziționale.

Selectând din lista noastră doar cuvintele moștenite cu etimologia sigură, acceptată de toți autorii citați, cuvinte care ar trebui să se scrie cu litera **â** în poziție medială, potrivit “Regulilor Sextil Pușcariu” [1991], constatăm că în 96 de cuvinte litera **â** se raportează la un **a** original, iar în 30 de cuvinte aceasta se raportează la un **i** original. Proporția în favoarea literei **â** este deci de cel puțin 3 la 1 în cadrul cuvintelor moștenite.

Este necesar să mai prevenim o posibilă obiecție. Cifra de 127 cuvinte moștenite, sigure, chiar substanțial mărită prin includerea derivatelor acestora, ar putea să pară mică, fără

---

⁸⁴ V. mai sus nota nr. 30.

⁸⁵ Fără a lua în calcul gerunziile care au sunetul [â] corespunzător unui [a] latin, în același timp cu un [â,î] din radical, “provenin” din alt sunet latin.

importanță pentru cei care nu judecă alfabetul limbii române ca fiind necesara expresie grafică a latinității limbii române și să nu justifice suficient, adică să nu îngăduie folosirea literei **â** din **a** în cele câteva mii de cuvinte (inclusiv gerunziile care nu apar în dicționare), care conțin sunetul [â] în poziție medială.

Criteriul frecvenței lexicale

8.2. Pentru a lămuri mai bine situația cuvintelor moștenite în ansamblul lexicului românesc și ponderea acestora în limba vie, în dinamica limbii, trebuie cercetată circulația cuvintelor, conform mereu actualului criteriu impus în lingvistica românească de B. P. Hasdeu, anume frecvența lor într-un *corpus* reprezentativ. Utilizăm în acest scop dicționarul Juilland⁸⁶ și punem la dispoziția cititorilor, spre exemplificare, lista celor mai frecvente cuvinte care conțin litera și sunetul **â**, în ordinea descrescătoare a frecvenței acestora.

8.2.1. Lista cuprinde pentru fiecare cuvânt etimologia și indicele de frecvență furnizat de dicționarul citat. Am folosit literele normale pentru relația **â** românesc - **a** latin, literele cursive pentru corespondența grafematică a literei **â** cu un **e**, **ae** sau **o** etimologic și literele aldine (negre) pentru corespondența grafematică a literei **â** cu un **i** latin.

Pentru etimologii au fost consultate dicționarele DA, DLR, DEX, Tiktin DRG, Ciorănescu DER, SDELM etc.

Din lipsă de spațiu în acest studiu, în listă sunt cuprinse numai cuvintele a căror frecvență depășește 115 ocurențe la un număr total de 500 000 cuvinte-text, dimensiunea corpusului utilizat de dicționarul Juilland.

1. quando: când (1645); **2.** de + cât: decât (808); **3.** *paene* (ad): (prep.) *până* (600); **4.** remanere: (a) rămâne (528); **5.** manus: mână (494); **6.** quantus: (adj.) cât (427); **7.** romanus: român(esc) (416); **8.** eccum-tantum: (adv.) atât (410); **9.** [?]*paumentum* (cl. *pavimentum*): *pământ* (379); **10.** quantum: (adv.) cât (357); **11.** *longum* (ad): *lângă* (301); **12.** *conventum*: cuvânt (286); **13.** eccum-tantum: (adj.) atât (275); **14.** de + **însul**: **dânsul** (269); **15.** cât + va: câtva (259); **16.** *gând*: (a) *gândi* (234); **17.** v. sl. *reⁿdŭ*: *rând* (197); **18.** romanus: (s.) român (197); **19.** *paene* (ad): (conj.) *până* (195); **20.** magh. *gond*: *gând* (179); **21.** ^{*}antaneus: întâi (166); **22.** *sanguis*: sânge (150); **23.** *tardivus*: târziu (145); **24.** în + cât: încât (144); **25.** în + ^{*}*templare*: (a se) *întâmpla* (140); **26.** quantus: (prep.) cât (134); **27.** **ridere**: (a) **râde** (134); **28.** *ventum*: *vânt* (127); **29.** cantare: (a) cânta (118); **30.** mane: mâine (118); **31.** ^{*}manucare (cl. manducare): (a) mânca (118); etc.

Comparând frecvențele însumate ale celor mai utilizate cuvinte care cuprind sunetul [â] în poziție medială, constatăm pe baza listei de mai sus ca relația **â** românesc - **a** latin este reprezentată de 6909 ocurențe (intrări), relația **â** românesc - **i** latin este ilustrată de 403 ocurențe (intrări), iar relația **â** românesc - celelalte vocale originare este reprezentată de 2638 ocurențe (intrări). Cea de a treia relație neavând relevanța pentru alegerea între literele de bază **a** sau **i**, proporția de 6909/403 ocurențe însumate este remarcabil de expresivă și de convingătoare pentru ca sunetul [â,î] medial să fie scris cu litera **â** și nu cu litera **î**.

O viitoare analiză mai detaliată a frecvenței comparate, pe clase etimologice, a scrierii cu litera **â** în poziție medială, va clarifica și mai bine, sperăm, relația: etimologie - fonetică

⁸⁶ *Frequency Dictionary of Rumanian Words* de A. Juilland, P.M.H. Edwards și Ileana Juilland [1965].

istorică - justificare tradițională, pentru cea mai veche și cea mai controversată literă românească a alfabetului româno-latin.

În încheiere credem necesar să reamintim, mereu să reamintim spusele lui Titu Maiorescu:

*„Stăruința de a scrie. sonul **â** pretutindeni cu **î** [...] nu credem că va putea rezista uzului general. [...] Numele „român” este indisolubil asociat cu numele „Roma, roman”, și scrierea „romîn” cu **î** nu este firească în dezvoltarea culturii noastre. [...] Când, cântare, mână fac impresie firească unui român cult...”⁸⁷ [...] „Pentru români limba este cea mai scumpă rămășiță de la strămoșii latini, care astăzi le amintește încă o nobilă antichitate și care totdeauna le-a fost busola unică, dar sigură pentru a le păstra direcția dreaptă și a-i feri de rătăcirea și pierderea în mijlocul valurilor de popoare imigrante ce bântuiră Dacia lui Traian. După limbă... se îndreptează și scrierea.”⁸⁸*

Ar fi bine ca măcar la acest sfârșit de secol să-l înțelegem și să-l urmăm pe Titu Maiorescu în privința scrierii limbii române. Este momentul îndelung așteptat ca să îndreptăm scrierea, cu litera **â**, așa cum ne învață istoria limbii române.

7 februarie 1993⁸⁹

PROIECT
de modificare a unor paragrafe
din Îndreptarul ortografic, ortoepic și de
punctuație (ÎO –IV- 1983),
conform Hotărârii Adunării Generale
a Academiei Române
din 17 februarie 1993

pag. 3 § 1. ....

â, Â (â din a)

.....
î, Î (â din i)¹

.....

---

⁸⁷ Prefață la ediția din 1908, Critice, 1983 I, p. 309-310.

⁸⁸ Idem, p. 311.

⁸⁹ Studiu publicat într-o primă redactare în rev. “Academica” III, 4 (28), februarie 1993. Textul de mai sus reprezintă o versiune revizuită a celui publicat în 1993. Atragem atenția că, în mod neobișnuit, acest titlu nu figurează în *BRL* pe anul 1993.

¹ *Îndreptarul* din 1995 (ediția a V-a) nesocotește în acest paragraf votul Academiei Rom (Ioan Bogdan)âne din 17 martie 1904, reactualizat prin Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române, din 17 februarie 1993, punctul 1, conform căruia “*sunetul se scrie cu litera â...*”, și utilizează explicația: „**î** din **a**”, respectiv „**î** din **î**”, unde **î** nu este un semn al unei transcrieri fonetice, ci o literă românească uzuală.

pag. 4, rând 7 - literele **â** și **î** corespund aceluiași sunet (redau aceeași vocală): *în, mână, român, (a) urî;*

pag. 5

Â

§ 8. (modificat) Se scrie **â** (nu **î**) numai în interiorul (în corpul) cuvintelor: *amărât, atât, bând, blând, când, cântare, cât, chiorâș, coborâre, dând, dânsul, făcând, gând, gât, hotărâre, învățământ, mâine, mână, (pl. mâini), mâncare, mohorât, mormânt, pământ, pâine, până, părât, posomorât, (a) rămâne, rând, râu, român, sfânt, tânăr, târător, vânt, urât etc. (nu amărît, atât, bînd, blînd, cînd etc.).*

Notă. Litera **â** este justificată în alfabet, la fel cu toate celelalte litere, de fonetica istorică a limbii române: „**â** derivă în cea mai mare parte din **a** și nu din **i**” (Ioan Bogdan²) și de tradiția alfabetului latin românesc (din anul 1783 până în prezent).

pag. 7

Î

§ 20. (modificat) va deveni § 24. Se scrie **î** (nu **â**) întotdeauna la începutul și sfârșitul nemijlocit al cuvântului: *îi, îl, îmbărbătez, împărat, în, încă, încântat, îndemn, inger, întâlnire, întâmpinat, într-însul, își, îți; amări, cobori, hotări, omori, pâri, târi, urî, vâri etc.*³

Excepție. Tot **î** se scrie și în corpul cuvintelor numai atunci când, prin prefixare sau compunere, **î** de la începutul cuvintelor ajunge medial: *altîncotro, atotînțelegător, autoîncărcător, bineînțeles, capîntortură, deîmpărțit, deînmulțit, neîmbлъnzit, neîmpăcat, neîndurat, neînsemnat, neînțeles, nemaiîntâlnit, oriîncotro, pișîmpărătuș, preainălțat, preîncălzire, preîntâmpinat, reîmpădurire, reîntâlnire, semiîntuneric, subînchiriere, subînțeles, supraîncărcat etc.*⁴

Notă. Litera **î** este justificată în alfabet (pozițional, la începutul și sfârșitul cuvintelor), la fel ca și celelalte litere, de fonetica istorică a limbii române și de tradiția alfabetului latin românesc (din anul 1783 până în prezent).

§ 21. va deveni § 9. Se scrie și se pronunță **â** nu **ă** ...

§ 22. va deveni § 10. Se scrie și se pronunță **â**, nu **ă** ...

§ 23. va deveni § 11. Se scrie și se pronunță **-ând** ...

§ 24. va deveni § 12. Se scrie și se pronunță **-ind** ...

pag. 20 § 113. (modificat) Formele recomandate de indicativ prezent pers. I sg. și I, II, III pl. ale verbului *a fi* se scriu și se pronunță (*eu, ei sunt, (noi) suntem, (voi) sunteți*, cu accentul pe *prima* silabă. Se admit ca variante literare libere formele (*eu, ei sânt, (noi) sântem, (voi) sânteți*)⁵, care se pot pronunța și cu accentul pe *ultima* silabă (vezi Indexul de cuvinte).

² În “Analele Academiei Române”, t. XXVI, 1903-1904, p. 164.

³ Regula ar putea fi enunțată și în raport de spațiul alb (blanc) dintre cuvinte: Se scrie **î** (nu **â**) întotdeauna *după* sau *înainte* de „*blanc*”. De asemenea, întotdeauna *după* cratimă, de ex. *într-însul, Aleodor-împărat, cenușiu-închis, fără-de-început, minte-îngustă, nou-înființată, râu-întrebuințat, verde-întunecat* etc.

⁴ **Î** de la începutul cuvintelor poate ajunge medial și după alte elemente de compunere, de ex.: *anti-, arhi- co-, contra-, dez-, ex-, inter-, pro-, răs-, stră-, supt-, ultra-*.

⁵ Propunerea mea, neacceptată, ar fi completat, dar, pe de altă parte, ar fi atenuat în această privință conținutul punctului 1 din Hotărârea Academiei Române [A.R. 1993].

pag. 30 § 166 **Nota 1.** (Se scot numele Brâncuși, Pârvan și se adaugă nume de persoane românești scrise cu **î**, conform dorinței purtătorilor lor⁶).

Întreg îndreptarul va fi scris cu **â** conform regulilor de mai sus, iar lista de cuvinte va fi reordonată alfabetic în mod corespunzător.

februarie 1993⁷

OPOZIȚIA ÎMPOTRIVA LITEREI Â ȘI ÎMPOTRIVA ACADEMIEI ROMÂNE

Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din 17 februarie 1933, de revenire la litera **â** (în interiorul cuvintelor) și la forma verbală *sunt* (*suntem*, *sunteți*), precum și Comunicatul din 11 martie 1993 al Prezidiului Academiei Române privind aplicarea acestei hotărâri au declanșat în presă și la televiziune o dezbatere aprinsă în legătură cu ortografia românească, dezbateri care însă ar fi trebuit să aibă loc nu acum, ci în cei doi ani premergători votului academic din 17 februarie 1933, așa cum fusese cu insistență cerută de către Academie Română încă de la 31 ianuarie 1991.

Alături de punerea în aplicare cu promptitudine a noilor norme ortografice de către publicații ca: „*România Liberă*”, „*Flacăra*”, „*Meridian*”, „*Ora*” etc. și de unde publicații sportive și de divertisment, pe lângă săptămânalele care au adoptat mai demult aceste norme – „*Nu*”, „*Literatorul*” etc., în momentul de față¹ o serie de alte cotidiene sau periodice cum ar fi „*Adevărul*”, „*22*”, „*Tineretul Liber*”, „*România Liberă*”, „*Luceafărul*”, „*Evenimentul Zilei*” și publicațiile grupului *Expres S.R.L.* se remarcă printr-o campanie de presă susținută cu un limbaj agresiv și uneori chiar necivilizat împotriva recentelor hotărâri academice, cu scopul vădit de a împiedica mersul firesc al tranziției la noua ortografie².

Cauza imediată a acestei atitudini negativiste o constituie nemulțumirea institutelor de lingvistică și a unor cadre universitare, nemulțumire exprimată printr-o propagandă bine organizată, motivată de încălcarea a ceea ce s-ar putea numi “monopolul” acestor institute specializate ale Academiei asupra ortografiei limbii române. Acest monopol autoatribuit³ nu

---

Îndreptarul ortografic [Î.O.s, 1995] – în § 113 – se conformează întru totul Hotărârii [A.R. 1993] și recomandă doar formele *sunt* (*suntem*, *sunteți*).

⁶ De exemplu, E. *Virtosu*, Sanda Reinheimer-*Rîpeanu* etc.

În ultima ediție a *Îndreptarului ortografic* – Î.O.s, 1995 – acest paragraf poartă numărul 168, a cărui *Notă 1* menționează doar numele lui G. Topârceanu, ortografiat, în mod discutabil, cu **î**, păstrând însă în listă, numele lui C. Brâncuși și V. Pârvan, care se scriu și astăzi normal, cu litera **â**.

⁷ Text publicat cu o bibliografie, însă fără notele de subsol adăugate pentru prezenta ediție, în “*Academica*”, III, nr. 5 (29), martie 1993. De menționat că acest proiect nu a constituit obiectul unor discuții publice ulterioare.

¹ Începutul lunii aprilie 1993.

² După 1993, parte din publicațiile amintite – „*Adevărul*”, „*Tineretul Liber*”, „*Luceafărul*” ș.a. - au trecut rapid la ortografia oficială. În prezent (2000), periodicele “*România Mare*”, “*Dilemă*” etc. continuă „disidența” ortografică, iar „*Academia Cațavencu*” sau „*România Literară*” etc. își tipăresc articolele cu ortografia autorilor.

³ Nu avem cunoștință despre vreo delegare din proprie voință, anterioară anului 1993, a atribuțiilor Adunării Generale a Academiei Române privind decizia în materie de ortografie, către institutele de lingvistică sau către oricare altă autoritate.

ar fi stârnit însă nici un fel de obiecții din partea nimănui, dacă institutele menționate nu ar fi practicat în ultimele decenii o *direcție ortografică antitraditionalistă*.

Antitraditionalismul dovedit de lucrările de specialitate ale acad. Al. Graur⁴, ale acad. I. Coteanu⁵, ale dnei cercetător dr. Mioara Avram⁶, ale dlui conf. univ. Ion Calotă⁷ etc., precum și de debaterile *Mesei rotunde de la Iași*⁸ și de articolele cu acest subiect din revista *Limba română* (1992) *nu poate fi acceptat*.

Iată și părerile *antitraditionaliste* ale lingviștilor citați:

1. acad. Al. Graur: [1974]: „*Ortografia se bazează pe fonologie*” [...], „*prin î păstrăm legătura cu vechea scriere chirilică*” [...] „*î românesc nu provine decât în foarte rare cazuri dintr-un a latinesc*”. [p. 109, 115] „*Cele mai mari dificultăți le provoacă literele c și g*” [...] *Soluția științifică ar fi fost să scriem țș*” (pentru ce, ci). „*A doua soluție ar fi să întrebuițăm semnul admis de foneticieni ĉ*”. [...] „*Putem scrie cheie cu k (deci keie)*” [p. 146-7]. *Ar fi fost mai natural [...] să se scrie ts (de ex. dintsi, tsară)*.” [p. 146] [...] „*x. Un semn inutil, care însă vine din latinește, și care de aceea e protejat...*” [p. 156]

2. acad. Ion Coteanu: „*Ortografia este convenție științifică*” [...] „*Literele alfabetului trebuie adesea să fie combinate spre a reda sunete-tip*.” [...] „*Ortografia urmează regulile fonologice, în măsura posibilului*.” (Măsura posibilului o stabilește tot Institutul de Lingvistică în funcție de împrejurări! n.n. [...] „*Din punct de vedere fonologic, pentru acest fonem nu este necesar decât un singur semn, indiferent dacă el este î sau â*” [Coteanu 1992, p. 20, 21].

3. cercetător dr. Mioara Avram

a) [1990]: „*Se scrie â numai în numele propriu România și în cuvintele din familia lui*.” „*Justificarea acestei reguli stă în etimologie*.” (etc.) [...] „*Sfera limitată de folosire a literei â [...] este unul din aspectele controversate ale ortografiei actuale, în jurul căruia se fac agitații și speculații demagogice și diletantiste*.” [p. 52-53]

b) [1991]: „*Reformele succesive ale ortografiei [...] au avut drept caracteristici comune progresul principiului fonetic și întărirea fundamentului științific*.” [...] „*Faptul că uneia din ele [literei â n.n.] i s-a limitat mult întrebuițarea ilustrează progresul științei românești eliberate de prejudecăți*.” [p. 4, pct. 7]

4. conf. univ. Ion Calotă [1986]: *Considerăm că ar fi [...] necesară notarea tuturor elementelor asilabice, din toți diftongii limbii române*.” [p. 97] [...] „*S-ar putea apela la metoda franceză a reprezentării lui î (asilabic) prin y și a lui u (asilabic) prin w. Atunci am scrie: haynă, dar hayină, vyer, dar viyer, [...] a biruyi, yew biruyiy, a găsi, yew găsiy, [...] yew pustiyiy, [...] zglobiw, zglobyiy etc.*” [p. 98].

Pentru a nu lungi exemplele de poziții *antitraditionaliste* vom reda doar părerea eminentului lingvist suedez Alf Lombard, membru de onoare al Academiei Române: „*Menținerea literei î (în afară de cuvântul român etc.) are avantaje fonetice clare: (1) este conformă principiului fonetic natural după care un sunet dat trebuie scris peste tot cu*

⁴ *Mic tratat de ortografie*, 1974.

⁵ Art. *Ortografia și știința limbii*, LR, 1-2/1992, conferința T.V. din 17 aprilie 1992 etc.

⁶ Vol. *Ortografie pentru toți*, 1990; art. „*Diversiunea â*”, *România Liberă* nr. 355/13.03.1991, p. 4.

⁷ Vol. *Contribuții la fonetica și dialectologia limbii române*, 1986.

⁸ Noiembrie 1991, publicate sub titlul *Ortografia limbii române - trecut, prezent, viitor*, Iași, 1992.

aceeași literă (eventual cu același grup de litere); (2) subliniază înrudirea sunetului “i posterior” („î”) cu sunetul „i anterior” („i”)”⁹.

În numele unei **pseudoștiințe**, căci scrierea limbii române nu este chemată să illustreze prin litere identice sau derivate asemănările de articulare dintre sunetele limbii vorbite, dl profesor Alf Lombard sfătuiește Academia Română „să satisfacă pe foneticienii severi, adică să realizeze (sau cel puțin să se apropie de) idealul «un sunet - o literă».

Nu pot să nu mă întreb dacă acest sfat conjunctural al venerabilului savant suedez, bun și mare prieten al poporului român, nu face parte din ceea ce în mod obișnuit se numește „bon pour l’Orient”, deoarece nu-mi vine a crede că dl profesor Alf Lombard să fi făcut vreo propunere asemănătoare Academiei Regale Spaniole, de pildă, pentru simplificarea ortografiei limbii spaniole și pentru scrierea unui sunet specific acestei limbi cu o singură literă, de exemplu **z**, în loc de două, **z** și **ce**, **ci**: *cruz*, *cruzes* în loc de *cruces*; *luz*, *luzes* în loc de *luces*; *anunzio*, *anunziar* în loc de *anuncio*, *anunziar*; *cruzifigar* în loc de *crucifigar*¹⁰.

Se poate constata cu ușurință că dincolo de prejudecățile scientiste în legătură cu alfabetul limbii române, idealul „științific” al lingviștilor citați este îngemănat cu regretabile erori.

Alfabetul limbii române nu provine dintr-o convenție științifică, cum spune dl acad. Ion Coteanu, ci din tradiția alfabetului latin și a alfabetului limbilor romanice occidentale, din tradiția alfabetului latin românesc, tradiție întemeiată între anii 1779 și 1904; provine dintr-o convenție de tip istoric, dintr-o creație și o opțiune istorică.

Alfabetul limbii române nu urmează fonologia și nici fonetica limbii vorbite, ci se găsește într-un raport de *adecvare* sau de *inadecvare* față de acestea [cf. Acad. E. Vasiliu, 1979, 1992].

„Progresul” principiului „fonic” (cercet. Dr. Mioara Avram) face parte dintr-un ideal aflat de acum încolo în conflict și în contradicție cu tradiția veche de peste 200 de ani a scrierii limbii române cu alfabet latin. Un asemenea progres nu s-ar mai putea realiza, în viitor decât cu prețul și în condițiile distrugerii totale a tradițiilor scrisului românesc de până acum. Este total inacceptabilă și revoltătoare joaca de-a scrierile „fonetice”, „fonologice”, „științifice”, pregătite de diverși savanți foneticieni, care apo **pot** deveni propuneri „științifice”- în condiții de criză spirituală și în momente de paralizare a voinței de menținere a tradițiilor naționale.

Nimeni nu ar dori, sper, ca versurile lui Eminescu să fie scrise conform idealurilor fonetic, fonologic etc. - științifice - ale lui Alexandru Graur și Ion Calotă, de pildă, astfel:

“**Tșe-tsy doresk yew tsiye, dultșe Romîniye?**”

Ar fi mult mai normal ca lingviștii să accepte principiul istoric al alfabetului limbii române, așa cum a fost stabilit în îndelungatul proces de selectare și de consolidare dintre anii 1779 (1783) și 1994.

Ar fi mai normal ca dl acad. I. Coteanu să-i spună cinstit pe nume „pălăriei” deasupra literei **a**, pentru **â** - *semnul scurtării* (așa cum spunea până și acad. Al. Graur); Domnia sa să renunțe la pendularea între cele două extremismisme de tip științific lingvistic: extremismul etimologizant și extremismul fonetizant; să constate împreună cu dna Mioara Avram, fără

⁹ Lombard, 1992, p. 539.

¹⁰ În fond, am primit sfatul pe care-l *merităm*, spre deosebire de Academia Regală Spaniolă, instituție care nu a fost nevoită nici să renunțe la tradițiile latine, romanice ale scrierii limbii spaniole și nici nu a trebuit să repare apoi greșelile sau abuzurile unui trecut apropiat.

păreră de rău, că familia cuvântului nu derivă din „România”, ci din „român” și că „proveniența” sunetului **â** dintr-un **a** latin, în interiorul cuvintelor, chiar dacă „nu se justifică în toate cazurile”, este cea mai *frecventă*.

Bine ar fi ca toți lingviștii să mediteze temeinic asupra semnificației și a valorii *culturale* a *înruirii* dintre sunetele [**â**] și [**i**] *pe baza rostirii cu gura la fel de închisă*, în comparație cu semnificația și valoarea culturală a corespondenței *majoritare* a sunetului [**â**], în poziție medială, cu un [**a**] latin, la care se mai adaugă corespondența dintre [**â**] pe de o parte și [**a**] sau [**ă**] de alte origini, pe de altă parte.

Ar fi bine să-și amintească lingviștii români și de paleografia româno-chirilică. Semnul ^{TM} [în, înia] *nu este strămoșul direct* al literei **î** din **î**. Litera **î** a apărut pentru prima dată în 1780 și nu în alfabetul de tranziție folosit cu peste 50 de ani mai târziu. Greșește Al. Niculescu [Niculescu, 1993], după cum greșea și A. Scriban în prefața dicționarului său [1939] și greșesc toți cei care cred așa ceva și invocă tradiția chirilică în baza unei asemănări formale înșelătoare. Semnul ^{TM} [înia] provine din slova *õ* (ius) a alfabetului chirilic, care nota sunetul nazal [**õ**] (**on**) și slova *õ* la rândul ei provine dintr-un **a** (**a**) chirilic. În limba poloneză nazală [**õ**] este notată tot prin litera **a** cu un semn diacritic așezat sub ea (**ą**).

Dacă trebuie invocat alfabetul chirilic românesc, care „fonetic” n-a fost decât parțial, în scurta perioadă a simplificărilor dintre 1828-1845, până la apariția alfabetului de tranziție (pentru sunetul [**â**] se foloseau trei, patru sau chiar cinci slove), ar fi mai folositor să se amintească faptul că de la 1499 și până aproape de 1860, când s-a trecut oficial la scrierea cu alfabetul latin, totdeauna sunetul [**â**] a fost scris cu slova ... [înia] la începutul cuvântului¹¹ și cu altă slovă (... [ier], ... [ior], ... [ius] etc.) în interiorul cuvântului. Timp de secole această regulă nu a creat niciodată probleme, fiind extrem de funcțională și de simplă. Numai pentru unii lingviști de astăzi ea reprezintă o „complicație”..., deși tot ei „complică” alfabetul limbii române! Oare nu în 1982 numărul literelor alfabetului românesc a crescut în mod oficial de la 27 la 31?

Protestele Institutului de Lingvistică din București, ale Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași, ale Facultății de Litere din București, ale Facultății de Limbi și de Literaturi Străine din București, insistă foarte mult asupra „competenței” lingviștilor semnatari, în raport cu „incompetența” celor care susțin actualele modificări ale ortografiei, insistă asupra caracterului „științific” al „progresului pe calea ortografiei fonologice” (am arătat mai sus unde duce acest „progres”), insistă asupra „desconsiderării specialiștilor”, de asemenea că „acest adevărat atentat asupra ortografiei românești se face față acordul celor care se ocupă de cercetarea și predarea limbii române”.

Trebuie remarcat paradoxul acestor proteste. „Specialistul” are dreptate și *când greșește*, având în vedere că este „competent”, are o „diplomă” și o „funcție”; este cercetător, este cadru universitar și trebuie crezut *din aceste motive*. Orice persoană din afara clubului exclusiv al lingviștilor susținători ai normei din 1953 nu poate avea dreptate, deoarece din start este lipsită de „competență” și, chiar dacă spune adevărul, în cel mai bun caz este „partizană”, deci tot n-are dreptate!

Noua scolastică de tip „lingvistic” instaurează un precedent periculos în știință: afirmații greșite sunt susținute de întreaga breaslă numai pentru motivul că emană de la o autoritate - director de institut, șef de catedră etc. Se trimit chiar și scrisori cu mulțumiri publice pentru încurajarea unor astfel de atitudini. Bineînțeles că aceia dintre lingviști care nu sunt de acord

¹¹ Se scria la inițiala cuvântului: ^{TM} = *în* (prepoziție), ^{TMcep}, ^{TMvăt}, ^{TMbrac}, ^{TMî}, ^{TMl}, ^{TMmi}, ^{TMi}, ^{TMși}.

cu părerile șefilor ierarhici și merg împotriva „curentul profesioniștilor” sunt fie marginalizați, fie aduși în situația de timorați, fie, dacă au curajul opiniei, considerați „cozi de topor”, „căci pentru mulți dulce ca mierea este fotoliul de academician”, după expresia încărcată de regret a unei distinse doamne cercetător principal gradul I de la Institutul de Lingvistică din București¹².

Adevărul despre ortografie este exclus din aceste jocuri de culise ale lingvisticii românești, la fel cum, prin contaminare, adevărul începe să fie exclus și din istoria limbii române.

O persoană cu funcții de răspundere¹³ în Facultatea de Litere a Universității București îi dezinformează fără reținere pe cititorii “României Literare” scriind: „*Cuvintele românești moștenite din latină care conțin vocala î în poziție medială sânt, de toate, 100*” [Brâncuș, 1993]. Lista aceasta, atât de *incompletă*, probează totuși prin proporția de 53 de cuvinte în care **â** corespunde unui **a** latin, față de numai 18 unui **i** latin, că litera **â** din numele poporului și al țării nu este o excepție, ci *o regulă majoritară*. Din păcate, din exces de zel negativist, cu această ocazie, latinitatea limbii române este minimalizată. În suta de cuvinte a catedrei de Limba Română de la Universitatea București nu încap cuvintele: *cântec* (REW 1618), *a câștiga* (REW 1746), *a frânge* (REW 3482), *a întâmpla* (REW 6578), *a sângera* (REW 7578), *zână* (REW 2624) etc. Nu sunt acceptate cuvintele cu etimoane reconstituite: *a înfrânge*, *scânțele*, cu **â** “provenind” din **a**; cuvintele intrate în latina dunăreană: *mâine*, *spân*, [H. Mihăescu, 1993] *tămâie* [CADE] etc.; cuvintele derivate sau compuse moștenite din latină: *blândețe* și *a (îm)blânzi*, *frântură*, *grânar*, *lânos*, *păgânătate*, *a prânzi*, *sângeros*, *sânziană*, *a scânțea*, *vâlcea* etc. Nu apar cuvintele cu etimologie controversată latină sau, ipotetic, traco-dacă: *a dărâma*, *mânz*, *pânză*, *a zgâria* etc., dar în care **â** corespunde cu un mare procent de certitudine unui **a** original, consensual cu mai toate lucrările de istoria limbii. Nu mai punem aici la socoteală regionalisme și arhaisme ca: *tătâne*, *mânc*, *mărăsân*, *tând* și.a.

Când este vorba despre competență, este bine să ne reamintim de această *categorică* sută de cuvinte cu **â** medial, după cum este necesar să ținem minte și o altă afirmație eronată: „**î** ca variantă a lui **i** în flexiunea verbală”¹⁴, deși tot acolo se precizează că: „**î**” la verbele de conjugarea I „*descinde din lat. a: cantando, rom. cântând.*” Pe temeiul unor asemenea erori lumea trebuie să accepte “dreptatea” specialiștilor!

O doamnă de la Facultatea de Litere¹⁵ dorește „să ducă până la capăt ridicolul normei academice” și pentru aceasta caută cuvinte în care sunetul [**â**] ar trebuie „să provină” dintr-un [**a**] latin tocmai la pag. 87 din DEX, unde se află următoarea listă: *a bâigui*, *a bâjbâi*, *a bâlbâi*, *a bântui*, *a bârâi*, *a bârfi*, *a bârliga* etc. cu derivatele lor. Cum era de așteptat, în aceste cuvinte nu există nici un **â** care să-i corespundă unui **a** latin, ci doar un singur **â** „provenit” din **a** maghiar. De asemenea, nici un **â** coresponzător unui **i** original. Concluzia spiritualei doamne: „*un avertisment pentru ideea de a demonstra printr-o literă latinitatea.*” [Zafiu, 1993]

Norma academică nu este mai ridicolă în aceste cazuri, decât atunci când scriem *județ*, cu **ț** și nu cu **ç**, deși etimonul este *iudicium* sau dacă scriem *păcat*, cu **ă** și nu cu **ě**, deși

¹² Dr. fil. Ioana Vintilă-Rădulescu [1993].

¹³ Prof. univ. dr. Grigore Brâncuș, în 1993 șeful catedrei de Limba Română, Universitatea București.

¹⁴ Chiar dacă un asemenea caz ar putea fi *interpretat*, structural vorbind, ca *morfo(fo)nem*, din punct de vedere *grafic*, ce ne poate *obliga* să scriem *astăzi* cu aceleași litere de bază “variantele” fonetice (fonologice) din flexiunea verbală? Atunci s-ar conveni, pentru consecvență, să scriem și „*hotărăesc*”, ca „variantă” a lui *doresc*!

¹⁵ Dna lector Rodica Zafiu, Universitatea București.

etimonul este *peccatum*. Literele românești nu au menirea de a vizualiza etimologia cuvintelor și nici nu trebuie să „demonstreze” unor ageamii latinitatea limbii, ci să păstreze prin ele însele și pentru ele tradiția românească a scrierii cu alfabet latin, tipologia romanică a alfabetului limbii române.

Ridicolul se întoarce ca un bumerang asupra aceluia care caută un **a** latin acolo unde nu se găsește, printre „bâiguieli”, „bâjbâieli” și „bâlbâieli” pseudoștiințifice care din păcate sunt transmise și studenților. De la „bâlbâiala” căutată a unor cadre universitare am ajuns la „ââiala” din ziarul „Adevărul” și la celelalte necuviințe cu care a fost împânzită presa prin grija unor „specialiști” și a ucenicilor acestora de prin redacții.

Despre cârteli și despre cârtitori (cum le spunea Sextil Pușcariu) și despre necuviințele unora când se discută despre ortografie, altă dată și nu în incinta Academiei Române.

4 aprilie 1993¹⁶

ILUZIA DIALOGULUI*

Rândurile ce urmează sunt scrise ca un fel de protest împotriva naivei mele iluzii conform căreia între intențiile declarate ale unor contemporani și faptele lor ar trebui să existe vreo concordanță.

Constat, cu regretul risipirii acestei iluzii, că revista „22”, editată de *Grupul pentru Dialog Social* (o intenție declarată din start), găzduiește cu generozitate orice materiale care monologhează protestatar împotriva recentelor hotărâri ale Academiei Române în legătură cu utilizarea literei **â** și a formei *sunt*, în timp ce puținele texte tolerate de revistă care reflectă poziția Academiei Române au fost fie trunchiate, fie însoțite de titluri, comentarii sau caricaturi ostile, dincolo uneori de ceea ce în mod uzual ar corespunde limitei buneii cuviințe și justeii măsuri a lucrurilor.

Departate de mine gândul de a contesta cuiva dreptul de a avea o opinie proprie, de orice fel, într-o problemă atât de controversată cum este cea a ortografiei actuale, fiind de la sine înțeles că oricine are libertatea de a-și alege modalitatea expunerii.

Totuși, *Nota de protest* semnată de profesorii Liceului Teoretic Mehădia din județul Caraș-Severin, publicată fără nici o delimitare din partea redacției, în „Curierul” numărul 23 din 17-23 iunie 1993, pune câteva probleme de principiu de la discutarea cărora redacția unei reviste respectate și care se respectă, n-ar trebui să se sustragă.

1. Principiul de drept „audiatur et altera pars” nu poate fi ignorat atunci când se dorește clarificare și – pe această cale – rezolvarea unei controverse de interes general, cu atât mai mult cu cât în acest caz este vorba în primul rând de corecta informare a cititorilor. Șochează, fără îndoială, tratamentul preferențial acordat de redacție opiniilor apărătorilor normei ortografice nr. 1 din 1953, față de discreditarea prin orice mijloace a opiniilor favorabile noilor norme ale Academiei. Acest lucru nu este de natură să încurajeze nici dialogul de idei

---

¹⁶ Text publicat în „Academia” III, 6 (30), aprilie 1993. Notele sunt adăugate cu ocazia publicării în volum.

* Articol oferit (fără *post-scriptum*-ul adăugat ulterior), spre publicare, revistei „22”, în virtutea dreptului la replică. Nu a fost acceptat „din cauza dimensiunilor prea mari” - justificare de înțeles dacă ținem seama de dimensiunile rubricii „Curier”. Titlul trebuie raportat cu strictețe la contextul anului 1993 și se referă la polemica despre ortografie.

și nici atitudinea rațională de evaluare a ceea ce este și a ceea ce nu este adevărat în argumentele expuse de părțile din litigiul ortografic.

2. Dacă Academiei Române i se contestă competența în materie de ortografie (a se revedea caricatura cu textul: „– Eu sunt academician.” „– Ba ești inginer!”), iar argumentația la obiect din articolele mele și ale altora, din revista „Academica” de exemplu, este trecută sub tăcere, ar fi interesant de știut pe ce criterii competența filologică în materie de ortografie este acordată de revista „22”, fără discuție, unui grup de treizeci de profesori de toate specialitățile (!) din Mehadia, inimoși, dar din păcate vădit dezinformați, manipulați, și din această cauză, agresivi. Pe când oare o „Mehadiadă” care să „pună ordine” la Academia Română, după modelul consacrat, la chemarea vreunui șef al „năpăstuiților specialiști ai limbii”?

3. Este extrem de semnificativ pentru bagajul de idei și pentru psihologia acestui grup de profesori *limbajul* acestora (care între altele copiază tonul violent și etichetările apărute în presă sub semnătura anumitor „specialiști” mai mult sau mai puțin lingviști). Citez:

a) *automatisme* (de tristă amintire): „Colectivul... întrunit în ședință de lucru...”; „Chemăm instituțiile de învățământ...”; „protestul nostru energetic”; „grație muncii neobosite”; „pe bază de tabele cu semnături”; „lingviștii cu *înaltă* calificare din România *actuală*...”; „tradițiile progresiste ale învățământului...”;

b) *autosuficiența*: „Sântem *pe deplin* informați”; „fără consultarea prealabilă a *oamenilor școlii, singurii* în măsură să știe ce înseamnă...”; „Riscăm să fim puși în *postura* unor *eminenți* juriști...”; „...SISTEMUL *nostru* ortografic...”;

c) *etichetări*: Hotărârea Academiei este „celebră”, „epocală”, „absurdă, abuzivă și nedemocratică, dictată «de sus în jos»”, o „acțiune insolită...”, „trăsnaie” academică, o „aberantă *diversiune* ortografică”.

Exprimarea defectuoasă prin fraze uneori penibil construite, într-o românească chinuită, nu face parte în nici un caz din „tradițiile progresiste ale învățământului românesc” interbelic, invocate de acești profesori.

4. Ce doresc în fond profesorii din Mehadia? Un „referendum național” al cadrelor didactice pentru *neacceptarea* modificărilor ortografiei, „pe bază de tabele de semnături”, cu o *bibliografie obligatorie* compusă din articole aparținând exclusiv taberei opoziției ortografice antiacademice, la care se adaugă, culmea ironiei involuntare, ultima ediție a îndreptarului ortografic, greșit datată în 1986!

Iată cum se dorește legiferarea disidenței ortografice în învățământ – prin referendum – după principiul: *cu cât sunt mai mulți votanți, cu atât mai mare le este competența filologică!* Iar problema ortografiei se simplifică sub forma unei mișcări sportive de masă sui-generis, competiția câștigând-o echipa cu mai mulți suporteri.

În această privință, populismul în materie de ortografie se inspiră din procedeele sondajului de opinie al *Societății de Științe Filologice*, care în ancheta efectuată își întreabă subiecții dacă preferă o „ortografie cât mai simplă” sau „o ortografie complicată”!

5. În tot protestul nu se găsește decât un singur argument la obiect, dar și acela greșit (inspirat din broșura *Mesei rotunde* de la Iași): „Ortografia Pușcariu” nici nu este măcar

„ortografia Pușcariu”, pentru că „de fapt ultimul proiect prezentat Academiei [în 1932] a fost redactat de Densusianu”¹.

Simpaticii profesori, în zelul lor protestatar, n-au avut cum să se documenteze că norma n. 14 din 1932, așa cum a fost votată în final, nu figura cu aceeași redactare în proiectul atribuit lui Densusianu. La posibilitatea ca și un specialist să greșească, căci omul este supus greșelii, nici măcar nu s-au gândit. Totuși, această greșeală, împreună cu altele, a fost semnalată de mine în articolul *Alfabet și ortografie*². Pentru ca oricine să-și dea seama că regulile „Sextil Pușcariu” aparțin într-adevăr acestuia, este suficient să fie consultate: *Îndreptarul* redactat de S. Pușcariu și T. A. Naum, volumul de *Cercetări și studii* ale lui S. Pușcariu, apărut în 1974, precum și *Analele Academiei Române* pentru anul 1932.

6. Rămâne de văzut dacă redacția revistei „22” va prefera să „fraternizeze” în continuare cu „cauza” lingviștilor reuniți în *Masa rotundă* de la Iași, care este și a... profesorilor din Mehadia, sau va prefera să procedeze conform normelor curente de comportament social, respectând în ortografie ceea ce este hotărât de către Academia Română³.

„Fraternizarea” cu „cauza lingviștilor de la Iași” (păstrarea scrierii cu *î* generalizat, conform normei recent abrogate), cerută cu vehemență de profesorii din Mehadia, nu se poate face decât „fraternizând” cu toate neadevărurile și greșelile cuprinse în broșura *Ortografia limbii române – trecut, prezent, viitor*⁴ și în celelalte lucrări de specialitate menționate în articolele mele din revista „Academica”⁵.

Singura soluție pe care pot să o sugerez celor care *vor* să iasă din această dilemă este aceea de a citi cu atenție și fără prejudecăți *tot* ceea ce s-a scris în ultimii trei ani în legătură cu ortografia românească⁶.

Drumul către adevăr cere osteneală și multă probitate intelectuală, dar merită a fi parcurs.

22 iunie 1993

POST-SCRIPTUM

Trebuie să constat cu regret că nu numai revista „22”, dar și revista „Academica” găzduiește câteodată scrisori cu un conținut mai mult decât discutabil, atât în fond cât și în formă.

Nu pot fi de acord cu atacul la persoană, și-l consider o jignire, la adresa profesorului Eugeniu Coșeriu, membru de onoare al Academiei Române, sub cuvânt că „ar fi arătat

---

¹ Argumentul dnei Magdalena Vulpe.

² Revista „Academica”, nr. 4 (februarie) 1993, p. 23, iar în volumul de față, cu același titlu, la § 2.3.

³ Îmi face plăcere să semnez că redacția revistei „22” a permis, mai târziu, publicarea în pagina rubricii „Curier” a unor opinii favorabile modificărilor votate de Academie, instaurându-se astfel un dialog real și echilibrat cu opoziții găzduite de aceeași rubrică. Presupun că datorăm intervenției ferme a doamnei Monica Lovinescu apariția în revista „22” a ortografiei academice, mai întâi în textele semnate de Domnia Sa în cursul anului 1998, iar de la 1 ianuarie 1999 în tot cuprinsul revistei.

⁴ Iași, 1992

⁵ Nr. 7, 8 și 14 / 1991, 3, 4 / 1992, 4, 6 și 7 / 1993.

⁶ Cu precădere în revista „Academica” pentru punctul de vedere al Academiei Române, în revista „Limba română” și în broșura despre ortografie a *Mesei rotunde* de la Iași pentru punctul de vedere al unor lingviști din Institutele Academiei. De asemenea, articolele pro și contra modificărilor ortografiei din revistele „România literară”, nr. 9-15 / 1993 etc.

bunăvoință culturalnicilor regimului de dinainte de Decembrie 1989”, cum afirmă în scrisoarea sa din Germania dl dr. Ovidiu Vuia.

Dacă dl profesor Coșeriu apără ortografia din 1953 pentru simplul fapt că a fost, în tinerețe, adeptul disidenței ortografice practicate de revista „Viața Românească” din Iași în perioada interbelică, este dreptul de netăgăduit al Domniei sale! (chiar dacă o face cu un argument de ordin sentimental). În niciun caz o asemenea mare personalitate a științei mondiale nu se va lăsa convins și nu își va putea schimba părerea citind veritabile elucubrații: propunerea atât de caraghioasă de „interzicere a ședințelor”... de la Tutzing, în Germania!

Pe de altă parte, asistăm în ultima vreme la o intensificare a campaniei de dezinformare susținută de unele publicații, în legătură cu Hotărârea Academiei Române de revenire la **â** în interiorul cuvintelor și la *sunt* (*suntem, sunteți*), conform regulilor „Sextil Pușcariu”.

Sub titlul cu pretenții științifice: „*Înlocuirea lui Î este nejustificată științific*”⁷, greșit chiar și din punctul de vedere al redactării (deoarece *majuscula Î nu se înlocuiește*, ea se găsește întotdeauna numai la inițiala cuvântului!), sunt selectate puncte de vedere ale unor lingviști străini sau români din exil, care după opinia dlui Stelian Dumistrăcel ar constitui „un puternic argument” al opoziției ortografice antiacademice. Ceea ce uită dl Stelian Dumistrăcel este faptul că ortografia limbii române nu se hotărăște nici la vreo Masă rotundă de la Iași, nici la vreo întâlnire a româniștilor ca cea de la Tutzing (Germania) și nici la... Mehadia, ci în Adunarea Generală a Academiei Române.

Dacă întâlnirea de la Tutzing ar fi adus măcar un singur argument *nou* în legătură cu scrierea limbii române, de care membrii Academiei Române să nu fi luat cunoștință până la data votului din 17 februarie 1993, acesta ar fi meritat o publicitate pe măsură și ar fi putut repune în discuție hotărârea luată. Dar un asemenea argument *nu există*. Invocarea periodică a „raportului optim dintre sunet și literă” în favoarea literei **î** (și de ce nu a literei **â**?) face parte din ritualul mitologiei scientiste destinat perpetuării unei dogme fără corespondent în realitatea scrierii românești.

Ortografia limbii române, cu ultimele modificări, este perfect funcțională chiar și atunci când un sunet se poate scrie nu în două feluri, ca **â** și **î**, ci în *cinci* feluri, precum sunetul [**k**]. (Potrivit dogmei ar trebui poate să reducem și cele cinci scrieri la una singură, cea „științifică” – **k** din alfabetul fonetic internațional și din scrierea limbilor germană, cehă, maghiară, albaneză, turcă etc. – *kasă, keie, kilometru, kuasar și ortodoks!*).

Câtă vreme anumiți așa-ziși „desconsiderați” lingviști vor susține dogme fără legătură cu tradiția scrierii românești cu alfabet latin, riscul ca schimbarea periodică a ortografiei să devină „o caracteristică a limbii române” este real și trebuie înlăturat prin poziția fermă a Academiei Române, de respingere a oricăror noi modificări *ale alfabetului limbii române*.⁸

⁷ Revista “Expres Magazin” nr. 25 / 1993, p. 20.

⁸ Text publicat în revista “Academica”, III, nr. 9 (33), iulie 1993, p. 5 și 10.

ALEXANDRU ROSETTI ȘI IORGU IORDAN ÎN 1943

Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din 17 februarie 1993 cu privire la *â* și *sunt* are o caracteristică mai neobișnuită – nu inovează, ci restaurează, reprezintă o întoarcere la un arhetip care pentru mulți intelectuali de astăzi reprezintă o valoare perenă. Implicite, aceeași hotărâre reprezintă o dezavuare, o condamnare a unei tendințe obsesive considerate până de curând ca supremul progres în materie de ortografie românească, credința oarbă în “progresul” aplicării principiului fonetic/fonologic, înțeles ca un panaceu al „simplificării” scrierii.

Privind lucrurile cu obiectivitate, din perspectiva istorică, „simplificarea” operată în legătură cu *â* și *sunt* a dat naștere doar la complicații total nebănuite de autorii faimoasei reforme. Pentru faptul că în 1953 se tindea spre complicarea ortografiei stau dovadă încercările de reintroducere a lui *î* (*i scurt*) sau a altor semne cu valoare asilabică. Dar dovada concretă a complicării ortografiei o dă, mai mult decât orice, inutilul ocol făcut din 1953 încoace, începând cu eliminarea din alfabet a literei *â*, trecându-se destul de curând prin reprimirea în alfabet a „incomodei” litere, cu folosință limitată, în 1965, terminând cu repunerea sa totală în drepturi în 1993. Prin această destabilizare a ortografiei, însoțită de o anacronică vânzoleală pseudoștiințifică, s-au obținut doar efecte negative. A fost schimbată inutil o ortografie ce începuse să se tradiționalizeze. O serie de savanți respectabili și-au pierdut din prestigiu implicându-se în discuții despre ortografie fără să cunoască aprofundat domeniul. S-a perpetuat starea de instabilitate a ortografiei românești. Din 1953 și până astăzi, fără putință de soluționare, s-a introdus în scrierea românească o sursă permanentă de indeterminare ortografică, clasa numelor de familie cu *â* sau *î*, nume pe care nimeni în afara posesorilor lor nu știe cum să le scrie fără o documentare prealabilă pentru fiecare caz în parte.

Pe unii lingviști cantonați într-o dependență neclintită față de măsura inutilă din 1953, de eliminare a literei *â*, o asemenea restaurare a *statu-quo-ului ante* îi tulbură într-o măsură atât de mare încât, deși sunt savanți, cercetători, unii cu o recunoscută valoare științifică, ajung din cauza orgoliului și/sau a fanatismului să facă declarații aberante, ca de exemplu: „Actualele îndreptări ale ortografiei nu sunt obligatorii”¹! Când s-a mai întâmplat, după anul 1881, ca o ortografie a Academiei Române să nu fie oficială și obligatorie? Niciodată! Deciziile administrative adiacente – decrete regale etc. n-au făcut decât să confirme, să consfințească, să creeze un cadru administrativ pentru ortografia Academiei Române. Reprezentau atitudinea de deferență a statului român față de cel mai înalt for științific al țării. Aceste acte administrative, indiferent de nume, n-au modificat niciodată ceea ce s-a hotărât în cadrul Academiei.

Trebuie să ne oprim însă asupra unui scurt pasaj aparținând cercetătoarei de la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide” din Iași, dna dr. Carmen-Gabriela Pamfil, pe care îl cităm mai jos²:

¹ Acad. I. Coteanu, dna Mioara Avram, [1993b]

² Articolul *Pe marginea unui raport academic sau Ce nu știe domnul președinte al Academiei Române*, în revista „Limba română”, Chișinău, nr. 2 (10), 1993, p. 44.

„E greu, de altfel, de crezut că se poate mistifica adevărul chiar la Academia Română. E dureros să constați că, într-un moment de mare cădere morală, tocmai această instituție inoculează în conștiințe neadevăruri (Hasdeu, Pușcariu, Rosetti, Maiorescu ar fi pledat pentru dualismul ortografic *â / î*...)”

Este interesant să stabilim *cu probe* cui aparține mistificarea adevărului și cine inoculează în conștiințe neadevăruri, Academia Română sau dna Carmen-Gabriela Pamfil?

O pledoarie, în afara accepțiunii cunoscute în justiție, poate fi implicită sau explicită. Scriind în *Etymologicum Magnum Romaniae* un întreg articol de dicționar, o monografie despre sunetul și litera *â* din interiorul cuvintelor și care rezultă din transliterarea slovei cirilicice ..... (iusul mare) tradițională în această poziție, B. P. Hasdeu pledează *implicit* pentru distribuția *tradițională* a acestei litere și generalizarea ei în poziție mediană. Dovadă: discipolul său Moses Gaster folosește în lucrările sale exact această distribuție a lui [*â*, *î*], preluată de la B. P. Hasdeu.

Sextil Pușcariu – am mai spus-o – a renunțat încă din 1906 la radicalismul ortografic afixat în scrisoarea către I. Bogdan din 1904. El pledează *implicit* pentru „dualismul grafic *â/î*” prin *faptele* sale. Unele lucruri nu se dovedesc numai cu vorba, dar mai ales cu fapta. Deci, fapte: Mai întâi, pledează prin acceptarea regulii distributive în Dicționarul Academiei, apoi prin redactarea proiectului din 1929 care stă la baza actualei hotărâri academice. După aceea, prin contribuția adusă la menținerea în 1932 a regulii din 1904. De asemenea prin faptul că n-a mai cerut după anul 1929, până la sfârșitul vieții, schimbarea regulii ortografice din 1904 (1932) cu privire la *â/î*. Cităm din scrisoarea inedită a lui Sextil Pușcariu din ianuarie 1939, păstrată în arhiva Iorgu Iordan și publicată de dna Mioara Avram³:

“3) Sânt chestiuni la a căror rezolvare intră considerațiuni de ordin *linguistic*. Numai cu acestea vreau să mă ocup aci. Le împart și acestea în două categorii: reguli [ortografie din 1932, n.n.] care nu trebuie schimbate și reguli care trebuie revizuite.

a.) *Nu trebuie* modificate (decât în puncte neesențiale): 1 – 18, ...”

Sextil Pușcariu, în mod evident, nu dorea și nu recomanda modificarea *normei nr. 14 din 1932*, cu rezerva unor „puncte neesențiale”, ca de exemplu, probabil, cele susținute, în această privință, în *Proiectul* său din 1929!

Este prețioasă pentru noi interpretarea dată de dna Mioara Avram unui alt pasaj, extrem de semnificativ, din aceeași scrisoare inedită a lui Sextil Pușcariu:

„*Scrierea cu s fiind mai romanică, e preferabilă.*” (În loc de *z*, înainte de *m, n, l, r, v* și în prefixul *des-*.)

Iată și interpretarea, cu totul remarcabilă, pe care o datorăm dnei Avram:

---

³ În L.R nr. XLI, 4/1992, p. 236.

„Ca principiu normativ aplicabil în cazuri de opțiune între variante egal reprezentate, reține atenția cel invocat, pentru grupurile consonantice în care pronunțarea cu *s* sau *z* variază, în ultima frază a scrisorii [...]: scrierea cu *s* este preferabilă „fiind mai romanică”. Acest criteriu nu trebuie confundat cu principiul etimologic [subl. n. P.B.], împotriva căruia se știe că Sextil Pușcariu s-a pronunțat în repetate rânduri, inclusiv în proiectul de reformă ortografică din 1929, când afirma ritos: „Ortografia fiind o haină convențională, pentru redarea limbii în scris, trebuie să fie înainte de toate simplă și practică și să rămână străină de considerații de ordin sentimental, cum ar fi, bunăoară, dovedirea prin scris a originii (etimologism)” [Notă: *Cercetări și studii*, p. 309.]. De altfel, etimologia celor mai multe cuvinte care ilustrează regula este neromanică. *Grafia de tip romanic este recomandată nu din motive sentimentale, ci, desigur, din considerentele pragmatice* [subl. n., P.B.] ale alinierii la scrierea majorității limbilor europene, cărora grupurile *zm, zn, zl, zr, zv* le sânt familiare, și mai ales la scrierea preponderentă a cuvintelor internaționale, cu grupul *sm*, de exemplu (*pesimism, plasmă și plăsmui, prismă*) [...]; avem a face, în fond, cu criteriul aplicat și în acceptarea grupurilor *sb, sd, sg* în neologisme.”

Dna Mioara Avram nu ar avea decât un mic pas de făcut pentru a recunoaște că și pentru regula nr. 14 din 1932 (cu amendamentul propus de Sextil Pușcariu în *Proiectul* din 1929) se aplică același criteriu *neetimologist* al expresivității „romanice” a scrierii cu cele două litere, *â* și *î*, pe baza unei reguli distributive, echilibrate. Între cele două distribuții, cea din 1965 și cea din 1993, ca să luăm în discuție numai ultimele variante practicate în ortografia românească, cu evidență, cea din 1993 este „mai romanică”. Cazurile au un *a* romanic, pentru *â* românesc (*când, mână, pâine* etc. etc.), le copleșesc din punct de vedere numeric, atât ca număr de unități lexicale cât și ca frecvență a lor, pe cele cu un *i* romanic de tipul *rio – râu*! Grafiile de tipul *vânt, veșmânt* sunt și ele „mai romanice” decât dacă s-ar scrie cu *î*: în franceză, de exemplu, grupul de litere *-ent* din cuvintele *vent, vêtement* se citește cu un *a* nazal, *â*, în timp ce grafia *vînt* face trimitere la germanul sau englezul *Wind*. Chiar și un nume ca al celui ce scrie aceste rânduri, *Pârvo*, este mai „european” prin înrudirea grafică cu transcrierea latină a bulg. *pârvo* decât fiind izolat grafic de oricare din limbile slave în care găsim această rădăcină.

Spre deosebire de B. P. Hasdeu și de S. Pușcariu care au pledat doar implicit, prin contribuția lor efectivă la consolidarea acestei reguli distributive tradiționale, Titu Maiorescu, în prefața la ediția din 1908 a studiului său *Despre scrierea limbei române*, pledează *explicit* în favoarea distribuției complementare a literelor *â* și *î*, votată în 1904. Pasajul e prea cunoscut și citat adesea chiar de mine ca să mai revin asupra lui. Doar cine vrea să mistifice adevărul poate să ignore acest text maiorescian.

De altfel, reforma ortografiei din 1904 reprezintă punctul culminant al activității de ortografist al lui Titu Maiorescu, el dovedindu-se și cu această ocazie cel mai puternic apărător al principiului foneticii istorice în stabilirea alfabetului românesc, așa cum îl formulase încă de la 1866 (1874), principiu îmbinat armonios cu fonetismul actual al limbii române, cu morfologia și cu celelalte aspecte gramaticale implicate în ortografie, într-un sistem cu o maximă funcționalitate.

Niciodată Titu Maiorescu nu a pledat pentru *înlăturarea* literei de bază **a**, însoțită de un semn diacritic (semnul scurtării și în cele din urmă circumflexul) în cazul redării sunetului **â** medial. Părerile sale în această privință n-au fost modificate de adoptarea temporară sub influența lui Al. Philippide de către revista „Convorbiri literare” a scrierii cu **î** generalizat.

Ceea ce nu a fost relevat până acum este că academicianul Alexandru Rosetti a pledat *explicit și argumentat* într-un articol apărut în ziarul “Universul”⁴ în favoarea folosirii literei **â** în interiorul cuvintelor. Îl reproducem în întregime mai jos, iar sublinierile ne aparțin.

“Despre **î**”

„Sunetul **î**, caracteristicile limbii româna (el nu se găsește în celelalte limbi romanice), e de notat cu ajutorul literelor *i* sau *a*, cu un accent deasupra: se pune **î** la începutul cuvintelor și la verbele în *-î* cu derivatele lor, deci *înainte*, *hotărî*, *hotărît*, *hotărîtor* etc. și **â** în toate celelalte cazuri: *român*, *mână*, *vânt* etc.

Această regulă ortografică datează din 1904; ea a fost menținută de Academia Română în legiuirea ortografică din 1932, cu toate că Congresul filologilor români din 1926 hotărâse ca scrierea cu **â** să fie păstrată numai pentru *român* și derivatele lui⁵.

Ovid Densusianu, care luase parte la discuții și propusese să se scrie în toate cazurile cu **î**. văzând hotărârea luată de Academie în ultimă instanță, a înțeles să-și recapete libertatea de acțiune și a atacat în revista sa „Grai și suflet” și într-o broșură (1932) noua ortografie care, în unele privințe menținea reguli mai vechi.

Acei care susțin teza radicală de a se scrie în toate cazurile cu **î** au pentru ei deplina îndreptățire logică. Căci este just ca unul și același sunet să fie notat întotdeauna cu același semn, în cazul nostru cu litera *i* modificată printr-un accent așezat deasupra ei: **î**. O astfel de notație trebuie recomandată pentru lucrările cu caracter *științific*.

Altfel stau însă lucrurile când e vorba de ortografie obișnuită; pentru că în acest caz, pe lângă tradiție, de care legiuitorul trebuie să țină seamă, nu poate fi neglijat simțul lingvistic al vorbitorului.

Dacă în discuțiile privitoare la ortografia limbii române s-a ținut în mod consecvent seamă de factorul tradițional, în schimb valoarea factorului *afectiv* a fost neglijată.

Când, în epoca latinistă a culturii noastre, s-a trecut la scrierea cu litere latine a limbii române, s-a stabilit notarea cu litera *a* a sunetului **î** din cuvinte ca *mână*, *român* etc. pornindu-se de la prototipurile latine *manus*, *romanus* etc. Între roman și român este o foarte mică diferență și e suficient să suprimăm un accent pentru ca să dobândim *echivalența completă*.

⁴ Nr. 313 din 15 noiembrie 1943.

⁵ Al. Rosetti susținuse în [Rosetti, 1932] (v. mai sus, citatul, la pag. 49.) că cele trei Congrese ale filologilor români, deci inclusiv cel din 1926, ceruseră eliminarea completă a literei **â**.

Apropierea aceasta de prototipurile latine nu ne poate fi indiferentă, pentru că ea răspunde unui sentiment adânc sădit în noi. Și de aceea faptul acesta nu a fost neglijat de acei care au fost însărcinați cu redactarea legiurii noastre ortografice.

De altă parte, *î* nu este altceva decât un *i* oarecum modificat. Instinctul lingvistic obștesc nu ezită nici un moment de la această apropiere. A scrie român cu *î* (romîn) ne apropie de pronunțarea incorectă romin.

Iată motivele care pledează pentru menținerea scrierii cu *â*, în acest caz,

Dar în celelalte cazuri trebuie scris *mîină, zîină* etc. cu *î* din *i*?

Și aici se cuvine să ținem seama de observațiile de mai sus; căci *mână*, de exemplu, stă prea aproape de lat. *manus*, iar *î* nu e de fapt decât un fel de *i*.

Notația cu *â* în cazurile prevăzute este deci firească, întrucât *ea ține seamă de doi factori fundamentali în fixarea unei ortografii: tradiția și afectivitatea.*

Este un caz în care latiniștii noștri au fost induși în eroare de cunoștințele lor. Ei au impus scrierea cu *u* la pers. 1 sg., 1, 2 și 3 pl. a indicativului prezent al verbului a fi: *sunt, suntem, sunteți, sunt*. Într-adevăr în textele noastre vechi aceste forme sunt scrise cu *î*: *sînt, sîntem* etc. Căci *î* provine aici din *i* latin: *sint*. Eroarea vine din faptul de a fi crezut că formele românești reproduc indicativul latin atunci când, de fapt, latina vorbită schimbase formele de plural ale indicativului prezent (*sumus, estis, sunt*) cu cele de subjonctiv (*simus, sitis, sint*).

Grafia cu *u* în *sunt, suntem* etc. a înrâurit pronunțarea, care s-a modelat după forma scrisă, astfel încât formele cu *u*, datorită erorii unor savanți, au devenit *normale* în limba vorbită.

Exemplul este bine ales ca să ne facă atenți asupra importanței unei reguli ortografice care interesează nu numai limba scrisă ci și prin prestigiul slovei scrise trece în limba vorbită și e adoptată de comunitate.”

Se impun câteva observații. Lucrările cu caracter științific pentru care Al. Rosetti recomanda semnul unic *î* sunt lucrările de lingvistică, mai precis, de fonetică, una din specializările regretatului academician profesor. Pentru lucrări de istoria limbii, tot pentru scopuri științifice deci, exista și mai există încă practica de a se folosi literele alfabetului românesc curent într-un mod special. În *Istoria limbii române*, bunăoară, Al. Rosetti transliterează în mod constant *õ* (*iusul mare chirilic*) prin *â*, ^{TM} (*înia*) prin *î* și *ь* (*iorul*) prin *ă*⁶. Sextil Pușcariu în volumul II din sinteza *Limba română – Rostirea* se pare că folosește cel puțin în exemplificări doar litera *î*. Pentru textul propriu-zis al lucrării⁷ ar trebui consultat manuscrisul ca să vedem în ce măsură litera *î* era folosită generalizat. Alți autori sunt mai inconsecvenți. În textele cântecelor culese de Constantin Brăiloiu ne întâmpină, surprinzător, *k* pentru *c* din *a scoate*, de exemplu, dar *frunzășoară*, cu *â* (dialectal) în poziție mediană.

⁶ Acest sistem de transliterare este tradițional în lingvistica românească, primul care l-a aplicat fiind B. P. Hasdeu în *Cuvente den bătrâni*.

⁷ Apărută postum, în 1959, doar în circuitul bibliotecilor, reeditată recent la Editura Academiei.

În prezent transcrierile fonetice ale limbii române folosesc un semn special pentru sunetul [â, î], anume un *i* cu punct, tăiat orizontal la mijloc, **î**, fapt care înlătură echivocul folosirii aceleiași litere cu două sfere de aplicație, una științifică și alta uzuală.

Susținătorii tezei „radicale” (de generalizare a literei **î**) după moartea lui Ovid Densusianu au fost în primul rând Al. Graur și Iorgu Iordan.

Este un merit al lui Iorgu Iordan că, dincolo de preferințele sale personale, adesea moșteniri ale Școlii ieșene (Philippide), se comportă ca un veritabil om de știință, nuanțând aprecierile și prezentând cu obiectivitate realitatea lingvistică dată, nepracticând de altfel nici disidența ortografică.

Iată ce scris Iorgu Iordan în 1943, în lucrarea sa *Limba română actuală, o gramatică a „greșelilor”* despre „*sunt*”. Citez din ediția a II-a apărută în 1948 (cu numai cinci ani înainte de reforma ortografică din 1953!) – pag. 147-148. Sublinierile îmi aparțin:

„Voi discuta acum un fapt cu privire la care voi lua apărarea limbii vorbite contra celei scrise. Este cazul, celebru, al pers. 1 și 6 prez. indic. de la verbul *a fi*. Academia recomandă forma *sunt*, și cei mai mulți români culti (aș putea spune *aproape toți*) urmează această recomandare. Chiar și oamenii cu puțină cultură se folosesc de *sunt* (nu numai în scris), pe care-l văd, la tot pasul, în ziare, reviste etc. Țăranii neinfluențați, *în nici un fel*, de carte spun însă *sânt*. Tot așa spun și (mai rar) scriu un număr, *foarte mic*, de intelectuali, printre ei destui filologi. Cum s-a ajuns la această deosebire, care, în ce privește pe partizanii lui *sunt*, a luat proporțiile unei adevărate lupte între limba vorbită și cea scrisă⁸? Avem a face cu o formă impusă de latiniști și susținută apoi de partizanii lor, puternici, o bună bucată de vreme, la Academie, iar prin aceasta, și *cu concursul autorităților școlare*, devenită oarecum oficială. Pe lângă dorința de a avea o identitate deplină între lat. *sunt* (pers. 6) și forma corespunzătoare din românește⁹, a intervenit și ideea, greșită după părerea marii majorități a specialiștilor de mai târziu, că (*ei*) *sânt* a rezultat din lat. *sunt*, pe când, de fapt, ea are la bază conjunctivul *sint*, care a căpătat, în latina populară, valoarea de indicativ¹⁰. Dar acest ultim amănunt n-are decât *importanță istorică*. Interesant pentru discuția noastră este că până la școala ardeleană toți românii au spus și au scris *sânt*, iar astăzi unanimitatea țăranilor și numeroși alți oameni se folosesc tot numai de această formă.

După modelul lui *sunt* (mai întâi pers. 6, apoi și pers. 1.) s-au transformat și *sântem*, *sânțeți* în *suntem*, *sunteți*. *Influența latinistă* se exercită, postum (și mai mult inconștient, adică *instinctiv*), *cu atâta forță* încât se găsesc personalități culturale marcante care cred că pot aduce tot felul de argumente în favoarea aspectelor cu - *u* ¹¹.

⁸ Nota autorului, p. 147, nr. 1: „Căci *sunt* s-a ivit, din capul locului, în aceasta din urmă.”

⁹ Idem nr. 2: „Pers. 1 s-a modelat, potrivit normei, după pers. 6.”

¹⁰ Idem nr. 3: “Așa cum s-a întâmplat și cu mai-mult-ca-perfectul: rom. *cântasem* etc. provin din lat. *cantavissemus*, etc., nu din *cantaverasum*, etc. Conjunctivul românesc al lui *a fi* este (ca și infinitivul, de altfel) urmașul formelor corespunzătoare ale verbului *fio*, *fieri*.”

¹¹ Idem nr. 4: “Cf., de pildă, Conv. LXVIII, 12 urm.”

Ce atitudine să luăm în această chestie, care nu-i încă tranșată? Din tot ce am spus *se vede clar că situația nu se poate schimba*, oricât de îndreptățite sunt și din punct de vedere istoric și din acela al uzului popular formele cu - â -. Dimpotrivă, *există motive să credem că, pe măsură ce se va răspândi știința de carte, sunt etc. vor câștiga teren*. Până atunci, rămâne ca fiecare să se decidă, după criterii mai mult ori mai puțin personale, pentru variantele cu - â - sau pentru cele cu - u -.”

De remarcat că, spre deosebire de Al Rosetti, Iorgu Iordan pune pe primul plan nu „eroarea” de etimologie, ci faptul istoric real, al dorinței Școlii Ardelene „de a avea o identitate deplină între lat. *sunt* (pers. 6) și forma corespunzătoare din românește”.

Este clar pentru oricine judecă cu obiectivitate că în acest caz ortografia nu se baza pe „etimologie”, ci pe un principiu *corectiv* (termenul aparține dnei Flora Șuteu). Scrierea „etimologică” *sunt* – cu î din *i* – practică pentru prima dată de Gh. Șincai (1783 și 1805) făcea trimitere la prototipul latin *sint* – pers. 6. a *conjunctivului* latin. În secolul al XIX-lea orice cunoscător oricât de superficial al limbii latine observa fără dificultate nepotrivirea dintre *sint*, conjunctiv în latinește și „*sînt*”, indicativ în românește. De aici „corectarea” (începând cu Iorgovici în 1799¹², în alfabetul chirilic!) a acestei erori istorice și înlocuirea lui *sînt/sânt* cu *sunt*, forma clasică a limbii latine și, în acest caz, pe cale de consecință, a limbii române literare.

Obiectivitatea științifică a lui Iorgu Iordan în 1943 (1948) poate constitui un bun model pentru actuala școală lingvistică de la Iași.

Împrejurările social-politice au făcut ca Iorgu Iordan să-și schimbe însă părerea exprimată cu obiectivitate, pentru ultima oară în această privință în 1948, iar paragraful citat va fi rezumat în lucrarea *Limba română contemporană*, 1956, p. 448, astfel (sublinierile îmi aparțin):

„O discuție specială merită pers. 6 a indicativului prezent [al verbului *a fi*]: *sînt*, care apare în vorbire și, mai ales, în scris foarte des sub forma *sunt*. Originară și autentică este prima, care are la bază lat. *sint* (pers. 6 conjunctiv trecută la indicativ)¹³, pe când cealaltă a apărut târziu, sub influența latinismului, și a izbutit să se răspândească, prin școală, presă etc., în limba literară, unde *numeroși oameni o consideră îndreptățită și obligatorie*. Majoritatea vorbitorilor (cei care nu s-au lăsat influențați de „carte”, fie pentru că n-au trecut de loc sau au trecut prea puțin prin școală, fie pentru că se conduc după vorbirea autentică a poporului) întrebunțează forma *sînt* (tot așa la celelalte persoane: (eu) *sînt*, *sîntem*, *sînteți*, deși numărul lor este mai mic decât cu zeci de ani în urmă și *se micșorează mereu* pe măsura ce trece vremea. *Deocamdată cred că sînt* trebuie preferat atât pentru ceea ce am spus în legătură cu originea lui și cu folosirea lui de către o majoritate absolută, cât și pentru faptul că *sunt* este produsul unui curent lingvistic și cultural artificial¹⁴.”

¹² Pentru dialectul dacoromân. În dialectul aromân, „sunt” apare, de exemplu, cu doi ani mai devreme, scris cu litere grecești, la Const. Ucuta din Moscopole [1797].

¹³ Nota autorului, p. 448, nr. 3: “La fel cu v. rom *semu* și *setu*, pers. 4 și 5 ale indicativului prezent, continuatoarele lat. *simus*, *sitis* (pers. 4 și 5 conjunctiv).”

¹⁴ Idem, nr. 4: „Au fost acceptate formele cu î în «Hotărârea» privitoare la ortografie.”

Trebuie remarcat că lucrarea lui Iorgu Iordan [LRC] din 1956 este încorsetată în tot felul de chingi ideologice și de subordonare față de lingvistica sovietică. „Deocamdată *cred* că *sînt* trebuie preferat...” este o formulă de circumstanță, frapant de asemănătoare cu cea de la pag. 79: „Felul cum se va rezolva problema neologismelor este, *cred*, cel *indicat*, în linii generale, de către tov. L. Răutu în comunicarea făcută la sesiunea Academiei R.P.R. din martie 1951:...”

Dincolo de ceea ce i se poate reproșa lui Iorgu Iordan, compromisurile politice, sau în lingvistică de exemplu preferința pentru etimologiile bulgărești în locul celor latinești în caz de controversă (cf. a dărăpăna etc.), aceeași preferință în explicarea unor nume de persoană românești, sau mai ales radicalismul în privința eliminării forțate a literei *â* etc., trebuie să recunoaștem întinderea cunoștințelor sale și sinceritatea susținerii punctelor de vedere personale.

Cu onestitate științifică, în 1956, Iorgu Iordan folosește expresia „tradiție grafică” (pagina 218), pe care autori recenți, dna Mioara Avram de exemplu, nici astăzi nu o recunosc, înlocuind-o cu mai ambigua „tradiție culturală”.

Culmea este că Iorgu Iordan recunoaște în 1956 (!) existența unei *ortografii tradiționale* dar, la modul explicit, numai pentru *apostrof* [LRC, p. 229-230]:

„În ce privește semnele folosite pentru a arăta că două sau mai multe cuvinte care alcătuiesc o unitate sintactică sînt totuși, în alte condiții, cuvinte propriuzise, de sine stătătoare, *ortografia tradițională* întrebuițează linioara (sau trăsătura de unire) și apostroful: prima, când se produce elidarea sunetului final al cuvântului precedent sau a sunetului inițial al cuvântului următor. Proiectul E. Petrovici desființează apostroful, pornind, de la ideea pe care o avea și A. Philippide, că, *din punct de vedere lingvistic*, transformarea în semivocală a vocalei finale din cuvântul precedent (*ne-am dus*) sau a celei inițiale din cuvântul următor (*nu-i bine < nu e bine*) și dispariția unei vocale în condiții similare (*m-apuc*, *se-ntoarse*) nu diferă prin nimic esențial una de alta și în consecință, nu-i necesar să se folosească două semne. *Practic* vorbind, suprimarea apostrofului simplifică ortografia și, deci, ușurează deprinderea ei. Totodată se înlătură posibilitatea de a întrebuița linioara în locul apostrofului și invers, greșeli care, în vechiul sistem ortografic se săvârșeau adesea.”

Iată un nou model de obiectivitate științifică, care merită să fie urmat de unii lingviști ieșeni.

Încă o dată trebuie să ne întrebăm: cine mistifică adevărul? Cititorii sunt rugați să aprecieze: mistifică adevărul Academia Română, când își sprijină decizia ortografică pe textele clare ale B. P. Hasdeu, T. Maiorescu, S. Pușcariu și Al Rosetti? Sau mistifică adevărul chiar dna Carmen-Gabriela Pamfil, când dă “*ex cathedra*” lecții de corectitudine științifică Academiei Române, dovedind o inexplicabilă și regretabilă necunoștință de cauză?

8 octombrie 1993¹⁵

---

¹⁵ Articol apărut în revista „Academica” a Academiei Române, nr. IV, 1 (37), noiembrie 1993, p. 26-27.

DOUĂ SCRISORI CĂTRE SCRIITORUL ROMULUS VULPESCU

I.

București, 20 februarie 1994

Mult stimată domnule Vulpescu,

Vă adresez rândurile de față ca o expresie a considerației și a respectului pe care vi le port. Îmi face o deosebită plăcere să vă reamintesc. În legătură cu articolul Dvs. „*Mortografia academică*” (sic!), apărut de Revelion [Vulpescu, 1993], textul de mai jos:

„Cuvântul are trup”

*„Limba e demnitate, e flamură, e simbol. Nu se cuvine băgată cu anasâna în cofa numitorului comun. Ea este populară, dar nu trivială. Pretextul inconsistent al învățării mai lesnicioase a regulilor ei este rudă cu demonetizarea, prin abuz, a “tainei folclorului. Limba e știință și se deprinde onest în școală, aidoma celeilalte științe, matematica. Nimănui nu i-a dat încă prin minte să simplifice semnele acestei vechi și nobile discipline. Și limba, cu toată curtea ei de ritualuri, e un dar sacru: iar sfintele daruri nu se poartă prin buzunare laolaltă cu bricheta și cu mărunțișul. Cuvântul are trup și poetul (Ion Barbu) nu voia să-i strice „desemnul grafic”, de exemplu. Cuvântul are chip, nu numai sunet: trebuie și văzut, nu numai auzit. Pipernicia lui **î** își are rostul ei în echilibrul grafic: e suplu și frumos, cu stea în frunte, la locurile lui statornicite din bătrâni; cu o cușmă se deghizează mai rar și când se cuvine. Precum, de altfel, și robustul **a**, cu pălăria dată pe ceafă când e **ă**, ori cu aceeași cușmă, trasă pe frunte, când e **â**. **A** este un deltoid, **i**- un biceps. Lexicului nostru îi trebuie toți mușchii. Prin filigranul subtil al cuvântului se deslușește fața părinților, se disting ochii străbunilor. Dreptul de a-i privi în ochi, fără a ni-i pleca pe-ai noștri, ne aparține tuturor.”*

Cred că ați recunoscut măiestria stilului distinsului scriitor Romulus Vulpescu! Am redat *întocmai* textul și ortografia Domniei voastre din revista „Luceafărul” [Vulpescu, 1970].

Sunt convins că vă reamintiți că revenirea la **â** din **a** nu fusese cerută în 1970 de niște „nechemati”, „filologi improvizați”, care „nu știu cât fac doi și cu doi”, ci de *academicianul* Alexandru Rosetti, unul dintre cei mai mari specialiști în istoria limbii române, de *academicianul* Victor Eftimiu și, apoi, de cei mai reprezentativi poeți și scriitori tineri din acel timp, printre care, bineînțeles, Domnia voastră. Pe aceeași pagină mai semnau, în sprijinul revenirii la **â** din **a**, dl Marin Sorescu, azi Ministrul Culturii, dl Fănuș Neagu, azi directorul Teatrului Național din București, regretatul poet Al. Philippide care (ce poate fi mai semnificativ?) nu a acceptat nici măcar din pietate filială exagerările tatălui său, filologul Al. I. Philippide, în privința lui **â** și, în general, în privința așa-zisei ortografii „fonetice integrale”. Tot în acea vreme pledau în favoarea lui **â** din **a** dl profesor Mihai Drăgănescu, până de curând președintele Academiei Române (1990-1994), dl Adrian Păunescu, azi senator, și mulți alții. A intervenit în acel moment reacția dură a unor filologi... care au cam sărit peste

cal cu excesul de zel și care au apărat dârz isprava ortografică din 1953, prin etichetarea, în bloc, a tuturor cărțurilor (specialiști lingviști sau scriitori) care ceruseră revenirea la **â**, așa cum se consemnează recent, drept „*diletanți și demagogi*”¹. În această situație, se pare că Domnia voastră ați preferat să nu vă puneți rău cu unii dintre acești filologi și că ați acceptat drept bune „ciorile vopsite” care vi s-au servit pe post de argumente „științifice”. Indiferent de motivele care s-au determinat să vă schimbați opinia atât de frumos exprimată în 1970, cu părere de rău trebuie să vă spun că articolul Domniei voastre conține câteva inexactități.

1. Academia Română, în ortografie, nu minte. „Regulile Sextil Pușcariu” aparțin integral acestuia. El le-a scris în al său *Proiect de reformă a ortografiei române* care a apărut în *Analele Academiei Române* din anul 1929. Ca să vă convingeți, citiți vă rog, copia xerox pe care v-o trimit alăturat – pag. 310 și 311 din vol. *Cercetări și Studii* de S. Pușcariu [1974]. Faptul că acest proiect nu a fost acceptat în 1932 de către Academie, în ceea ce privește extinderea scrierii cu **â** în cazul „derivatelor” verbale de tipul *hotărâre, hotărâtor*, este o altă poveste. Oricum, textul cu pricina este al lui Sextil Pușcariu, **nu** este o „neghiobie” și nici o „aberație științifică”, dimpotrivă, este necesara simplificare maximă a normei distributive din 1904 pentru **â** și **î** (ulterior, norma nr. 14 din 1932). Scrisoarea inedită a lui S. Pușcariu, publicată de dna Mioara Avram [1992], probează cu prisosință că savantul nu dorea nicidecum generalizarea literei **î** din **i**, ci, în mod explicit, dorea păstrarea normei nr. 14/1932, cu scrierea tradițională a celor două litere – **â** și **î** – cerând doar îmbunătățirea ei, așa cum o propusese el în 1929.

2. Titlul exact al lucrării lui August Scriban este *Dicționarul Limbii Românești (Etimologii, înțelesuri, exemple, citațiuni, arhaizme, neologizme, provincializme)* și este **inexact** că acest dicționar ar fi redactat într-o ortografie fonetică *integrală*. Această părere (a multora) este infirmată de fapte. Este adevărat că Scriban nu folosea articolul hotărât m. **-(u)l**, ci numai **-u** (Dicționarul și nu Dicționarul), folosea literele **î** (scurt) și **ü** (scurt), deși **nu** peste tot unde se aud aceste sunete, iar în loc de **s** folosea **z** (de ex. în cuvintele terminate în **-izm**, care azi, în limba literară, nu se mai pronunță astfel). Scriban folosea totuși pentru același sunet, **[k]** din *casă*, trei feluri de scriere: **c**, **ch** și **x**. „Fonetic” (și mai ales „integral”, cum pretind unii) ar fi fost să scrie peste tot cu o singură literă, cea „științifică”, anume **k**. În prezent, acest sunet se scrie în *cinci* feluri: **kal** - cal, **kag** sau **kïag** - cheag, kilogram - **kilogram**, piks - **pik** și **kūasar** - quasar. Nimeni nu se prăpădește cu firea pentru sunetul **[k]** se scrie în *cinci* feluri. Numai pentru sunetul **[â, î]** unii varsă subit râuri de lacrimi de cerneală, căinând biata limbă română – că sunt prea multe cele două litere și că atâtor le vine tare greu să le folosească... distributiv, la cap, coadă sau mijloc de cuvânt!

3. S-a mai întâmplat ceva. În 1965 alfabetul românesc avea, oficial 27 de litere (de fapt 28, cu **â** din român). Din 1982, odată cu apariția DOOM-ului, alfabetul românesc a „crescut” în mod oficial, după bunul plac al câtorva persoane din Institutele de Lingvistică și fără avizul Adunării Generale a Academiei Române, la **31 de litere**. După părerea autoarelor (lingviste) ale acestui dicționar, literele **q**, **y** și **w** ar fi litere *românești*. Deci, alfabetul limbii române s-a *complicat* oficial cu trei litere în plus! (Putem să ne întrebăm de ce nu s-au adăugat **ö** și **ü**, căci și sunetele corespunzătoare se folosesc din când în când, iar *licör* sau *sufłör* ar arăta poate mai bine decât *lichior* sau *sufleor*.²) Autorul *complicației* este *Institutul de Lingvistică* și, să vezi

¹ Cf. Mioara Avram, 1990, p. 53.

² Dificultatea o constituie desigur însăși acceptarea ca „sunete românești” a lui **[ö]** și **[ü]** - totuși **ö** și **ü** apar sporadic în DOOM și, mai nou, sunt recomandate ca normă ortoepică de [Graur, 1974] și [Șuteu, Șoșa, 1993].

ciudățenie, nimeni nu s-a prăpădit cu firea, nimeni nu a protestat, toți au tăcut mâlc (mîlc)! În schimb, astăzi protestează „cărturari și filologi” care cîrtesc încrâncenat împotriva literei specifice numelui nostru etnic: românesc, care s-a întâmplat să fie prima literă creată de români în alfabetul latin, în 1779, înaintea tuturor celorlalte (în ordine cronologică: **î** – 1780, **ș** – 1804-1819, **ț** – 1813 etc.), și care s-a folosit mereu de atunci încoace. „Aceiași „filologi și cărturari”, care protestează împotriva lui **â**, nu vor cu tot dinadinsul să vadă și, mai ales, să se vadă “originea” latină a sunetului [**â**] dintr-un **a**³ în cele mai multe și în cele mai frecvente cuvinte care se scriu cu această literă: de ex. *când*, *cât*, *atât*, *decât*, *mîncare*, *cînt*, *mîna*, *mîne*, *pîne*, *cîne*, *rămân*, *dând*, *stînd*, *stîng*, *plîng*, *prînz* și (atît de multe) altele, aproape la fel de frecvente, pe care le întîlnim la tot pasul în scrisul fiecăruia. În schimb, aceiași despre care vorbeam se „împiedică” în cuvinte rarissime, pe care le găsim o dată la zeci sau sute de mii de cuvinte: *cîrmâz* sau *cîrmoj*! Cu ce ar fi mai ușoară scrierea, citirea ori înțelegerea acestora, dacă le scriem *cirmiz* sau *cirmoz*, cu **î** din **i**?

4. Cine vrea „fonetică integrală”, să cerceteze *transcrierea fonetică* din nou apărutul *Dicționar ortografic al limbii române*, de Flora Șuteu și Elisabeta Șoșa, și să scrie ca acolo, dar în grafia uzuală: **unk'** pentru *unchi*, **viuără** pentru *vioară*, **apsént** pentru *absent*, **egzekútiie** pentru *execuție*, **eksčéptiie** pentru *excepție* și vom mai sta de vorbă (sper) despre cât de „simplă” este scrierea „fonetică integrală”. Nu-mi vine a crede că Domnia voastră ați fi partizanul unei asemenea ortografii și nu cred că v-ar plăcea să vă vedeți numele scris fonetic, cu posibile greșeli de ortografie: “*Rómúlús Vúlpèskú*”!

5. Dar, ce ne facem cu „gogonata gogoasă goală”, cu „înfricoșătoarea” sau „multîngrozitoarea” (cum ar fi spus Rabelais) *complicație* a folosirii distributive a celor două litere, **â** și **î**? **Â** din **a** se folosește numai în interiorul cuvintelor, iar **î** din **i** numai la începutul și la sfârșitul lor. *Începutul* cuvîntului se păstrează și în cazul compunerii sau prefixării acestuia: *înteleg*, (*ne*)*înteles*, (*sub*)*înteles*, (*bine*)*înteles*. Cine nu încurcă lingura cu furculița, cine nu încurcă stîngul cu dreptul când se încalță, acela va fi în stare să se descurce și cu literele **â** și **î**. Eu cred că se va descurca chiar mai ușor, după ce va fi aflat regula, decât cu subtilitățile pe care trebuia să le aplice conform „foneticei” (?!?) reguli în vigoare între 1965 și 1993, de ex. român, dar rămîn; brîncușian, dar brîncovenesc și, în plus, Constantin Brîncoveanu, dar Ana Brîncoveanu (de Noailles) etc.; Vrancea, dar vrîncean; rămăsei, dar rămîi; vale, dar vîlcea; manual, dar (a) mînui; panificație, dar facerea pîinii; canin, dar cîinesc și așa mai departe.

6. Cât despre legi date de Parlament, pentru ortografie, să ne ferească Dumnezeu! Dacă unii zic că academicienii români nu se pricep în materie de ortografie, cum s-ar pricepe mai bine toți parlamentarii?

7. Latinitatea limbii române este ceva ce nu mai trebuie demonstrat. Dacă latinitatea nu se discută, în faptă, însă, ea se afirmă, printre altele și prin tipologia romanică a literelor alfabetului românesc. Pe unii, din fericire nu chiar mulți, nu-i mai interesează latinitatea limbii și a scrierii românești, ba mai mult, îi agasează să le reamintești că avem o tradiție de peste două secole de “grafie latină”. Nu putem arunca această idee-forță a culturii românești într-o arhivă prăfuită de științe filologice, alături de descendențe sau familii de limbi africane, amerindiene sau papuase, căci atunci, într-adevăr, am renunța la una din cele mai active componente ale conștiinței naționale, la o veritabilă armă de luptă culturală! De aceea, tot cu

---

³ „Originea” sunetului este înțeleasă în sensul “succesiunii”, al corespondenței istorice dintre cele două vocale, **a** din limba latină și **â** (din **a**) românesc, acolo unde această corespondență este reală și evidentă.

păreră de rău, trebuie să vă spun că nu tot ceea ce spune dl profesor acad. I. Coteanu și câțiva din colegii D-sale este perfect adevărat și verificat. Domnia sa nu este chiar infailibil.

Dacă veți avea bunăvoința să parcurgeți cele câteva articole pe care vi le trimit alăturat rândurilor de față, s-ar putea să aveți ocazia să cântăriți cu mai multă justețe argumentele din această controversă, uneori prea mult politizată și în orice caz mult distorsionată din cauza conflictelor dintre persoane, instituții sau dintre interese care nu au nici o contingență cu alfabetul sau cu ortografia limbii române.

Cu sinceritate, etc.

* * *

Răspunsul dlui Romulus Vulpesu, deosebit de amabil, scris cu verva-i bine cunoscută, prezintă un evident interes pentru clarificarea poziției Domniei sale. Neavând însă permisiunea autorului de a-i reproduce scrisoarea, ne vom mărgini să punctăm ideile cuprinse în ea:

1. Articolele mele îi erau cunoscute dlui Vulpesu. 2. Lipsa de timp îl împiedică să înceapă un dialog epistolar. 3. Punctul D-sale de vedere în privința chestiunii cu „î din a” a fost exprimat în suita de articole publicate anterior. 4. În legătură cu articolul din „Luceafărul” (noiembrie 1970), D-sa nu retractează și nu regretă nici un cuvânt din el, motivațiile D-sale de atunci fiind strict *ideologice* (și nemărturisite). 5. După două decenii, D-sa are dreptul să-și modifice părerea, „re-evaluându-și” motivațiile *științifice*. 6. În ce mă privește, D-sa nu dorește să comenteze sau să-mi influențeze presupunerile mele despre motivația schimbării D-sale de atitudine în problema discutată, dar mă asigură că, în calitatea D-sale de filolog profesionist, romanist, cu o teză de licență în lingvistică, are cunoștințele necesare în acest domeniu⁴.

* * *

II.

București, 30 aprilie 1994

Mult stimată domnule Vulpesu,

Este o plăcută datorie pentru mine să vă mulțumesc pentru amabila și interesanta Dvs. scrisoare. Vă mulțumesc, de asemenea, pentru răspunsul (indirect) pe care mi-l dați în cele două articole despre „*Acagrafia ortodemică*” (sic!) [Vulpesu, 1994]. Împreună cu acestea, doresc să vă adresez cele mai bune urări [...] cu ocazia Sărbătorilor Sf. Paști.

Sunt de acord și îmi pare și mie rău că un dialog cu Domnia voastră pe tema alfabetului românesc nu poate continua, nu numai din cauza lipsei de timp, de care sunt foarte conștient, dar mai ales din cauza lipsei terenului comun de discuție. Spre regretul meu, Domnia voastră insistați mereu, de pildă, asupra aspectelor (fals) etimologice ale scrierii cu **â** din **a**, deși nici Academia n-a susținut și, mai ales, nici eu n-am susținut că această scriere ar fi cumva etimologică. Nici măcar n-a fost vorba de o revenire la o „ortografie etimologică”.

Eu am susținut că *fonetica istorică* – știința care a contribuit decisiv împreună cu *grafetica istorică* (între 1779 și 1904) la *selectarea definitivă* a literelor românești (**ș**, **ț**, **ă**, **â** și

---

⁴ Trebuie să observăm totuși că pregătirea științifică de specialitate a dlui Vulpesu îi permitea în 1970 să susțină un *anumit* punct de vedere, iar în 1993 să susțină *exact opusul* aceluiași punct de vedere.

î) – bazează în mod necesar pe etimologii, dar *nu se oprește* la etimologii. Dacă ne referim, de exemplu, la litera **ț**, nimănui nu-i trece prin cap să-i facă un „proces” acestei litere, să-i critice folosirea literei de bază **t** pentru **ț**, doar pentru faptul că există și eșantioane cu **c**: *judicium, facia (facies), socium, glacia (glacies), acia* etc. (pentru *judet, față, soț, gheață, ață* etc.), toate cu **ț** și nu cu **ç** a dispărut din alfabetul românesc nu numai pentru că se găsea într-o *minoritate* de cazuri (ca număr de cuvinte și ca frecvență a lor), dar mai ales pentru că nu respecta ambele caracteristici de bază, esențiale și obligatorii prin tradiție, ale literelor românești.

Acestea sunt:

- Litera latină de bază reflectă “originea” sunetului românesc – în majoritate – din sunetul latin reprezentat prin aceeași literă și
- Litera latină de bază asigură unitatea grafică a alternanțelor flexionare (și tematice) dintre *sunetul latin original și sunetul românesc „derivat”*⁵

Exemple: *urs - urși, frate - frați, carte - cărți, (a) da - dăm, (a) rămâne - rămas, (a) da - dând etc. etc.* (Gerunziile verbelor de conjugarea I, de tipul (a) *cânta - cântând*, sunt în limba română *peste 3.000 de cazuri* - în DEX sau DOOM). Tocmai aceste două caracteristici asigură literelor românești coerența apartenenței lor la tipologia latin-romană. Îmi dau seama că faptele de limbă de mai sus, constatate științific, la care mă refer, nu se pot încadra în modul Dvs. de argumentare, deoarece ați ales să apărați pe orice căi soluția ortografică din 1965 și să combateți neapărat tradiția anterioară anului 1953. De aici, imposibilitatea de a mai găsi un teren comun de discuție.

Mă interesează însă faptul că în articolele apărătorilor soluției ortografice din 1953 (respectiv 1965) apar, fără să-mi pot explica motivele, multiple erori științifice. Sunt nevoit să vă semnaliez câteva și în ultimele Dvs. articole („*Acagrafia ortodemică*” I și II):

1. Român cu **a** s-a scris pe moneda de 3 lei din **1963**, deci cu voie de la stăpânire și nu numai „de la poliție”.

2. Exprimarea: „caracterul *etimologic prioritar latin* al limbii române”, dacă nu vă aparține, ar fi trebuit citat autorul, căci altfel este nepotrivită. În general, nu se poate spune că o limbă are „caracter etimologic”. Româna este limba latină vorbită prin părțile noastre, neîntrerupt de la cucerirea romană, cu toate împrumuturile primite și cu modificările pe care le-a suferit de atunci și până astăzi.

3. Ortografia nu are nimic de a face cu „*puritatea etnică*”. Ar fi trebuit să citați când afirmați așa ceva!

4. Așa-zisele „*anumite cazuri*” de **â** „provenind” din **a** sunt de 3,6 ori mai frecvente decât cazurile de **â** „provenind” din **i** latin și cu o dată și jumătate mai frecvente⁶ decât cazurile de **â** “provenind” din vocalele latine **æ, e, i, o** și **u**, adunate la un loc (pe care Dvs. le numiți „*foarte multe altele*” și încă subliniat!)

5. „Miile de cuvinte” cu **â** de altă origine decât cea latină (de fapt cca. 1.570 unități lexicale în DEX sau DOOM!) nu au în circulație decât o frecvență mult mai redusă: în circulația cuvintelor se găsesc de două ori mai rar decât cele cu **â** „provenit” dintr-un **a** latin.

6. „Împrumuturile” din limba albaneză sunt contestate de autorii mai recentți, fiind atribuite, în prezent, în general, substratului traco-dac (o ipoteză acceptată de comunitatea

⁵ Vezi, T. Maiorescu, *Despre scrierea limbei române*.

⁶ Conform dicționarilor de frecvență ale limbii române – [Juilland, 1965] și [Luiza Seche, 1974].

științifică). Chiar cazurile presupuse de „împrumuturi” sunt și rămân foarte controversate. Dicționarele curente (DEX etc.) indică cu prudență (de exemplu) „Cf.” alb. **mës**⁷. Însă în nici-un caz **mânz** nu poate proveni din alb. „mës” (= **măs**), ci dintr-un strămoș comun. Cât despre **mâță**, comparația cu alb. **mica** (= mița) este insuficientă dacă știm că forme apropiate se găsesc în limbile romanice; it. **micia**, **micio**, v. fr. **mite**, sp. **miza**, **mizo**, în germană: **Miez**, **Mieze**, în sârbă: **maca** (= mața) etc.⁸

7. Regula dată de Academie Română la 17 februarie 1993 nu are decât *o excepție* – una și nu „un cortegiu” de excepții – este vorba de păstrarea lui **î** din **i**, de la începutul cuvintelor, în cazul compunerii sau prefixării acestora. În rest, folosirea celor două litere este *strict pozițională* (aplicându-se o regulă „mecanică”)!

8. Cei „aproximativ 12 termeni” ai *familiei de cuvinte „România”* [sic!] sunt în realitate 38 (DEX și DOOM). Mărturisesc că este peste puterea înțelegerii mele cum se face că un cuvânt ca „*România*”, atestat abia după 1830⁹, are ca „*derivat*”, cum afirmați Dvs., pe „*român*”, atestat în *Palia de la Orăștie* (1582)¹⁰, dubletă a cuvântului „*rumân*”, cuvânt moștenit din latină și „*pater familias*”, după câte știu eu.

Dar multe sunt pe dos în lumea asta, dacă n-ar fi decât titlul ultimului articol pe care l-ați semnat...

A greși este omenesc. Totul e să vrei să înveți ceva din propriile greșeli. Eu însumi sper că nu voi mai greși mult, abuzând de timpul, răbdarea și bunăvoința Dvs.

Am mare încredere în litera **â** din **a** că va face față în continuare tuturor argumentelor „științifice” care i se împotrivesc. A rezistat ea lui Petru Maior (1819) și lui Titu Maiorescu din tinerețe (1866), când voiau să-i înlocuiască circumflexul cu alte semne (să fie scrisă la fel cu **ă**). A rezistat ea vârfurilor „școlii etimologice”, lui T. Cipariu și lui A. Tr. Laurian care voiau s-o decapiteze cu totul (de circumflex) sau altora care voiau să-i dea altă folosință. A rezistat ea ieșenilor mai vechi (și savanți autentici), reprezentanți ai „școlii fonetice”, ca Lambrior, Tiktin și Philippide. A supraviețuit ea lui Ov. Densusianu, I. Iordan și Al. Graur. Litera **â** din **a** a supraviețuit „obsedantului deceniu” și, încetul cu încetul, și-a reluat drepturile, *fiind iarăși ce-a fost... și mai mult decât atât!!!*

O asemenea tenacitate merită o explicație științifică și o va avea desigur.

Încă o dată, îmi pare rău că un scriitor cu farmecul și cu talentul Domniei voastre nu se (mai) numără printre apărătorii uneia din cele mai frumoase tradiții ale alfabetului românesc.

Rămâneți cu bine!

---

⁷ Cuvântul ar trebui scris corect „**mëz**”, conform ortografiei oficiale albaneze (*Fjalor i Shqipëse së Sotme*, Tiranë, 1984 etc.).

⁸ De altfel în albaneză, termenul curent pentru mâță este **mace** (= mațe), cuvântul „**mica**” fiind practic necunoscut vorbitorilor limbii literare (dialectul tosc, din sudul Albaniei)!

⁹ Cf. V. Arvinte, *Român, Românesc, România*, 1983, p. 147. Trebuie să se știe însă că „*Rumânia*”, cu înțelesul de țară, de pământ locuit de români, de teritoriu național, este un cuvânt atestat, în limba română, încă de la 1826, la N. Maniu Montan [Montan, 1826] – așa cum o vom dovedi în cercetările noastre, cu altă ocazie.

¹⁰ Cf. *Idem*, p. 44.

REPERE PENTRU ORTOGRAFIA ACTUALĂ

Redeschiderea discuției despre ortografie are meritul de a focaliza atenția opiniei publice asupra unei situații intolerabile. În România sfârșitului de veac XX, cărturarii par a nu se fi pus încă de acord cum se scrie un sunet specific limbii române, mai mult, un sunet specific numelui nostru etnic și numelui țării căreia îi aparținem. Ceea ce dăunează discuției este modul defectuos de abordare a problemei. Citim în articolul *Ortografie* al dlui Alexandru Laszlo¹, de exemplu, că D-sa se consideră în drept de a avea „opțiuni” proprii în ortografie. Citim despre „crasa incompetență” a Academiei Române, despre „abuzul grosolan” al acestei instituții, atunci când recomandă scrierea cu litera **â**. Hotărârea Academiei ar fi „nu doar arbitrară, ci și intolerantă”(!!?). Pe de altă parte, dl Alexandru Laszlo dovedește că nu cunoaște regula ortografică pe care o combate. D-sa ne povestește despre „ridicolul desăvârșit” al „infinitivelor accentuase pe ultima silabă (a *urâ*, a *borâ*)”, scrise de dl Laszlo, în mod surprinzător, cu *â* din *a* în loc de *î* din *i*, cum de fapt cere norma în vigoare.

În discuția despre ortografie, astfel cum este practică în articolul citat, lipsesc două cerințe esențiale – buna-cuviință (se sugerează că adepții ortografiei academice ar fi niște patrupede) și buna cunoaștere a lucrurilor. De aceea cred că este necesar să reamintesc cititorilor „României literare” câteva repere pentru o mai directă judecată a istoricului problemei și a situației actuale a celor două litere, *â* și *î*.

1. Ortografie înseamnă scriere corectă. Corect înseamnă aici să respecti normele prescrise de o instituție abilitată în acest domeniu.

2. Regulile ortografice sunt publicate în *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*. Ultima sa ediție (a V-a) datează din 1995. Îndreptarul în vigoare, elaborat de Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan” din București, este o lucrare „aprobată de Consiliul Științific al institutului, [...] precum și de Secția de Filologie și Literatură a Academiei Române...”²

3. Îndreptarul ortografic aplică „Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române, din 17 februarie 1993, privind revenirea la „*â*” și „*sunt*” în grafia limbii române”.

4. Legalitatea acestei decizii este conferită de:

a) Hotărârea Guvernului României nr. 657 din 17 septembrie 1991 prin care se abrogă H.C.M. nr. 3 135 din 16 septembrie 1953. Reproducem conținutul acesteia:

“**Art. 1.** Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 3 135/5 oct.³ 1953 pentru aprobarea noilor norme ortografice se abrogă.

Art. 2. Academie Română, cel mai înalt for științific și cultural al țării, va hotărî asupra îndreptărilor care se vor face normelor ortografice ale limbii române aplicate în prezent.

Până la adoptarea hotărârii prevăzute la alin. 1., Academia Română este singura în măsură să stabilească menținerea în vigoare a actualelor norme privind ortografia limbii române.”⁴

[Prim-ministru, Petre Roman].

¹ România literară, nr. 46/1996, p. 3.

² Î.O.5, 1995, p. 5.

³ În textul H.C.M. nr. 3 135, republicat în MDO, 1954 și în Î.O.1, 1960, figurează data de 16 septembrie.

⁴ „Astăzi 17 septembrie 1991, Guvernul României hotărăște”, în „Academica”, I, nr. 12, 1991, p. 10.

b) Redobândirea de către Academia Română a dreptului de decizie în problemele ortografiei, prin rezoluția dată de prim-ministrul Guvernului României (dl Petre Roman) și prin delegarea acestui drept de către Adunarea Deputaților și de către Senatul României. (Adresele oficiale nr. 45 S.G./1.04.1991, respectiv nr. 1 675/18.07.1991⁵).

c) Statutul Academiei Române, art. 4, alin. a.: „Academia Română stabilește normele de ortografie ale limbii române.”

d) Votul Adunării Generale a Academiei Române, din 17 februarie 1993: 94 de voturi pentru, un vot contra, două abțineri⁶.

e) Publicarea în Monitorul Oficial al României, p. I, V, nr. 51 din 8 martie 1993. („Regulile „Sextil Pușcariu” pentru scrierea literelor â și î” au fost publicate în M. O. nr. 21/18.02.1992, iar „Hotărârea Prezidiului Academiei Române privind modul de aplicare a Hotărârii...” citate a apărut în M. O. nr. 59/22.03.1993.)

5. Redăm punctul 1 al hotărârii menționate:

„Se va reveni în grafia limbii române la utilizarea lui **â** în interiorul cuvintelor și a formei *sunt* (*suntem, sunteți*), în conformitate cu hotărârile adoptate de Academia Română înainte de 1948, consecință a unui îndelungat proces istoric...”

Textul se referă la norma nr. 6 din 1904, reconfirmată sub forma normei nr. 14 din 1932.

6. La 17 martie 1904 Academia Română a votat:

“6. Sunetul **õ** se scrie cu litera **â**, când însă **õ** este la începutul unui cuvânt se scrie cu **î**.”

Excepțiile acestei reguli au fost stabilite ulterior de către Ioan Bianu:

„...Se scrie asemenea cu **î**:

1. în cuvintele compuse precum sunt: *neîndurare, neîmpăcat, preîntâmpinat*

2. în terminațiile flexionare ale verbelor terminate în *-rî*: a *urî, coborî, hotărî, târî...*” (etc) și publicate în broșura *Regule ortografice*, 1904, apoi incluse în anexa Decretului regal nr. 345 din 27 februarie 1907.

7. La 25 mai 1932 Academia Română a votat din nou:

„14. Se menține vechea regulă ortografică privitoare la scrierea lui **â** și **î**:

î se scrie la începutul cuvintelor și la verbele în *-rî* cu derivatele lor; **â** în toate celelalte cazuri. Deci: *încă, îndemna, înger* (tot așa în compuse ca: *neînsemnat, preainalt, preîntâmpinat, subîmpărțit*); *chiorîș, hotărîtor, omorî, urît; cât, gât, lână, mormânt, râu, Român, vânt*.”⁸ [Normă redactată de Sextil Pușcariu, căreia i se adaugă următorul comentariu, aparținând tot lui Sextil Pușcariu:] “Tot cu **î** se scriu: *capîntortură*, dar *dânsul*, în care nu se mai simte compoziția (*de + însul*).

⁵ Reproduse în revista „Academica” a Academiei Române nr. 11/1991, p. 26.

⁶ “Academica” nr. 4 (28), februarie 1993, p. 2.

⁸ S. Pușcariu, T. A. Naum, *Îndreptar și vocabular ortografic*, 1941, p. 22-23.

Dintre cei mai buni scriitori, unii întrebuițează formele uzuale în Muntenia: *câine, mâine, mâini* (plur. lui *mână*), *pâine*, alții formele întrebuițate în celelalte provincii românești: *câne, mâne, mâni, pâne*.⁹

8. Regulile „Sextil Pușcariu” pentru scrierea literelor **â** și **î**, recomandate prin *Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române* din 31 ianuarie 1991, cuprind următoarea simplificare adusă normei din 1904 (1932):

„Notă.

Spre deosebire de ortografia din 1904, adoptată și de *Dicționarul Academiei* nu vom scrie **î**, ci **â** în derivatele verbelor cu infinitivul în *-ri*, deci amărât, chiorâș, coborâre, hotărâtor, mohorât, pârâș, posomorând, tăbărâse, târâtor, urâțenie...”¹⁰

Acesta este ultimul proiect ortografic propriu al lui Sextil Pușcariu, pentru scrierea celor două litere, **â** și **î**.

9. Academia Română a votat de trei ori într-un secol (1904, 1932, 1993) în favoarea literei **â** din **a**! Există câteva motive principiale care explică consecvența deciziilor Academiei Române privind litera **â**:

a) Litera **â** este prima literă „derivată” creată în cadrul alfabetului românesc (1779 – S. Micu-Clain, *Carte de rogacioni*). Litera **â** a făcut parte din toate sistemele ortografice școlare oficiale practicate în cele trei țări române, cu începere din 1783 (*Bucoavna* de la Sibiu) până în 1953. Litera **â** a avut totdeauna cea mai mare frecvență în interiorul cuvintelor (în poziție medială).

b) Pentru redarea în scris a sunetului corespunzător, dintre **â** și **î**, **â** „este cel mai potrivit, din cauză că **ă** și **â** sunt mai apropiate ca pronunțare și au între ele o înrudire fiziologică...”¹¹ (în cadrul evoluțiilor fonetice de la limba latină la limba română.) [I. Bogdan, 1904]

Astăzi se știe că sunetul-tip scris **â/ɨ** în limba română s-a fonologizat mai târziu (a dobândit mai târziu funcția de fonem sau de „son logic” – conform terminologiei lui Maiorescu) decât sunetul-tip **ă**¹² al românei comune (arhaice); este ulterior acestuia și, din punct de vedere istoric, reprezintă o dezvoltare a lui **ă** arhaic și nu a lui **a** latin sau a celorlalte sunete latine la care a fost raportat în ortografia etimologică.

c) Litera **â** corespunde cel mai bine criteriului aplicat de Titu Maiorescu la selectarea literelor alfabetului:

„Unde dar un son nou, pentru care nu există încă literă, este format din sunuri vechi, care au literele lor, acolo, în *spiritul tradiției latine* [s.n.], litera cea nouă trebuie să se formeze din litera veche prin o mică adăugire grafică la forma ei primitivă...”

---

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Sextil Pușcariu, *Proiect de modificare a ortografiei limbii române*, în „Academia Română. Anale”, 1928-1929, p. 203-204 și M.O. nr. 21 din 18.02.1992.

¹¹ Ioan Bogdan, *Analele Academiei Române, 1903-1904*, p. 164.

¹² redat de obicei prin semnul fonetic internațional ə (e răsturnat).

„De aci rezultă *a priori* că acea însemnare grafică a lor [a sunetelor **ă**, **ș**, **ț**, n.n.] va fi cea mai bună, care va exprima mai lămurit dependența lor flecționară din sonorile primitive.”¹³

Având aceleași caracteristici cu celelalte litere specifice limbii române, litera **â** este – majoritar – corespondenta unui **a** latin și uneori alternează cu acesta: *rămas - rămân, pârau - pâraie*. Unitatea grafică a opozițiilor morfematice din paradigmele verbelor de tipul: *dau - dând, stau - stând, a cânta - cântam - cântai - cântat - cântând* etc. o considerăm preferabilă unității grafice a alternanțelor *vând - vinzi, tânăr - tineri* etc. – în număr relativ redus și irelevante pentru opțiunea între **â** sau **î**, deoarece *-ând*, moștenit din lat. *-ando*, este o structură romanică ce o regăsim în toate cele circa 3 000 de gerunzii românești ale verbelor din conjugarea I tradițională a căror bază tematică se termină altfel decât în *-i*.

10. Pentru a spune lucrurilor pe nume, opțiunea în favoarea literei **â** din **a**, în ortografia română modernă, până în 1948 – anul înființării Academiei R. P. Române – a fost opera unei pleiade de intelectuali români care au văzut în această literă (ca și în forma *sunt*), expresia esenței latinismului românesc.

Acest latinism, care stă la baza limbii literare române moderne, a fost promovat și adus în limite raționale prin strădania celor mai capabili și mai lucizi membri ai elitei intelectuale reunite în Academia Română, dintre care îi amintim doar pe Al. Odobescu¹⁴ și pe Titu Maiorescu, actualmente considerați nejustificat ca antilatinisti în ortografie.

11. Poziția Academiei a fost înțeleasă și acceptată de acei filologi cu vederi largi care au devenit susținătorii proiectului național al latinismului, temperat prin opera lui Maiorescu. Cel mai mare dintre ei rămâne Sextil Pușcariu.

Conducerea Academiei Române care a determinat votul din februarie 1993, în esență, a aderat la concepția prolatinistă a vechii Academii Române, ce e drept, cu mai puțină subtilitate și abilitate decât a făcut-o Titu Maiorescu în 1904, când și-a impus punctul său de vedere latinist. (Timp de decenii, Maiorescu militase prin scrierile sale pentru înlăturarea completă din ortografia românească a literei **î**, pe care o include printre literele sau slovele caracterizate ca fiind „heterogene”, „străine” de „latinitatea” alfabetului limbii române.)

---

¹³ Maiorescu, 1978, 338-339.

¹⁴ Odobescu nu figura în acest paragraf, în textul meu publicat de „România literară”. Pe Alexandru Odobescu trebuie să îl amintim acum în mod special, pentru motivul că este cunoscut în materie de ortografie exclusiv ca autorul parodiei intitulate „*Prandiulu Academicu*” – din 15 septembrie 1871. (Titlu citat, după cum se va vedea, cu totul nejustificat, de dna Mioara Avram, pentru a combate regula din 1993 privind folosirea literei **â**) [M. Avram, 1993a].

Ar trebui să fie cunoscută, măcar de către specialiști, intervenția lui Al. Odobescu, făcută în ședința Academiei Române din 5/17 ianuarie 1881, consemnată în *Analele Academiei* [1880-1881, p. 229.230]. De aceea o cităm în întregime:

“D-l *Odobescu* face noua propunere următoare:

«Sub-semnații propunem ca sunetele **î** și **ɣ** să se însemneze cu vocalele *originale* [sic! subl. n., P.B.] d’asupra cărora se va pune semnul scurtării ($\sim$) pentru **ɣ**, iar circumflexul ($\hat{\ }$) pentru sunetul **î**. *I. Caragiani, Poni, Dr. Brândză, Sion, Odobescu, Urechiă, Romanu.*»

[După discuții] “Se votază propunerea *Odobescu* de asemenea cu mare majoritate.”

Această propunere a stat efectiv la baza regulilor adoptate pentru scrierea sunetului [**â**, **î**] în perioada 1881-1904 [vezi: Bianu, 1889] și este cea mai bună dovadă că Odobescu, care a ridiculizat cu zece ani mai înainte exagerările latinistilor ardeleni, nu a fost, el însuși, niciodată un antilatinist, așa cum se pretinde în prezent.

12. Ceea ce pare să intimideze pe multă lume este ideea că recenta modificare ortografică nu ar avea suport științific, întrucât contrazice principiul fonetic, considerat din secolul al XIX-lea drept singurul principiu „științific” în ortografie.

În realitate, singurul principiu care poate să guverneze ortografia este cel al recunoașterii unităților funcționale ale limbii, în limitele pe care le permite tradiția grafică împământenită, deci fără vreo modificare arbitrară a inventarului literelor transmise prin această tradiție.

Din păcate, în acești aproape patru ani care s-au scurs de la votarea noii distribuții a literelor **â** și **î**, precum și a formei de rostire și implicit de scriere *sunt*, ortografiștii români s-au păstrat într-un immobilism păgubitor în ce privește ameliorarea ortografiei limbii române actuale, norme care necesită destul de multe clarificări.

De aceea credem că ar fi nu numai bine, dar și folositor, ca ortografiștii să cadă de acord împreună cu adepții actualelor norme academice asupra ideii că latinitatea limbii române merită mai mult decât o simplă reverență... ortografică (ca cea votată de Academie), ea merită mai ales un examen responsabil al tuturor posibilităților existente pentru o mai clară și mai coerentă normare a scrierii corecte românești.

15 decembrie 1996¹⁵

PERMANENȚA UNEI NEÎNȚELEGERI: CUM SCRIM ?

Discuția despre scrierea limbii române nu poate fi nici inutilă și nici stupidă atâta vreme cât, în ultimii zece ani, s-a reinstaurat la noi un sistem nemaiîntâlnit altundeva: cel al *ortografiei opționale*. Cine afirmă că „ortografia Academiei nu e obligatorie” (neadevăr folosit de unii ca pretext pentru a nu o respecta) nu face altceva decât să consolideze una dintre cele mai „originale” trăsături ale culturii românești. Absurd în sine, sistemul ortografiilor opționale ne aparține și ne caracterizează. Dacă dorim într-adevăr ca el să dispară, trebuie mai întâi să înlăturăm imensa neînțelegere care i-a dat naștere.

Neînțelegerea nu se rezumă numai la disputa din jurul literei *â*. Ea cuprinde tot ceea ce se află în legătură cu scrierea: rostul alfabetului, funcțiile literei, sensul tradiției grafice, raportul dintre vorbire și scriere, rolul științei în ortografie, istoria literelor, principiile ortografiei etc. etc., în jurul cărora există nesfârșite controverse. Am ales din acestea, în încercarea de a aduce puțină lumină, doar câteva exemple ce mi se par mai semnificative și la obiect.

Cine compară tastatura internațională standard a calculatorului cu inscripțiile Romei imperiale poate constata că nu există nici o diferență importantă între alfabetul latin de acum 2000 de ani și cel de azi, apariția literelor mai recente *J*, *U* și *W* neafectând cu nimic trainicul inventar alfabetic latin de bază. De la apariția tiparului și până astăzi literele mici, de rând, au rămas, cu o singură excepție, mereu aceleași. Un alfabet, ca să-și îndeplinească funcțiile, trebuie să rămână *stabil* după ce a fost creat. O literă nouă nu poate fi justificată decât de apariția unui sunet nou, iar o literă veche nu poate fi înlăturată dacă în jurul ei s-a constituit o puternică tradiție grafică. Acest lucru nu a fost înțeles la noi, modificările mai mult sau mai

---

¹⁵ Text publicat, fără notele de subsol, în revista „România literară”, XXX, nr. 1, 1997, p. 3.

puțin importante ale *alfabetului* românesc fiind o practică obișnuită (după 1881: 1895, 1904, 1932, 1953, 1965, 1982, 1993, ...?).

Scriam în articolul meu anterior (*R.lit.* nr. 1/1997, p. 3), fără să dau amănunte, că litera *â* a fost creată încă din anul 1779, fiind prima literă românească apărută în alfabetul nostru modern. Ea a devenit încă din 1783 (prin *Abecedarul* de la Sibiu și apoi prin tradiție școlară) o literă populară și tradițională, un simbol puternic al identității alfabetului limbii române, în pofida permanentei opoziții a reprezentanților ambelor curente dogmatice în ortografie – dogmaticii „etimologiști”: T. Cipariu, A.T. Laurian etc. și dogmaticii „fonetiști”: Al. Philippide, Al. Graur etc.

Neînțelegerea actuală în legătură cu statutul literei *â* este cauzată de stereotipul mental generalizat conform căruia această literă ar fi „etimologică”, cu consecința că „etimologia” ar cere să ne întoarcem, în egală măsură, la grafiile ieșite de mult din uz: *vânt*, *fântână* etc. Veritabil proces de intenții, nu nemărturisite, ci absurde și inexistente, raționamentul citat este în contradicție cu dovezile certe care ne sunt oferite de istoria ortografiei.

Dacă deschidem *Cartea de rogacioni* din 1779 a lui Samuil Micu vom găsi, de pildă, cuvântul *atât*, scris la fel ca astăzi (p. 46), pentru că sunetul latin *a* în poziție nazală a evoluat în română la *â*. La pagina 60 întâlnim însă grafia *fantana* în locul așteptatului *fântana*, pentru că S. Micu căuta doar regulile cele mai generale de evoluție istorică a sunetelor limbii noastre, fără ca să-l preocupe obsesiv *etimologia* fiecărui cuvânt în parte, dovadă chiar titlul: *rogacioni* și nu *rogationi*.

În *Elementa...*, gramatica din 1780 a lui S. Micu și G. Șincai, lucrurile devin și mai clare. În unele cuvinte: *atâta* (p. 91), *remâiu* (45), *târdu* (56), *â* corespunde unui *a* latin, dar altele nu, de ex. în *potârnică* (p. 84). Cu atât mai puțin putem vorbi de „etimologism” în cazul cuvintelor de altă origine decât cea latină. Dacă pentru *târg* (p. 2) putem bănui influența grafiei polonezului *targ*, pentru cuvintele *bâta* (p. 82), *gârbov* (80), *incâlcit* (56), *mâtia* (84), *rât* (78), *siopârta* (84) nu se poate vorbi decât de *transcrierea* slovei chirilice tradiționale $\emptyset$ prin *â*. Cel mai interesant este exemplul cuvântului *mohorât* (p. 85), care dovedește vechimea acestui tip de grafie, promovat de S. Pușcariu în 1929 și oficializat de Academia Română în 1993.

Înlăturând balastul ortografiei etimologice, în *Cuvente den bătrâni* (1878), B.P. Hasdeu a dat prima transcriere științifică a vechiului alfabet chirilic tradițional, prin preluarea esenței tradiției grafice întemeiate de Școala Ardeleană, echivalându-l pe $\emptyset$ cu *â* (vezi și *Magnum Etymologicum...*, II, la litera *â*). Aceeași echivalare a făcut-o cu începere din anul 1883, pentru scrierea curentă, savantul Moses Gaster, un partizan convins al principiului fonetic, dar și un prețuitor al tradiției scrierii cu *â*. În 1904, Academia Română, bine consiliată de T. Maiorescu și de slavistul I. Bogdan, a adoptat oficial soluția științifică și tradițională a transcrierii slovei $\emptyset$ prin *â*. Excepția scrierii cu *î* la începutul cuvintelor era motivată etimologic (vezi proporția covârșitoare a etimonului latin *in-*), la care s-a mai adăugat argumentul mării asemănări formale și funcționale dintre litera *î* și slova chirilică *î*, specializată după mijlocul sec. al XVII-lea în exclusivitate pentru inițiala cuvântului. Trebuie să ne fie limpede că scrierea *actuală* cu *â* și *î* nu este, nu poate și nu trebuie să fie etimologică, ea este doar *tradițională*, *â* fiind efectiv cea mai veche literă apărută în alfabetul nostru.

Alt motiv important de neînțelegere îl constituie modul de funcționare a sistemului limbii scrise. În ciuda tuturor prejudecăților cu privire la fonografie, scrierea nu are alt rol decât acela de a transmite *înțelesuri*. Corespondența dintre litere și sunetele articulate se subordonează, la nivelul *unităților semnificative*, principiului general al scrierii, care este cel

al *înțeleșurilor*, întrevăzut de I.G. Sbiera în 1865, dar care a fost definit și argumentat temeinic de către Titu Maiorescu (1866, 1874) sub numele oarecum derutant pentru unii de „principiu intelectual”. La nivelul *literelor* există două principii specifice sistemului, principiul *diferențierii* grafice, izvorât din necesitatea diferențierii *înțeleșurilor* (*d*, de ex. trebuie să fie clar diferit de *b*: *da* sau *ba*?), și principiul *asemănării* grafice, atunci când în flexiune sau în derivare se simte nevoia păstrării prin grafie a *înțeleșului* de bază al unui cuvânt (de ex. *ă*, evident asemănător cu *a*: *carte* - *cărți* - *cărticică*).

În virtutea principiului diferențierii, literele, în succesiunea lor, trebuie să se deosebească pregnant unele de altele. În schimb, orice literă repetată, de ex. *ii*, semnifică repetarea în rostire a vocalei corespunzătoare: *ființă*, *sficios* etc. Existența literelor *ă*, *â*, *ș*, *ț* este justificată și prin împrejurarea că ele nu apar niciodată urmate de aceleași litere nemodificate. Nu există succesiuni de tipul *ăa*, *âa*, *șs*, *țt*. Normal ar fi să nu existe nici grupul *ii*. Dacă [î] și [i] sunt considerate sunete alăturate *distincte*, ele ar trebui notate prin *litere* diferite și nu prin semne *diacritice* diferite, deci *âi* și nu *îi*. În nicio limbă scrisă cu alfabetul latin nu întâlnim desconsiderarea principiului diferențierii în relația de contiguitate, așa cum a fost ea legiferată la noi între 1953 și 1993, neștiințific din punctul de vedere al funcționării sistemului grafematic.

Același lucru este valabil pentru regula utilizării grupurilor *ci*, *gi*. Litera *i* are rolul de a modifica valoarea fonetică a literelor *c* și *g* în conformitate cu tradiția grafică a principalelor limbi neolatine. Legiferarea, în 1953, a grafiilor de tipul *cînd*, *gînd* a creat o ruptură cu tradiția romanică a scrierii românești, în aceste cazuri fiind evident că funcția diacritică a *literei i* a fost restrânsă doar la *punctul* aflat deasupra, comutarea producându-se la nivelul semnelor diacritice și nu la nivelul literelor din inventarul latin de bază. B.P. Hasdeu a fost întâiul care a propus, în 1894, contrar principiilor „etimologismului românesc”, generalizarea literei *â* după *c* sau *g*, indiferent de etimologia cuvântului (de ex. *ducând* și nu *ducênd* sau *ducînd*). Genialul savant a fost singurul lingvist care a intuit în acea vreme caracterul *sistemic* al limbii scrise și criteriul utilizării corecte a literei *â*.

Litera *â*, fără să fie „etimologică”, consolidează și unifică tipologia romanică a alfabetului românesc prin funcția sa identitară, probată statistic de cuvintele *cele mai frecvente* în limbă. Am selectat, din dicționarul Juilland (1965), cuvintele cu frecvența *mai mare de 100* de intrări într-un corpus de 500 000 de cuvinte. Iată frecvența cuvintelor în care un *â* românesc corespunde unui *a* latin: *când* 1645, *decât* 808, *rămâne* 528, *mână* 494, *cât* (adj.) 427, *român(esc)* 416, *atât* (adv.) 410, *cât* (adv.) 357, *atât* (adj.) 275, *câtva* 259, *român* (subst.) 197, *întâi* 166, *sânge* 150, *târziu* 145, *încât* 144, *cât* (prep.) 134, *cânta* 118, *mâine* 118, *mânca* 118. Relația dintre *â* românesc și *i* latin este ilustrată, la același nivel de frecvență, doar de *dânsul* 269 și *râde* 134. Proporția frecvențelor însumate este de 6909/403 în exemplul nostru, adică de 17 la 1 în favoarea unui *a* latin originar!

Pentru demonstrarea funcției *identitare* a literelor, argumentul cel mai puternic este acela că *forma grafică* a unui cuvânt *nu este dată de modul în care el este rostit, ci de istoria acestei forme grafice*, practic de istoria și de tradiția *scrierii* respectivului cuvânt. De exemplu, pluralul *cărți* este scris astfel (și nu: *kercy* – după vechiul model istoric româno-maghiar; *ke7rzi* – după modelul româno-german al lui I. Molnar (1788); *кэпуї* – după modelul moldovenesc sovietic; *kërcj* – după un eventual model albanez etc. sau *kãrts™* – în transcriere fonetică științifică) din motivul că literele *ă* și *ț* au fost *create* pentru a simboliza „originea latină” a sunetelor și apoi a literelor corespondente. Tot în exemplul de mai sus,

folosim litera *c* românească și nu litera „științifică” *k* pentru motivul că tradiția latină și romanică pledează necondiționat doar pentru utilizarea literei *c*.

Dogmatismul ortografic, absolutizarea oricărui principiu considerat „științific” (cel etimologic, cel fonetic etc.), ca politică de planificare lingvistică într-o ortografie devenită tradițională, este un lucru dăunător.

Este necesară o delimitare clară între scrierea tradițională a unei limbi și transcrierea fonetică, de uz științific, a ortografiei sale uzuale. Un bun început a fost făcut cu *Îndreptarul ortografic și morfologic* (ed. a 3-a, 1999) de Flora Șuteu și Elisabeta Șoșa, prin includerea la fiecare cuvânt a transcrierii fonetice, mod în care oricine își poate da seama de adevărata proporție a aplicării principiului *fonetic* în scrierea românească. Buna informare cu privire la transcrierea fonetică ar fi unicul remediu posibil pentru ca să dispară prejudecata exprimată prin bizara sintagmă: limba română – „o limbă fonetică”, pe care o găsim chiar și în utilul manual al Marianeii Badea, *LLR, Bac 2002* (p. 46). Din pură curiozitate, ar putea să ne spună cineva ce este aceea o limbă *nefonetică* ?!

Pour la bonne bouche, ca să mai înviorăm discuțiile despre forma literară *sunt*, recomand tuturor celor interesați de etimologia prezentului verbului *a fi* să citească noutățile (șocante!) din vol. *Cercetări etimologice* de Vladimir Drimba (2001, p. 26–29).

Încheiere dedicată iubitorilor lui î, care să le amintească de ortografia opțională tradițională* și nu de cea pingelită în anul 1965.

Nu-mi fac iluzii. Cele spuse de mine nu vor convinge decât pe aceia care erau dinainte convinși de justetea punctului meu de vedere. Posibilele obiecții sînt nenumărate: tradiția grafică, coerența sistemului limbii scrise, principiul intelectual al ortografiei, funcțiile identitare și istorice ale literelor etc. etc., dacă toate acestea intră în conflict cu sacrosanctul și slăvitul principiu fonetic (un sunet – o literă), la ce ne folosesc? Dacă toate acestea se împotrivesc nevoii noastre de simpli(citate), ce să ne mai încurcăm cu ele? Cu ce ne mai încălzește latinitatea limbii și scrierii noastre? (mai ales acum, cînd gazele și petrolul sînt importate din spațiul CSI!) etc. Obiecțiile privind copleșitoarele dificultăți ale ortografierii unui singur sunet cu două litere presimt că vor veni în continuare mai ales din partea profesorilor universitari din catedrele de limba română și mai puțin din rîndul persoanelor cu mai puțină școală. În această permanentă neînțelegere, scrierea limbii romîne este mereu o victimă, la fel ca bietul accidentat găsit de milițienii unei epoci revoluate pe strada Edgar Quinet și care a fost tîrît pe Calea Victoriei, din cauză că reprezentanților autorității le era greu să citească prea complicatul nume al străzii și să-l scrie în procesul-verbal...

*Ortografia „fonetică” a lingvistului Al. Philippide și a revistei „Viața romînească” din Iași, 1906.⁴

IARNA VRAJBEI ORTOGRAFICE⁵

⁴ Articol publicat în rev. „România literară”, XXXV, nr. 42/2002, p. 18–19.

⁵ Articol publicat în rev. „România literară”, XXXVI, nr. 17/2003, p. 12–13, 20.

„Datoria de a afla adevărul și de a combate eroarea
se impune fără șovăire fiecărui om...”
Titu Maiorescu, *Observări polemice*, 1869.

Scriu aceste rânduri cu convingerea că cititorii „României literare” merită mai mult respect din partea autorilor implicați în discuțiile despre ortografie. Cititorii au dreptul imprescriptibil de a fi informați corect, motiv pentru care, cu îngăduința domnului profesor Nicolae Manolescu, voi întocmi o „*addenda et corrigenda*” *sui generis* la unele din articolele publicate cu începere din vara trecută, până în această iarnă a vrajbei ortografice.

1. Începem (à tout seigneur, tout honneur!) cu *Scrisoarea a treia* de... dl profesor Ștefan Cazimir, reputatul exeget al lui Caragiale și autorul celor mai savuroase articole din întreaga polemică ortografică recentă (*Rlit.* nr. 30/2002, p. 20). Domnia sa crede că ne „informează riguros” când spune: „forma *sînt*” este „derivată din latinescul *sint*”, iar „forma *sunt* a fost practică de ei [corifeii Școlii Ardelene] exclusiv în grafia latină”... Vorba lui Pristanda: „Pardon, să iertați, coane Fănică...” Curat... riguros!

Forma „*sînt*” are o etimologie controversată. Încă din anul 1931, dându-și seama că *sint nu s-a putut păstra ca atare din latină, Emil Petrovici a imaginat o formă reconstruită *sintunt, care ar explica păstrarea consoanelor finale. Necazul e că existența acestui *sintunt nu se poate dovedi cu nimic. De aceea, dl profesor Vladimir Drimba susține cu bune argumente că formele de prezent indicativ, pers. III, *sînt* (și *este*) au o origine slavă. Fenomenul ar fi similar cu cel petrecut în engleză, unde *they are* nu este moștenit din vechiul fond lexical anglo-saxon, ci este un împrumut mai recent, scandinav.

Forma latinizată *sunt* este întâlnită pentru prima oară într-un calendar popular tipărit cu grafia *chirilică* în 1794, la Sibiu, atribuit lui Paul Iorgovici (Gh. Chivu, LL, I-II, 2002, p. 90). „*Sunt*” a mai fost utilizat, cu litere *grecești*, în abecedarul aromân al lui C. Ucuta din 1797, apoi tot de Iorgovici și tot cu alfabetul *chirilic*, în 1799.

În următorul articol (*Rlit.* 5/2003, p. 20), dl profesor Cazimir se adresează Academiei Române cu tonul suav al șarpelui Kaa (din desenele animate): „Dragă Academie”, ai fffăcut o greșșșeală, o fffoarte mare greșșșeală!

Unde este însă greșeala? În ideea de restaurație? Nu toate restaurațiile sunt chiar atât de rele. De pildă, tocmai cea mai importantă restaurație din istoria României, restaurarea democrației pe plaiurile mioritice a fost cea care a permis alegerea dlui profesor Ștefan Cazimir în Parlamentul României, o alegere de altminteri excelentă.

Pretinsa greșeală ar aparține atunci fostului președinte al Academiei Române? Chiar dacă dl profesor Șt. Cazimir îi restituie cu generozitate dlui acad. M. Drăgănescu, *in integrum*, câteva virgule, făcându-i cadou și o „critică tovărășească” de zile mari, lucrul acesta nu e relevant. Nu se poate spune despre un restaurator că el este vinovat pentru că un tablou vechi a fost mai bine sau mai rău pictat. Restauratorul regulii ortografice privind scrierea cu litera *â* nu este în același timp și *autorul* textului incriminat! Iar raportul academic prezentat de dl profesor acad. Mihai Drăgănescu, oricât de criticabil ar fi în sine, n-a făcut nimic altceva decât să restaureze o regulă ortografică care aparține *altor* autori! Prin urmare, așa-zisa greșeală ar trebui să aparțină adevăraților autori ai regulii de utilizare distributivă a literelor *â* și *î*. Iar dacă e o greșeală, să vedem a cui este. În orice caz, „vinovatul” nu este Sextil

Pușcariu, care nici el nu a făcut altceva decât să păstreze neschimbată, în 1932, regula ortografică hotărâtă de Academia Română în 1904. Faptul că *actuala* regulă poartă numele lui Pușcariu nu privește decât amănuntul că scriem *mohorât*, cum scria S. Micu în anul 1780, și nu *mohorît*, cum cerea regula din 1904. Este o mărunță simplificare a normei nr. 6 din 1904, propusă de Pușcariu în 1929.

Autorii regulii din 1904 sunt Titu Maiorescu, întemeietorul ortografiei române moderne, Petru Poni, membru al Junimii, chimist și președintele Academiei în acel an, Ioan Bogdan și Ioan Bianu, filologi, cunosători în profunzime ai vechii scrieri românești. Singura „vină” a acestor adevărați uriași ai culturii române ar fi fost, pare-se, doar „omisiunea” citării surselor din care s-au inspirat. Raportul academic scris de T. Maiorescu, într-adevăr, nu conținea formularea regulii nr. 6 din 1904, așa cum a fost ea votată. Atunci, de unde s-au inspirat Maiorescu și ceilalți savanți amintiți?

Între anii 1883 și 1904, utilizarea literei *â* exclusiv în interiorul cuvintelor era cunoscută sub numele de „Sistema fonetică a lui Gaster” (R. Ionașcu, 1894, p. 251). Nu trebuie să uităm că Moses Gaster a fost una dintre marile personalități ale filologiei și lingvisticii românești, care, spre rușinea noastră, a fost persecutat de autoritățile românești din motive rasiale și a fost izgonit abuziv din țara unde s-a născut. Ei bine, tocmai acest prigonit savant și mare patriot român a fost *cel dintâi* care a pus în practică regula ortografică mult hulită acum de dl Ștefan Cazimir. A greșit oare Gaster? Nicidecum. Autorul *Chrestomației române* era unul dintre cei mai consecvenți militanți pentru aplicarea principiului fonetic în scrierea limbii române, dar nu era un dogmatic și, mai ales, era un om al *tradiției*, în cel mai bun sens cu putință. El a preluat de la B.P. Hasdeu transcrierea științifică a vechii scrieri chirilice și a utilizat-o ca ortografie curentă. Dacă am crede că M. Gaster a greșit, ar înseamna că și transcrierea lui Hasdeu era greșită, după cum însăși *vechea scriere chirilică* ar fi fost, de la 1499 (de la apariția slovei românești ^{TM} „*în*”) până la dispariția completă a acestei scrieri, în anul 1911 (în Transilvania) și în 1918 (în Basarabia), tot timpul... greșită! Iată de ce așa-zisa greșală, de care vorbește dl Ștefan Cazimir, se pierde în negura veacurilor și se cheamă *tradiție*.

Dl profesor Cazimir ne atrage atenția că mai există însă și alte tradiții, de ex. cea a revistei „Viața românească” din Iași. Tradițiile seamănă totuși foarte mult cu drumurile. Drumurile mai bătute au devenit șosele, iar cele mai puțin umblate au rămas cărări sau fundături. Păstrarea esenței mării tradiții a scrierii româno-latine care începe de la 1779, altoită în 1904 pe tradiția vechii scrieri chirilice a fost opțiunea permanentă a Academiei Române, confirmată în anii 1932 și 1993, cu excepția perioadei când Academia n-a mai putut fi o instituție independentă. Tradițiile ortografice locale de dată mai recentă, din alfabetul de tranziție muntenesc, din Cernăuții lui Aron Pumnul sau din redacția ieșeană a „Vieții românești”, ridicate în 1953 la rang de Hotărâre a Consiliului de Miniștri, nu pot anula evoluția firească a culturii și a scrierii limbii române din perioada anilor 1780-1948.

2. Dl profesor Mihai Floarea face parte din categoria autodenunită (*Rlit.* 2/2003, p. 20): „profesorul de limba română «nesupus»”. Dacă cineva își închipuie că *toți* profesorii de limba română își fac conștiincios datoria, învățându-i pe școlari *respectul* pentru normele ortografice aflate în vigoare, se înșală amarnic. *Câțiva* profesori, cei „nesupuși”, care se mai și laudă cu această ispravă, au neostoita grijă de a-și îndoctrina elevii cu explicații care de care mai „științifice”, tocmai pentru ca ortografia recomandată în manuale să nu fie respectată. Culmea este că sunt colecționate cu cinism și citate cu titlu de argument greșelile de ortografie ale inocenților care nu au avut de la cine să învețe noile reguli ale scrierii cu litera *â*. Pentru

psihologia specifică grupului este caracteristică lamentarea despre „viața amară” pricinuită profesorilor de „banalele ortograme” românești.

Părerea dlui profesor Mihai Floarea despre „tendința de simplificare” atribuită „tuturor sistemelor vii din univers” este... Vai! E ceva prea trist! Nu comentăm! În schimb, pledoariile lingviștilor pentru simplificarea alfabetelor tradiționale sunt pline de haz. Dacă îi citim pe lingviștii antichității târzii, pe gramaticii latini Priscianus, Charisius, Cledonius sau Dositheus (ed. Keil: II, 12; I, 8; V, 28; VII, 381), vom vedea cum se luptau ei aprig pentru excluderea din alfabetul limbii latine a literelor „inutile” *k*, *q(u)* și *x*, ce trebuiau înlocuite prin *c*, respectiv prin *cs*. Al. Graur scria în 1974 (p. 156), cu aproape un mileniu și jumătate mai târziu și cu aceeași idee fixă: „Un semn absolut inutil, care ne vine însă din latinește, și de aceea e protejat, este *x*.” Cât despre ortografia franceză și despre eforturile lui A. Meillet și ale atâtor alți lingviști de a o simplifica, trebuie să spunem că „muntele”, care este lingvistica franceză din secolele XIX și XX, a născut doar un „șoricel” ortografic: de ex., din anul 1901 este acceptată scrierea „simplificată” *clé*, alături de cea tradițională *clef* „cheie”. În rest, timidele tentative de „Rectificări ale ortografiei”, decise în 1990 de Academie, de Consiliul superior al limbii franceze și de Guvernul francez au rămas total ignorate de utilizatorii ortografiei franceze.

3. Dl Dumitru Irimia este un cunoscut lingvist ieșean, autor al unei gramatici care a avut un frumos succes de librărie. Poziția Domniei sale față de scrierea cu *â* este motivată în cea mai mare parte de cunoștințele D-sale dobândite în domeniul foneticii și fonologiei limbii române. Ca mulți alți respectabili specialiști, Domnia sa nu mai vede în fața ochilor literele cuvintelor limbii scrise, ci numai locul de articulare a sunetelor simbolizate prin respectivele litere, motiv pentru care stabilește arbitrar o relație de cauzalitate între locul de articulare a sunetelor și forma literelor. Tot ce ține de tradiția (orto)grafică a limbii române i se pare acestui tip de specialist un balast inutil, care împiedică triumful deplin al principiului fonetic în ortografia actuală. Idealul „științific” al dlui D. Irimia este atât de puternic, încât Domniei sale nu-i mai pasă dacă unele detalii sunt trecute sub tăcere și nici dacă realitatea este câteodată răstălmăcită, pentru a fi pusă de acord cu teoria la care D-sa nu vrea să renunțe.

Cităm din articolul publicat în „România literară” (nr. 49/2002, p. 20-21): „litera *î* este mai aproape de *realitatea fonetică* a lui *î*”. Corect ar fi fost să se spună că *realitatea fonetică* a sunetului [î] este mai apropiată de cea a sunetului [i] (e vorba de același grad de apertură), fenomen care aparține limbii vorbite, fără nici o legătură cu limba *scrisă*, al cărei *sistem* nu recunoaște asemenea corelații. Același autor mai spune: „e greu de înțeles de ce este mai *latinesc â* din *a* decât *î* din *i*, de vreme ce amândouă sunt semne *românești*...” [!]

Totuși, conform normelor actuale, perfect asemănător cu literele *â* și *î*, literele *c* și *k* sunt și ele, amândouă, semne românești! Dacă am scrie *kastan*, *kaftan*, *keie*, *kelie*, *kiar*, *kior*, *kilim*, *kilogram*, *kot*, *kat* etc., cu litera *k* generalizată, s-ar putea spune, corect, că utilizăm numai literele alfabetului latin românesc și, în plus, s-ar respecta neabătut principiul fonetic. Poate fi însă atât de greu de înțeles de ce scrierea cu litera *c* are un caracter *romanice* mai pronunțat decât cea cu litera *k*? Este chiar de neînțeles de ce preferăm ca sunetul în cauză, cu cele două variante ale sale, [k] și [k’], să fie scris în 5 (cinci) feluri: *casă*, *cheie* și *chiar*; *kaki* și *kilogram*; *fix* și *a ticsi*; *quasar* și *acquarelă*, în loc de unul singur: *kasă*, *kiar*, *kilogram*, *fiks* și *kuasar*? Din acest ultim exemplu oricine poate înțelege cât de adevărate și cât de științifice sunt argumentele de tipul: „Deci, de ce scriu și susțin scrierea cu *î* din *i*? Mai întâi, din motive *științifice*: ortografia limbii române literare se întemeiază pe principiul fonetic, ceea ce înseamnă o *singură* literă pentru *același* sunet...” Halal știință! Scrierea cu *cinci* litere

(inclusiv literele compuse) pentru cele două variante ale *aceluiși* sunet nu face parte din ortografia limbii române literare? Ce păcat că nu este consultat mai des cursul de anul I al regretatului academician Emanuel Vasiliu: *Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia* (1979) sau volumul *Sinteze de limba română* (1984), unde oricine poate găsi evaluarea științifică a ponderii aplicării principiului fonetic în ortografia românească!

După modul în care este criticată frumoasa exprimare a dlui Alex. Ștefănescu: „Dacă Eminescu scria «*Veronică dragă, îți sărut mâinile*», cum să scriu eu *mîinile* ?” (*Rlit.* 38/2002, p. 11), vedem cum argumentele incomode ale preopinenților sunt tratate cu un vizibil dispreț față de adevăr. De când s-a alăturat Junimii, Eminescu a scris curent cu ortografia junimistă: *mă(i)nile*, iar după anul 1881, (și) cu ortografia Academiei Române: *mâinile*. Dacă Eminescu ar fi fost de acord cu exagerările partizanilor sistemului fonetic, el nu ar fi avut nimic altceva de făcut decât să continue să scrie peste tot cu litera *î*, inclusiv *mî(i)nile*, așa cum învățase de la profesorul său Aron Pumnul, în gimnaziul din Cernăuți. Dar el nu s-a lăsat influențat nici măcar de filologul junimist Al. Lambrior, care îi era prieten și care era adeptul generalizării literei *î* !

4. Dl profesor Alexandru Niculescu este un savant care se exprimă cu eleganța dobândită într-un mediu științific mai propice decât cel autohton, având o deplină seninătate a expunerii și un mod mai detașat de a privi polemica ortografică din ultimii ani. Cea mai importantă contribuție a Domniei sale este însuși titlul eseului: *Ortografia - o problemă de istorie a culturii românești* (*Rlit.* 45/2002, p. 15-17). Corecta înțelegere a istoriei culturale a scrierii și a ortografiei limbii române este, într-adevăr, singura modalitate de a ieși din impasul teoretic actual. Totuși, ceea ce poate exaspera pe orice bun cunoscător al istoriei ortografiei noastre este amestecul surprinzător de informații corecte cu unele interpretări îndoielnice sau eronate din eseul citat. De exemplu, cum putea bănățeanul Diaconovici-Loga să „p r o p u n ă” în *Gramatica* sa din anul 1822 o *nouă* regulă ortografică chirilică cu cele două slove, *în* și *ius*, distribuite pozițional, pentru scrierea sunetului [i], dacă respectiva regulă se afla în uz de câteva secole și fusese înregistrată cu conștiinciozitate de gramaticile anterioare scrise cu alfabetul chirilic (Eustathievici, 1757, ed. 1969, p. 16; Școleriu, 1789, p. 4; Tempea, 1797, p. 199 etc.) ?

Mai jenant mi se pare însă refuzul autorului acestui eseu de a sesiza ceea ce este esențial în funcționarea limbii scrise. Într-un articol publicat acum 10 ani, la fel ca în eseul citat, dl Al. Niculescu relatează o întâmplare plină de tâlc: profesorul Emil Petrovici îi arată pe stradă, mai tânărului învățăcel, imediat după reforma din 1953, firmele brutăriilor pe care le știu și eu din copilărie, unde, pe o tablă vopsită în galben, stătea scris cu majuscule maro: „PIINE”. Emil Petrovici încerca să-i dea de înțeles dlui Al. Niculescu că forma firească a acestui cuvânt, în scris, trebuia să fie "PAINE", cu litera *â*. Dacă în articolul din 1993 episodul era lăsat neexplicat, din recentul eseu aflăm: „Pare-se [...] Emil Petrovici nu era atât de convins că „reforma” ortografiei din 1953 - pe care, probabil, o aprobase - putea anula anterioare, transilvănene *convîngeri etimologizante* !” (subl.m., P.B.) Acuzația aceasta nu e deloc nouă. Al. Graur spunea în 1951, în critica adusă proiectului ortografic al lui E. Petrovici: „Propunerea de a se scrie *ea*, deși pronunțăm *ia*, pentru a diferenția în scris pronumele *ea* de verbul *ia*, este neprincipială. [...] În realitate, scrierea *ea* în loc de *ia* este *un rest de latinism*.” (subl.m.). Față de încrâncenarea „principială”, fonetizantă și antilatinistă cu orice preț, a lui Al. Graur, numai E. Petrovici și D. Macrea au știut să vorbească în acei ani despre *principiul diferențierii*, principiu care reglează funcționarea internă a sistemului limbii scrise și care se justifică exclusiv prin necesitatea diferențierii înțelesurilor. Scrierea "PIINE"

era criticată de E. Petrovici pe baza aceluiasi principu al diferențierii, neexistând nimic altceva mai firesc decât ca literele să se deosebească puternic, să fie contrastante unele față de altele, atunci când, în succesiunea lor, acele litere simbolizează sunete diferite.

5. Articolul dlui Radu Pavel Gheo - *Ortografia și propaganda* (Rlit. 2/2003, p. 3) - merită să fie luat în seamă doar ca sursă de zgomot în bruiajul general destinat celor care nu mai știu ce să creadă despre ortografia Academiei. Neștiința dovedită de acest autor în legătură cu amănunte elementare din istoria ortografiei nu-l împiedică însă să dezgroape acuzațiile privind naționalismul filolegionar și filonazist atribuit lui Sextil Pușcariu de către propaganda oficială din anii 1948-1958, în timp ce Pușcariu, bietul de el, nici măcar nu elaborase „o nouă ortografie latinizantă” în anul 1932. Nici scrisoarea dlui profesor C. Antoniadă (Rlit. 41/2002, p. 30) n-ar trebui citată, însă e greu de trecut peste jignirea adusă cititorilor: „*pămînt* și *mormînt* unde vocala *î* provine din *i* nu sînt cuvinte care contează?” [sic] Oare nu mai există prin casele oamenilor un DEX, un DLRM etc., ca să se știe că vocala *â* provine, în aceste cuvinte, dintr-un *e* latin și nu din vreun *i* de la forma de plural?

6. Am lăsat la urmă articolul dlui George Pruteanu „*De ce scriu cu î din i*” (Rlit. 42/2002, p. 31). Ceea ce frapează în legătură cu persoana Domniei sale este faptul că împarte, împreună cu dl acad. Mihai Drăgănescu, ingrata calitate de „legiuitor lingvistic”. Deși vederile Domniilor lor asupra ortografiei sunt diametral opuse, asemănările dintre cele două destine sunt izbitoare. Amândoi provin dintr-o elită intelectuală, unul din cea științifică și tehnică, celălalt din cea umanistă. Amândoi cred sincer în justetea spuselor și acțiunilor lor. Amândoi au o înaltă idee despre ceea ce este bine pentru limba română, scrisă sau vorbită. Amândoi au îndurat umilințele unor acuzații nedrepte sau excesive în legătură cu actele normative pe care le-au inițiat. Amândoi au înfruntat cu tărie de voință toate adversitățile și au reușit să ducă la bun sfârșit proiectele lor normativ-legislative, care vor da rezultate în timp, dacă vor fi lăsate în pace de către cârtitorii impenitenți. Ceea ce rămâne de mirare, având în vedere experiențele asemănătoare trăite, este că legiuitorul mai tânăr nu acceptă încă ideea că nu poți pretinde să-ți fie respectată o lege al cărei autor ești, câtă vreme tu însuși nu respecti normele stabilite de alții în același domeniu, indiferent dacă se numesc sau nu se numesc „legi”, indiferent dacă ești sau nu de acord cu ele.

În articolul citat apar unele inadecvări care nu pot fi trecute cu vederea. Nu se pot publica statistici lingvistice credibile fără precizarea *corpus*-ului de referință: „...Pentru că *î*-ul provine dintr-un *a* în doar 31% din cuvinte [?]”. Din care dicționar sunt numărate aceste cuvinte? Apoi, chiar dacă prin absurd așa ar fi, ce demonstrăm? Că ne întoarcem la statisticile lui Al. Cihac, criticate de Hasdeu pentru necorelarea acelor evaluări cu criteriul frecvenței lexicale? Acum 12 ani am dat și eu o serie de procente privind proporția originii sunetului [î] dintr-un *a* latin sau de alte origini. Deși eu măcar precizam, chiar exemplificam ce anume, în ce mod și de unde numărasem cuvintele, am fost aspru criticat de dna Rodica Zafiu („Luceafărul”, nr. 9/1993, p. 4): „Ideea de a număra *toate* cuvintele unei limbi, stabilindu-le exact etimologia (încă atât de disputată), pentru a ajunge la un procent foarte exact [...] e simptomul unui mod de gândire nu nelingvistic, [...] ci pur și simplu neștiințific”. Aceste cuvinte se potrivesc perfect și pentru statisticile dlui George Pruteanu.

Apoi, lista de etimologii exemplificate - pentru a demonstra că sunetul [î] n-ar proveni aproape deloc dintr-un *a* - nu deranjează prin „pedantismul ei paroxistic”, ci prin irealitatea exemplurilor, prin necunoșterea istoriei scrierii românești. Nimeni n-a scris în trecut „*tênăr*” (cf. *teneru*, *tênărŭ*, *tênărŭ*, *tînăr* etc. - forme istorice) etc. De asemenea, nimeni n-a scris

vreodată „etimologic” cuvintele *gândac*, *lămâie*, *smârc*, *tărâm* etc., care au o altă origine decât cea latină.

„«Înrudirea» internă dintre *i* și *î*” aparține limbii vorbite și nu celei scrise. Exact aceeași „înrudire internă” există între sunetele *e* și *ă*, pe care le scriem, normal, cu litere diferite. Toate acestea sunt dovezi ale confuziei făcute între cele două sisteme lingvistice *structural* diferite, cel al limbii vorbite și cel al limbii scrise.

7. Nu putem încheia altfel decât urmând înțeleptul îndemn al domnului profesor Manolescu: „Citiți-i pe lingviști!” Vom citi împreună mai întâi părerile lui Al. Rosetti (din articolul *Despre î*, „Universul”, nr. 313, 15 noiembrie 1943):

„Dacă în discuțiile privitoare la ortografia limbii române s-a ținut în mod consecvent seamă de factorul tradițional, în schimb valoarea factorului afectiv a fost neglijată. Când, în epoca latinistă a culturii noastre, s-a trecut la scrierea cu litere latine a limbii române, s-a stabilit notarea cu litera *a* a sunetului *î* din cuvinte ca *mână*, *român* etc. pornindu-se de la prototipurile latine *manus*, *romanus* etc. Între *roman* și *român* este o foarte mică diferență și e suficient să suprimăm un accent pentru ca să dobândim echivalența completă. Apropierea aceasta de prototipurile latine nu ne poate fi indiferentă, pentru că ea răspunde unui sentiment adânc sădit în noi. Și de aceea faptul acesta nu a fost neglijat de acei care au fost însărcinați cu redactarea legiurii noastre ortografice. De altă parte, *î* nu este altceva decât un *i* oarecum modificat. Instinctul lingvistic obștesc nu ezită nici un moment de la această apropiere. A scrie *român* cu *î* (*romîn*) ne apropie de pronunțarea incorectă *romin*. Iată motivele care pledează pentru menținerea scrierii cu *â*, în acest caz.

Dar în celelalte cazuri trebuie scris *mână*, *zână* etc. cu *î* din *i*? Și aici se cuvine să ținem seama de observațiile de mai sus; căci *mână*, de exemplu, stă prea aproape de lat. *manus*, iar *î* nu e de fapt decât un fel de *i*. Notăția cu *â* în cazurile prevăzute este deci firească, întrucât ea ține seamă de doi factori fundamentali în fixarea unei ortografii: **tradiția și afectivitatea.**”

Iată și părerile lui Emil Petrovici, din vremea când era liber de constrângeri politice (*De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales*, 1930, p. 21):

„O ortografie nu este și *nu poate fi* fonetică decât cu aproximație...”

O *bună* ortografie nu trebuie să fie *nici* etimologică și *nici* fonetică. Ea trebuie să fie *tradițională*, adică să aibă autoritatea care poate să o impună tuturor...

Ortografia *oficială* românească actuală [în anul 1930 !] este *suficient de fonetică* ca să nu mai trebuiască să fie retușată în această privință. Cu toate acestea ea nu este unanim acceptată; mai sunt întrebuințate pe ici și colo ortografii diferite. Ca să ajungem la o manieră *unică* de scriere, nu avem altceva de făcut decât să *urmăm recomandările singurei instituții care are dreptul să legifereze în privința ortografiei*, anume *Academia Română*.” (Sublinierile mele.)

DIN ISTORIA FORMELOR GRAFICE *SUNT*, *SINT*, *SENT*

ȘI A VARIANTELOR ACESTORA CU SEMNE DIACRITICE⁶

Preocuparea pentru istoria scrierii românești cu alfabetul latin a fost stimulată în ultima vreme de modificările ortografiei, hotărâte prin votul Adunării generale a Academiei Române din 17 februarie 1993.⁷ Această preocupare s-a manifestat însă prea puțin în privința istoriei evoluțiilor grafice ale formelor verbale *sunt/sânt* (*sînt*), *suntem/sântem* (*sîntem*), *sunteți/sânțeți* (*sînteți*). Atenția specialiștilor s-a concentrat mai mult asupra explicațiilor etimologice, considerate a fi argumente de bază în sprijinul preferințelor normative în favoarea uneia sau alteia dintre aceste forme. Atunci când s-a întâmpnat ca în discuția despre „*sunt*” să fie invocate și argumente de tip grafetic istoric, acestea s-au dovedit surprinzător de inconsistente. Vom da numai două exemple:

Într-un articol intitulat „*Sunt*” *nu are a face cu ortografia*,⁸ publicat anul 1992, întâlnim următoarea afirmație:

„Formele *sunt*, *suntem*, *sunteți* sânt așadar construite foarte probabil de T. Cipariu, care ținea să sublinieze că în ele *u* este echivalent cu *î* !”

Într-un alt articol, cu titlul: *Este sunt o simplă grafie latinizantă?*,⁹ publicat în anul 2003, găsim următoarele date istorice:

---

⁶ Articol publicat în rev. „Limba română”, LI, 2002 nr 4-6, p. 133–141.

⁷ Norma în vigoare, la care ne referim în acest articol, este următoarea:

„1. Se va reveni în g r a f i a limbii române la utilizarea [...] formei *sunt* (*suntem*, *sunteți*) [...], în conformitate cu hotărârile adoptate de Academia Română înainte de 1948, consecință a unui îndelungat proces istoric”. („Monitorul Oficial al României”, partea I, nr. 51, 8 martie 1993.)

„§ 113 Formele de indicativ prezent pers. I sg. și I, a II-a, a III-a pl. ale verbului *a fi* s e s c r i u : (*eu*, *ei*) *sunt*, (*noi*) *suntem*, (*voi*) *sunteți*.” (*Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ed. a V-a, 1995, p. 28.)

Semnalăm aici un amănunt important. Spre deosebire de regula: „se scriu (se scrie) și se pronunță”, din paragrafele învecinate ale ultimei ediții a *Îndreptarului* (§109, §110, §112, §114–117, §120–124, §126, §128), § 113 nu conține în același timp și o normă ortoepică formulată explicit: „ș i s e p r o n u n ț ă (*eu*, *ei*) *sunt*...”. Această omisiune de bun simț se explică în mod firesc prin faptul că rostirile populare sunt prea puțin influențate de recomandările ortoepice ale specialiștilor, în vreme ce modificările din rostirea literară se datorează (pe intervale relativ lungi de timp) aproape exclusiv influenței și prestigiului formelor limbii scrise. (Vezi, în această privință, Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, 1976, de exemplu la p. 154–156, etc.) Acesta este și motivul pentru care reamintim câteva texte normative apărute anterior anului 1948:

„Accentulū circumflexū (^) pusū d’asupra [literelor] vocalelorū plenisune, arată, quō aceste vocale trebuie a se pronunța atunci cu unū tonū nasalū, equivalente sunetului vocalei [slovei] cyrilice (ō). Astū-felū se pronunță: [...] ū : în Ėicerele: *sūntū*,... ș.c.l.” (*Regule orthographice ale limbei romane, adoptate de Ministeriul Instrucțiunii Publice și alu Culteloru*, ed. 1873, p. 5).

„Sunt” (*Ortografia limbei române. Regulele primite de Academia Română*, 1881, p. 11; I. Bianu, *Idem*, 1899, p. 16; *Analele Academiei Române*, S. II, T. II, 1881, p. 409), grafie uzuală, neinclusă în normă.

„Sunt (eu, ei), suntem” (Academia Română, *Regule ortografice*, 1904, în *Glosar*, p. 16), normă ortografică explicită.

„Sunt, (s), ești, este, (e), suntem, sunteți;” (Șt. Pop, *Dicționar ortografic al limbii române*, 1909, p. 204).

„*Observații gramaticale*. 27. Dela verbul *a fi* prezentul este: *sunt*, *ești*, *este* (scurtat: *e* și enclitic *-i*), *suntem*, *sunteți*, *sunt*. În rostirea obișnuită se aud formele cu *â* în loc de *u*, deci *sânt*, *sântem*, *sânțeți*, *sânt*” (S. Pușcariu, T. Naum, *Îndreptar și vocabular ortografic*, ed. 1941, p. 69, 167).

⁸ Acad. Ion Coteanu, „*Sunt*” *nu are a face cu ortografia*, în revista „Academica”, II, nr. 4 (16), februarie 1992, p. 8.

⁹ Gh. Chivu, *Este sunt o simplă grafie latinizantă?*, în revista „Limba română” (București), XLIX, nr. 3/2000, p. 431–437. [Număr apărut cu un decalaj de trei ani față de data tipărită pe copertă.]

„Forma *sunt*, recomandată ca rostire literară de lucrările normative astăzi în vigoare¹⁰, este în mod cert o creație a mișcării latiniste. Potrivit datelor cunoscute până în prezent, se pare că ea a fost utilizată, pentru prima dată în scrisul românesc cu litere latine, de Petru Maior¹¹, în *Dialog pentru începutul limbei română*.¹² [...]”

„Grafiile *sunt*, respectiv *su'nt(u)*, utilizate deopotrivă pentru notarea formelor de indicativ prezent, persoana a III-a plural și I singular, ale verbului *a fi* apar pentru prima dată în 1819, în coloana imprimată cu litere latine din *Dialog pentru începutul limbei română : nu escu (su'nt)* (54), *su'nt* (55), *(nu) sunt* (56, 57, passim)¹³.”

Opiniile citate mai sus nu țin seama de datele certe oferite de Flora Șuteu în lucrarea de referință a domeniului discutat, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești* (1976, p. 103), unde se precizează:

„« u + » se realizează ca < û > cu valoarea [î] numai până în primul sistem ortografic oficial și general al Academiei din 1881. Creatorul alografului este Roja în anul 1809”.

Această ultimă afirmație este perfect adevărată în ceea ce privește litera de bază *u*, însoțită de accentul circumflex utilizat ca semn diacritic, cu valoarea [î], în cadrul modelului latin-romanice al scrierii româno-latine¹⁴.

Totuși, ideea de a adăuga în mod sistematic literelor latine care notează vocale: *a, e, i, o, u*, un semn diacritic distinct, cu valoare fonetică unică pentru fiecare dintre cele două vocale mediale românești, [ă] și [î], nu i-a aparținut lui Roja, ci lui Vasilie Aaron, autorul unor *Versuri veselitoare* ocazionale, publicate la Sibiu în 1807. Vasilie Aaron a fost cel dintâi care a avut inițiativa de a utiliza în modelul latin-romanice al scrierii româno-latine semne diacritice din afara tradiției latine și romanice.

Primul semn diacritic chirilic întâlnit la V. Aaron este spiritul lin (în limba greacă: *psili*), atestat încă din secolul al XVII-lea, în manuscrisul dicționarului cunoscut sub numele de *Anonymus Caransebesiensis*, semn utilizat pentru notarea sunetului [ă].

Cel de al doilea este semnul scurtării, *vrahia* chirilică (ˇ), rebotezată „spirit” și utilizată pentru prima dată în scrierea româno-latină, imitând strict modelul româno-chirilic tradițional. Aceasta este singura inovație a lui V. Aaron care s-a impus prin alfabetul de tranziție și care rezistat până în anul 1904.

Cel de al treilea este *isonul* sau *psiloxia*, semn format din alăturarea (deasupra aceleiași litere) a spiritului lin cu accentul ascuțit sau *oxia*, în tradiția grafică greacă și chirilică. Semnul *ison* este numit de către V. Aaron *accentus longus*, pe urmele lui Radu

¹⁰ Păreră neconcordantă cu conținutul paragrafului 113 din Îndreptar! Vezi observațiile mele în această privință, din nota 1.

¹¹ Ceea ce este inexact, așa cum voi arăta mai departe. Nu reproduc aici notele de subsol ale textului citat, deși ar merita ca și acestea să fie comentate. Mai interesant mi se pare faptul că presimțitele lacune de informație ale articolului sunt atribuite „datelor cunoscute până în prezent”, deși *Bibliografia românească veche*, redactată în patru volume la începutul secolului trecut, pune la dispoziția cercetătorilor lista completă a publicațiilor românești tipărite cu alfabet latin până în anul 1830, inclusiv foile volante, împreună cu toate elementele necesare bunei orientări a cititorilor, pentru a găsi ceea ce îi interesează.

¹² Articolul citat mai sus, în nota 3, pag. 431.

¹³ Ibidem, pag. 432–433.

¹⁴ În a f a r a modelului ortografic latin-romanice, prima atestare (până acum!) a literei *û* în textele românești se află în transcrierile „fonetice” ale lui Math. Petrus Katancsich: *pâmûnt* (pământ), *pûnye* (pâne), din lucrarea *De Istro eivsqve adcolis commentatio...* (Budae, 1798), p. 227. Cu multă probabilitate, câteva din soluțiile grafice date de Katancsich au fost preluate selectiv și interpretate de către Șincai, Aaron, Roja, Boiadji etc.; iar ulterior, cu aceeași probabilitate, și de către autorii ortografiei albaneze moderne.

Tempea¹⁵, la care același semn poartă numele de *apostrof lung*, el primind însă utilizări diferite față de cele cunoscute în tradiția chirilică. Este posibil ca V. Aaron să fi fost influențat, în utilizarea isonului, de modelul și de semnificația normală a semnelui diacritic echivalent, semnul lungimii vocalice pus deasupra digrafului *ѢаѢе*, care fusese utilizat pentru scrierea sunetului [â] de către I. Piuariu-Molnar, în *Gramatica* sa germano-română din 1788¹⁶.

Astfel se explică de ce întâlnim la V. Aaron formele grafice *fu̇nt* (*u* cu ison) și *al fu̇u* (*u* cu psili chirilic), forme care au fost preluate apoi de către G.C. Roja, însă cu integrarea semnelor diacritice în tradiția romanică, adică cu accentul circumflex în loc de ison (*sûnt*) și cu accentul grav în loc de spirit lin (*a sùu*, v. infra).

Revenind la Gheorghie Constantin Roja, medicul și filologul român macedonean stabilit în capitala Ungariei, acesta este autorul primei pledoarii masiv argumentate pentru aplicarea principiului etimologic¹⁷ în scrierea limbii române, *Măestria ghiovăsirii românești*¹⁸ *cu litere latinești...*, Buda, 1809. În partea normativă introductivă, *Cuvânt către români*, scrisă în dialectul dacoromân cu alfabet chirilic, autorul spune la pagina 26, citez: „*â, ê, î, ô, û* au același vers, și se zice ca sonul întră *a* și *o* ascuțit, sau ca litera chiriliană $\emptyset$, cu carea români cei din coace de Dunăre până acum se întrebuiță”. Mai departe, la pagina 28, apare motivarea normei: „*û* și *ù* să se scrie în cuvintele românești care sânt din latinești scrise cu litera *u*, p.p. nu scrii *gâtu*, *a tâu*, ci *gûtu*, *a tûu*, pentru că cuvintele cele lătinești, care aceeași însemnează¹⁹, sânt *guttur*, *tuus*.” Norma grafică „*sûnt*” este echivalată, la pagina 38, cu chirilicul *sont*. În secțiunea următoare, intitulată *Sentenții*²⁰, scrisă cu alfabet latin, într-o limbă literară împănată cu particularități morfologice sau lexicale aromânești, Roja utilizează, pe aceeași pagină 43, ambele grafii, *sunt* și *sûnt*, pentru persoana a 3-a plural.

Din punctul de vedere al raportului dintre scriere și pronunțarea literară, putem presupune că cele două variante grafice, *sunt* și *sûnt*, întrucât par să nu fie simple neglijențe ale culegătorilor din tipografie, puteau corespunde și unor rostiri reale ale autorului. Roja,

¹⁵ Radu Tempea, *Grammatică românească*, Sibii, 1797, p. 211.

¹⁶ *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Verfasset von Johann Molnar, Koenigl. Landes Arzt im Grossfuerstenthum Siebenbürgen. Wien, 1788.

¹⁷ Desigur, Roja nu utilizează conceptul de „principiu etimologic”, care va fi încetățenit mai târziu de T. Cipariu, dar spre deosebire de un Gh. Șincai, de exemplu, care cu începere din 1783 era preocupat mai mult de esențializarea prin grafie a evoluției sunetelor caracteristice limbii române de la faza ei cea mai veche, latina, până la româna de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, G.C. Roja este atent exclusiv la echivalența grafică dintre cuvântul românesc și cel latin cu același înțeles, cu consecința revenirii la exagerările latiniste din *Elementa linguae daco-romanae sive valachice*, ediția din 1780.

¹⁸ În dialectul dacoromân: *Măiestria lecturii sau citirii românești...* Titlul grec începe astfel: *Τέχνη της ρ...ωμανικης α...ναγνωσεως...*

¹⁹ Enunțul confirmă o caracteristică a „etimologismului” ortografic practicat de reprezentanții Școlii Ardelene: preocuparea pentru găsirea adevăratei etimologii a cuvântului românesc, uneori dificil de stabilit și atunci și acum, este neglijată în favoarea echivalenței formale, „mecanice”, cu grafia cuvântului latin mai mult sau mai puțin apropiat din punct de vedere fonetic, dar care avea același înțeles. Vezi, pe lângă *sunt*, și cazul lui *trebuie*, alăturat în mod forțat de Maior și de Roja latinescului *debeo* (Roja, 1809, p. 43, nota 1), deși Roja mărturiseste, tot acolo, că „vorba aquista tot de una o ’têneam tră sêrbiască”.

²⁰ Forma actuală a cuvântului este *Sentințe*. *Sentenții* (din lat. *sententiae*), un neologism panroman, era utilizat la începutul secolului al XIX-lea mai ales cu sensul de „dictoane, maxime, apoftegme” etc. (Cf. *Dictionnaire de l'Académie française*, 1814.) Roja adaugă apoi, sub acest titlu, exemple din diverse specii ale literaturii sapiențiale.

aromân fiind, pronunța fie *sunt(u)*, în dialectul natal, fie *sânt*, în dacoromâna învățată de la românii ardeleni.

Nu este imposibil ca și Paul Iorgovici, creatorul formei grafice *sunt*²¹, în 1794 și 1799²², să fi avut cunoștința de existența unor rostiri reale, cu [u] din *suntu*, în vorbirea aromânilor izgoniți din Moscopole²³ și din alte părți ale Macedoniei, stabiliți la Viena, Buda (Pesta), în Banat și în Ardeal. De altminteri, forma aromânească *сунту* apare tipărită aproape concomitent cu *sunt* de la Iorgovici, în abecedarul aromânesc *Nea paidagogia*, de Constantin Ucuta din Moscopole, publicat la Viena în 1797 (p. II, 7, 40) și în *Învățătura introducătoare (Eisagogogiki didaskalia)* de Daniil Moscopoleanul, 1802 (p. 3). Bineînțeles, *suntu* aromânesc a fost scris cu litere latine de către Mihail Boiadji (1813, p. 226), atunci când românii din Viena au luat modelul românilor transilvăneni și au început să utilizeze alfabetul latin în locul celui grecesc²⁴.

Litera *û* în forma verbală *sûnt* a mai fost utilizată, după Roja, de I. Theodorovici Nica în 1813 (*Cântare...*, B.R.V. nr. 833, p. 1, 5), în prospectul *Lexiconului* de la Buda (1814, s.v. *acasă*) și de Vasile Gergely de Csokotis, în 1819 („*Omu de lume...*”, p. 1, 8 etc.) – doar pentru persoana a 3-a plural (cf. *sintemu*, 1. pl., la p. 10).

Cu începere din anul 1819, în ortografia lui Petru Maior, întâlnim, așa cum arăta și Gh. Chivu (v. *supra*), formele grafice *su'nt* și *sunt*. De remarcat, G.C. Roja face de câteva ori referiri la consultările pe care le-a avut cu Petru Maior²⁵ în privința unor etimologii și în privința cultivării limbii române. Este foarte probabil ca Petru Maior să fi preluat de la Roja cele două soluții grafice, *sûnt* și *sunt*, împreună cu câteva cuvinte aromânești preferate celor dacoromâne, de ex. *vrută*, în loc de *logodnică*.

Spiritul cu valoare diacritică, deasupra lui *u*, (cu valoarea [ă]) a fost preluat de Petru Maior direct de la Vasilie Aaron, întrucât P. Maior nu a fost mulțumit de soluția utilizării accentului grav de către Roja pentru notarea consecventă a sunetului [ă]. Accentul grav fusese utilizat sporadic pentru [ă] a c c e n t u a t încă din 1780, în *Elementa linguae daco-romanae sive valachice*, p. 38, (ed. 1980, p. 48): *ell laudà* (3 sg., perf. simplu, ind.); p. 48 (58): *Fà* (împerativ), apoi și de către I. Budai-Deleanu. Spiritul lin (sau „accentus brevis” la V. Aaron²⁶, 1807, p. 3) a fost preferat de P. Maior ca semn diacritic pentru notarea ambelor vocale, [ă] și [â], abia în 1819, în *Orthographia romana sive latino-valachica, una cum clavi*, după modelul funcțional al scrierii româno-chirilice de uz curent, în care slova *ú* nota atât sunetul [ă], cât și sunetul [â].

Formele verbale (grafice) *su'm* (1 sg.), *su'nt* (3 pl.) au mai fost utilizate în *Dicționarul român-german* al lui A. Clemens (1823, p. 133: *su'nt*), în *Lexiconul* de la Buda (1825), în *Gramatica* lui I. Alexi (1826), în *Scurta ortografie...* de G. Mutso, (1829, B.R.V. nr 1422) și au fost relativ frecvente în *Calendarele* tipărite la Buda de Stelian Niago (1828–1832).

²¹ Prin analogie cu forma verbală *sunt*, din limba latină literară, dar, probabil, și pentru evitarea omonimiei lexicale dialectale dintre *sânt* (sunt) și *sânt* (simt).

²² Cf. N.A. Ursu, LR, XII, 3/1963, p. 289; Gh. Chivu, *art. cit.* (v. *supra*, nota 3), p. 435.

²³ Astăzi: Voskopojë, oraș în Albania.

²⁴ Gh. Chivu, *ibidem*, p. 436.

²⁵ „Un Domnu mare, oaspele ameu fi Românu aleptu [ales] tru difcursu trà cura'tea a limbili Românească...” (Roja, 1809, p. 43, nota 1).

²⁶ Confuzia dintre spiritul lin și semnul scurtării ar fi putut fi cauzată în acei ani și de inexplicabila așezare verticală a semnului scurtării (^) și a semnului dierezei (a treimei) (:) în „*Tabella 3*” din abecedarul tipărit de Gh. Șincai (*ABC...*, Blaj, 1783, p. X).

Ele nu fost însă utilizate în „*Dictionariu... de in orenduiala preosfintitului Ioan Bobb...*” (1822, 1823), fiind înlocuite cu formele lipsite de semne diacritice: *sunt* 3 pl., v. *Cuvent innainte*, și *sint* 1 sg., p. 245; apoi în „*Carte cotrâ Clerul' si Poporul'...*” de S. Vulcan, 1824: *sum* p. 10, *suntemu* p. 14, *sunteti* p. 6, 7, *sunt* p. 9, 12.

În *Orthoepia...* lui N. Maniu Montan' (1826), formele cu „spirit” diacritic din *Orthographia...* lui P. Maior au fost înlocuite cu variantele grafice *sŭm* 1 sg., p. 34, *sŭntem* p. 42, *sŭnt* 3 pl., p. 25, 26, iar la p. 41, de ambele forme, *sŭnt* și *sunt* (3 pl.).

Inovația lui N. Maniu Montan', aceea de a reda semnului scurtării forma sa normală, identică cu vrahia chirilică, a fost preluată apoi, de ex., de D. Căian, în *Predică despre statul milităresc...*²⁷ (1827): *sŭnt* 3 pl., p. 7 etc.

În anul 1833 apărea la Blaj *Ecloga...* lui Timotei Cipariu, unde, la pagina 4, întâlnim grafia *suntu* (3 pl.), pe care Cipariu o va folosi în tot restul vieții.

Ion Heliade Rădulescu are meritul de a fi selectat treptat, din multitudinea variantelor grafice care au circulat în Ardeal, acea variantă care se va impune din ce în ce mai mult în tradiția grafică a limbii române literare din secolul al XIX-lea și care a fost în cele din urmă adoptată de ortografia Academiei Române în anul 1904, forma *sunt*.

În *Curierul de ambe sexe*, de ex., în *Periodul III*, în „*Paralelismu între limба rumβnβ III i italianβ*” (1841, p. 1, passim), precum și în *Periodul V*, în „*Prefaça*” scrisă de Heliade pentru ultima dată în această revistă cu alfabetul de tranziție, întâlnim cu consecvență grafia „*sunt*”, cu *u* chirilic (1844, p. VI/1, VIII/2, XII/2). Privitor la scrierea cu alfabetul latin, Heliade formulează următoarea regulă: „Челле [вокалеле] nasale se vor însemna ку аччентуа (^): â, ê, î, ô, û, куm lâna, mâna, român, temênd, întru, cuvînt, pînă, fântână, verû meu, sŭnt, lŭngă.” (1844, p. VIII/2). În practică, Heliade nu-și respectă deloc propria normă, întrucât pe parcursul *Periodului V* al revistei apare doar grafia *sunt*, fără circumflex pe *u*, de ex., în paginile 3/1, 5/2, 8/1, 9/1 și 2, 10/2 etc. Apar și formele *suntem* 6/2, *suntu* 12/2, 19/1, 21/1, *suntemu* 21/1 și 2, 22/2, *sunteți* 22/2. Chiar și acolo unde Heliade publică o poezie de Gh. Asachi²⁸, cu ortografia acestuia, se păstrează același *sunt*.

*

Formele grafice cu *e*, în *sent* (*szent*, *szemt* etc.), au o mare vechime. Ele se întâlnesc la românii transilvăneni calvini sau catolici care au întrebuințat alfabetul latin și modelul ortografic maghiar, începând din secolul al XVI-lea și până la începutul secolului al XIX-lea. De exemplu, în *Cartea de cântece...* (calvină), cunoscută sub numele de *Fragmentul Todorescu* (secolul al XVI-lea)²⁹, pe fila 3^v, la rândul 5 găsim grafia *szemte*<*m*> [sâmtem]³⁰ (pers. 1 pl.). Aceeași grafie se întâlnește și în *Catechismul calvinesc* tradus de Șt. Fogarași, tipărit la Bălgrad (Alba Iulia) în 1648 (B.R.V. nr 53): *szemtecz* [sâmteti] p. 15, *szemt* [sâmt] (3 pl.) p. 22, 27, de asemenea în *Catechismul catolic* tradus de G. Buitul, tipărit la Cluj în 1703 (B.R.V. nr. 138): *szemt* p. 10, *ey szemtem* [îi sâmtem] p. 45. etc.

În modelul ortografic latin-romanice, la începuturile sale, forma *sent* nu se găsește numai în *Elementa...* 1780, ci și în manuscrisele din tinerețe ale lui I. Budai-Deleanu (B.A.R.,

²⁷ Titlul german al lucrării începe astfel: *Blicke auf die erhabene Bestimmung des Militâr-Standes...* (B.R.V. nr. 1301).

²⁸ Semnat „G. Asaky”! („*Curieru de Ambe-Sexe*”, ed. 1844–1847, p. 193.)

²⁹ Vezi studiul filologic, studiul lingvistic, transcrierea textului, indexul și facsimilele *Fragmentului Todorescu*, în ediția critică îngrijită de I. Gheție, 1982.

³⁰ Trancris de I. Gheție *sîmte*<*m*> (1982, v. nota anterioară, p. 340).

ms. 2426, f. 99^r; ms. 2427, f. 53^v), iar printre ultimii care o folosesc este G. Lazăr, în „*Versury de laude...*”, 1808 (B.R.V. nr. 742): *sent* p. 3, 14.

Grafemul «e» din forma *s(z)ent* (*szemt*) este un exemplu de adoptare, prin intuiție fonologică, a celei mai potrivite litere latine din ortografia maghiară a secolului al XVI-lea, pentru redarea în scris a vocalei mediale românești [ă], deoarece cel puțin în unele dintre graiurile transilvănene din acea vreme nu era cunoscută (încă) distincția fonetică dintre [ă] și [î]³¹. În ortografia româno-maghiară, ambele vocale mediale românești, [ă] și [î], au fost redade cel mai adesea prin același grafem «e», datorită unei tradiții grafice incipiente, mult timp încă după fonologizarea lor, sau, mai rar, prin digraful *ae* (*szaent*, de ex. în *Catechisme*le catolice tipărite la Buda în 1780). Necesitatea marcării printr-un semn distinct a sunetului [î] este atestată, pentru prima oară, în *Evanghelia* tipărită în 1769 la Kolócza, prin inovația adăugării tremei ca semn diacritic deasupra lui *e*, «ë» (inclusiv în forma *szënt*), ca notație fonetică pentru sunetul [î] în orice poziție.

O altă variantă a notării „fonetice” a sunetului [î] o întâlnim în manuscrisele din ultima perioadă de viață a lui I. Budai-Deleanu, care recomandă „litera compusă” *ue* pentru [î] din „cuvintele străine”: „*ue* vero ad peregrina spectat” (BAR, ms. 5200, f. 34 r). Din acest motiv, grafiile *suento* (BAR, ms. 2425, f. 39^v) și *suentu* (BAR, Cluj-Napoca, ms. nr. 296)³² demonstrează că nici notația cu *e*, și nici cea cu *ue* nu au vreo conotație etimologică. De altminteri, această utilizare a digrafului *ue* urmează mai vechiul model german de notare a sunetului [ü].

*

Formele grafice cu *i*, în *sint* (*szint* etc.), datează de la începutul secolului al XVIII-lea. Prima atestare, din câte cunosc până acum, a acestei forme se găsește într-o foaie volantă, *Manifestul* din 1701, al împăratului Leopold, pentru toleranță religioasă în Ardeal, unde întâlnim grafia *szint*, o notație bazată și ea pe intuiție fonologică³³. Grafia *szint* dovedește fonologizarea la acea dată a sunetului [î] în zona de unde provenea traducătorul acestui document³⁴ (vezi și grafiile „fonetice” *gindul*, *intij*, *plinszurile* sau *fze remuje*, *afezemuntul*).

Sint, românizat, este întâlnit apoi în scrisoarea lui Radu Tempea din 15 ianuarie 1723, scrisă la Brașov și reprodușă în facsimil de Valeria Căliman, în LL, XV, 1967, p. 169 (fig. 1), iar *szint* continuă să apară în ortografia româno-maghiară, de ex. în colecția de versuri populare *Kintyets kimpenyesty* [Cântece câmpenești], tipărită la Cluj în 1768.

Sint va fi preluat de Samuil Micu în 1779, în „*Carte de rogacioni*”: *eu fint* p. 28, *fintem* p. 23, *fint* (3. pl.), pe ultima pagină. Preocupările lui S. Micu pentru relația dintre fonetica istorică a limbii române și modelul romanic al noii ortografii româno-latine l-au făcut să ezite între forma grafică *sint* etc. (*Carte de rogacioni*, 1779, dar și în *Acathist*, 1801: *sintem* p. 13; *sint* p. III, V, 111), pe de o parte, și *sent*, cea preferată în *Elementa linguae daco-*

³¹ Cf. Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte românești*, SCL, XV, (1964), fasc. 1–5, extras, p. 50, 52, 73; Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, 1985, p. 165–166.

³² Am utilizat citatele din acest manuscris aflate în vol.: Romulus Ionașcu: *Sistemele ortografice cu litere cirilice și latine în scrierea limbei române*, 1894 (p. 120).

³³ Prin conștientizarea opoziției fonologice /ă/ : /â/ și prin alegerea literelor latine *i* și *u* pentru notarea vocalei mediale închise românești [î].

³⁴ „Juon Theodor de la Weifzfzemberg”. Să fi fost oare acest „Weißemberg” o stâlcire a numelui german Weissenburg (Alba Iulia, capitala Principatului Transilvaniei)?

romanae sive valachicae (1780), pe de altă parte, deoarece nici una dintre ele nu respecta modelul grafic al limbii latine clasice. Aceeași ezitare o întâlnim și în scrisul lui Gh. Șincai, de exemplu în 1805 (*Elementa...*): *sînt* și *sênt*.

Printre inovațiile pe care Gheorghe Șincai le aduce în textul *r o m â n e s c* din *Prima principia latinae grammatices* (Blaj, 1783) se află și generalizarea utilizării semnelor diacritice deasupra vocalelor *a, e, i*, pentru redarea sunetului [î]. Mai întâi a fost utilizată tilda („*titla*”), identică din punct de vedere grafic cu circumflexul grecesc (*sînt*, op. cit., 1783, p. 3, 11, 12, 61, 91), apoi, în *Elementa...*, 1805, circumflexul latin (*sînt*, p. 49). Inconsecvent, G. Șincai se întoarce, în 1806, în versurile ocazionale intitulate *Adplausus... Samueli Vulkan*, la forma *sintem*, poate și sub influența identității grafice dintre subjonctivul prezent latin, persoana a treia plural: *sint* și formele românești mai sus citate, *sint* etc.

După anul 1806, formele *sînt* sau *sint* și *sênt* sau *sent* (-em, -eti) se întâlnesc din ce în ce mai rar în scrisul reprezentanților *Școlii Ardelene*. Î din *sînt* va reapărea cu o frecvență sporită abia în alfabetul de tranziție muntenesc, către 1845, fiind încadrat fie de slove, fie de litere, iar utilizarea consecventă a formei *sînt* în scrierea româno-latină modernă va fi atestată mai întâi în ortografia bucovineană dintre 1862 și 1880. *Sînt* va fi promovat apoi de adepții nu tocmai numeroși, dar foarte activi, ai generalizării principiului fonetic, mai ales între anii 1881 și 1904. Istoria recentă a formei *sînt* este bine cunoscută, încât nu este necesar să o mai prezentăm aici. Facem însă trimitere la lucrarea Florei Șuteu, *Dificultățile ortografiei limbii române*, 1986, unde, la p. 170–172, găsim o excelentă sinteză a problemei.

*

În concluzie, cu sau fără semne diacritice, formele verbale *g r a f i c e* *sent* și *sint* nu au avut deloc motivații etimologice, nici în modelul ortografic maghiar-român, unde grafiile latinizante sunt foarte rar întâlnite, și de asemenea, foarte probabil, nici în modelul latin-romanic al scrierii române cu alfabet latin³⁵. Este riscant să gândim protocronist și să presupunem, pornind de la formele grafice utilizate, că Samuil Micu sau Gheorghe Șincai își imaginau etimologia lui [sînt] așa cum a fost ea enunțată și argumentată, la alt nivel științific, de către lingviștii secolului XX.

Adoptarea formei *sunt*, de către Paul Iorgovici, încă din 1794³⁶, este „un împrumut savant de formă gramaticală”, așa cum susține cu dreptate Gh. Chivu³⁷, sau, așa cum scriam eu în anul 1991³⁸: *sunt*, „de fapt, nu este cătuși de puțin o formă „etimologică”³⁹, ci pur și

³⁵ Acest lucru este valabil în aceeași măsură pentru scrierea chirilică românească tradițională, care nu era în mod curent „etimologică” decât în privința ortografierii cuvintelor grecești și a numelor proprii de aceeași origine. Grafia tradițională sînt nu are nici o legătură cu etimologia limbii române, ea nu este și nu poate fi definită ca o formă *g r a f i c ă* „etimologică”, nici măcar în opoziție cu grafia *s unt*, datorată lui P. Iorgovici.

³⁶ Vezi N. A. Ursu: *Un calendar istoric-literar publicat de Paul Iorgovici*, în revista „Limba română”, XII, nr. 3/1963, p. 283–291, cu un facsimil. (Despre grafiile *suntem*, *sunteți*, *sunt*, v. p. 289. Forma *sunteci* apare de două ori în pagina facsimilată, în r. 10 și r. 14.) Vezi apoi, Gheorghe Chivu: „*Cei doi excessuri a amerii*” – o „istoriolă” romantică într-un calendar de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, în revista „Limba și literatură”, an XLVII, Vol. I–II, 2002, p. 90. („Istoriola” citată este redată în întregime de către Gh. Chivu, în transcriere interpretativă, cu unele inconsecvențe surprinzătoare: *flamma* p. 91; *sențiriilor*, *sențiau* [grafii etimologizante] p. 91, dar *sînte* – sîntê [dialectal, pentru *sinte*] p. 92; *anima* alături de *inima* p. 92; etc.) Vezi și nota 3 din articolul aceluiași autor, citat mai sus, articol publicat în revista „Limba română”, XLIX, nr. 3/2000, p. 433.

³⁷ Gh. Chivu, LR, XLIX, nr. 3/2000, p. 434.

³⁸ Pârnu Boerescu, articolul *Și totuși: „SUNT”*, în revista „Academica” (a Academiei Române), II, 2 (14), decembrie 1991, p. 12.

³⁹ Nici măcar „etimologizantă”!

simpliciter forma normală din latina literară, adoptată de Școala latinistă din secolul trecut⁴⁰, pentru eufonie și dezambiguizare”.

O NOUĂ (MINI)REFORMĂ ORTOGRAFICĂ

Cea de a doua ediție a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM²) încheie seria lucrărilor academice care pun în aplicare normele alfabetice și ortografice hotărâte de Academia Română în 1993, alăturându-se astfel *Îndreptarului* din 1995, *Dicționarului explicativ al limbii române* (DEX²: 1996, 1998), precum și amplului *Dicționar ortografic românesc* (DOR), editat de de Academia de Științe a Republicii Moldova.

Elaborat sub egida Academiei Române, dar, trebuie s-o spunem, nu și sub controlul membrilor acesteia, noul DOOM este mult schimbat în raport cu ediția din 1982. Pe lângă cele circa 2500 de cuvinte nou adăugate, marcate prin asterisc, se observă și un număr incredibil de mare de corecturi, anunțate cu ajutorul semnului exclamării.

Ne-am fi așteptat ca Institutul de Lingvistică din București să fi inițiat în prealabil o cât de mică discuție publică sau măcar o succintă informare a utilizatorilor ortografiei în privința modificărilor care se preconizau. Spre deosebire de Franța sau Germania, unde schimbări ortografice de proporții oarecum asemănătoare au fost intens popularizate, inclusiv prin internet, specialiștii noștri, probabil încă traumatizați de polemicile din anii 1991–1994, au preferat să păstreze chiar și după apariția lucrării o relativă discreție în legătură cu ansamblul noilor recomandări.

Pentru că nu s-a publicat încă o listă separată a *tuturor* modificărilor, îi vom informa pe cititori în primul rând asupra noutăților din DOOM² care ne-au atras atenția.

1) Revenirea la forme și grafii anterioare anului 1953: *acciză* (f.), *atari* (pl.), *burtă-verde*, *clești* (pl.), *concluziv*, *dicotomie* (dar și *dihotomie*), */direcțiune*, (a se) *dumiri*/, *filosof*, *filosofie* (și *filozof*, *filozofie*, dar numai *teozofie*), *foarfecă* (pl. *foarfeci*), *hagialâc*, *hogeac*, **inscripțiune*, *israelit*, (a) */încarna*, *moliță*, */mușchetar*, */lezmajestate*, */marmure*, *nov.* (abreviere pt. *noiembrie*), *obroc*, *ocluziv(ă)* (dar *persuasiv*), (a se) *oșări*, *plaivaze* (pl.) etc.; *Te Deum*; *Domnia Sa*, *Eminența Sa*, *Excelența Sa*, *Înălțimea Voastră*, *Maiestatea Sa/Majestatea Sa*, *Măria Ta*, *Sire* etc. De asemenea, se revine parțial la scrierea cu majusculă a punctelor cardinale: *Nord*, *Occident* etc. (dar numai ca zone geografice).

2) Consolidarea scrierii „etimologice” a unor neologisme: engleze – *bluff* (deși vechea grafie *bluf*, cu pronunțarea franceză, este foarte uzuală), *bobsleigh*, *boss*/, *cocker*, *container*, *derby*, *groom*, *hippy*, **happening*, *holdup*, *jazz*, *jeans*, **jogging*, *knokdown*, *knockout*, **modelling*, **no-man's-land*, *penalty*/, *penny* (și la plural!), *pointer* (*poanter* este totuși mai frecvent!), */poker*, */roast-beef* etc.; franceze – *bordeaux* (vin), *bric-à-brac*/, *bruxellez*, *grisaille*, **loisir*, *machieur*, *machieuză*, *maseur*, *maseuză*, **parti-pris*, *pate* (de ficat), **porte-bonheur*, *salată de boeuf*, **tête-à-tête* etc.; germane – *Basedow*, *feldwebel*, *föhn* (și nu *foehn*!), *lohn*, *müsli*, *pickhammer*/, *Sezession*, *Simmental* etc.; italiene – *cassone*, *confetti*, **mortadella*, **mozzarella*, *motto*, **paparazzo*, **pizza*, **Risorgimento* etc.; latine – **charismă*, **charismatic*, *et caetera* (și *et cetera*), **ex cathedra*, **nota bene*, **quaestor*, *phoenix* etc. *Addenda*, *corrigenda*, *emendanda* sunt acceptate numai ca forme de plural latin (și

⁴⁰ Secolul al XIX-lea, în ceea ce privește scrierea româno-latină.

românesc!), spre deosebire de *mass-media*, recomandat numai ca singular feminin românesc. Vezi și pl.: *cognomina* (sg. *cognomen*), **personae non gratae*, **singularia tantum*, dar *curriculum vitae – fără pluralul uzual *curricula*. Alte inconsecvențe: *businessman*, dar *congressmen*, *sportsmen*, *tenismen* (la singular!) în locul grafiilor mai firești *congressman*, *sportsman*, *tenisman* (aceste adaptări având puține șanse de a se impune).

3) Introducerea în normă a unor forme și grafii considerate până acum incorecte sau neliterare: *chermeză* (cu *z*; rămânând însă neschimbate, cu *s*: *disident*, *premisă* etc.), *căpșuni*, *cireși* (fructe), *conclavuri*, /*coperți*, /*găluști*, /*clau*n (învechit?!), (eu) *continui*, (eu) *enumăr*, *numărabil*, *estimp, (a) *fonda*, *fierăstrău*/, *frecție*, (a) *frecționa*, *îndestui* (pl.m.), *îngaim*, /*luminiscent*, *magazioner*, (tren) *marfar*, *mătăanii, *montaniard*, /*nanghin* (!?), /*năcăfală*, /*nivele* (pl. neutru), /*pioneză*, *perchiziție*/, (a) *pietrifica*, /(fam.) *polologhie*, *pozeur*, (a) *răscrăcăra*/, *sanda* (și nu *sandală*!), *sarsana*/, (a) *sfârteca*, (a) *schelălăi, *taică-miu (fam.) etc.; (clasa) /*întâia*; *elementi* (de calorifer), *îmbrăcămiți*, /*robineți*, *virusi* (informatici) etc.

Dacă exemplele date până aici nu reprezintă (!) nicio noutate pentru cititorii noștri, ne putem da seama cât de silnic artificială era norma anterioară, cea „petrificată” de la 1953 încoace. (Autoarele noului DOOM au mai păstrat în normă, din lipsă de informare, între altele, pluralele neutre complet ieșite din uz ale unor instrumente muzicale: *contrabasuri* în loc de *contrabași* – eliminat din listă(!), *timpane* în loc de *timpani*, deși pluralul masculin *corni* este acceptat încă din 1960. De altfel, genul masculin este caracteristic unor *grupuri* de instrumente și de instrumentiști din orchestră: *flauți*, *clarineți*, *fagoți*, *tromboni* etc., respectându-se strict modelul italian.)

4) Se remarcă preferința pentru formele mai scurte, atât în fondul lexical vechi, cât și în cel neologic: *ablație*, (eu) *absolv*, *admisie*, *atriul*/, *augur*, *dicție*, *posesie*, *profesie*; (el) *bombăne*, /*chinuie*, /*ciocăne*, /*cloncăne*, /*crănțăne*, /*croncăne*, /*dăinuie*, /*defalcă*, (se) *mocăie*, /*zgândăre*, *zuruie* etc.

5) Se vor scrie într-un cuvânt: *nicio*, *niciun*, *niciuna*, *niciunul* (grafii deocamdată foarte șocante), *odată*, *dintr-odată*, *odată ce*, *odată cu* etc., revenindu-se și în această privință la norma din 1932; de asemenea: *carevasăzică*, *weekend* etc.

6) Se vor scrie cu cratimă pluralele neutre ale literelor: *a-uri*, *b-uri*, *c-uri*; de asemenea *bine-cunoscut* „celebru”, *bine-venit* „oportun” (deși este mai uzual *binevenit*), *bună-creștere*, *bun-rămas*, *cuvânt-înainte*, *contabil-șef*, *kilogram-metru*, *kilovolt-amper*, *liber-arbitru*, *mai-mult-ca-perfect*, *mâine-dimineată*, *negru-de-fum*, *non-eu*, *non-stop*, *ochi-de-pisică*, *plutonier-adjutant*, *trompe-l'oeil*, *verde-de-Paris*, *watt-oră*; facultativ: (a) *re-crea* etc. Tot ca noutate, se vor scrie cu cratimă toate numele compuse de plante sau de animale: *arbore-de-cafea*, *gheabă-de-pădure*, *nalbă-de-grădină*, *nucă-de-cocos*, *viță-de-vie*, *fluture-de-mătase* (dar *gogoasă de mătase*, în timp ce *viermele(-)de(-)mătase* nu apare în listă!), *muscă-columbacă*, *muscă-de-cal*, *scoică-de-râu*, *scrumbie-de-Dunăre*, *stârc-de-noapte*, *șoarece-de-câmp* etc.

7) Se recomandă (cu multe inconsecvențe!) atașarea fără cratimă a articolului sau a desinenței la împrumuturile neadaptate terminate în literele care au o pronunțare românească: *blufful*, *breakuri* (la tenis), *clickul*, *cockeri*, *laptopuri*, *week-endul* etc., spre deosebire de *acquis-ul*, *bleu-ul*, *dandy-ul* (dar *dandism*), *hippy-i* – pl. art. – (dar *hipiot*), *inch-ul* (pl. art. *inchii*!), *kitsch-uri*, *loby-ul*, *merlot-ul*, *show-uri* (*joule* pl. *jouli*, dar *ole-uri*, *sake-ul*) etc.

8) Despărțirea cuvintelor în silabe a suferit o puzderie de modificări. Singularul criteriu care nu a fost avut în vedere este cel al esteticii punerii cuvântului în pagină. Din această cauză apar indicații stranii, de tipul *ban-cnotă*, *bo-troș*, *centros-feră*, *lan-dlord*, *mar-șrut*, *post-minescian*, *pos-tliceal*, *pres-curtat*, *protop-salt* etc., care urătesc scrierea și îngreunează

înțelegerea textului, punând și pe autorul care le-ar accepta într-o lumină prea puțin avantajoasă. Din fericire, tehnoredactarea computerizată beneficiază de formatul *justified*, care ne ferește de pedanteriile nerecomandabile.

*

În ultima sută de ani reformele și minireformele ortografice s-au succedat într-un ritm amețitor: 1904, 1932, 1953, 1965, 1982, 1993, 2005... A fost oare necesară încă o schimbare a ortografiei, în acest an? Desigur! Pentru că vechile norme modificau la rândul lor, fără mult rost și fără nici un folos, o tradiție grafică bine stabilizată în prima jumătate a secolului trecut (vezi de ex.: *Gramatica română* de H. Tiktin, revizuită de I.-A. Candrea, ediția a 3-a, 1945 etc.).

Exagerările reformei ortografice din 1953 au provocat o instabilitate profund dăunătoare: în 1953 litera *â* a dispărut din alfabet, pentru ca ea să reapară în 1965, iar tradiția utilizării ei să fie restabilită în esență abia în 1993! Alte exemple: deși formele literare de la începutul secolului XX erau *foarfecă* și *foarfeci*, în 1953 au fost impuse variantele regionale *un foarfece*, *două foarfece*. În 1982, pentru a consolida această anomalie a fost introdusă în normă și varianta *două clește*... A fost nevoie de 50 de ani ca să ne întoarcem iar la *foarfeci* (și la *clești*), adică la normalitate!

Și mai absurdă este istoria formelor grafice *odată ce* (loc. conj.) și *odată cu* (loc. prep.). În perioada interbelică, I.-A. Candrea, S. Pușcariu și A. Scriban le utilizau numai pe cele de mai sus. Autorii anonimi ai *Micului îndreptar ortografic* din 1954 au hotărât ca acestea să se scrie separat: *o dată ce*, *o dată cu*. În 1971, în a 3-a ediție a *Îndreptarului* reapar formele sudate *odată ce*, *odată cu*, probabil la insistențele lui Al. Graur. În 1982, DOOM¹ impunea din nou scrierea separată, în trei cuvinte, *o dată ce*, *o dată cu*, în timp ce DOOM² restabilește, astăzi, soluția preferată anterior de Candrea, Pușcariu, Scriban și Graur. Este un caz emblematic pentru modul arbitrar, individualist și autoritar de luare a deciziilor ortografice, practicat până acum de diverși autori, fără (!)nicio motivație științifică serioasă. Impresia care rămâne până la urmă este cea a zădărniceii zbuciumului atâtor savanți zeloși, iluzionați de mitul progresului în ortografie!

Dacă i s-ar părea cuiva că în anul acesta s-a schimbat ceva din modul de luare a deciziilor, se înșală. Dăm acum doar un singur exemplu: până în 1953 se scria *sandwich*, pronunțat *sandvici* (Candrea, Scriban) sau *sanvici* (Șăineanu), de către unii chiar *sandviș*, crezând că trebuie citit franțuzește, deși dicționarele franceze recomandă pentru *sandwich* pronunțarea engleză! *Micul Dicționar Ortografic* (1954) a adaptat cuvântul în forma sa mai puțin cultă: *sandviș*. DOOM¹ (1982) a readus în normă pronunțarea englezească mai veche, ca variantă liberă: *sandviș/sandvici*. Ei bine, abia acum începe deruta: la litera *S* din DOOM² (2005) engleza își ia revanșa asupra francezei, prin inversarea ordinii; avem deci pe primul loc tradiționalul *sandvici*, iar pe cel de al doilea varianta franțuzită, care este și ea anglicizată: *sandviș*! Ca tacâmul să fie complet, la litera *O* mai găsim două variante pseudoenglezite: *om-senvici/om-senviș*. Norma stabilită în 2005 (declarată obligatorie și considerată, implicit, științifică!) cuprinde în acest caz nu mai puțin de patru variante libere oficiale, la care se mai adaugă, din inerție, *sandviș*, forma recomandată în 1954 și acum înlăturată.

În această situație, oamenii practici sunt nevoiți să taie nodul gordian ortografic: în Piața Dorobanților din București întâlnim firma *Sandwich Factory*⁴¹, unde, înăuntrul localului,

---

⁴¹ Numele firmei *Sandwich Factory* din Piața Dorobanților a dispărut la puțin timp după apariția acestui articol, probabil ca urmare a vigilenței sporite a funcționarilor Primăriei Capitalei, în aplicarea „Legii Pruteanu”.

se vinde chiar *sandwich*-ul cu pricina. Pentru trecători, ortografia cuvântului se stabilește și se învață... din mers! Tot astfel s-a impus și s-a generalizat forma populară *pioneză*, după ce, timp de vreo treizeci de ani, oricine putea să vadă pe cutiile cu „*piuneze*” numele uzual al obiectului produs pe atunci de fabrica *Flamura Roșie*!

Efectul sigur al modificărilor ortografice nesfârșite și al contrazicerilor dintre specialiști este acela de a slăbi prestigiul normei oficiale. Publicul interesat de scrierea corectă nu merită (e un lucru necinstit!) să fie încontinuu derutat de nepotrivirile dintre sursele sale de informare. Cine are în casă un dicționar englez sau francez de la începutul secolului trecut poate să-l folosească și astăzi, cu încredere, pentru scrierea corectă a tuturor cuvintelor uzuale din limbile respective. Cine va fi cumpărat însă un DOOM¹, după anul 1982, este nevoit să-l arunce acum la coș, pentru că nu i-ar mai fi de mare folos (în afară de cazul că ar deveni brusc pasionat de istoria ortografiei!).

Există vreo soluție pentru ca ortografia românească să se tradiționalizeze și să nu mai modificăm tot timpul *măcar* scrierea cuvintelor mai vechi? Sunt convins că există! Dar, pentru aceasta, autorii dicționarelor normative ar trebui să se subordoneze unui „mare juriu” al limbii române, instituționalizat prin consens.

Academia Română este, prin lege, forul care: „se îngrijește de cultivarea limbii române și stabilește regulile ortografice obligatorii”. Un număr de scriitori și de savanți din diferite domenii științifice, membri ai Academiei Române, împreună, eventual, și cu alte personalități din uniunile de creație etc., ar trebui să *aplice* legea și să se constituie într-un juriu al limbii române corecte. Juriul ar urma să decidă, prin majoritatea voturilor, primirea sau respingerea *oricărei* propuneri de modificare a ortografiei sau a ortoepiei limbii române, în detaliu, pe baza unui sondaj de opinie prealabil. Tehnica sondajelor de opinie este în prezent atât de bine pusă la punct, încât recomandările care nu au șansa de a fi validate nici nu mai merită să fie puse la vot, pentru a nu pierde vremea. Pe de altă parte, însă, specialiștii lexicografi care fac propunerile ar trebui să le listeze și să le sistematizeze mai întâi, iar apoi să pledeze pentru ele, efortul savanților fiind mai mult decât răsplătit prin prestigiul crescut de care se va bucura următoarea ediție a DOOM, în urma aprobării sale de către acest organism de control.

Dacă juriul format din membri și din invitați ai Academiei Române va fi vreodată constituit, abia atunci am putea să sperăm că, la proxima ocazie, se vor cerne doar ideile bune și că nu se vor mai strecura în dicționarele noastre *normative* grafii și rostiri neconforme cu tradiția cultă și cu uzul generalizat⁴².

„DISIDENȚA” ORTOGRAFICĂ

Pun în ghilimele cuvântul disidență, căci a face opinie separată în ceea ce privește ortografia, astăzi, într-un regim democratic, nu implică nici o primejdie, nici măcar riscul unei amenzi, iar o asemenea atitudine nu trebuie confundată cu ceea ce îndeobște este cunoscut ca adevărată disidență, politică sau de altă natură, atitudine civică care cere curaj și spirit de sacrificiu.

---

⁴² Articol publicat în rev. „România literară”, XXXVIII, nr. 29/2005, p. 16–17.

Fenomenul are cauze multiple și, mai ales, nu este nou în istoria noastră culturală. Dacă vrem să-i înțelegem esența, trebuie să ne adresăm istoriei ortografiei româno-latine și mai ales modului în care alfabetul latin a fost oficializat în diferitele provincii istorice românești.

Până către 1830, folosirea alfabetelor chirilic și latin în scrierea limbii române era hotărâtă de criteriul confesional, cu rare excepții¹. Românii ortodocși utilizau în mod tradițional vechiul alfabet chirilic de redacție mediobulgară, iar românii catolici, calvini și, cu începere de la 1779, cei uniți cu Roma (greco-catolicii) utilizau din ce în ce mai mult alfabetul latin (conform unor modele ortografice maghiare, germane și apoi – după 1779 – latino-romanice).

Tranzacția la alfabetul latin s-a făcut treptat, el *generalizându-se* mai întâi la românii vestici (din Crișana, Munții Apuseni, Maramureș, Arad și Timișoara, unde era grupat un însemnat număr al credincioșilor greco-catolici), încă de la 1824².

De la 1779, data apariției primului model de scriere românească *națională* și până la 1826, când se definitivează forma actuală a literelor *ă*³ și se încheie în fapt crearea literelor specifice alfabetului limbii române, s-a constituit în practica scrisului româno-latin un început de tradiție grafică școlară, bazată pe un etimologism moderat și caracterizată prin folosirea semnelor diacritice, accentul circumflex, *accentus brevis*⁴ și sedila, pentru notarea acelor sunete românești pentru care nu existau litere în alfabetul latin.

Alfabetul de tranziție, cu o preponderență netă a slovelor asupra literelor, a făcut trecerea de la vechea scriere chirilică românească la tradiția deja constituită a scrierii româno-latine. Această evoluție s-a datorat în primul rând contribuției întregii Școlii Ardelene, dar mai ales fundamentelor teoretice stabilite de S. Micu, Gh. Șincai și P. Maior. Mărturisirea unei adevărate direcții culturale în privința literelor alfabetului latin românesc o găsim exprimată limpede de I. Heliade Rădulescu în prefața la vol. V (1844) al *Curierului de Ambe-Sexe*:

„Până aici, luându-ne întru toate după semnele priimate de reposatul întru fericire PETRU MAIOR și alții am respectat *ad literam* toate, ca să respecte și urmașii cele respectabile ale contimpuranilor și așa să ne stabilim o dată modul scrierii.”⁵

Dacă din perspectiva timpului trecut putem să decantăm astăzi unele caracteristici generale ale tradiției grafice româno-latine constituite între 1779 și 1830, realitatea este că fiecare autor din acea perioadă dorea să *îmbunătățească* ortografia, indiferent dacă este imitată, preluată sau creată de el însuși. În acest fel, s-a ajuns la o varietate atât de mare și la o divergență atât de marcată a soluțiilor preconizate, încât momentul *oficializării* alfabetului latin în Principate și în Ardeal (1860) a găsit societatea românească incapabilă să adopte un sistem ortografic unitar, coerent și socialmente acceptat.

Privit din punctul de vedere al psihologiei sociale, secolul de transformări fundamentale ale ortografiei românești (1779-1879) se poate caracteriza prin două trăsături definitorii:

---

¹ Cf. Căliman, 1967, etc. (B.R.V.).

² Conform informațiilor oferite de N. Maniu Montan, [1826].

³ La N. Maniu Montan, [1826].

⁴ Numele latin al vrahiei sau al semnului scurtării din paleografia româno-chirilică.

⁵ I. Heliade Rădulescu, „*Prefața*” la *Periodul V (1844-1847)* din „*Curierul de Ambe-Sexe*” (p. VI), în alfabet de tranziție, restul volumului fiind scris integral cu litere latine.

– 1. Nemulțumirea generală față de modul existent de scriere, de unde dorința individuală, generalizată și ea, de a „îmbunătăți” cu orice preț ortografia.

– 2. Credința autorilor de sisteme ortografice că opțiunea fiecăruia, întemeiată „științific” (fie pe etimologii, fie pe fonografie, fie pe orice alt criteriu), este „cea mai bună” și deci poate fi impusă de o manieră sau alta celorlalți știutori de carte români.

Aceste două caracteristici nu au numai o conotație peiorativă. În fond, motivația psihologică arătată a contribuit masiv la succesul generalizării și oficializării alfabetului latin modern pentru scrierea limbii române. Tranziția de la alfabetul chirilic la cel latin s-a datorat în mod esențial *voinței* intelectualității românești de a „revoluționa” scrierea, de a renunța total la vechea tradiție chirilică și de a respinge orice influență a modelelor ortografice maghiare sau germane. Fiind un curent cultural care a cuprins întreaga societate românească din secolul trecut, implicarea sentimentală individuală a fiecărui știutor de carte a fost extrem de puternică în privința ortografiei, lucru care nu putea să nu lase urme.

În acest sens, *voluntarismul* și *individualismul*, bine înrădăcinate în mentalități, când este vorba de ortografia limbii române, au rămas ca o moștenire greu de înlăturat a „păcatului original”, definitiv, al ortografiei actuale, cel de *a nu fi tradițională*.

De la 1779 și până astăzi, abia putem consemna faptul că, în întregul spațiu în care se vorbește limba română, s-a încheiat, sperăm definitiv, „tranziția” de la scrierea cu alfabetul chirilic la cea cu alfabetul latin! (A se rememora revenirea la grafia latină în Republica Moldova, la sfârșitul anului 1989, precum și dificultățile pe care moldovenii din stânga Nistrului le mai întâmpină când își afirmă dreptul la școli cu predare în limba română scrisă în grafia latină.)

După constituirea Societății Academice Române (1867) și apoi a Academiei Române (1879), încercările de unificare a ortografiei au fost mereu împiedicate și amânate din cauza discuțiilor vehement principiale ale adepților “imologismului”, pe de o parte, și ai „fonetismului”, pe de altă parte, în practică funcționând același sistem al *voluntarismului* în ortografie, obicei perpetuat, după cum se va vedea, până astăzi.

După 1880 își croiește drum în scrierea românească conceptul de „*ortografie oficială*”, ortografie recomandată de Academia Română și acceptată din motive practice de instituțiile statului, ortografie care a reprezentat de fiecare dată (1881, 1895, 1904, 1932) un compromis obținut cu greu prin împăcarea temporară a opiniilor divergente ale academicienilor și ale intelectualității preocupate de această problemă.

Din 1904, de când putem afirma (cu perspectiva pe care ne-o dă trecerea timpului) că inventarul de litere ale alfabetului românesc a fost definitiv stabilit, conceptul de ortografie oficială începe să prindă consistență, o dată cu conturarea, astăzi cuantificabilă, a unei majorități a celor dispuși să respecte ortografia recomandată de Academia Română și să accepte fără discuție autoritatea acestei instituții reprezentative pentru cultura românească din toate provinciile istorice ale României.

Tot cu începere din 1904, minoritatea nesatisfăcută de soluțiile ortografice adoptate de Academia Română a început să se regroupeze, găsindu-și lideri de opinie, academicienii a căror poziție nu a avut câștig de cauză cu ocazia votului din plenul Academiei, stabilindu-și și un centru regional care să contrabalanseze autoritatea deciziilor pornite din Capitală.

Astfel a apărut cea mai celebra „disidență” ortografică, cea practică de intelectualii, scriitorii și chiar oamenii politici grupați în jurul revistei „Viața românească” (cu **î**), din Iași, între anii 1906 și 1948. Alfabetul limbii române cu care era tipărită această revistă fusese stabilit de filologul academician Alexandra I. Philippide. El se deosebea de alfabetul adoptat de Academia Română nu numai prin utilizarea generalizată a literei **î** din **i**, dar și prin păstrarea vechilor semne speciale pentru **i** scurt – **î** și **u** scurt – **ũ**.

Motivele? În primul rând convingerea savantului ieșean, în spiritul epocii, că „fonetismul” este absolut singurul principiu „științific” al ortografiei. La aceasta se mai adăugau, pe lângă altele, supărarea sa împotriva Academiei Române pentru că i se luase conducerea lucrărilor dicționarului-tezaur al limbii române, jignirea că nu se ținuse cont de părerea sa în 1904, când s-a votat în Academie ortografia pe care o utilizăm și astăzi etc. etc. De bună credință, dar și din resentiment, Al. Philippide a contribuit la cvasi-instituționalizarea, în prima jumătate a secolului XX, într-o Românie democratică, a fenomenului de „disidență” ortografică. Alături de Philippide se găsea marele lingvist Ovid Deususianu, și el resentimentar față de Academia Română, față de Titu Maiorescu și față de Sextil Pușcariu (față de acesta din urmă tot din pricina Dicționarului Academiei!). Considerațiile de ordin personal fiind prea bine cunoscute, nu pot fi eludate dintr-o corectă și completă apreciere a faptelor istorice.

Acest comportament anticivilizator, concretizat sub forma „disidenței” alfabetice, a împiedicat necesara unificare a ortografiei românești, întârziind cu aproape un secol stabilizarea inventarului de litere ale alfabetului limbii române, lăsând loc tuturor ingerințelor politice, ulterioare, în acest domeniu. (Spun comportament anticivilizator, pentru că refuzul respectării regulilor de politețe, de circulație, de ortografie etc. nu reprezintă decât un refuz al *civilizației* în accepția sa cea mai obișnuită.) „Disidența” ortografică a revistei „Viața românească” a fost, dincolo de aparențele sale „democratice”, „progresiste”, un fenomen profund nociv pentru scriere, raportat la consecințe, și totodată de o desăvârșită inutilitate pentru cultura națională.

Instructivă este din acest punct de vedere evoluția în timp a alfabetului impus de Al. Philippide acestei publicații de mare prestigiu literar. În 1919, după război, revista renunță la semnele speciale pentru **î** scurt și **ũ** scurt, din cauză că nimeni în afara ei nu le mai folosea ca grafie uzuală. (Dicționarul român-german al lui H. Tiktin - doar vol. II și III - sau „Dicționarul” lui A. Scriban etc. pot fi considerate ca o subdisidență remanentă și întârziată a „Vieții românești”!) Trecerea temporară a editurii Librăriei Alcalay din București în proprietatea revistei ieșene face ca în editura „Viața românească” să apară un „paralelism” sau un „dualism” ortografie asemănător celui de astăzi, comentat cu promptitudine de Tudor Arghezi în recenzia sa la cea de a doua ediție a romanului *Ion* de Liviu Rebreanu – „Cum se scrie românește”:

“De observat, poate, înainte de toate că *Viața românească* și în materie de ortografie caută să împace dela războiu încoace pe toată lumea, adoptând în revistă scrierea cu **î** și în editură însemnarea aceluiaș sunet cu **â**”. [Arghezi, 1921]

(Cei care îl anexează pe Rebreanu „disidenței” ortografice sunt pur și simplu neinformați.)

Litera **î** din **i** generalizată a continuat să mai fie folosită în altminteri foarte valoroasa revistă ieșeană până la sfârșitul anului 1947. Sub al doilea directorat al lui M. Ralea (împreună cu D. I. Suchianu), în 1948, „Viața românească” (cu **â** din acest an), după 42 de ani de încălcare sistematică a regulilor scrierii românești, adoptă ortografia oficială, cea a vechii Academii Române, cea stabilită în 1904. Să fi fost o simplă intrare în legalitate? Să fi fost o reacție de rezistență pasivă împotriva cunoscutelor intenții ale regimului instaurat în 1948, de modificare a tradițiilor naționale, inclusiv cea reprezentată de ortografia regimului „burghezo-moșieresc”? Chiar dacă nu putem răspunde acum acestor întrebări, faptul în sine este și rămâne elocvent.

Cu instaurarea regimului de dictatură stalinistă al Republicii Populare Române, în 1948, se încheie istoria „veche” a „disidenței” ortografice românești.

Reforma ortografiei din 1953 i-a satisfăcut pe foștii „disidenți”, dar i-a nemulțumit pe mulți alți intelectuali români, cu precădere în legătură cu înlăturarea literei **â** din alfabet și cu impunerea pe cale administrativă a formei populare „*sînt*” în locul formei literare „*sun*”. Acest „succes” tardiv al părerilor lui Al. I. Philippide, O. Densusianu, Al. Graur ș.a. a creat un nou val de rezistențe, opoziții și chiar de „disidență” ortografică, într-un sens diametral opus celor anterioare.

În prima perioadă, anume între 1953 și 1965, nu se mai poate vorbi propriu-zis de o rezistență fățișă în ce privește ortografia, deoarece în conformitate cu Hotărârea Consiliului de Miniștri din 1953, orice text publicat trebuia tipărit cu ortografia oficială a vremii, fără excepție, indiferent de părerea sau de obișnuințele grafice ale autorilor. Ținând seama de împrejurările cunoscute, era normal ca H.C.M.-ul amintit să fie respectat cu strictețe de toate redacțiile din presă și din edituri. (Textele publicate trebuiau să primească avizul cenzurii, iar pentru eventualele „abateri” ori „devieri” redactorul responsabil sau redactorul de carte era cel care trăgea „ponoasele”, numele său fiind totdeauna tipărit la loc vizibil.)

Mari poeți și scriitori, ca L. Blaga și V. Voiculescu, pe lângă mulți alții, au păstrat vechile deprinderi, fie din convingere, fie din obișnuință, scriind cu litera **â** și după 1953. Doar un studiu amănunțit al manuscriselor literare *nedestinate* editurilor, din deceniul al șaselea al secolului nostru, ne-ar putea contura situația reală a rezistenței la noua ortografie.

Trebuie să acceptăm, pe de altă parte, ideea că opoziția față de înlăturarea totală a literei **â** din alfabetul românesc s-a manifestat chiar și în cazul unor persoane cu funcții înalte din conducerea fostei „R.P. Romîne”. Altfel nu s-ar putea explica apariția pe monedele de 1 leu și de 3 lei din anul 1963 a inscripției: „REPUBLICA POPULARA ROMANA”, fără semne diacritice, spre deosebire de inscripția anterioară, din 1960, existentă pe monedele de 25 de bani: „REPUBLICA POPULARA ROMINA”, tot fără semne diacritice, absența semnelor diacritice pe monedele românești fiind o tradiție până acum neîncălcată a monetăriei naționale.

După reintroducerea oficială, în 1965, a literei **â** în inventarul alfabetic, cu titlul de excepție, încercările de extindere a utilizării sale potrivit normelor tradiționale s-au manifestat sub formă de propuneri (în Academie), de campanii de presă etc., însoțite uneori de fenomenul devenit clasic al „disidenței” ortografice.

Printre cei care au propus sau au cerut reîntoarcerea la ortografia tradițională, cu litera **â** în poziție medială (în interiorul cuvintelor) și la utilizarea formei verbale *sunt*, îi putem aminti pe acad. Al. Rosetti [1970 b, 1974], acad. V. Eftimiu [1970]. Al Piru [1970], Al. A. Philippide [1970], D. Macrea [1970, 1974 a și b, 1976] din generația mai vârstnică, apoi pe Victor Iancu [1965, 1983], Marin Sorescu [1970], Ilie Constantin [1970], L. Dimov [1970], Romulus Vulpescu [1970, 1974], E. Barbu [1974], A. Păunescu [1974], I. Coja [1974]. C. Bratu [1974], C. Simionescu [1976], G. Arion [1983] și Virgil Mihaiu [1983].

Lista aceasta, desigur incompletă, cuprinde atât lingviști și filologi (Al. Rosetti, D. Macrea, V. Iancu), cât și critici și istorici literari (Al. Piru) sau poeți, scriitori și publiciști (Al. A. Philippide, V. Eftimiu, Marin Sorescu, R. Vulpescu, E. Barbu, A. Păunescu etc.)

Din păcate, în campaniile de presă din 1974, alături de opinii și de argumente de tip filologic și tradiționalist, unii din autorii citați au încercat să asocieze unei controverse de tip cultural, filologic, așa cum era ea de fapt, o tendință ideologizantă, naționalistă și demagogică, pe linia național-comunismului agreat și practicat la noi în țară sub o formă acută, între anii 1971-1989. Aspectele negative, superficialitatea și exagerările demagogice ale campaniilor de presă, mai ales a celei din 1974, au trezit suspiciuni și au creat confuzie în sentimentele și convingerile multor cititori, aceste caracteristici fiind la originea părerilor contemporane care tratează într-o manieră reduționistă controversa ortografică asupra literelor **â** și **î**, respectiv „*sunt*” și „*sînt*”, drept o „diversiune” politică ori ideologică.

De „disidență” ortografică propriu-zisă putem vorbi atunci când articolele autorilor citați au fost scrise, consecvent sau nu, cu norma nr. 6 din 1904 (nr. 14 din 1932) sau cu varianta simplificată prin propunerea lui Sextil Pușcariu din 1929 - de exemplu de Romulus Vulpescu [1970] etc.

Au existat în acest timp doi poeți cu o valoare recunoscută care au reușit să impună editurilor de stat ortografia lor proprie, în ce privește litera **â**. Este vorba de volumele de poezii publicate de Eugen Jebeleanu [1972] și de Ioan Alexandru [1988]. Deși aparent izolate, aceste încercări au reflectat o tendință reală, dorința unor intelectuali români de a recupera cât mai multe din simbolurile trecutului românesc izgonite sub regimul totalitar.

A fost „disidență” ortografică a anilor 1965-1989 mai nocivă decât cea a anilor 1904-1948? Părerea mea că *nu* a fost dăunătoare, ci dimpotrivă, că a restabilit un punct de echilibru mai convenabil, mai aproape de tradiție, între tendințele divergente în care a evoluat alfabetul românesc, este o părere desigur subiectivă. Tot ce se poate spune deocamdată, cu obiectivitate științifică, este că a fost o reacție explicabilă și parțial justificată de inutilitatea acțiunii din 1953 și de felul jignitor, la scară națională, prin care s-a înlăturat litera **â** din alfabet, contextul politic contribuind puternic la această percepere a lucrurilor.

De unele aspecte mai recente ale fenomenului de „disidență” ortografică, în legătură cu actuala *ortografie oficială* și cu *libertatea de expresie*, ne ocupăm în textul următor.

aprilie – septembrie 1997 – aprilie 1998

ORTOGRAFIA OFICIALĂ ȘI LIBERTATEA DE EXPRESIE

Există o ortografie oficială, astăzi, la patru ani după votul Academiei Române pentru scrierea cu litera **â** în interiorul cuvintelor și cu formele literare *sunt* (*suntem, sunteți*)?

Neîndoielnic că există! Este suficient să citim orice document emis de o autoritate a statului român, este suficient să deschidem un singur manual școlar recent tipărit sau este suficient chiar să privim fugar subtitrările programelor TV, în limba română, pentru a ne convinge că ortografia oficială limbii române este cea hotărâtă de Adunarea Generală a Academiei Române la 17 februarie 1993.

În același timp se poate constata refuzul unui segment al intelectualității românești de a se conforma noilor¹ norme ortografice, refuz exprimat prin ceea ce am numit „disidența” ortografică, fenomen care nu generează un „haos”, cum se afirma câteodată, dar care introduce, dimpotrivă, cu rigurozitate, un dualism ortografie practicat exclusivist sau tolerant.

Observăm, în consecință, faptul că unele publicații sau edituri, „România mare”, „Dilema” sau *Humanitas*, *RAO*, de exemplu, păstrează neclintit și exclusiv ortografia stabilită în 1965², în ciuda faptului că, din punct de vedere pur legal, Hotărârea Consiliului de Miniștri al R.P.R. nr. 3 135 din 1953, care impunea vechea ortografie, nu mai este valabilă, fiind abrogată prin Hotărârea Guvernului României nr. 657, din 17 septembrie 1991.

Dacă ne referim la stricta legalitate, norma stabilită în 1965, printr-o hotărâre a Prezidiului Academiei R.P.R.³, nu a avut *ab initio* nici un fel de valoare juridică, întrucât este evident că o hotărâre a Prezidiului Academiei nu poate avea calitatea de a anula, nici măcar parțial, o hotărâre guvernamentală. Nu s-au publicat și nu se cunosc nici un fel de mărturii care să ateste vreo delegare oficială și expresă din partea Guvernului R.P.R. de atunci, către Academia R.P.R., a dreptului de a modifica, completa etc. H.C.M.-ul amintit. Până la proba contrarie, scrierea cu litera **â**, atâta cât a fost permisă între anii 1965 și 1991, nu a avut vreo acoperire legală.

Atașamentul publicațiilor și al editurilor sus-menționate față de regula din 1965 nu s-ar explica decât cu greu prin respectarea „legalității” anterioare anului 1991. Pare mai probabilă explicația ca managerii care conduc redacțiile „disidente” în ce privește ortografia, în plus față de deprinderile școlare și convingerile universitare dobândite, au rămas cu impresia că regula din 1965 putea să împace mai bine „capra”, reprezentată prin caracterul considerat „științific” al normei din 1953, cu „varza” rezultată din flatarea demagogică a sentimentului național, doar prin scrierea numelui țării cu **â** din **a**, în consonanță cu celelalte manipulări ale istoriei în serviciul regimului de atunci.

---

¹ De fapt vechilor norme, pentru ca Hotărârea Academiei nu inovează decât în privința unor amănunte: scrierea cu **â** în paradigma verbelor terminate la infinitiv în *-ri* și în derivatele cu sufixe ale acestora, ea restaurând, de fapt, o tradiție veche de două secole a scrierii româno-latine (de la 1783!), cu antecedente funcționale în scrierea româno-chirilică, tradiție stabilizată încă din 1904.

² Discuția de față are în vedere doar utilizarea literei **â** generalizate, conform normei nr. 1 din 1953, cu excepția introdusă în 1965 a literei **â** din numele proprii și din familiile lor lexicale.

³ Din 1 iulie 1964, nepublicată!

Alte publicații, „România literară” sau „Academia Cațavencu”, de exemplu, se remarcă prin toleranța cu care autorii sunt lăsați să-și manifeste preferințele pentru varianta oficială sau pentru varianta abrogată, coexistența celor două sisteme devenind un fel de regulă sui-generis a ortografiei actuale.

Dacă ne gândim la funcțiile sociale ale scrierii în general: comunicarea și depozitarea informației, acestea ar trebui să fie influențate într-un fel de fenomenul nou apărut. Dar, în mod ciudat, nu se constată vreo incompatibilitate între funcționarea normală a limbii și „dualismul” întreținut cu sârguință de “disidenții” întru ortografie. Cei nepreocupați de „carte” nu iau în seamă problema, iar intelectualii imparțial în cele două tabere s-au acomodat cu mare ușurință coexistenței celor două coduri, citind și scriind, după necesități sau interese (vezi cazul manualelor *Humanitas*), cu ambele sisteme.

Ar trebui să ne întoarcem la părerile din 1943 ale lui Al. Rosetti⁴, unul dintre cei mai importanți lingviști români, mare personalitate culturală a perioadei interbelice și istoric al limbii române. El sublinia cu aerul că spune o banalitate, un lucru de fapt neconștientizat de către cei mai mulți specialiști ai limbii, anume că în stabilirea unei ortografii au importanță doar două lucruri: *tradiția* și afectivitatea*. Așa este. Cine observă cu obiectivitate situația reală a scrierii românești trebuie să accepte adevărul că atât tradiția, cât și afectivitatea sunt divergente în cele două variante ale ortografiei practicate în prezent, iar aceste divergențe nu pot fi înlăturate cu ușurință.

Pentru a găsi o cale de ieșire din impasul agasant în care a fost pusă ortografia românească, datorită „tradițiilor” și „afectivităților” aflate în conflict, punem singura întrebare cheie: este necesară unificarea scrierii românești? Nu pot crede că se găsesc oameni care să dorească explicit contrariul. Dar, nimeni nu pare a fi dispus să cedeze și să accepte părerea opusă.

În asemenea situație, ieșirea din impas nu poate avea loc decât dacă judecăm lucrurile rațional. Atunci, soluția pentru unificarea scrierii românești și pentru dispariția fenomenului atât de inutil longeviv al „disidenței” ortografice se va dovedi simplă și la îndemâna oricărui om de bună credință.

Să mai examinăm o dată faptele și să evaluăm exact situația actuală:

Au fost rulate toate posibilitățile de scriere, cea cu litera **î** generalizată (1953-1965), cea cu litera **â** utilizată numai în nume proprii (*România, Brâncuși*) și în familiile lexicale din care aceste nume fac parte (*român, brâncușian*) – (1965-1993), cea cu litera **â** distribuită medial, adică în interiorul cuvintelor, cu o excepție destul de bine reprezentată în inventar prin paradigma verbelor în *-rî* (1904-1953 și, în sfârșit, cu o simplificarea efectuată de Sextil Pușcariu [1929], activată azi (din 1993 până în prezent). Toate au avantaje și dezavantaje. Nici o soluție nu a mulțumit și nu va mulțumi niciodată pe toată lumea. Continuarea schimbărilor în alfabetul limbii române nu poate decât să se înscrie într-un cerc fără ieșire.

---

⁴ Vezi mai sus, titlul: *Al. Rosetti și Iorgu Iordan în 1943*.

* De aceeași părere era și E. Petrovici [1930, p. 22]: „Une bonne orthographe ne doit être vie étymologique ni phonétique. Elle doit être traditionnelle...”

S-a demonstrat în practică, cel puțin până în prezent, ca litera **â** nu trebuia înlăturată din alfabetul românesc în anul 1953. „Dovada” o reprezintă chiar reintroducerea ei în alfabet, în anul 1965. Actuala soluție, hotărâtă prin votul Academiei Române din 1993 (vot care întărește deciziile anterioare ale vechii Academii – 1904 și 1932) ar avea, după părerea mea, două merite ceva mai greu de contestat:

– este tradițională, adică reprezintă continuitatea scrierii culte cu alfabetul latin dintre 1783 și 1953, și

– este în vigoare, este ortografia *oficială* a statului român de astăzi, stat care nu pare să simtă nevoia unor noi răsturnări ortografice.

Judecând nepartizan și acceptând că, teoretic, oricare din soluțiile enumerate mai sus ar putea avea la un moment dat, așa cum au avut, de altfel, calitatea de „ortografie oficială”, ne vom da seama că soluția de *principiu* este *una singură*:

Pluralismul ortografic va înceta ca prin farmec doar în momentul în care *toate redacțiile* (din edituri și din presa scrisă) vor respecta ortografia *oficială* în *toate* publicațiile lor. Ca să fie clar, repet: înțeleg prin „ortografie oficială” acea ortografie utilizată de *toate instituțiile, statului*, indiferent care ar fi normele ei concrete⁵.

Redacțiile din edituri și din presă, care practică și susțin astăzi „disidența” ortografică, ar putea aduce următoarele obiecții:

„Nu suntem instituții ale statului; nu suntem subvenționați de către stat; alături de impozite, etc. nu putem avea și obligații de ordin ortografic, deoarece publicăm ce vrem și cum vrem, în virtutea libertății de expresie, garantată prin Constituție.”

Aici trebuie adusă o precizare importantă. Orice cetățean are prin Constituție și dreptul, de exemplu, la liberă deplasare, drept care nu este îngădit decât de... regulile de circulație. Regulile de circulație se aplică atunci când cetățeanul se deplasează pe *domeniul public*, pe străzi, pe șosele etc. Această îngădire a libertății personale se face în interesul cetățeanului și al societății din care acesta face parte.

Revenind la subiectul nostru, dacă nerespectarea ortografiei oficiale ar avea urmări tot atât de nefericite ca și nerespectarea codului rutier, întreg fenomenul „disidenței” ortografice ar fi la fel de rău văzut ca orice mers pe contrasens, acolo unde este stabilit „sensul unic”.

Argumentul conform căruia cetățeanul este liber de a se exprima în scris după propria sa voință nu poate fi invocat în cazul ortografiei, deoarece *ortografia este un domeniu public*, reglementat prin norme specifice. Scriitorul poate să folosească pentru sine sau pentru corespondența sa particulară orice mod de ortografiere dorește, chiar și chirilica boierului Neacșu din Câmpulung, din secolul al XVI-lea!

Când este însă *publicat*, scrierea sa intră în *domeniul public*, iar *publicarea* trebuie făcută cu ortografia *oficială*, repetăm, oricare ar fi ea.

De altminteri, așa s-a procedat și în 1953, când H.C.M.-ul nr. 3 135 a fost aplicat de toate redacțiile cu conștiinciozitate, în condițiile regimului totalitar de atunci și ținând seama că întreaga presă și toate editurile aparțineau statului⁶. Unificarea scrierii a fost realizată în

---

⁵ Se știe că ortografiile oficiale au fost succesiv, cele din 1881 (1895), 1904, 1932, 1953 (1905), iar în prezent, ortografia adoptată de toate instituțiile statului român, după 1993.

⁶ Al. Graur era încântat de acest succes al aplicării ortografiei din 1953: “Deosebirea esențială față de situația din trecut este că astăzi indicațiile normative sânt luate în seamă. Dacă cineva vrea să scrie altfel decât este indicat,

acel an, la nivelul presei și al tuturor tipăriturilor, cu rapiditate, deși este evident ca „simplificarea” operată nu fusese pe placul majorității vorbitorilor limbii române. (Ca dovadă, reintroducerea în alfabet a literei â, așa cum am arătat, în 1965.)

S-ar mai putea argumenta că în discuție nu ar fi întreaga ortografie, ci numai o anumită normă a ei. Dar normele ortografice, o dată stabilite, formează un tot, din care nu este permis ca cetățeanul să respecte doar ceea ce-i place, ca individ.

O ortografie *oficială* nu poate fi schimbată decât tot printr-o ortografie *oficială*, iar pentru aceasta trebuie ca instituția abilitată *oficial*, prin Hotărârea Guvernului României nr. 657/1991, prin propriul statut și prin delegarea primită de la Parlament⁷, cu dreptul de a interveni cu schimbări în ortografie – este vorba de Academia Română – să-și asume răspunderea pentru o nouă modificare a reglementărilor acestui domeniu public.

Într-un regim democratic, Academia Română nu poate fi silită să-și schimbe punctul de vedere susținut cu remarcabilă consecvență din 1904 până în 1993⁸, cu atât mai mult cu cât nu există nici cel mai mic motiv serios care să o determine la un asemenea act de autodescalificare culturală și morală.

Pe de altă parte, nici un fel de măsură administrative, nu este în stare să desființeze, prin constrângere, fenomenul „disidenței” ortografice, întrucât este cunoscut că orice procedură dictatorială de tip administrativ în domeniul culturii nu poate avea decât efecte negative și opuse celor scontate.

Ce mai rămâne de făcut? Există o soluție de principiu, cea expusă mai sus, iar în practică, avem numai două posibilități:

– Ori încadrarea fiecăruia în normele statului „de drept”, în comportamentul civilizată existent aproape în toată lumea, în care ortografia, chiar dacă se discută, trebuie să fie respectată necondiționat atâta timp cât este în vigoare.

– Ori permanentizarea unui dualism ortografic ce ar reflecta dincolo de o anumită neputință a alinierii la unele repere ale civilizației, permanența unei constante locale, autohtone, de încremenire în individualism exacerbat și indiferență civică. În acest sens trebuie amintită, culmea, tot scrierea sunetului â, cel din mijlocul cuvintelor. Pe vremea domniilor fanariote, pentru acest sunet, existau tot două feluri de scriere, după preferințe: un semn special chirilic (*iusul mare*) cu valoarea â în cărțile bisericești și în actele mai îngrijite ale curții domnești, în timp ce în scrierea curentă de mână, administrativă sau comercială, litera folosită de cărțile bisericești era de obicei înlocuită, pentru comoditate, prin semnul chirilic al sunetului ă (*iorul sau ierul mare*)⁹. Așa s-a scris timp de peste 140 de ani!

---

poate să o facă, dar dacă ajunge la publicare, corectorii de la ziare sau redactorii din edituri îi modifică textul în acord cu normele. Este un lucru excelent, căci avem interesul ca limba să fie unitară...” [1974, p. 21]

⁷ Vezi, de asemenea, Monitorul Oficial, Partea I, Anul V, nr. 51, 8 martie 1993 și scrisoarea președintelui de atunci al Curții Constituționale, prof. dr. V. Gionea, prin care se confirmă că „Academia Română are competența [legală n.n.] de a stabili normele ortografice ale limbii române” (rev. “Academica”, nr. 7/1993, p. 2.)

⁸ Ne referim la consecvența opiniilor liber exprimate ale Academiei Române, făcând abstracție de ceea ce a reprezentat, perioada ingerințelor nedismulate ale puterii politice în activitatea Academiei R.P.R. și a Academiei R.S.R.

⁹ Cf. Al. Lambrior, *Introducere la Carte de citire (Bucăți scrise cu litere chirilice în deosebite veacuri)*, în vol. [Lambrior, 1976], pp. 135-136; Veronica Vasilescu, dr. Aneta Boiangiu: *Scrierea chirilică românească. Album paleografic*, 1982 etc.

Dacă punem în balanță și comparăm acești circa 140 de ani cu „disidența” de la „Viața românească” care a durat neîntrerupt 42 de ani, apoi cu „disidența” de sens contrar care s-a manifestat intermitent între 1970 și 1989 și, în plus, cu noua „disidență” demnă de o cauză mai bună, cea începută în anul 1993, ajungem iar la un număr de ani impresionant!

Va trebui oare să mai așteptăm încă decenii sau secole, în viitor, cu speranța că ortografia națională să fie odată și odată *aceeași* pentru toți românii știutori de carte?

aprilie – august 1997

VI. ULTIMELE MODIFICĂRI ALE ORTOGRAFIEI

6.1. Reforme ortografice pe alte meridiane

Informațiile care stau la dispoziția publicului românesc în legătură cu ortografia altor limbi sunt sporadice, reformele ortografiei neprezentând un interes deosebit în știrile externe. Doar manualele de limbi străine mai atrag atenția, câteodată, asupra schimbărilor intervenite în normele scrierii corecte ale unora dintre aceste limbi.

Pentru cercetarea noastră este însă deosebit de interesant de a ști ce se petrece în afara țării noastre, cu alte ortografii naționale. Anii '80 și '90 ai secolului XX au fost martorii unor modificări ortografice pe arii lingvistice foarte întinse și diferite, de la dialectul aromân, de exemplu, până la limbi cu o mare circulație internațională, ca portugheza, franceza sau germana. O prezentare sumară a caracteristicilor acestor „evenimente” ortografice va fi, cu siguranță, de folos pentru a se constata, pe de o parte, că reformele ortografice nu sunt, în această perioadă, apanajul exclusiv al teritoriului limbii române și, pe de altă parte, că anumite aspecte controversate ale ortografiilor naționale se pot lămurii mai ușor într-o perspectivă supranațională, integratoare.

6.1.1. Dialectul aromân – „Limba armânească”

Cea mai interesantă, pentru noi, românii, este încercarea de a se oferi dialectului aromân o fizionomie grafică proprie, emancipată de modelul scrierii dialectului frate dacoromân, probabil în dorința ca dialectul aromân sau macedo-vlah⁴³ al limbii române să fie recunoscut cu titlul de limbă independentă/autonomă, națională, regională, în țările unde se găsesc vorbitorii săi, cu toate consecințele de ordin lingvistic, social și național ale acestei recunoașteri.

Redăm cu ortografia originalului un fragment semnificativ din introducerea „*Zbor*⁴⁴ *di la editor*”, aparținând lui T. Cunia, editorul și prefațatorul volumului *Cântece pentru aromâni - Cântitsi trã armãnamî* de Ionel Zeana, în ambele dialecte, aromân și dacoromân, tipărit în colaborare de editura pe care o conduce – Cartea Aromână din Syracuse, N.Y., în Statele Unite ale Americii – și de editura Liforag din Constanța [Zeana, 1992, p. IV–V]:

⁴³ Cf. Caragiu Marioțeanu, DIARO. Cuvântul *macedo-vlah* este scris pe pagina de titlu cu cratimă.

⁴⁴ *Zbor*, articulat *zborlu*, pl. *zboară*, în aromână: „*cuvânt*”.

„Cu ndoauă njits alăxiri, noi adoptăm alfabetlu propus tu 1984 di rivista Zborlu a Nostru (Anlu 2, Numirlu 1, Pagina 30). Aestu alfabet fu nsustsănut shi de rezolutsia adoptată di adunarea generală a armănjlor tsi loară parti la al Doilea Congres Internatsional di Limbă shi Cultură Aromână tsi s-tsănu la Universitatea di Freiburg-Ghirmanii dit 25 tu 28 Agustu, 1988. Cu alăxirli făcuti, alfabetlu adoptat di Cartea Aromână easti aestu di ma nghios, **un singur alfabet cu doauă varianti.**

a, ă, b, c, ch, d (dh), dz, e, f, g (g̃), gh (g̃), h, i, j, k, l, lj (>), m, u, nj (ñ), o, p, q, r, s, sh (ş), t (th), ts (t̃), u, v (ṽ), w, x, y, z.

După grailu omlui, litera *ă* si-avdi cându ca romănescul *î*, cându ca romănescul *ă*. Aestă regula simplifică scriarea: fărshărotslji au mash sonlu *ă*, pindenlji au doauli sonuri *î* shi *ă*. Combinatsiili di literi *ce, ci, che, chi, ge, gi, ghe, ghi*, suntu cititi ca tu alfabetlu italian shi romă. Semnul *dz* si-avdi ca tu zborlu *budză*. Literili *d* shi *t* au sonurli latini *d* shi *t*; ma tu ndoauă zboară va poată si s-avdă – după grailu a omlui – shi ca sonurli grătseshtsă „*delta*” shi „*theta*”. Aestă regulă simplifică scriarea: mulţă armănj dit Sărbii shi dit Romăni nu au tu limbă sonurli „*delta*” shi „*theta*”. Atselj tsi vor si scrii sonurli grătseshtsă, va poată si-u facă cu combinatsiili di literi *dh* shi *th*. Combinatsiili di literi *nj* shi *lj* suntu ca tu zboarli *njel* shi *calj*. Benevol, aesti sonuri va poată si să scrii shi cu seamnili traditsionali *ñ* shi *>*. Combinatsiili di literi *sh* shi *ts* va si-avdă ca tu zboarli *shoput* shi *tsină*. Benevol, aesti sonuri va poată si să scrii shi cu seamnili traditsionali romăneshtsă *ş* shi *ț*.

Literili *g* shi *v* au sonurli latini *g* shi *v*; ma tu ndoauă zboară va poată si s-avdă – după grailu a omlui – shi ca sonlu grătsescu „*gamma*”. Tră atselj tsi vor s-lu scrii aestu son, va poată si-u facă cu *g̃* ică *ṽ*, după cum u caftă zborlu. Aestă simplifică scriarea. Mulţă armănj nu pronuntsă sonlu grătsescu „*gamma*” tu zboară ca *Gramostea, Ghiorghi, vurgar, tsigară, filologhii, aghios*, etc. shi tu tuti limbili moderni aesti zboară au sonlu latin *g*; tr-atsea easti ghini si să scrii mash *g*. Cum suntu mash vărănă 10 zboară iu sonlu „*gamma*” easti transformarea a latinlui *v*, nu easti ananghi si-avem un semnu spetsial; va s-alăsăm *v* shi va-l citim „*gamma*”. Tră atselj anvitsats cu alfabetlu traditsional, va s-hibă shi seamnili alternative *g̃* shi *ṽ*.⁴⁵

⁴⁵ Pentru ușurința lecturii, redăm fragmentul de mai sus transpus și în româna literară:

Cu două mici deosebiri, noi adoptăm alfabetul propus în 1984 de revista „Cuvântul nostru” (anul 2, nr. 1, p. 30). Acest alfabet a fost susținut și de rezoluția adoptată de adunarea generală a aromânilor care au luat parte la cel de al doilea Congres Internațional de Limbă și Cultură Aromână, ce a avut loc, la Universitatea din Freiburg – Germania, de la 25 la 28 august 1988. Cu modificările făcute, alfabetul adoptat de Cartea Aromână este cel de mai jos un singur alfabet cu două variante. [...]

După graiul omului, litera ă se aude când ca romănescul î, când ca romănescul ă. Această regulă simplifică scrierea: fărșeroții (aromânii din Albania), au mai mult sunetul ă, pindenii (aromânii din munții Pind – Grecia) au amândouă sunetele î și ă. Combinațiile de litere ce, ci, che, chi, ge, gi, ghe, ghi, sunt citite ca în alfabetul italian și român. Semnul dz se aude ca în cuvântul budză (buză). Literile d și t au sunetele latine d și t, dar în câteva cuvinte se vor putea auzi - după graiul omului - și sunetele grecești „delta” și „theta”. Această regulă simplifică scrierea: mulți aromâni din Serbia și din România nu au în limbă sunetele „delta” și „theta”. Cei care vor să scrie sunetele grecești, vor putea să o facă cu combinațiile de litere dh și th. Combinațiile de litere nj și lj sunt ca în cuvintele njel (miel) și calj (cai). După voie, aceste sunete se vor putea scrie și cu semnele tradiționale ñ și l. Combinațiile de litere sh și ts

Interesant și surprinzător în același timp este modul cum alfabetul propus de revistele „Zborlu a Nostru” din Germania și adoptat apoi de revista „Fenix” din Republica Macedonia încearcă să rezolve notarea sunetelor specifice nu numai dialectului sudic, aromân, ci și a celor comune cu dialectul dacoromân.

În locul literelor românești **ă**, **â** și **î** se propune o singură literă: **ã**, cu ambele valori fonice ([**ă**] și [**î**]), indiferent de poziția în cuvânt, inițială, medială sau finală. Din punct de vedere istoric, acestei soluții i se pot găsi unele asemănări cu sistemele lui Mihail Boiagi (1813), Petru Maior (1819) sau Titu Maiorescu (dintre 1866 și 1881) în privința utilizării unui singur semn diacritic pentru ambele sunete, [**ă**] și [**î**]. Tilda deasupra lui **a**, în locul semnului scurtării sau a accentului circumflex se poate explica atât prin dorința unei „originalități” grafice locale, cât și prin faptul că tilda este un semn diacritic romanic occidental fără valoare de accent, deci neambiguu. Nu putem uita, pe de altă parte, că tilda cunoscută din limbile spaniolă și portugheză are exact aceeași formă cu accentul circumflex grecesc – perispoméni, în cazul scrierii aromânești fiind evident că influența modelului grecesc este incomparabil mai puternică decât cea a modelului iberic. De altminteri, sistemul propus pentru aromână evită pe cât posibil semnele diacritice, scriind ca și Boiagi în 1813 **sh** în loc de **ș**, asemănător modelului englez sau albanez modern; **ts** în loc de **ț**, după model grecesc, englez, francez, etc. ba chiar și **nj** și **lj**, după același model al lui Boiagi, model astăzi asemănător cu cel albanez, pentru consoanele palatale specifice **ñ** (**ñ** ca în limba spaniolă) sau : palatal (scris uneori cu virgulă sau cu tildă dedesubt).

Aparentele avantaje ale acestui sistem de scriere sunt absența semnelor diacritice subscrise specifice doar limbii române, folosirea unui singur grafem, **ã**, în loc de trei (**ă**, **â**, **î**), în plus impresia că prin utilizarea „noului alfabet” s-ar ajunge mai ușor la „internaționalizarea” aromânei, ținând seama de situația vorbitorilor ei, cetățeni ai unor state diferite (Republica Macedonia, Grecia, Albania etc.), în care, cu excepția Macedoniei unde aromâna se învață în câteva școli primare, dialectul aromân nu are încă un statut recunoscut de limbă regională minoritară protejată.

Dezavantajele, dincolo de „spargerea” doritei unități a scrierii românești, sunt confuzia dintre valorile cunoscute ale literelor în tradiția românească, tradiție supradialectală, căreia i s-au alăturat în decursul timpului mulți aromâni, începând cu Roja, 1809, urmat de atâția alții. Confuzia este generată de acceptarea dublei valori a literei **j**, atât consoană, cât și semn al palatalizării, a literei **h** cu rol de „întărire” în digraful **ch** și cu rolul invers, de „înmuiere”, în digraful **sh**, precum și folosirea tildei ~ (semn care ține locul unui **n** în spaniolă și portugheză, cu valorile fonetice cunoscute) deasupra lui **a**, împotriva tradiției latine și romanice, sunt erori datorate neglijării semnificațiilor obișnuite, acceptate, ale semnelor alfabetice – litere sau semne diacritice.

---

se vor auzi ca în cuvintele shoput (șipot) și tsină (țină). După voie, aceste sunete se vor putea scrie și cu semnele tradiționale românești ș și ț.

Literele g și v au sunetele latine g și v; dar în câteva cuvinte se vor putea auzi – după graiul omului – și ca sunetul grecesc „gamma”. Pentru cei care vor să scrie sunetul acesta, vor putea să o facă cu ǧ sau ǘ, după cum cere cuvântul. Aceasta simplifică scrierea. Mulți aromâni nu pronunță sunetul grecesc „gamma” în cuvinte ca Gramostea, vúrgar (bulgar), țigară (țigară), filologhii (filologie), aghios (sfânt) etc. și în toate limbile moderne aceste, cuvinte au sunetul latin g; de, aceea este bine să se scrie numai g. Întrucât sunt numai vreo 10 cuvinte unde sunetul „gamma” este transformarea latinului v, nu este nevoie să avem un semn special; îl vom lăsa v și îl vom citi gamma”. Pentru cei învățați cu alfabetul tradițional, vor fi și semnele alternative ǧ și ǘ.

Sistemul propus și aplicat de V. G. Barba și de T. Cunia în 1984 a fost criticat și *respins* de specialiștii în lingvistică și de intelectualii aromâni de la noi din țară⁴⁶. De asemenea el a fost dezavuat la Congresul aromânilor de la Bridgeport, S.U.A., din 1994, fără ca această luare de poziție să fi avut vreun efect asupra revistelor/editurilor germane, macedonene sau americane, care au utilizat consecvent după anul 1984 noul alfabet aromânesc.

Dacă noul alfabet⁴⁷ se va răspândi prin manualele școlare nu numai în Republica Macedonia, ci și în celelalte țări balcanice unde trăiesc aromânii, nu este exclus ca acest sistem alfabetic, cu toate imperfecțiunile lui, să se impună în cele din urmă ca alfabetul standard al tuturor aromânilor.

6.1.2. Limba portugheză

Ortografia limbii portugheze prezintă un caz interesant și singular între limbile romanice occidentale. Deși are o veche tradiție a scrierii, limba portugheză, purtătoare a unei culturi remarcabile și vorbită de mai mult de 110 de milioane de oameni, pe patru continente, a intrat de abia în secolul XX în așa numita „perioadă a reformelor ortografice”. Singularitatea ei constă în faptul că posedă două ortografii oficiale: una portugheză propriu-zisă europeană (lusitană) și alta braziliană, expresie a unor deosebiri fonetice între cele două variante geografice ale limbii și urmare a unei tradiții ortografice relativ divergente în cele două țări.

Evoluția ortografiei portugheze se aseamănă uimitor, în multe privințe, cu evoluția ortografiei limbii române, bineînțeles în limitele unor tendințe generale și caracteristice. Portugheza, ca și româna, n-a avut până în secolul XX o ortografie unitară și riguros normată. Din secolul al XIII-lea și până la mijlocul celui de al XVI-lea, portughezii au utilizat un sistem grafic în care exista o anumită „aderență” a scrierii la pronunțare⁴⁸, similar scrierii tradiționale chirilice românești, care, departe de a putea fi considerată „fonetică”, până la părăsirea ei, în paralel cu apariția alfabetului de tranziție, ea urma totuși îndeaproape rostirea uzuală.

Perioada dintre Renaștere și începutul secolului XX este caracterizată în cultura portugheză printr-o ortografie etimologică, tendință asemănătoare cu cea a iluminismului românesc, a epocii de formare a națiunii române, când Școala Ardeleană a impus „etimologia” ca principiu dominant al ortografiei limbii române. În ambele arii lingvistice scrierea etimologică a devenit tradițională ca urmare a permanenței unei ideologii lingvistice clasicizante, elitiste și național-patriotice, etapă întâlnită în trecutul scrierii din aproape toate țările romanice occidentale.

Titu Maiorescu, întemeietor al ortografiei românești moderne își găsește un corespondent portughez în persoana lui A. R. Gonçalves Viana, care s-a manifestat ca reformator încă din anul 1885 și a cărui lucrare, *Ortografia Nacional* (1904), poate fi

---

⁴⁶ Cf. Matilda Caragiu Marioțeanu, DIARO, p. XX; Cândroveanu, 1994; Puiu, 1994 etc.

⁴⁷ Care nu e cu totul nou, deoarece, așa cum am mai arătat, digraful **sh** este întâlnit, de exemplu, în *Acatistul* lui Samuil Micu (1801) și, în tradiția aromânească, mai întâi la Boiagi (1813), iar tilda deasupra lui **a**, la Șincai (*ABC și Prima principia...*) în 1783, aceste grafii reprezentând etape depășite în evoluția scrierii românești.

⁴⁸ OLP (AO), 1987, p. 201.

considerată echivalentul portughez al studiului maiorescian *Despre scrierea limbei române* (1866–1908).

Remarcabilă este și convergența dintre Portugalia și România în privința obiectivelor propuse de reformatorii ortografiei portugheze: suprimarea lui **h** din grupurile **th**, **ch** (=k), **rh**; înlocuirea lui **ph** prin **f** și a lui **y** prin **i**, simplificarea consoanelor duble, cu unele excepții; eliminarea consoanelor mute care nu influențează timbrul vocalei anterioare (limba portugheză posedă vocale deschise, închise și nazale, asemănător cu franceza) etc. Majoritatea simplificărilor propuse în Portugalia s-au regăsit și în regulile hotărâte la noi în țară între anii 1881 și 1904, când, cu ocazia stabilizării alfabetului românesc, s-a renunțat la **ph**, **th**, **y** etc. din cuvintele culte de origine greacă, s-a eliminat parțial și apoi total dublarea consoanelor nemotivată prin compunere lexicală și s-a renunțat la scrierea literelor mute de tipul lui **u** final.

Ca și în România, reformele ortografiei portugheze se succed la intervale foarte apropiate, dar cu o motivație diferită. Atât în Portugalia cât și în Brazilia oficialitățile și-au manifestat puternic dorința realizării unității grafice a limbii comune de cultură, deasupra particularităților regionale/naționale. După reforma portugheză din 1911, pentru a unifica ortografiile, pe baza scrierii simplificate, Academiiile de științe sau de litere ale Portugaliei și Braziliei, parlamentele, guvernele și chiar președinții celor două țări au negociat o serie de „acorduri ortografice” lusitano-braziliene. Asemenea acorduri, precedate și urmate de discuții aprinse pro și contra, au avut loc în anii 1931, 1945, 1975, 1986 și 1990.

Penultimul acord, intitulat *Bazele analitice ale ortografiei simplificate a limbii portugheze, din 1945, renegociate în 1975 și consolidate în 1986*, reia și se ocupa cu amănunte rezolvate în cea mai mare parte demult de ortografia românească, ca de exemplu: scrierea derivatelor numelor proprii străine cu **k**, **w** și **y**; **h** inițial mut (*humor*, *humano*, *helénico*, etc.); consoane finale mute (*Jacob* sau *Jacó*, dar *Madrid* și nu *Madri*); folosirea liniuței de unire (cratima), a apostrofului, a împărțirii în silabe etc. etc., cu diverse dificultăți care nu se întâlnesc în română (de exemplu: pentru a simplifica scrierea cu cratimă a cuvântului compus *ultra-som* (ultrasunet), s-ar ajunge la o altă complicație, ar trebui scris *ultrassom* cu s dublu pentru a nu se citi [z]!).

Acordul din 1986 nu a reușit să stabilizeze ortografia portugheză, el provocând, dimpotrivă, puternice mișcări de contestare pe ambele maluri ale Atlanticului. De exemplu, capitolul XIV al acestui acord, *Despre accentuarea grafică*, a stârnit cele mai mari nemulțumiri, datorită simplificărilor „revoluționare” proiectate⁴⁹, anume eliminarea marcării în scris a poziției excepționale a accentului în cuvânt, contrar unei vechi tradiții din spațiul iberic și latino-american. Astfel, încercarea din 1986, de a se realiza unificarea aproape totală a ortografiei limbii portugheze europene cu cea braziliană a eșuat în fața rezistenței tradiționaliste a intelectualilor atașați sentimental de formele grafice încetățenite divergent în cele două țări, în cazul multor cuvinte, divergențe justificate și prin particularități locale de pronunțare.

Ultimul „Acord ortografic al limbii portugheze”, așa cum se intitulează el, a fost semnat la Lisabona în 16 decembrie 1990 și a devenit oficial în Portugalia prin Decretul Președintelui Republicii nr. 43 din 23 august 1991. Acest acord dintre Brazilia, Portugalia, la care s-au

---

⁴⁹ *Ibidem*, p. 57–66.

adăugat în plus țările de limbă portugheză foste colonii din Africa și Asia, consemnează renunțarea părților, deocamdată, la idealul perfecte unități a limbii scrise comune. În prezent sunt acceptate grafiile duble de tipul *bebé/ bebê, canapé/ canapê, ténis/ tênis, Vénus/ Vênis* etc. sau *subtil/ sutil, amígdala/ amídala, aritmética/ arimética* etc., prima variantă fiind cea utilizată în Portugalia și în statele lusofone din Africa etc., iar cea de a doua variantă fiind cea preferată în Brazilia.

Dincolo de amănuntele controverselor ortografice schițate mai sus, ni se pare remarcabilă insistența autorităților de limbă portugheză pentru păstrarea valorilor de bază ale literelor alfabetului portughez, pentru păstrarea tradițiilor latine și romanice ale scrierii portugheze și aceasta într-o ortografie „simplificată”! Exemplificăm mai jos câteva mostre de ortografie etimologică în portugheză.

- Sunetul [s] se scrie prin 5 litere sau grupuri de litere:

s – *sala*; **ss** – *grosso*; **c** – *celular, centímetro*; **ç** – *braço* (braț), *sperança*; **x** – *próximo*.

- Sunetul [z] se scrie prin 3 litere:

z – *azalea, azar* (hazard), (*pão*) *azimo* (azimă); **s** – *frase* (frază), *trânsito* (tranzit); **x** – *exame, exemplo*.

- Sunetul [ʃ] (f) se scrie prin patru litere sau grupuri de litere:

s – *esplanada, português* (portughez); **x** – *explicar, xerife* (șerif); **z** – *capaz* (capabil), *veloz* (iute); **ch** – *chamar* (a chema), *chinês* (chinez), *chocolate*.

- Sunetul [j] (3) se scrie prin 4 litere:

j – *objecto* (obiect); **g** – *regimento, genial*; **s** – *esmeralda* (smarald); **z** – *velozmente* (cu viteză, iute) [OLP(AO), p. 25]

Dacă cititorul nostru a avut răbdarea să parcurgă această listă de cuvinte portugheze, a observat cu siguranță și, probabil, cu surprindere că înțelege aproape toate cuvintele citindu-le ca în românește, fără să fi învățat vreodată portugheza și fără să-i pese de felul în care aceste cuvinte se pronunță. Cu atât mai mult, pentru vorbitorii portughezei, acest mod de scriere etimologică are avantaje considerabile în condițiile în care portugheza este o limbă internațională cu variate utilizări culturale sau comerciale. Ortografia etimologică păstrează unitatea limbii scrise în situația în care rostirea dialectală/ regională/ națională devine uneori prea divergentă atât din punct de vedere istoric cât și geografic, avantaj la care se mai adaugă dezambiguizarea în scris a cuvintelor omofone, de exemplu: (*caça* – vânătoare, *cassa* – muselină, *cassa* – ([el] anulează, casează).

E amuzant să constați cum similitudinile româno-portugheze merg până într-acolo încât și reacțiile polemice din presă sunt identice în toată gama lor, ca picăturile de apă, de la discuțiile serioase cu puncte de vedere întotdeauna ireconciliabile până la bășcălia sau violența verbală caracteristic latine și meridionale: La portughezi în 1986: „A guerra do grafema”, la noi în 1993: „Războiul literelor”. La portughezi în 1986: „Acordul care a fost făcut de patru sau cinci imbecili...” [idem, p. 248], la noi, despre reforma ortografică din 1993: „O tâmpenie” (vezi bibliografia).

6.1.3. Limba franceză

În Franța, la 6 decembrie 1990, a fost publicat în „Jurnalul oficial al Republicii Franceze” (documentele administrative) un proiect de „Rectificări” ale ortografiei, prezentat de către Consiliul superior al limbii franceze, cu avizul favorabil, în unanimitate, al Academiei Franceze, precum și cu acordul Consiliului limbii franceze din Québec (Canada) și cu cel al Consiliului limbii franceze din Belgia⁵⁰.

Acceptat oficial de prim-ministrul francez, proiectul ortografic exclude orice idee de „reformă” a ortografiei și cuprinde doar: „rectificări precise, limitate, care respectă istoria și natura limbii” franceze. Aceste „rectificări” privesc:

1) sudura unor cuvinte compuse scrise anterior cu cratimă (*porte-monnaie*, scris *portemonnaie*, ca *portefeuille*);

2) regularizarea pluralului cuvintelor compuse după modelul cuvintelor simple (*des pèse-lettre*, rectificat *des pèse-lettres*, cf. *des lettres*);

3) accentul circumflex nu va mai fi „obligatoriu” pe literele **i** și **u** cu excepția terminațiilor verbale și în alte câteva cuvinte (*qu'il fût*, și *mûr*);

4) participiul trecut va fi invariabil în cazul verbului *laisser* urmat de un infinitiv (*elle s'est laissé mourir*);

5) eliminarea unor anomalii:

a) accentuarea și pluralul unor cuvinte împrumutate vor urma regulile cuvintelor franceze (*un imprésario*, *des imprésarios*);

b) serii dezacordate, grafii care vor fi redată conform regulilor scrierii franceze (*douçâtre* în loc de *douceâtre*) sau coerența unei serii precise (*boursouffler*, nu *boursoufler*, ca *souffler*; *charriot*, nu *chariot*, ca *charrette*; *combattif* și nu *combatif*, după *combattre*).

Se poate constata cu ușurință că rectificările și regularizările ortografiei franceze propuse în 1990 nu afectează câtuși de puțin alfabetul limbii franceze și nici funcționalitatea literelor acestuia. Într-o limbă de cultură cu mare prestigiu, vorbită în mai multe țări și în plus limbă oficială a ONU, cum este franceza, nimeni nu și-ar permite să opereze „simplificări” de felul celor adoptate în ortografia românească în 1953, cu toate că pentru toată lumea este evident că scrierea limbii franceze are nenumărate dificultăți datorate etimologiei și tradiției grafice.

Raționalizarea și eliminarea unor anomalii sunt dobândite atât prin simplificare (de exemplu, în cazul cratimei) dar și prin complicare – accente în plus, terminații de plural fără valoare fonetică – generalizate pentru toate cuvintele, consoane duble introduse suplimentar! În cazul ortografiei franceze este clar că relația simplificare – complicare se subordonează unui principiu superior, gramatical, care ar putea fi definit ca „limpezime în interacțiunea dintre gândire și scriere”, cu trimitere la faimosul „principiu intelectual” maiorescian.

Deși orice procedeu ortografic care ajută la perceperea mai exactă a mesajului scris și la mai rapidă înțelegere a conținutului noțional al cuvintelor nu poate fi decât binevenit, rectificările ortografiei franceze au stârnit reacții ostile dintre cele mai diverse, astfel că, la doi ani după publicarea lor oficială, punerea în aplicare a acestor modificări părea suspendată.

---

⁵⁰ OLF, Introducere, p. 11. Rezultă din textul menționat că Elveția de limbă franceză (la Suisse romande) și țările francofone din Africa nu au fost consultate în această privință.

Recomandările Consiliului Superior al Limbii Franceze, cu toate că fuseseră aprobate cu căldură de Academia Franceză, nu au fost luate în seamă de cea de a noua ediție a *Dicționarului Academiei*, nu apar menționate nici în *Micul Larousse ilustrat* din 1998 și nici în alte dicționare recente de același tip (*Robert*, etc.), având în vedere că, prin tradiție, dicționarele franceze nu înregistrează recomandările oficiale, ci doar rostirile și grafiile existente în ceea ce francezul numește „*le bon usage*”, adică cele intrate în uzul curent al oamenilor cultivați. Ca excepție poate fi menționat dicționarul *Hanse*⁵¹ al cărui autor, Joseph Hanse, a fost semnatarul din partea Comunității franceze din Belgia al „Rectificărilor ortografiei”.

Un verdict categoric a fost dat în această privință de casa de editură Larousse în 1995⁵²:

„Diversele tentative făcute încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru a modifica o ortografie considerată complexă nu au avut nici o influență practică, iar propunerile care s-au succedat, adesea contradictorii, n-au intrat în uzul curent. Astfel stau lucrurile și cu ultimul proiect de reformă a ortografiei: nu are și nici nu putea avea vreo putere de constrângere.”

Situația complexă descrisă mai sus dovedește existența a cel puțin două tipuri de discurs lingvistic în Franța contemporană, în ceea ce privește ortografia, precum și neimplicarea autorităților statului în susținerea recentului proiect ortografic.

Datele ce ne stau la dispoziție, până acum, ne îndreptățesc să constatăm, deocamdată, eșecul reformei ortografiei franceze.

6.1.4. Limba germană

Asupra modificărilor ortografiei limbii germane nu e nevoie să insistăm prea mult, deoarece câțiva germaniști din România au pus la dispoziția publicului nostru, în anul 1997, un excelent ghid intitulat *Noua ortografie a limbii germane*⁵³.

Inițiată în Germania, de Institutul pentru Limba Germană din Mannheim și făcută cunoscută la cea de a treia conferință pe această temă, de la Viena (22–24 noiembrie 1994), reforma ortografiei limbii germane a devenit oficială în urma acordului exprimat și semnat la Viena de către reprezentanții oficiali – miniștri, ambasadori, etc. – ai Belgiei, Germaniei, Italiei, principatului Liechtenstein, Austriei, României, Elveției și Ungariei, la data de 1 iulie 1996⁵⁴.

Noile reguli ortografice germane au intrat în vigoare la 1 august 1998, fiind prevăzută o perioadă de tranziție până la 31 iulie 2005, de când noua ortografie este considerată obligatorie. După anul 2005, folosirea vechilor reguli de scriere – a celor abolite, desigur – a devenit o greșală de ortografie.

Reforme ortografice în teritoriile de limbă germană au fost relativ rare. Ultima reformă care reglementa mici detalii a avut loc la începutul secolului XX. În anul 1941 s-a produs însă o schimbare majoră, nu atât ortografică sau propriu-zis alfabetică, ci de figură a literelor.

⁵¹ *Nouveau dictionnaire des difficultés du français moderne*, De Boek Duclot, Louvain-la-Neuve, 1994 (1996).

⁵² În lucrarea de popularizare *Orthographe*, de Jean Dubois, Françoise Dubois-Charlier și Claude Kannas, în seria *Livres de bord*, Larousse, p. 86.

⁵³ NOLG, în seria dicționarelor *Junior*, ediție coordonată de Monica Livia Plămădeală.

⁵⁴ Cf. OLG (NR).

Alfabetul „național”, tradițional, german, derivat din scrierea „carolingiană” (de la Carol cel Mare), numit în secolul XIII-lea, pentru asemănarea sa cu stilul arhitectural gotic, „scriere gotică”, iar apoi, în secolele al XIV-lea și al XV-lea, modificat în așa-numita „scriere fracturată” (*Frakturschrift*), a fost părăsit și înlocuit definitiv cu ceea ce se considera a fi alfabetul latin, de fapt cu scrierea azi generalizată, derivată din tipul de literă specific perioadei Renașterii, denumit „Antiqua”. Prin confuzie socioculturală s-a crezut și se crede că scrierea „Antiqua” este scrierea *latină*, în opoziție cu cea *germană* (fracturată), deși amândouă sunt variante ale aceluiași alfabet și amândouă au aceeași sursă, scrierile italice medievale.

Din vechiul alfabet se păstrează o singură literă compusă prin „ligatură”, **ß**, denumită „*es zet*” (es țet) sau, după valoarea sa fonetică, *scharfes S*, (s ascuțit sau aspru). Litera **ß** este un semn grafic sudat care provine dintr-un *s* lung: **f** – uzual și în alfabetul latin internațional până la începutul secolului al XIX-lea – și din litera **z**, asemănătoare cu varianta rotunjită, mai recentă, a vechii scrieri germane (*Sütterlinschrift*).

Litera **ß** rămâne deocamdată singurul rest „germanic” în actualul sistem alfabetic al ortografiei germane, având aceeași valoare fonetică [s], ca și litera dublată *ss*, ambele fiind distribuite în scriere de obicei în funcție de lungimea sau scurtimea vocalei precedente⁵⁵.

Reforma germană din 1996 își propune să întărească aplicarea principiului „morfologic” și nu a celui „fonetic”, lăsat oarecum pe planul al doilea, aplicarea consecventă a principiului morfologic însemnând păstrarea unității și identității grafice a rădăcinii, a radicalului, în toate cuvintele aparținând aceleiași familii lexicale. De exemplu: *Stengel* (tulpină, tijă) se va scrie *Stängel*, ca făcând parte din familia cuvântului *Stange* (băț, prăjină, bară); sau verbul *verbleuen* (a cotonogi, a învineți în bătaie) se va scrie *verbläuen*, fiind înrudit cu *blau* (albastru, vânăt) etc.

Ca și reforma ortografiei franceze, cea a limbii germane propune rectificări care au aparența unor complicații, dublări de consoane, triplări(!) ale unor consoane, înlocuirea unei singure litere prin grupuri de două litere etc. În germană, cuvântul *Ballett* se scrie cu doi **t** deoarece sunetul [e] precedent este scurt. Compusul acestuia, *Ballettrupe* (trupă de balet) se va scrie după noua ortografie cu trei de **t**, de vreme ce, logic, el este compus din *Ballett* + *Trupe*, deci *Ballettrupe*. Acest exemplu confirmă părerea lui Titu Maiorescu, anume că: „*literele sunt esențial logice și nu simplu fonetice*”⁵⁶, lucru valabil de asemenea pentru întreaga ortografie. Celelalte modificări, precum reglementarea scrierii împreună sau despărțit a cuvintelor compuse, germanizarea cuvintelor străine, folosirea cratimei, privesc mult prea îndeaproape specificul limbii germane pentru a mai intra în detalii.

Rămâne o mică observație de făcut. Limba germană are o particularitate ortografică care o deosebește total de restul limbilor europene, anume scrierea tuturor substantivelor comune cu litere majuscule. Această originalitate pur ortografică a fost de multe ori pusă în discuție ca „inutilă” încă de la începutul secolului al XIX-lea, printre primii contestatari găsindu-se frații Jacob și Wilhelm Grimm, fondatorii filologiei germane⁵⁷.

⁵⁵ Pentru amănunte, vezi NOLG, § 1.2., p. VI.

⁵⁶ Maiorescu, 1978, I, p. 327.

⁵⁷ În monumentalul lor dicționar *Deutsches Wörterbuch*, frații Grimm aplică scrierea cu litere mici (*Kleinschreibung*) nu numai substantivelor comune, ceea ce nouă, românilor, ni se pare normal, dar și pentru toate situațiile în care se folosesc în mod curent majusculile – după punct, după semnele întrebării, exclamării etc.! Singura excepție admisă în acest dicționar privește scrierea cu majusculă a numelor proprii (de autori, etc.). Ca orice exagerare, propunerea fraților Grimm a fost respinsă în bloc, dându-se câștig de cauză tradiției germane.

Puterea „tradiției grafice” în spațiul de limbă germană a făcut ca scrierea cu majuscule a tuturor substantivelor să supraviețuiască oricăror strădanii savante și oricărei dorințe a lingviștilor și filologilor de a aduce scrierea limbii germane la standardul general european în această privință. Noua reformă a ortografiei germane nu îndrăznește nici ea să se atingă de această veche obișnuință grafică, făcând doar unele precizări de detaliu, destinate a mări randamentul funcțional al regulilor existente.

Ideea de „simplificare” este privită cu atât de mare timiditate de către reformatorii germani, încât singura modificare alfabetică notabilă, renunțarea la corespondențele latine ale literelor grecești – **ph, rh, th** – este făcută inconsecvent, iar pentru noi, românii, aproape hazliu. S-a renunțat la digraful **ph** în *Photographie* pentru scrierea simplificată *Fotografie*, dar s-a păstrat digraful **th** în cuvântul *Orthographie*, modificat după noua regulă în *Orthografie*!

Nici reforma ortografică germană n-a fost scutită de contestări din cele mai drastice. Revista *Der Spiegel* din 14 octombrie 1996 titra pe copertă: „Salvați limba germană!” „Imbecila reformă ortografică”. „Răzvrătirea poezilor.”⁵⁸ O dare de seamă din anul 1997 consemna⁵⁹, pe lângă protestele scriitorilor, plângerile părinților unor elevi adresate justiției germane în vederea blocării reformei, cu unele succese de moment, chiar și sprijinul temporar acordat acestor plângeri de către ministrul-președinte al landului Saxonia Inferioară, Gerhard Schröder, ulterior cancelar federal al Germaniei.

Deocamdată însă, reforma ortografiei germane își continuă cursul, iar termenele de punere în aplicare sunt respectate.

6.1.5. Trecerea în revistă a principalelor mișcări de reformă ortografică din Europa la acest sfârșit de mileniu ne dă o mai justă proporție a celor întâmplare la noi în țară în anul 1993. Reforma românească din 1993 a fost extrem de limitată, dovedindu-se cea mai modestă la scară europeană, întrucât nu a modificat decât două reguli ale ortografiei limbii române – s-a revenit la o mai veche tradiție privind *o singură literă*, litera **â**, și s-a restabilit forma literară a unui *singur cuvânt* – verbul *a fi* la prezentul indicativului – eu (ei) *sunt*.

Ce învățăminte se pot trage din reformele înfăptuite în alte țări? Mai întâi, că menirea unei reforme ortografice nu este aceea de a modifica radical ortografia unei limbi. Amăgitoare simplificare întrucipată de iluzia necesității unei scrieri care să redea fidel fiecare sunet al unei limbi printr-o singură literă, fără a se ține seama de alfabetul împământenit și de tradiția existentă, trebuie evitată. Chiar și o aparentă complicație are părțile ei bune și este utilă atunci când urmărește să mărească coerența și să îmbunătățească randamentul regulilor scrierii corecte, reguli care trebuie să fie doar clare și concise.

Codul scris nu este o simplă anexă întâmplătoare sau efemeră a codului vorbit. Scrierea are o istorie, se fixează în anumite forme specific naționale. Ea se integrează cu o autonomie tot mai marcată și cu o stabilitate mereu sporită în tezaurul cultural identitar al fiecărui popor și de aceea nu trebuie modificată deloc sau, dacă este absolut necesar, doar într-o foarte mică măsură, astfel încât ansamblul ortografiei să-și păstreze coerența și originalitatea. De aceea cred că expunerea de principii aparținând specialiștilor francezi, în preambulul proiectului ortografic din 1990, merită să fie citată ca o concluzie a peregrinării noastre pe alte meridiane ortografice:

---

⁵⁸ În germană: „Rettet die deutsche Sprache!”, „Schwachsinn Rechtschreibreform”, „Der Aufstand der Dichter”.

⁵⁹ „Rechtschreibreform – keine Ende der Turbulenzen” (Reforma ortografiei – dezordinile nu s-au sfârșit), articol de dr. Klaus Heller, în „Alexander von Humboldt – Magazin”, nr. 70, decembrie 1997, p. 89.

„Nu poate fi vorba de a legifera în această materie. Edictele lingvistice sunt neputincioase atunci când nu sunt susținute printr-o *voință fermă* de către *instituțiile competente* și dacă nu găesc în *public* un larg ecou *favorabil*. Iată de ce [noile] propuneri sunt destinate a fi *predate* [în școală] copiilor, grafiile rectificate devenind regula, cele vechi rămânând, *firește, tolerate*. Grafiile rectificate sunt *recomandate* adulților și în special tuturor celor care practică, care utilizează cu autoritate, cu strălucire, limba scrisă, celor care o consemnează, o codifică și o comentează. [s.n., P.B.]”⁶⁰

6.2. MODIFICĂRILE RECENTE ALE ALFABETULUI ȘI ALE ORTOGRAFIEI LIMBII ROMÂNE

6.2.1. Argument preliminar

Scrierea corectă trebuie să se bazeze pe buna cunoaștere a întregului ansamblu de norme descris și exemplificat în îndreptările ortografice, în dicționarele cu același profil și explicat în lucrările destinate popularizării ortografiei. De aici nu urmează, totuși, ca certitudinile pe care le putem dobândi pe această cale să devină un fetiș și să inhibe, ireversibil, exersarea necesarului simț critic asupra motivațiilor felului în care scriem, conform ortografiei învățate, deprinsă și devenită obișnuință grafică.

Caracterul de obicei socialmente acceptat al codului limbii scrise permite asocierea acestuia cu o sumă de idei primite de-a gata, devenite cu timpul prejudecăți ilustrative pentru ideologia lingvistică a prezentului. De exemplu, prejudecata cea mai răspândită astăzi pare a fi aceea că scrierea limbii române este „fonetică”⁶¹ și, din acest motiv, „simplă”. Miturile reduționiste ale „fonetismului” și ale „simplității”, apărute la sfârșitul secolului al XIX-lea, moștenire a disputelor filologice de atunci, au creat, printre altele, o viziune maniheistă asupra alfabetului limbii române. Litera *â*, al cărei statut actual va fi discutat în această secțiune, este considerată de unii teoreticieni ca „fără noimă” (Pruteanu, 1995), în aceeași situație, dar mai favorizată, aflându-se și litera *x*: „un semn inutil” (Graur, 1974, p. 156). Literele sunt astfel clasate, după subiectiva părere a unora sau altora, în funcție de pretinsa „utilitate” sau „noimă” concedată literelor românești!

Prin studiul comparat al evoluțiilor literelor latine românești, am dobândit convingerea că atitudinea „reduționistă” în privința ortografiei, ca de altminteri în legătură cu oricare alt domeniu al științelor umaniste, este insuficientă și inacceptabilă pentru scopul științific propus

---

⁶⁰ Expunerea de principii citată este de fapt un *pium desiderium* și un bun exemplu de *wishful thinking* al autorilor reformei ortografice franceze. Tocmai absența voinței ferme a instituțiilor competente a contribuit la eșecul amintit mai înainte, al reformei din Franța. Pe de altă parte, un specific al scrierii limbii franceze constă în coexistența de peste 100 de ani a unor grafii tradiționale, în concurență cu cele „simplificate”, ca de exemplu, *clef* și *clé*. Perspectiva coexistenței unui număr considerabil de grafii rectificate alături de cele tradiționale, vreme de încă un secol, are darul de a demonstra cvasiinutilitatea oricărei inovații.

⁶¹ Prejudecată exprimată curent prin sintagma hazlie, absurdă și emblematică: noi, românii, avem „o limbă fonetică”!

– cunoașterea corectă și cât mai cuprinzătoare a istoriei alfabetului și ortografiei limbii române.

Miturile reduționiste în materie de ortografie se manifestă cu violență atunci când în aria culturală a limbii române apar, din păcate cu o frecvență aproape unică în lume, niște evenimente pe care le putem califica, metaforic vorbind, drept „cutremure” undeva în spațiul culturii, momente în care cetățeanul este silit să-și părăsească o parte sau chiar toate vechile deprinderi ale scrisului și cititului, devenite deodată impracticabile, pentru a învăța, iarăși, ceea ce credea că știe sigur.

Aceste „cutremure”, cunoscute la noi sub denumirea generică de reforme ale ortografiei limbii române, precum și cauzele care le provoacă, au constituit obiectul cercetărilor pe care le-am întreprins în unele din studiile și articolele mele anterioare. Punctul meu de vedere actual, asupra discuțiilor despre ortografie, îl voi limita și de această dată la ceea ce Titu Maiorescu denumea „cercetarea alfabetică”, anume la acel context în care trebuie discutat statutul literei *â* din alfabetul limbii române, cu o preocupare specială pentru analiza argumentelor vehiculate în controversa provocată, în ultimă instanță, (și) de ultima modificare ortografică.

6.2.1.1. Continua preschimbare a ortografiei românești

Fenomenul are cauze multiple. Pentru a-i înțelege esența, trebuie să ne adresăm istoriei ortografiei româno-latine și mai ales modului în care alfabetul latin a fost oficializat în diferitele provincii istorice românești.

Până către 1830, folosirea alfabetelor chirilic și latin în scrierea limbii române era hotărâtă de criteriul confesional, cu rare excepții⁶². Românii ortodocși utilizau în mod tradițional vechiul alfabet chirilic de redacție mediobulgară, iar românii catolici, calvini și, cu începere din anul 1779, cei uniți cu Roma (greco-catolicii) au utilizat, din ce în ce mai mult alfabetul latin (conform unor modele ortografice maghiare, germane și apoi – după 1779 – cel latin-roman, care urma să se deconfesionalizeze puțin mai târziu).

Tranziția la alfabetul latin s-a făcut treptat, acesta *generalizându-se* încă din anul 1824⁶³, mai întâi la românii vestici (din Crișana, Munții Apuseni, Maramureș, Arad și Timișoara, unde era grupat un însemnat număr al credincioșilor greco-catolici).

Între anii 1779, data apariției primului model de scriere românească *națională* și 1826, când se definitivează forma actualii litere *ă*⁶⁴ și se încheie în fapt crearea literelor specifice alfabetului limbii române, s-a constituit în practica scrisului româno-latin un început de tradiție grafică școlară, bazată pe un etimologism moderat și caracterizată prin folosirea semnelor diacritice, accentul *circumflex*, (*accentus*) *brevis*⁶⁵ și *sedila*⁶⁶, pentru notarea acelor sunete românești pentru care nu existau litere în alfabetul latin.

Alfabetul de tranziție, cu o preponderență netă a slovelor asupra literelor, a făcut trecerea de la vechea scriere chirilică românească la tradiția deja constituită a scrierii româno-

²⁰ Cf. Căliman, 1967, etc. (B.R.V.).

²¹ Conform informațiilor oferite de N. Maniu Montan, [1826].

²² La N. Maniu Montan, [1826].

²³ Numele latin al semnului diacritic identic formal cu *vrahia* sau semnul scurtării din paleografia româno-chirilică.

²⁴ În paralel cu experimentarea mai multor variante de *sedile* [Maior, 1819], „*sedila* românească” apare pentru prima dată la [Montan, 1826], având forma unui apostrof așezat sub literele *s* și *t*.

latine. Această evoluție s-a datorat în primul rând contribuției întregii Școli Ardelene, dar mai ales fundamentelor teoretice stabilite de S. Micu, Gh. Șincai și P. Maior. Mărturisirea unei adevărate direcții culturale tradiționaliste în privința literelor alfabetului latin românesc o găsim exprimată limpede de I. Heliade Rădulescu, în prefața la vol. V (1844) al *Curierului de Ambe-Sexe*:

„Până aci, luându-ne întru toate după semnele priimate de reposatul întru fericire PETRU MAIOR și alții am respectat *ad litteram* toate, ca să respecte și urmașii cele respectabile ale contimpuranilor și așa să ne stabilim o dată modul scrierii⁶⁷.”

6.2.1.2. Motivații psihologice ale schimbărilor ortografiei

Deși putem să decantăm astăzi, din perspectiva timpului trecut, unele caracteristici generale ale tradiției grafice româno-latine constituite între 1779 și 1830, în realitate, fiecare autor din acea perioadă dorea să *îmbunătățească* ortografia într-un mod cu totul personal, indiferent dacă modelul ortografic era imitat, preluat sau creat de el însuși. În acest fel, s-a ajuns la o varietate atât de mare și la o divergență atât de marcată a soluțiilor preconizate, încât momentul *oficializării* alfabetului latin în Principate și în Ardeal (1860) a găsit societatea românească incapabilă să adopte un sistem ortografic unitar, coerent și socialmente acceptat.

Privit din punctul de vedere al psihologiei sociale, secolul de transformări fundamentale ale ortografiei românești (1779–1879) se poate caracteriza prin două trăsături definitorii:

– 1. Nemulțumirea generală față de modul existent de scriere, de unde dorința individuală, generalizată și ea, de a „îmbunătăți” cu orice preț ortografia.

– 2. Credința autorilor de sisteme ortografice că opțiunea fiecăruia, întemeiată de cele mai multe ori explicit „științific” (fie pe etimologii, fie pe fonografie, fie pe orice alt criteriu), este „cea mai bună” și, în consecință, poate fi impusă de o manieră sau alta celorlalți știutori de carte români.

Aceste două caracteristici nu au numai o anumită conotație peiorativă. În fond, motivația psihologică arătată a contribuit masiv la succesul generalizării și oficializării alfabetului latin modern pentru scrierea limbii române. Tranziția de la alfabetul chirilic la cel latin s-a datorat în mod esențial *voinței* intelectualității românești de a „revoluționa” scrierea, de a renunța total la vechea tradiție chirilică și de a respinge orice influență a modelelor ortografice maghiare sau germane. Fiind un curent cultural care a cuprins întreaga societate românească din secolul al XIX-lea, implicarea sentimentală individuală a fiecărui știutor de carte a fost extrem de puternică în privința ortografiei, lucru care nu putea să nu lase urme.

În acest sens, *voluntarismul* și *individualismul*, bine înrădăcinate în mentalități, când este vorba de ortografia limbii române, au rămas ca o moștenire greu de înlăturat a „păcatului originar”, definitoriu, al ortografiei actuale, cel de *a nu fi tradițională*. De la 1779 și până astăzi, abia putem consemna faptul că, în întregul spațiu în care se vorbește limba română, s-a încheiat, sperăm definitiv, „tranziția” de la scrierea cu alfabetul chirilic la cea cu alfabetul latin! (Să ne reamintim de revenirea la grafia latină în Republica Moldova, la sfârșitul anului

---

²⁵ I. Heliade Rădulescu, „Prefața” la Periodul V (1844–1847) din „Curierul de Ambe-Sexe” (p. VI), în alfabet de tranziție, restul volumului fiind scris integral cu litere latine.

1989, precum și dificultățile pe care moldovenii din stânga Nistrului le mai întâmpină când își afirmă dreptul la școli cu predare în limba română scrisă în grafia latină.)

După constituirea Societății Academice Române (1867) și apoi a Academiei Române (1879), încercările de unificare a ortografiei au fost mereu împiedicate și amânate din cauza discuțiilor vehement „principiale” ale adepților „etimologismului”, pe de o parte, și ai „fonetismului”, pe de altă parte, în practică funcționând același sistem al *voluntarismului* în ortografie, obicei perpetuat, după cum se va vedea, până astăzi.

După anul 1880 își croiește drum în scrierea românească conceptul de „*ortografie oficială*”, ortografie recomandată de Academia Română și acceptată din motive practice de instituțiile statului, ortografie care a reprezentat de fiecare dată (1881, 1895, 1904, 1932) un compromis obținut cu greu, prin împăcarea temporară a opiniilor divergente ale academicienilor și ale intelectualității preocupate de această problemă.

Din anul 1904, de când putem afirma (din perspectiva pe care ne-o dă trecerea timpului) că inventarul de litere ale alfabetului românesc a fost definitiv stabilit, conceptul de ortografie oficială începe să prindă consistență odată cu conturarea, astăzi cuantificabilă, a unei majorități a celor dispuși să respecte ortografia recomandată de Academia Română și să accepte fără discuție autoritatea acestei instituții reprezentative pentru cultura românească din toate provinciile istorice ale României.

Tot cu începere din anul 1904, minoritatea nesatisfăcută de soluțiile ortografice adoptate de Academia Română a început să se regrupeze, găsindu-și lideri de opinie, academicienii a căror poziție nu a avut câștig de cauză cu ocazia votului din plenul Academiei, stabilindu-și și un centru regional care să contrabalanseze autoritatea deciziilor pornite din Capitală.

6.2.1.3. Despre „disidența” ortografică

Astfel a apărut cea mai celebră „disidență” ortografică, cea practică de intelectualii (scriitorii, filologii și chiar oamenii politici) grupați în jurul revistei „Viața românească” (cu *î* din *i*), din Iași, între anii 1906 și 1948. Alfabetul limbii române cu care era tipărită această revistă fusese stabilit de filologul academician Alexandru I. Philippide. El se deosebea de alfabetul adoptat de Academia Română nu numai prin utilizarea generalizată a literei *î* din *i*, dar și prin păstrarea vechiului semn chirilic special, *vrahia*, pentru *i* scurt – *î* și *u* scurt – *û*.

Motivele? În primul rând convingerea savantului ieșean, în spiritul epocii, că „fonetismul” este în exclusivitate singurul principiu „științific” al ortografiei. La aceasta se mai adăugau, pe lângă altele, supărarea sa împotriva Academiei Române, pentru că i se luase conducerea lucrărilor dicționarului-tezaur al limbii române, jignirea că nu se ținuse cont de părerile sale în 1904, când s-a votat în Academie ortografia pe care o utilizăm și astăzi etc. etc. De bună credință, dar și din resentiment, Al. Philippide a contribuit la cvasiinstituționalizarea, în prima jumătate a secolului XX, într-o Românie democratică, a fenomenului de „disidență” ortografică. Alături de Philippide se găsea marele lingvist Ovid Densusianu, și el resentimentar față de Academia Română, față de Titu Maiorescu și față de Sextil Pușcariu (față de acesta din urmă tot din pricina Dicționarului Academiei!). Considerațiile de ordin personal fiind prea bine cunoscute, nu pot fi eludate dintr-o corectă și completă apreciere a faptelor istorice.

Acest comportament anticivilizator, concretizat sub forma „disidenței” alfabetice, a împiedicat necesara unificare a ortografiei românești, întârziind cu aproape un secol stabilizarea inventarului de litere ale alfabetului limbii române, lăsând loc tuturor ingerințelor politice, ulterioare, în acest domeniu. (Spun comportament anticivilizator, pentru că refuzul respectării regulilor de politețe, de circulație, de ortografie etc. nu reprezintă decât un refuz al *civilizației* în accepția sa cea mai obișnuită.) „Disidența” ortografică a revistei „Viața românească” a fost, dincolo de aparențele sale „democratice”, „progresiste”, un fenomen profund nociv pentru scriere, raportat la consecințe, și totodată de o desăvârșită inutilitate pentru cultura națională.

6.2.1.3.1. Evoluția și involuția unei „disidențe” ortografice celebre

Instructivă este din acest punct de vedere evoluția în timp a alfabetului impus de Al. Philippide acestei publicații de mare prestigiu literar. În 1919, după război, revista renunță la semnele speciale pentru *î* scurt și *ă* scurt, din cauză că nimeni în afara ei nu le mai folosea ca grafie uzuală. (*Dicționarul român-german* al lui H. Tiktin – doar vol. II și III – sau „*Dicționarul*” lui A. Scriban etc. pot fi considerate ca o subdisidență remanentă și întârziată a revistei „Viața românească”!)

Trecerea temporară a editurii Librăriei Alcalay din București în proprietatea revistei ieșene face ca în editura „Viața românească” să apară un „paralelism” sau un „dualism” ortografic asemănător celui de astăzi, comentat cu promptitudine de Tudor Arghezi în recenzia sa la cea de a doua ediție a romanului *Ion* de Liviu Rebreanu – „*Cum se scrie românește*”:

„De observat, poate, înainte de toate că Viața românească și în materie de ortografie caută să împace dela război încoace pe toată lumea, adoptând în revistă scrierea cu *î* și în editură însemnarea aceluiaș sunet cu *â*” [Arghezi, 1922].

(Cei care îl anexează pe Rebreanu „disidenței” ortografice sunt pur și simplu neinformați.)

Litera *î* din *i* generalizată a continuat să mai fie folosită în altminteri foarte valoroasa revistă ieșeană până la sfârșitul anului 1947. Sub al doilea directorat al lui M. Ralea (împreună cu D. I. Suchianu), în anul 1948, „Viața românească” (cu *â* din *a*, din acest an), după 42 de ani de încălcare sistematică a regulilor scrierii românești, adoptă ortografia oficială, cea a vechii Academii Române, anume cea stabilită în 1904.

6.2.1.4. Rezistența împotriva normei nr. 1 din 1953

Reforma ortografiei din 1953 i-a satisfăcut pe foștii „disidenți”, dar i-a nemulțumit pe foarte mulți alți intelectuali români, cu precădere din cauza înlăturării literei *â* din alfabet și a impunerii pe cale administrativă a formei populare „*sînt*” în locul formei literare „*sunt*”. Acest „succes” tardiv al părerilor lui Al. I. Philippide, O. Densusianu, Al. Graur ș.a. a creat un nou val de rezistențe, opoziții și chiar de „disidență” ortografică, într-un sens diametral opus celor anterioare.

În prima perioadă, anume între anii 1953 și 1965, nu se mai poate vorbi propriu-zis de o rezistență fățișă în ce privește ortografia, deoarece în conformitate cu Hotărârea Consiliului de Miniștri din 1953, orice text publicat trebuia tipărit cu ortografia oficială a vremii, fără excepție, indiferent de părerea sau de obișnuințele grafice ale autorilor. Ținând seama de

împrejurările politice cunoscute, era normal ca H.C.M.-ul amintit să fie respectat cu strictețe de toate redacțiile din presă și din edituri. (Textele publicate trebuiau să primească avizul cenzurii, iar pentru eventualele „abateri” ori „devieri” redactorul responsabil sau redactorul de carte era cel care trăgea „ponoasele”, numele său fiind totdeauna tipărit la loc vizibil.)

Mari poeți și scriitori, ca L. Blaga și V. Voiculescu, pe lângă mulți alții, au păstrat vechile deprinderi, fie din convingere, fie din obișnuință, scriind în manuscrisele lor cu litera *â* și după anul 1953.

Trebuie să mai acceptăm, pe de altă parte, ideea că opoziția față de înlăturarea totală a literei *â* din alfabetul românesc s-a manifestat chiar și în cazul unor persoane cu funcții înalte din conducerea fostei „R.P. Romîne”. Altfel nu s-ar putea explica apariția pe monedele de 1 leu și de 3 lei din anul 1963 a inscripției: „REPUBLICA POPULARA ROMANA”, fără semne diacritice, spre deosebire de inscripția anterioară, din 1960, existentă pe monedele de 25 de bani: „REPUBLICA POPULARA ROMINA”, tot fără semne diacritice, absența semnelor diacritice pe monedele românești fiind o tradiție până acum neîncălcată a Monetăriei Naționale.

După reintroducerea semioficială, în 1965, a literei *â* în inventarul alfabetic, cu titlu de excepție, încercările de extindere a utilizării sale potrivit normelor tradiționale s-au manifestat sub formă de propuneri (în Academie), de campanii de presă etc., însoțite uneori de fenomenul devenit clasic al „disidenței” ortografice.

Printre cei care au propus sau au cerut *în scris* reîntoarcerea la ortografia tradițională, cu litera *â* în poziție medială și la utilizarea formei verbale *sunt*, îi putem aminti pe acad. Al. Rosetti [1970 b, 1974], acad. V. Eftimiu [1970], Al. Piru [1970], Al. A. Philippide [1970], D. Macrea [1970, 1974 a și b, 1976] din generația mai vârstnică, apoi pe Victor Iancu [1965, 1983], Marin Sorescu [1970], Ilie Constantin [1970], L. Dimov [1970], Romulus Vulpescu [1970, 1974], E. Barbu [1974], A. Păunescu [1974], I. Coja [1974]. C. Bratu [1974], C. Simionescu [1976], G. Arion [1983] și Virgil Mihaiu [1983].

Lista aceasta, desigur incompletă, cuprinde atât lingviști și filologi (Al. Rosetti, D. Macrea, V. Iancu), cât și critici și istorici literari (Al. Piru) sau poeți, scriitori și publiciști (Al. A. Philipide, V. Eftimiu, Marin Sorescu, R. Vulpescu, E. Barbu, A. Păunescu etc.)

Din păcate, în campaniile de presă din 1974, alături de opinii și de argumente de tip filologic și tradiționalist, unii dintre autorii citați au încercat să asocieze unei controverse de tip cultural, filologic, așa cum era ea de fapt, o tendință ideologizantă, naționalistă și demagogică. Aspectele negative, superficialitatea și exagerările demagogice ale campaniilor de presă, mai ales a celei din 1974, au trezit suspiciuni și au creat confuzie în sentimentele și convingerile multor cititori, aceste caracteristici fiind la originea părerilor contemporane care tratează într-o manieră reduționistă controversa ortografică asupra literelor *â* și *î*, respectiv „*sunt*” și „*sînt*”, drept o „diversiune” politică ori ideologică.

De „disidența” ortografică propriu-zisă putem vorbi atunci când articolele autorilor citați au fost scrise, consecvent sau nu, cu norma nr. 6 din 1904 (nr. 14 din 1932) sau cu varianta simplificată prin propunerea lui Sextil Pușcariu din 1929 – de exemplu de Romulus Vulpescu [1970], Ioan Alexandru [1988] etc.

Au existat în acest timp doi poeți cu o valoare recunoscută care au reușit să impună editurilor de stat ortografia lor proprie, în ce privește litera *â*. Mă refer la volumele de poezii publicate de Eugen Jebeleanu [1972] și de Ioan Alexandru [1988]. Deși aparent izolate, aceste încercări au reflectat o tendință reală, dorința unor intelectuali români de a recupera cât mai mult posibil din simbolurile trecutului românesc izgonite sub regimul totalitar.

A fost „disidența” ortografică a anilor 1965–1989 la fel de nocivă ca și cea a anilor 1904–1948? Părerea noastră, desigur subiectivă, este că aceasta *nu* a fost mai dăunătoare decât precedentă. Dimpotrivă, ea a restabilit un punct de echilibru mai convenabil, mai aproape de tradiție, între tendințele divergente în care a evoluat alfabetul românesc. Tot ce se poate spune deocamdată, cu obiectivitate științifică, este că a fost o reacție explicabilă, parțial justificată de inutilitatea acțiunii din 1953 și de felul jignitor, la scară națională, prin care s-a înlăturat litera *â* din alfabet, contextul politic contribuind puternic la această percepere a lucrurilor.

6.2.2. Virtuțile simbolice ale alfabetului românesc

Aș dori să revenim asupra motivelor care ne cer o înțelegere mai largă a semnificațiilor alfabetului limbii române, decât aceea pe care suntem obișnuiți să o găsim în lucrările curente despre ortografie.

Literele alfabetului sunt în primul rând semne fonetice. Înțelesul primordial al semnului alfabetic rămâne sunetul corespunzător din limba vorbită. Acest lucru nu înseamnă că o literă *trebuie* să se limiteze la semnificația sa intrinsecă. Capacitatea de simbolizare a literei este practic nelimitată, prin simplul fapt că oamenii care o utilizează sunt liberi să-i acorde orice conținut simbolic doresc, cu singura condiție ca acesta să devină o convenție cunoscută și acceptată de utilizatori. Am mai arătat exemplul majusculei *N*., care poate însemna în scrierea curentă, urmată de punct, prescurtarea numelui de persoană *Nicolae*. Fără punct, *N* simbolizează elementul chimic „azot”. Litera *h* poate fi, alături de valoarea sa de bază, ca semn al sunetului corespunzător, un simplu semn ortografic în trigraful *che* sau *chi*, din punct de vedere fonetic având în acest caz valoarea de literă „mută”. În geometrie, de pildă, *h* poate simboliza *înălțimea* unei figuri. Asemenea exemple sunt nenumărate și arhicunoscute.

Lucrurile se schimbă atunci când vine vorba despre alfabetul limbii române luat ca un tot, ca o entitate semnificativă. Are sau nu are alfabetul limbii române un caracter de simbol? Răspunsul la această întrebare este mai dificil, pentru că, de obicei, se consideră că în condițiile cvasiuniversalității utilizării actuale a alfabetului latin, existența unui alfabet românesc de tip latin nu este decât un fapt normal, legat de apartenența limbii noastre la familia limbilor romanice.

Pentru a sesiza rolul simbolic pe care îl are alfabetul limbii române trebuie să ne amintim de întâiul temei istoric al unității românești, cel care a fost conștiința unității de neam și de limbă a tuturor românilor. Construcția statului național – România, de la mica la marea Unire – datorează enorm vechii ideologii lingvistice românești conform căreia limba națională este fundamentul existenței naționale⁶⁸. Nu întâmplător, occidentalizarea romanică, masivă, a limbii, a societății și a stărilor românești a fost jalonată de apariția, de oficializarea și de definitivarea inventarului de litere ale alfabetului limbii române, alfabet care era și este „icoana” vie, vizibilă, permanentă, a latinității esențiale a limbii noastre.

---

²⁶ Pentru Titu Maiorescu, în 1864, de exemplu, acțiunea de studiere, de cultivare, de desăvârșire a limbii române era o problemă „de o importanță suverană pentru poporul nostru și, ca o expresiune politică, pentru statul nostru. Aici este ținta spre care o parte din jumimea noastră trebuie să-și concentreze silințele sale. Aici este locul unde se împlântă stindardul cel mare care va chema pe toți românii din toate țările (citește *provinciile*, n.n.) la vatra comună”. (Citat din capitolul ultim, *Obsevații*, al lucrării *Regulile limbii române pentru începători*, Iași, 1864, *apud* [Mirea, 1983], p. 75.)

Anul 1780, anul apariției primei gramatici tipărite a limbii române, veritabil manifest al noului alfabet național creat cu un an înainte, este momentul intrării românilor în acea epocă de transformări structurale fundamentale pe toate planurile, care a condus la crearea României moderne. Oficializarea alfabetului latin a coincis cu realizarea Unirii Principatelor, sincronia celor două evenimente fiind mai mult decât elocventă. Unificarea ortografiilor începută în anul 1881 de Academia Română și definitivarea alfabetului limbii române realizată în anul 1904 au precedat, semnificativ, înfăptuirea idealului național, Marea Unire din anul 1918.

Caracterul de simbol național al alfabetului românesc modern, evident în epoca eroică a devenirii istorice a statului român, s-a mai estompat pe parcurs, ca urmare a caracterului nesimbolic al abordărilor pragmatice ocazionate de reformele din 1904 și 1932. Totuși, păstrarea soluțiilor anterioare în ceea ce privește inventarul alfabetic demonstra voința vechei Academii Române de a nu se clinti din tradiția alfabetică consolidată între anii 1881 și 1904.

Cei care au sesizat cel mai bine valoarea inestimabilă de simbol al alfabetului românesc au fost adversarii Unirii românilor. Ideologii sovietici care au dorit crearea unei „limbi moldovenești” izolate de restul masivului lingvistic dacoromân, dintr-o lipsă acută de material propriu-zis lingvistic „exclusiv” moldovenesc sau basarabean, au găsit soluția „salvatoare” pentru scopurile lor, înlocuirea alfabetului național românesc cu o variantă superficial adaptată pentru limba noastră a alfabetului limbii ruse⁶⁹.

Izolarea politică și culturală a moldovenilor de peste Prut de restul românilor a fost realizată cu succes, fără hiaturi, cu începere din anul 1944, mai ales pe calea totalei amputări a simbolurilor naționale românești⁷⁰. Efectele acestei izolări au ieșit la iveală abia în 1989, cu ocazia revenirii la „grafia” latină în fosta R.S.S. Moldovenească. Din simbol cu caracter național românesc, în noua republică care o moștenește pe cea „descălecată” de regimul sovietic condus de I.V. Stalin, alfabetul latin românesc a decăzut și a rămas un simplu simbol lingvistic, doar simbolul limbii literare comune transstatale.⁷¹

Degradarea caracterului de simbol al literelor și al alfabetului național a fost ilustrată, cu alte caracteristici dar în egală măsură, de contextul ideologic și lingvistic din România în ultima jumătate a secolului XX.

---

²⁷ Această variantă – alfabetul chirilic „moldovenesc” – a apărut în Basarabia în condițiile în care regimul țarist a reușit, în al optulea deceniu al secolului al XIX-lea, să suprima folosirea limbii române în școli și în biserică, fapt ce a avut drept consecință treptata dispariție din circulație a vechilor cărți bisericești scrise românește cu alfabetul chirilic tradițional, împreună cu încercările de adoptare a scrierii cu alfabetul latin din această provincie. După evenimentele anului 1905, puținele publicații românești basarabene laice au fost nevoite să folosească alfabetul rus, tranziția la alfabetul latin realizându-se în Basarabia abia în anul 1918. Politica lingvistică de deznaționalizare și de izolare culturală a moldovenilor din U.R.S.S. a continuat și după anul 1918, tot pe calea impunerii alfabetului limbii ruse, iar cei câțiva ani de utilizare a alfabetului latin, prin anii '30, în fosta R.S.S. Autonomă Moldovenească din stânga Nistrului, n-au fost decât perioada unui scurt armistițiu în lupta ideologică dusă acolo împotriva influenței culturale a României „regale” ori „burghezo-moșierești”.

²⁸ A nu se confunda cu puținele simboluri istorice tolerate în spirit strict regional: cei câțiva domnitori moldoveni „recuperați” datorită unor legături cu Rusia (D. Cantemir, chiar și Ștefan cel Mare etc.), dar scoși din contextul românesc, în același mod procedându-se și cu operele „alese” ale unor scriitori clasici – Alecsandri, Eminescu (!!) – considerați „moldoveni” pentru că s-au născut în „Moldova”, nu în „România”, denumire apărută oficial abia după unirea Moldovei cu Muntenia.

²⁹ A se urmări discuția care se mai poartă încă, peste Prut, în legătură cu numele limbii de stat [sic!], adică al limbii naționale – „moldovenească” sau „română”, primul nume fiind cel înscris în prezent în Constituția Republicii Moldova.

Am insistat mai mult în această secțiune asupra semnificațiilor simbolice ale alfabetului românesc modern, pentru motivul că ele stau, din punct de vedere ideologic, la baza evenimentelor ortografice dintre anii 1991–1993.

6.2.3. Modificarea din 17 februarie 1993 a unor norme ale ortografiei limbii române

Istoria deciziei ortografice luate de Academia Română pentru restabilirea utilizării tradiționale a literei *â* și a formei culte a verbului *a fi* la indicativul prezent – *sunt* (*suntem, sunteți*) – nu a fost scrisă încă, multe din resorturile inițiativei academice nefiind până acum complet accesibile cercetării, de asemenea și pentru motivul că ultima modificare a ortografiei n-a fost luată în serios de o parte a specialiștilor limbii, ceea ce a dus la un evident dezinteres „istoriografic” din partea acestora.

În ceea ce mă privește, cred că sarcina unui cercetător este să înțeleagă și să explice fenomenele cercetate înainte de a emite judecăți de valoare asupra acestora, lucru pe care eu am încercat să-l fac și cu alte ocazii. De aceea, în cele ce urmează, încerc să explic coerent împrejurările luării acestei decizii, motivațiile oficiale existente în materialele publicate și argumentele exprimate de sprijinatorii inițiativei de modificare a ortografiei, cadrul politic, social, cultural care a favorizat votul academic din 1993, precum și reacțiile negative (de opoziție sau de respingere) stârnite inițiativa ortografică a Academiei Române.

6.2.3.1. Cadrul general

Noul regim politic creat după decembrie 1989 a fost nevoit să anuleze, sub presiunea opiniei publice (devenită o forță politică în condițiile dispariției dictaturii anterioare), structurile totalitare moștenite din perioada 1948–1989. Având în vedere că interesele politice, economice etc. ale forțelor sociale descătușate în 1989 erau extrem de divergente, generând în acea vreme conflicte politice acute, calea cea mai la îndemână și mai neconflictuală pentru a defini caracterul democratic, dorit cel puțin ca imagine de noua putere, era racordarea României la tradițiile democrate antebelice, mai precis la perioada interbelică de dinaintea anului 1938, considerată de intelectualitatea românească ca un „arhetip”, ca un model călăuzitor. Fiind vorba în primul rând de refacerea „imaginii”, recuperarea unora din simbolurile naționale înlăturate de regimul comunist a fost o primă „satisfacție” oferită opiniei publice doritoare de reîntoarcere la valorile trecutului și la „vârsta de aur” dispărută, ocultată timp de aproape 50 de ani.

Necesitatea refacerii simbolisticii naționale nu trebuie apreciată, cum se procedează uneori nejustificat⁷², ca o ipocrizie a factorilor de decizie din anii de după 1989. Dorința de schimbare, care nu poate fi tăgăduită, indiferent de interesele declarate sau ascunse ale protagoniștilor, trebuia să se traducă, cu necesitate, prin revenirea cel puțin parțială la *tradiție* în numele și stema țării, la un sistem de guvernământ democratic (sistemul parlamentar bicameral etc.), la tradițiile armatei române, apoi, în plan social, prin restabilirea, chiar dacă a fost în multe cazuri drastic limitată, a dreptului de proprietate și a proprietății private.

---

³⁰ Vezi, în această privință, articolul „*Dragă Academie,*” de Ștefan Cazimir, în rev. „România literară”, nr. 5, 2003, p. 20.

În plan lingvistic, schimbările politice și sociale s-au tradus printr-o schimbare accelerată a multora din stilurile limbii, uneori în sens paseist, de exemplu prin revenirea nesilită de nimeni la formele de politețe tradiționale, apoi, pe cale administrativă, la multe din denumirile anterioare ale instituțiilor și ale funcțiilor în stat, iar „limba de lemn” a epocii precedente a fost percepută tot mai acut că „sună ca dracul” (o replică celebră din decembrie 1989 a unui om politic contemporan⁷³), motiv pentru care vechiul jargon ideologizant a devenit rapid o marcă lingvistică definitorie a perioadei anterioare anului 1990 și a nostalgicilor acesteia.

6.2.3.2. „Renașterea” Academiei Române și ortografia națională

Academia Română fusese înainte de anul 1948 o instituție independentă economic, cu proprietăți întinse și cu resurse financiare proprii, situație ce îi asigura o independență reală față de statul român și față de oricare din forțele politice aflate la putere. Prin „naționalizarea” averilor Academiei și prin controlul strict, ideologic, politic și economic al instituției devenite Academia R.P.R. și apoi a R.S.R., libera asociere, independența de gândire și de preocupări au dispărut, cu grave consecințe pentru soarta științelor, literaturii și artelor românești, ca să nu mai vorbim despre soarta academicienilor care n-au acceptat să se încadreze politic alături de noul regim. Chiar și în aceste condiții, spiritul academic independent, atât cât s-a putut reface și supraviețui între anii 1948 și 1989, era profund dezagreabil regimului de dictatură, care, în ultimii săi ani, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a marginaliza, la limita desființării, ceea ce mai rămăsese din cea mai importantă instituție culturală a țării.

După anul 1989, Academia Română a declanșat un proces de „renaștere” a propriilor sale tradiții, adoptând un statut care se inspira din cel al vechii Academii. Primirea de noi membri și membri corespondenți, precum și alte măsuri organizatorice reparatorii erau destinate a marca spiritul nou, independent și în același timp tradițional al instituției renașcute. Ceea ce s-a reproșat Academiei Române, în primul rând, a fost păstrarea în rândul membrilor ei a unor academicieni cu funcții politice importante în serviciul fostului regim, unii chiar „fără operă”, care, profitând de noul statut autonom al Academiei, ar fi putut bloca primirea ca membri a candidaților de altă culoare politică, suspiciune care nu a dispărut cu totul în ultimii ani. O operație de epurare pe criterii politice a membrilor Academiei nu putea avea totuși loc, fiind pe de o parte nestatutară, iar pe de altă parte pentru că ar fi fost simetrică cu epurările care au avut loc după anul 1948.

Frustrările acumulate din imposibilitatea restaurării complete a Academiei Române în forma anterioară anului 1948 s-au reflectat probabil și în activitatea președintelui ei dintre anii 1990 și 1994, acad. Mihai Drăgănescu. Om politic uneori aprig contestat, de profesie inginer electronist, șef de școală în cibernetică și informatică, profesor la Politehnica din București, cercetător în probleme de inteligență artificială, cu întinse lucrări filosofice de metafizică „materialistă”⁷⁴, ca președinte al Academiei, prof. M. Drăgănescu a încercat să identifice acele domenii în care se puteau lua măsuri reparatorii pentru restabilirea rolului tradițional al Academiei Române și a autorității sale în cultura românească. Între aceste domenii se afla și ortografia limbii române.

---

³¹ Dl. Petre Roman.

³² Vezi *Ortofizica* (1985), *Inelul lumii materiale* (1989) etc.

În perioada anilor 1948–1989, sarcina elaborării și punerii în aplicare a regulilor ortografice a fost asumată de institutul specializat al Academiei – Institutul de Lingvistică din București. Impunerea regulilor de ortografie s-a făcut pe cale administrativă, prin Hotărâre a Consiliului de Miniștri sau prin decizii interne, mai mult sau mai puțin anonime, materializate în „recomandări” ale îndreptarelor și dicționarelor ortografice. Ambele proceduri au fost contrare statutului Academiei Române de dinainte de 1948, deoarece, prin acesta, încă de la înființarea Societății Academice, și apoi a Academiei Române, dreptul de a stabili *alfabetul* și principiile ortografiei limbii române aparținea doar Adunării Generale a acesteia, prin votul membrilor săi titulari.

Pentru ca Adunarea Generală a Academiei Române să-și recapete dreptul de decizie asupra normelor alfabetice și ortografice ale limbii române era strict necesar ca această instituție să se pronunțe și să-și manifeste concret punctul de vedere asupra scrierii limbii române. Drept consecință, era la fel de necesară identificarea acelor probleme ortografice litigioase care au constituit obiectul unor discuții publice rămase nerezolvate în perioada 1953–1989 (mai ales din punct de vedere legal), anume a acelor norme ale scrierii corecte susceptibile de a fi repuse în discuție și de a fi soluționate *într-un alt fel* decât au fost stabilite în 1953.

Din cele 16 norme ortografice ale H.C.M. din 16 septembrie 1953 a fost selectată pentru rediscuție *doar* norma nr. 1, cea care privea suprimarea literei *â* – literă ce trebuia înlocuită „peste tot” cu *î*. Această selecționare avea avantajul că nu afecta decât foarte puțin ansamblul regulilor din 1953 și, mai ales, nu reprezenta o problemă strict lingvistică. Dimpotrivă, chestiunea literei *â* era legată de structura alfabetului românesc, structură tipic tradițională, supusă unor evidente condiționări extralingvistice de tip istoric-național. În plus, norma nr. 1 din 1953 era deja parțial căzută în *desuetudine*, deoarece litera *â* fusese reprimită în alfabetul limbii române în 1965, fără ca numitul H.C.M. să fi fost oficial modificat, de asemenea, fără ca plenul Academiei să se fi pronunțat asupra problemei.

Deși a fost atinsă în treacăt, rediscutarea problemei scrierii cu *s* sau *z* (în cazurile prevăzute de normele nr. 10 și 11 din 1953) a fost considerată inutilă, fiind vorba de un aspect ortografic minor, cu implicații *fonetice* și nu *alfabetice*, deci fără impact sentimental și priză asupra publicului.

A fost reținută însă problema formei literare (culte) a verbului *a fi* la ind. prez. 1. 6, – *sunt*, a cărei înlăturare din scrierea românească literară nu a făcut obiectul vreuneia din cele 16 norme din 1953, ea fiind desființată doar prin argumentele expuse în *Introducerea* anonimă la *Micul dicționar ortografic*, MDO, 1953 și 1954 (text dispărut în *Îndreptarul ortografic*, ÎO, 1960 și următoarele) și prin § 109 al aceluiași MDO, fără explicații. În perioada 1953–1989, cererile de acceptare ca variantă liberă a lui *sunt* alături de *sînt* au stârnit o controversă mereu reluată și niciodată rezolvată. Pe de altă parte, în aceeași perioadă s-a consolidat convingerea multora că restabilirea formei verbale culte *sunt* este strâns legată de regula scrierii cu litera *â* în poziție medială, regulă pe care o completează și o sprijină.

Propunerile de modificare a ortografiei din 1953 (1965) au fost redactate de acad. Mihai Drăgănescu, președintele Academiei, sub forma unui raport: *Asupra unor îndreptări*⁷⁵

³³ Titlul în cauză reprezintă traducerea (prea „neaoșă”) în română a sintagmei „*Rectifications de l'orthographe*”, utilizată de Consiliul Superior al Limbii Franceze în anul 1990. S-a făcut mult caz (în discuții particulare, cu destule aluzii și în bibliografia dată, de exemplu, Cazimir, 1994, 2003; Pruteanu, 1997) despre așa-zisa greșală de limbă a acad. Drăgănescu – „ortografia” înseamnă *scriere dreaptă* care nu poate fi „îndreptată” din moment ce este din capul locului „dreaptă”. Argumentul e specios, întrucât verbul *a îndrepta* este polisemantic,

ale ortografiei limbii române, prezentat Adunării Generale a Academiei Române la 31 ianuarie 1991. Argumentele inițiale (din 1991) prezentate în sprijinul propunerilor de revenire la *â* și *sunt* țineau mai mult de contextul politic al anilor '50 decât de motivații lingvistice propriu-zise. Această „politizare” a problemei, a fost invocată de acad. Drăgănescu, probabil, pentru că îi era cea mai la îndemână, ca „nespecialist”, dar și pentru meritul de a „stimula” dezbaterea ei publică (într-o epocă hipersensibilă la orice aluzie politică), dezbateri prin care se urmărea, cred, decantarea pozițiilor și argumentelor persoanelor (specialiști și nespecialiști – utilizatori ai ortografiei) care erau interesate să se confrunte public, la solicitarea expresă a Academiei, în anii 1991 și 1992, pentru sau împotriva modificărilor ortografice preconizate. Din păcate, ideea politizării excesive a unei probleme de ortografie s-a dovedit contraproductivă pe termen mai lung, stârnind reacții vehemente de protest, ocazionând în plus etichetarea durabilă a modificărilor ortografice preconizate de Academie, încă din 1991, drept o „diversiune” politică [Mioara Avram, 1991 etc.].

6.2.3.3. Critica documentelor oficiale ale modificărilor ortografice din anul 1993

Am în vedere următoarele documente: **1.** *Raportul* domnului academician Mihai Drăgănescu, președintele Academiei Române, *asupra unor îndreptări ale ortografiei limbii române*, prezentat în Adunarea Generală a Academiei Române, din data de 31 ianuarie 1991⁷⁶; **2.** Anexa acestui raport: *Regulile „Sextil Pușcariu” pentru scrierea literelor â și î*⁷⁷; **3.** *Ortografia limbii române, cu Hasdeu, Maiorescu, Pușcariu și Rosetti*. Raport prezentat în Adunarea Generală a Academiei Române din 17 februarie 1993⁷⁸; **4.** *Hotărârea* Adunării Generale a Academiei Române, din 17 februarie 1993, *privind revenirea la „â” și „sunt” în grafia limbii române*⁷⁹; **5.** *Hotărârea* Prezidiului Academiei Române, din 11 martie 1993 (privind modul de aplicare a Hotărârii...[3.]), semnată de Președintele Academiei Române, de Ministrul Învățământului și de Ministrul Culturii⁸⁰.

Nu voi relua comentariile asupra criticilor uneori excesive sau nedrepte aduse de adversarii autorului acestor acte oficiale⁸¹. Mi se pare mai important de a stabili măsura în care aceste documente au fost adecvate scopului pe care și l-a propus prezidiul Academiei

---

traducându-se printre altele și prin *rendre droit, redresser, guider, diriger, indiquer la bonne direction* etc., dar și prin *rectifier*. Orice lucru „greșit” sau pur și simplu „nepotrivit” poate fi „îndreptat”, fără să fie propriu-zis o greșeală de limbă. Pe de altă parte, cuvântul *ortografie*, în românește ca și în alte limbi, nu mai este simțit ca un compus al adjectivului *drept*, în traducere greacă! Dacă o ortografie este „greșită” sau inadecvată, poate fi și ea „îndreptată”, adică rectificată sau revizuită. Ortografia unei limbi, în orice caz, nu se „corectează”!

⁷⁶ Publicat în revista „Academica”, nr. 4, ianuarie 1991.

⁷⁷ Publicate în revista „Academica”, nr. 4, ianuarie 1991 și în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 21, din 18 februarie 1992.

⁷⁸ Publicat în revista „Academica”, III, nr. 4 (28), februarie 1993, p. 16–19.

⁷⁹ Publicată în revista „Academica”, III, nr. 4 (28), februarie 1993, p. 2 și în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 51, din 8 martie 1993.

⁸⁰ Document semnat de acad. M. Drăgănescu, de ministrul Învățământului, Liviu Maior, și de ministrul Culturii, Mihai Golu. A fost publicat în revista „Academica”, III, nr. 5 (29), martie 1993, p. 2. Varianta supusă criticilor este constituită de *Comunicatul* dat presei în legătură cu această hotărâre.

⁸¹ Analiza unora dintre criticile aduse documentelor oficiale ale ultimei modificări ortografice a fost făcută în secțiunile anterioare.

Române, revenirea la scrierea cu „â” în interiorul cuvintelor, respectiv la formele culte „sunt (suntem, sunteți)”.

6.2.3.3.1. Primul document citat ilustrează stadiul de informare despre istoria literelor românești cu care președintele Academiei a deschis discuția asupra revizuirii („asupra unor îndreptări ale”) ortografiei limbii române. În mod corect, autorul Raportului din 1991 pornește de la punctele de vedere conținute în [*Proiectul*] redactat și publicat de S. Pușcariu în [1929], continuând cu citate din introducerea anonimă la *Micul dicționar ortografic* din 1953. Concluzia extrasă din aceste citate este de asemenea corectă: „Unanimitatea [în privința suprimării lui â, în 1953] era o unanimitate tipic socialist-stalinistă, de ordin politic, impusă prin procedurile unui partid totalitar”. Într-adevăr, dacă era dorită exclusiv aplicarea principiului fonetic în privința scrierii acestui sunet, exista și opțiunea generalizării literei â, literă specifică numelui țării și al poporului ei⁸². Pretinsa unanimitate din 1953 este pusă în contrast cu libertatea discuțiilor purtate în ședința Academiei Române din 31 mai 1929, când C. Rădulescu-Motru susținea generalizarea literei î, cu excepția „numelor proprii: Român, România” [sic], iar I. Bianu și G. Murnu se opuseseră acestei propuneri. Sunt citate apoi discuțiile consemnate în ședința Academiei din 12 februarie 1932, intervențiile în favoarea scrierii cu litera â datorate academicienilor S. Mehedinți, I. Nistor, N. Iorga⁸³. Raportul se încheie cu propunerea ca revenirea la scrierea cu â conform regulilor propuse de S. Pușcariu în 1929 să fie pusă în dezbatere publică. Raportul analizat nu conține *nicio eroare* faptică privind istoria ortografiei românești, contrar părerilor detractorilor acestui document.

6.2.3.3.2. Anexa raportului citat anterior, cuprinzând „regulile Sextil Pușcariu” a fost publicată cu un titlu inadecvat, „Regulile «Sextil Pușcariu», aprobate de Academia Română. [...] în 1932”. Regulile redactate de Sextil Pușcariu, în speță „Nota” adițională privind „derivatele vebelor cu infinitivul în -rî [care urmau a fi scrise *amărât, chiorăș...*]” nu fusese aprobată în anul 1932 de Academia Română. Excesul de zel al unui redactor anonim care a adăugat un titlu formulat eliptic a făcut ca „Anexa” adăugată Raportului acad. M. Drăgănescu să fie considerată un „fals” de către adversarii modificărilor ortografice propuse⁸⁴.

6.2.3.3.3. Raportul președintelui Academiei Române din 17 februarie 1993 dovedește o sporire semnificativă a informațiilor autorului în privința unor amănunte din istoria ortografiei românești, dar ilustrează în același timp și limitele umane firești ale unui nespecialist, silit să abordeze acest domeniu insuficient cercetat, în condițiile în care specialiștii chemați să elucideze problemele puse în dezbatere, cu prea puține excepții, au preferat să combată în bloc propunerile Prezidiului Academiei și au refuzat net orice sprijin, competent din punct de vedere științific, președintelui acestei instituții.

Deși raportul este intitulat *Ortografia limbii române, cu Hasdeu, Maiorescu, Pușcariu și Rosetti*, excursul istoric al acad. M. Drăgănescu se limitează la citarea textelor primilor doi autori de mai sus, contribuțiile ortografice ale lui S. Pușcariu și Al. Rosetti nefiind nici citate,

---

⁴⁰ O asemenea propunere (singura care a pătruns în presa vremii) a fost făcută de profesorul de limba română Tompea Trifan din Tg. Mureș, cu argumentul că litera â este mai frecventă în scriere decât litera î: „1. Sunt de acord cu suprimarea unuia din semnele â, dar nu â, ci î, deoarece este mai puțin folosit.” („Cum vorbim”, IV, 1952, nr. 3, p. 39.) Același profesor mai adăuga: „9. În ceea ce privește pe *sînt*, cred că ar putea rămâne forma *sunt*, fiind mai răspândită.” (*Ibidem*, p. 40.)

⁴¹ Din intervenția lui N. Iorga: „Un timp, datorită influenței cu care venise de la Iași, și D-sa a scris cu î din i. Dar mai apoi s-a deprins a scrie cu â din a. [...] A creia acum noi convenții destrămând vechi obișnuințe, nu este bine și nu se poate”.

⁴² Mioara Avram [1992 a].

nici analizate, nici măcar pomenite în vreun fel. Această omisiune a lăsat loc unor nesfârșite speculații răuvoitoare și incorecte privind irelevanța invocării lui S. Pușcariu și Al. Rosetti în favoarea scrierii cu litera *â* distribuită în poziție medială. De altfel, nici citatele extrase din operele lui B.P. Hasdeu și T. Maiorescu nu au fost cel mai fericit alese, întrucât nu rezultă din ele opțiunea explicită a celor doi autori pentru litera *â*, problema raportului dintre semnificația fonetică istorică a literei de bază și semnificația fonetică propriu-zisă a semnelui diacritic adăugat literei nefiind nici ea suficient clarificată și pusă în valoare. Deși nu există greșeli propriu-zise de istorie a ortografiei în acest raport, inadecvările semnalate au fost exploatate la maximum de adversari, în ciuda faptului că nici aceștia nu erau în general mult mai bine informați despre ideile ortografice ale celor patru autori citați de acad. M. Drăgănescu.

Asprimea și excesele polemicilor ortografice din anii 1991–1993 l-au determinat pe președintele Academiei să depășească la rândul lui limitele sobrietății academice, vorbind despre „lovitura puterii totalitare dată limbii române în 1953...”, „Academia Română are datoria să scoată din limba română un cap de pod străin...”, „Noi intelectualii din Academia Română vedem pădurea și nu copacii...”, „În 1953 limba română a fost poluată...”, „Academia nu a delegat până în prezent lingviștilor drepturi depline și suverane asupra limbii române literare și bine a făcut, deoarece sunt și rațiuni mai înalte ale limbii decât formalismele scientizante uscate, care pot denatura limba pe care o vorbim și scriem.”

Exagerările stilistice citate mai sus au dăunat foarte mult scopului pe care și l-a propus autorul raportului analizat. Deși nu sunt cu totul lipsite de temei, aceste afirmații vor rămâne, din păcate, ca un stigmat al unei epoci în care excesele verbale au umbrat fondul discuțiilor, cu consecința unei prelungite confuzii, perpetuate până în prezent. „Formalismele scientizante uscate” sunt însă o realitate, dacă le denumim mai corect „concepții reduționiste” asupra uneia sau alteia dintre problemele istoriei scrierii românești. În articolele mele mai vechi și pe parcursul acestei lucrări am fost nevoit să analizez și să rectific de nenumărate ori afirmațiile care au rezultat din astfel de concepții. În orice caz, acuzația formulată de acad. M. Drăgănescu: „cum este posibil ca în numele unui scientism îngust să fie mistificate generații și generații de tineri români și să decretăm „legi ale naturii” în lingvistică?” este nu numai corectă, dar și bine venită, întrucât ea se referă la absurda echivalare, datorată acad. Radu Voinea, între principiul fonetic al ortografiei și principiile termodinamicii din fizică [Iași, OLR, 1992, p. 118].

6.2.3.3.4. Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române, din 17 februarie 1993, privind revenirea la „â” și „sunt” în grafia limbii române a fost suficient de bine redactată pentru ca să nu fi fost supusă unori critici de ordin lingvistic sau stilistic. Am avut mulțumirea că președintele Academiei din anul 1993 a acceptat unele din sugestiile mele privind redactarea acestui act, care, la urma urmelor, este incomparabil mai important, în sine, decât însuși *Raportul* prezentat de acad. M. Drăgănescu în Adunarea Generală a Academiei din 17 februarie 1993.

Articolul 1. din această Hotărâre:

„Se va reveni în grafia limbii române la utilizarea lui *â* în interiorul cuvintelor și a formei *sunt* (*suntem*, *sunteți*), în conformitate cu hotărârile adoptate de Academia Română înainte de 1948, consecință a unui îndelungat proces istoric” merită o analiză mai amănunțită.

Deciziile Academiei Române evocate la acest punct sunt cele din 1904 și cele din 1932. Având în vedere însă că Reforma din 1932 nu a făcut altceva decât să mențină regulile

stabilite în anul 1904 în privința scrierii cu litera *â*, practic, prin conținutul acestui articol se revine la regula nr. 6, votată de Academia Română în 1904.

Regula nr. 6 din 1904 avea însă un caracter foarte general, stabilea în principiu scrierea cu litera *â* pentru sunetul corespunzător, cu excepția *începutului* cuvintelor, unde era obligatorie utilizarea literei *î*.

Amănuntele distribuției celor două litere, prezența lui *î* în poziție finală, la infinitivul unor verbe: *a amări*, *a târi* etc. sau prezența literei *î* în interiorul cuvintelor compuse sau derivate: *bineînțeles*, *târîtor* etc. au fost stabilite fără un nou vot al Academiei, și sunt atribuite lui I. Bianu. Aceste amănunte au devenit oficiale prin Decretul regal din 1907 și prin includerea lor în regula nr. 14 votată ca atare de Academia Română în 1932.

Redactarea articolului nr. 1 al Hotărârii din 1993, fără precizarea vreuneia dintre deciziile academice anterioare anului 1948, permite acceptarea în prezent a simplificării propuse de Sextil Pușcariu în 1929: *amărât*, *hotărâre*, *târâtor* etc., ținând seama că acest amănunt nu se află în contradicție cu votul Academiei din 1904, fiind însă în consonanță cu cea mai veche tradiție a modelului latin-romanesc din scrierea românească⁸⁵. Este vorba de o reamenajare distributivă extrem de limitată, dar cât se poate de utilă.

6.2.3.3.5. Hotărârea Prezidiului Academiei cu privire la punerea în aplicare a Hotărârii Adunării Generale a Academiei, din 17 februarie 1993, a deranjat prin caracterul ei necesarmente prescriptiv. Nefiind însă susținută de măsuri autoritare ale statului pentru impunerea noii ortografii în sectorul privat, în presă și în edituri, această hotărâre a fost și mai este încălcată sistematic, după bunul plac al unora, cu consecința apariției unui dualism ortografic neoficial.

6.2.4. Încadrarea legală a modificărilor ortografice din 1993

1. Noile reguli ortografice au fost publicate în *Îndreptarul ortografic, ortoepic și de punctuație*, în ultima sa ediție (a V-a), care datează din 1995. Îndreptarul în vigoare, elaborat de Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan” din București, este o lucrare „aprobată de Consiliul Științific al Institutului, [...] precum și de Secția de Filologie și Literatură a Academiei Române...”⁸⁶

2. Îndreptarul ortografic aplică „*Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române*, din 17 februarie 1993, privind revenirea la „*â*” și „*sunt*” în grafia limbii române”.

3. Legalitatea acestei decizii este conferită de:

a) Hotărârea Guvernului României nr. 657 din 17 septembrie 1991 prin care se abrogă H.C.M. nr. 3 135 din 16 septembrie 1953. Reproducem conținutul acesteia:

”Art. 1. Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 3 135 /5 oct.⁸⁷ 1953 pentru aprobarea noilor norme ortografice se abrogă.

Art. 2. Academia Română, cel mai înalt for științific și cultural al țării, va hotărî asupra îndreptărilor care se vor face normelor ortografice ale limbii române aplicate în prezent.

⁸⁵ Vezi, de exemplu, grafia „*mohorât*”, în *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* de S. Micu-Clain și Gh Șincai (ed. 1780, p. 85, ed. 1805, p. 95) etc.

⁴³ Î.O.5, 1995, p. 5.

⁴⁴ În textul H.C.M. nr. 3 135, republicat în MDO, 1954 și în Î.O.1, 1960, figurează data de 16 septembrie.

Până la adoptarea hotărârii prevăzute la alin. 1., Academia Română este singura în măsură să stabilească menținerea în vigoare a actualelor norme privind ortografia limbii române”.⁸⁸

[Prim-ministru, Petre Roman].

b) Redobândirea de către Academia Română a dreptului de decizie în problemele ortografiei, prin rezoluția dată de prim-ministrul Guvernului României (dl Petre Roman) și prin delegarea acestui drept de către Adunarea Deputaților și de către Senatul României. (Adresele oficiale nr. 45 S.G. /1.04.1991, respectiv nr. 1 675 /18.07.1991)⁸⁹.

c) Statutul Academiei Române, art. 4, alin. a.: „Academia Română stabilește normele de ortografie ale limbii române.”

d) Votul Adunării Generale a Academiei Române, din 17 februarie 1993: 94 de voturi pentru, un vot contra, două abțineri⁹⁰.

e) Publicarea hotărârilor academice în Monitorul Oficial al României, p. I, V, nr. 51 din 8 martie 1993. („Regulile „Sextil Pușcariu” pentru scrierea literelor â și î” au fost publicate în M. O. nr. 21/18.02.1992, iar „Hotărârea Prezidiului Academiei Române privind modul de aplicare a Hotărârii...” citate a apărut în M.O. nr. 59/22.03.1993.)⁹¹

6.2.5. Autorii implicați și esența polemicilor ortografice

Miza reală și cu adevărat importantă a litigiului ortografic din anii 1991–1993 fiind în acel moment, după părerea mea, transferul puterii de decizie ortografică de la Institutul de Lingvistică la Adunarea Generală a Academiei, cu consecința reapariției unui factor „conservator”, constituit preponderent din academicieni „nespecialiști” în lingvistică, opus aceluși „colectiv de specialiști” alcătuit din adepții declarați ai „progresului științific” în ortografie, urmărit obsesiv ca scop în sine⁹², chiar și în ceea ce privește *alfabetul* limbii române, de ambele părți s-a manifestat o puternică intoleranță reciprocă în opinii, cu tendința permanentă de a se trece de la polemica de idei la atacul deschis la persoană.

Efortul multora dintre lingviștii sau filologii care nu înțelegeau să accepte primatul Adunării Generale a Academiei Române față de institutele de lingvistică în materie de decizii alfabetice și ortografice de importanță generală a fost, prioritar, acela de a obține descalificarea adversarului – identificat în persoana președintelui Academiei – și de a convinge opinia publică nu numai despre ignoranța în materie de științe ale limbajului sau de istorie a ortografiei a acad. M. Drăgănescu⁹³ sau a susținătorilor punctelor sale de vedere, ci și despre necunoașterea limbii materne corecte de către același președinte al Academiei⁹⁴ sau de către alți adepți ai modificărilor ortografiei din anii 1991–1993. Acest efort s-a concretizat într-o intensă „vânătoare de greșeli”⁹⁵ care, ca orice pornire pasională insuficient de

⁴⁵ „Astăzi 17 septembrie 1991, Guvernul României hotărâște”, în „Academica”, I, nr. 12, 1991, p. 10.

⁴⁶ Reproduse în revista „Academica” a Academiei Române nr. 11/1991, p. 26.

⁴⁷ „Academica” nr. 4 (28), februarie 1993, p. 2.

⁴⁸ Pentru critica legalității hotărârilor din 1991–1993, făcută de un adversar al acestor modificări, vezi Șt. Cazimir, [2003].

⁴⁹ Vezi Mioara Avram, [1991].

⁵⁰ De exemplu: Iași, OLP; Mioara Avram, 1993 a, f; Pamfil, 1993; A. Avram, 1994 etc.

⁵¹ Exemple mai recente: Cazimir, 1994, Pruteanu, 1997 etc.

⁵² De exemplu: *Nota redacției* la articolul meu din „Dilema” (1993 a), care punea în discuție nu argumentele mele, ci meseria de bază a autorului și niște „virgule”... din textul ce îmi aparținea.

controlată, i-a făcut pe unii savanți lingviști cu mari merite în propriile lor domenii de cercetare să exagereze, să greșească la rândul lor și să se expună unor critici îndreptățite, de multe ori pe un ton la fel de polemic și de pornit pe „vânarea” greșelilor.

În aceste condiții, o privire generală asupra polemicilor ortografice trebuie să înceapă cu o listă a cât mai cuprinzătoare a autorilor implicați.

În bibliografie am selectat titlurile mai importante sau mai semnificative care s-au publicat în legătură cu recente modificări ale ortografiei.

În favoarea inițiativei ortografice academice au pledat: Academia română, prin [A.R., 1991; A.R., 1993; A.R.:*Com.*]; Guvernul României, prin [HG, Roman, 1991; A.R.:*Com.*]; Curtea Constituțională a României, prin [Gionea, 1993]; apoi (în ordine alfabetică): Ambruster, 1993; Băileșteanu, 1991 a, b, 1992, 1993 a, b; Berindei, 1993 a, b; Boerescu, 1991–2003, Caragiu Marioțeanu, 1993–2002; Coposu, 1993; „Cotidianul”, 1993 a, b (Marin Bucur); Doinaș, 1993; Drăgănescu, 1991, 1993; Fumurescu, 1991; Georgescu, 1991, 1991–1993, 1993 a, b; Iancu, 1991–2003, 1996; „Literatorul”, 1995; Manoliu-Manea, 1993, Mihail, 1991, 1993, a,b,c; Mihaiu, 1993; Mihăilă, 1993, 1998, 2002; Mureșan, 1993; Negruțiu, 1994; Neiescu, 1993; „Nu”, 1991, 1993; Olteanu–Chițimia, 1993; Paler, 1993; Panu, 1993; Popovici, 1993; Radu, 1997; „România liberă”, 1993; Slama-Cazacu, 1991; Sorescu, 1993; Tănase, 1993; Tranciuc, 1993; Vuia, 1993; etc.

Au acceptat parțial sau cu rezerve extinderea utilizării literei *â*: Dobridor, 1992; Șuteu, 1992 b; etc. Au acceptat aplicarea rapidă a noilor norme ortografice: Șuteu–Șoșa, DOLR, 1993, (OLR); Wald, 1996; etc.

Împotriva propunerilor academice din 1991 și apoi împotriva Hotărârii din 17 februarie 1993 a Academiei Române s-au pronunțat net (tot în ordine alfabetică): Andreescu, 1994; Armeanu, 1993, 1994; Arvinte, 1992; A. Avram, 1994; Mioara Avram, 1991, 1992 a, 1993 a, b, c, d, e, f, 1994; Brâncuș 1993; Bucurescu, 1991; Calotă, 1992; Cazimir, 1991 b, 1994; Călin, 1993; Cârâc, 1993; Chivu, 1993 a, b, c; Cifor, 1993; Corbea, 1993; Coroiu, 1993; Coteanu, 1991 a, b, 1992 a–d, 1993 a–d; Coteanu-Hangiu, 1993 a–b; Dabija–Mățcaș, 1991; Dumistrăcel, 1992, 1993, 1993 a, 1994; Fassel, 1994, 1995; Fischer, 1993; FL, 1993; FLLS, 1993; Florea, 1992, 1993; Florescu, 1993; Gabură, 1992; Gheție, 1991, 1993; Guțu Romalo, 1991 a, b, 1993; Hristea, 1992; Iași, OLR, 1992 (unii dintre autorii referatelor au fost semnalati individual); ILB, 1993; B. Iorga, 1993; Irimia, 1993, 1997, 2002; Istrate, 1993; Iurașcu, 1991; Laszlo, 1993, 1996; Lombard, 1992; Manolescu, 1993 a, b, 1997, 2002; Mehadia, 1993; Niculescu, 1991, 1993 a, b, 2002; Nuță, 1992; Onu, 1992; Oprea, 1992, 1993 a–e; Pamfil, 1992, 1993; Parhon, 1993; Păun, 1998; Pruteanu, 1993 a–d, 1995, 1997, 2002; Reinheimer-Rîpeanu, 1993, 1998; „România literară”, 1993 a, b; Slușanschi, 1993; SȘF, sondaj, 1992; Stănescu, 1993; Șuteu, 1992 a, c, 1993; Tabarcea, 1993 a, b, c, 1994; Vintilă-Rădulescu, 1993 a, b; Voinea, 1992; Vulpe, 1991, 1992; Vulpescu, 1993 a–c; Zafiu, 1991, 1993 a, b; Zamfir, 1993; Zugun, 1992; etc.

6.2.6. Argumente pro și contra ultimelor modificări ale ortografiei

Spațiul acestei lucrări este prea restrâns pentru a relua în detaliu punctele de vedere exprimate în polemica ortografică dintre anii 1991–1994, cu atât mai mult cu cât m-am ocupat de critica acestora în studiile și articolele mele anterioare (v. bibliografia).

Sistematizate, argumentele vehiculate sunt relativ puține și, de obicei, în majoritatea lor fără relevanță pentru tranșarea discuției într-un sens sau altul.

Dau, pentru început, un singur exemplu. S-a susținut că reforma ortografiei din 1953 a fost impusă din motive antilatinate etc., sub influența ocupației străine (sovietice), totul pe fondul ideologiei totalitare, antinaționale, din anii '50. [Drăgănescu, 1991, 1993; Băileșteanu, 1993 a; etc.]

În replică, s-a afirmat că „î nu este comunist”. [Mioara Avram; etc.]

După acest model, voi alătura pentru fiecare opinie emisă în favoarea uneia sau alteia dintre cele două soluții ortografice în conflict și replica, riposta primită, acest tabel sinoptic având darul să evidențieze carențele polemicii ortografice.

Pentru â:

- „â” vizualizează mai bine *latinitatea limbii române* (argument exprimat de toți susținătorii modificărilor ortografice).

„â” este o rămășiță „*pseudo-etimologică*” fără relevanță pentru „latinitatea” limbii române. (Vezi cazurile tipice *vânt, râu, fântână, osânză, gând, rând, sârmă, catâr* etc.)

- „â” are o veche tradiție de utilizare în scrierea limbii române (de la 1779) – (argument general).

Regula utilizării literei â are o tradiție de doar 50 de ani (1904–1953). [Mioara Avram, 1991 etc.]

- Pentru *â* au pledat *Hasdeu, Maiorescu, Pușcariu și Rosetti*. [Drăgănescu, 1993; Boerescu 1993 f; etc.]

Nu ar fi adevărat (nici măcar parțial sau nici măcar în ultimele contribuții ale acestora despre acest subiect). [Mioara Avram, 1991; Pamfil, 1993; Andrei Avram, 1994; etc.]

Pentru î:

- Pentru *î* s-au pronunțat practic *toți* lingviștii, *în ultima sută de ani*. [Mioara Avram, 1991; etc.]

Excepțiile, numeroase, unele au fost menționate de [Drăgănescu, 1993] și altele au fost inventariate de mine, fără a le epuiza. [Boerescu, 1991 a; 1993 f; etc.]

- Prin „î” se menține *legătura cu vechea scriere chirilică*. [Graur, 1974], argument reluat discret în [Iași, OLR, 1992] și de [Dumistrăcel, 1994].

Prin *â* se perpetuează funcțional regula echivalentă de distribuție pozițională din vechea scriere chirilică. [Boerescu, 1991 a; 1993; 1993 ; etc.]

– „î” menține coeziunea temelor în alternanțele flexionare („*vînd – vinzi*”, „*cuvînt – cuvinte*” etc). [Graur, 1974; Mioara Avram, 1991 a; etc.]

„â” menține unitatea grafică a paradigmei verbelor de conjugarea I (*a cânta – cântând* etc.) și unitatea grafică a rădăcinilor moștenite cu cele neologice (*pâine – panificație, mână – manual* etc.). [Boerescu, 1991 a; 1993; etc.]

- „î” are o frecvență mai mare (conform regulii din 1904–1932). [Valeria Guțu Romalo, 1991 a; etc.]

Irelevant, deoarece *â* are o frecvență mai mare în poziție medială, iar frecvența lexicală nu afectează celelalte cazuri de omofonie eterografică ale ortografiei actuale. [Boerescu, 1991 a, b]

- „î” a avut mai puține valori fonice decât „â”, în sistemele ortografice *mai vechi*. [Flora Șuteu, 1986; Mioara Avram, 1991; Valeria Guțu Romalo, 1991 a.]

Și *î* a avut în trecut tot trei valori fonice⁹⁶, simetric cu *â*⁹⁷. [Boerescu, 1991 a, b.]

⁹⁶ Reamintim cele trei valori fonice ale lui *î*: *î* = [i]: *ripa* (Micu-Clain-Șincai, *Elementa*, 1780, p. 71; [Micu-Clain], ABC, Sibiu, 1783; etc.); *î* = [ă]: *apârători* [apărători], *râdîcina* [rădăcină], *sânîitate* [sănătate] (Gergely

- Ortografia limbii române se bazează pe principiul fonetic (fonologic), ca principiu *fundamental*. (Argument invocat de toți sprijinatorii literei *î*.)
Ortografia limbii române nu este decât *parțial* fonetică. [Emanuel Vasiliu, 1979, 1992, 1997].
Ortografia limbii române se bazează pe un principiu corectiv. [Șuteu, Șoșa, DOLR, OLR] (Vezi, la Cipariu, *Principia de limba si de scriptura*, p. 344–348 etc., cf. ed. 1987, I, *Introducere*, p. XXXIV, o apropiere între „corectiv” și „etimologic”.)
Alfabetul limbii române este în momentul de față tradițional – literele urmează, după un criteriu majoritar, evoluțiile fonetice istorice de la limba latină până la româna actuală. [Boerescu, 1992 c, 1993.]
- În ultima sută de ani, evoluția ortografiei limbii române s-a caracterizat *prin progresul continuu al principiului fonetic și prin simplificarea normelor*. [Mioara Avram, 1991; etc.]
Împotriva „progresului” aplicării principiului fonetic se pot menționa cele două norme „nefonetice” din cele șase, votate de Academie în 1904, păstrate în 1932 și apoi până astăzi; neaplicarea principiului fonetic și preferința pentru principiul morfologic în alternanțele de tipul *chem – cheamă* etc. în 1932 sau, în 1953, interzicerea *t o t a l ă* a formei *sunt*, împotriva pronunțării cultivate etc.
- Ca o observație generală, argumentele rezumate mai sus pot ilustra foarte bine tema „dialogului surzilor”, în care niciuna dintre cele două părți, cu rare excepții (de exemplu, fără falsă modestie, autorul acestor rânduri), nu răspunde direct argumentelor preopinienților, preferând, de obicei, să insiste asupra altor segmente, mai convenabile, din istoria ortografiei românești, fără a le corela cu celelalte segmente (neconvenabile) și fără să integreze toate argumentele într-un ansamblu coerent și corect din punctul de vedere al exactității datelor istorice.
- Mulți dintre susținătorii literei *î* fac confuzie între *alfabet* (totalitatea semnelor grafice, cu funcționalitatea lor virtuală) și *ortografie* (totalitatea regulilor de utilizare concretă a semnelor afabetice), atunci când vorbesc despre aplicarea „principiilor ortografiei” pentru litera *î* sau *â*, deși este evident că existența acestor litere în alfabet nu este datorată aplicării principiilor ortografice enunțate de apărătorii literei *î* generalizate.
- Mulți dintre susținătorii literei *â*, cu câteva excepții notabile – G. Mihăilă, Victor Iancu, Matilda Caragiu Marioțeanu, eu însumi – nu reușesc să se ridice deasupra percepției extralingvistice a problematicii alfabetului românesc, aspect exploatat cu profesionalism de către adversarii literei *â*.
- Prea puțini sunt acei lingviști care au o perspectivă neutră asupra evenimentelor ortografice din anii 1991–1993. Merită reținută atitudinea lingvistului Vasile Arvinte [1992], care recunoștea sincer că nu avea dificultăți nici cu ortografia din 1932 și nici cu

---

de Csokotis, *Omu de lume*, 1819, p. 5, VIII); *â* = [i]: *dî* [zi], *urdîca* [urzică], *sî* [și], *tîe* [ție], *dîce* [zice], *tîne* [ține] (Cipariu, *Ecstract de orthografie*, 1841, p. 13, 15; etc.).

⁹⁷ De fapt, mai puțin simetric, întrucât *â* a avut în trecut numai două valori fonice: 1. *â* = [i]: *atât* (Micu-Clain, CR, 1779, p. 46; etc) și 2. *â* = [ã]: (ar.) *farinâ* (făină), *lanâ* [lână], *manâ* [mână] (Boiadji, 1813, p. 2); *dâ* [dă], *sunâ* [sună], *mâru* [măr] (Gergely de Csokotis, *Omu de lume*, 1819, p. 9, VIII; etc.). Varianta *â* = [a]: *io laudâm* [eu lăudam] era doar o preferință teoretică a lui T. Cipariu (*Arhivu pentru filologie...*, 1867–1870, p. 549), în loc de *io laudâm* (cf. Cipariu, *Ecstract de orthografie...*, 1841, p. 10), deziderat care nu a fost niciodată pus în practică în vreun sistem ortografic, ca grafie uzuală.

cea din 1953, opțiunea sa pentru ultima fiind, ca și în cazul savantului suedez Alf Lombard [1992], o preferință nedoctrinară pentru *statu-quo*. O tendință spre neutralitate au mai manifestat și acad. Emanuel Vasiliu, care s-a abținut de la vot în 1993, precum și prof. univ. dr. Flora Șuteu, care a acceptat să explice și să aplice noile norme după ce a fost votate, deși inițial nu fusese de acord cu adoptarea lor de către forul academic.

- Cea mai mare carență a polemicii ortografice a fost aceea că a avut o prea mare amploare și o prea mare implicare emoțională. În fața jignirilor aduse academicienilor care trebuiau să voteze noile norme în 1993, argumentele adversarilor literei *â*, oricât de puternice ar fi fost în teorie, n-au putut nicidecum convinge practic un număr de peste 90 de academicieni care nu pot fi acuzați *in corpore* de „ignoranță”, anume să-i convingă despre „dificultatea” și „absurdul” utilizării literei *â* conform regulilor din 1904 (1932). Academicienii, oameni în vârstă, avuseseră cu toții ocazia să utilizeze practic cele două variante ortografice în litigiu și știau despre ce este vorba. Duritatea polemicii a contribuit masiv la dispariția oricăror îndoieli sau ezitări ale academicienilor, care s-au solidarizat, cu trei excepții⁹⁸, pentru a-și apăra onoarea de corp academic, solidaritate care s-a concretizat în proporția covârșitoare a voturilor exprimate în favoarea modificărilor ortografiei.

6.2.7. O încercare de evaluare autocritică

Intervenția mea în discuțiile despre ortografie, începând din anul 1991, are câteva caracteristici neobișnuite:

- De profesie muzician, instrumentist în Filarmonica din București, autorul rândurilor de față este, a fost și va rămâne un cercetător independent, un *outsider* în științele limbajului.

- Fiind însă bine informat, autodidact în domeniile filologiei, lingvisticii și preocupat în special de științele limbajului scris, am considerat că statutul meu profesional nu trebuie să mă împiedice să fac public punctul meu de vedere atunci când faptele confirmă justetea părerilor mele. Ca motivare formală a intervenției mele publice, consider că a fost suficientă invitația adresată de către Prezidiul Academiei Române tuturor celor interesați și doritori să participe, în scris, la dezbaterile asupra ortografiei. Mai mult, am fost încurajat să iau parte la ședințele de discuții organizate oficial de Comisia pentru Cultivarea Limbii Române și de Subcomisia pentru Ortografie și Ortoepie, la sediul Academiei, în anul 1991, în calitate de invitat al doamnei prof. univ. dr. Flora Șuteu.

- Era bine dacă intervenția mea în polemica ortografică ar fi fost precedată de alte contribuții personale în revistele de specialitate. Desfășurarea evenimentelor nu mi-a permis însă să aștept o eventuală prealabilă afirmare nepartizană. În consecință, nefiind anterior *cunoscut*, am fost de multe ori tratat ca un „*no name*”, exemplul cel mai reprezentativ fiind cel al lui dlui Stelian Dumistrăcel, care dedică două subtitluri⁹⁹, aproape în întregime, părerilor mele, pe care le citează în ghilimele, le combate, le „etichetează”, ba mai mult, îmi face cinstea unui blând dar neechivoc atac la persoană¹⁰⁰, toate fără să-mi citeze în același timp și

⁵³ Voturi contra: acad. I. Coteanu, acad. R. Voinea; abținere de la vot: acad. E. Vasiliu.

⁵⁴ În [Lupta..., 1993, p. 57–60].

⁵⁵ „... vedește optica unui zelator ce râvnește impunerea adevărului său” [ibidem, p. 60]. De asemenea, nu pot să nu mă recunosc ca țintă a ironiei „standard”: „șara arde, iar «grafonomii» piaptână ortografia” [idem, p. 71], întrucât eram singurul care am folosit în anul 1991 termenul „grafonomie” (ansamblul științelor scrierii, studiu complex și sistematic al scrierii), preluat de la Flora Șuteu [1976, p. 30] și Andrei Avram [1962, p. 10 (2)].

numele, sub pretextul hazliu că, scrie D-sa: „nu vrem să-l cităm, neintenționând... să amorsăm o polemică personală, fără suport și rațiune în cazul de față.” Într-adevăr, nu conținutul părerilor mele conta în acea vreme, ci faptul deranjant că ele sprijineau cu fapte concrete și cu argumente, după părerea mea, științifice, politica lingvistică a președintelui Academiei Române, de a susține, împotriva voinței multor lingviști și filologi, restaurarea dreptului de decizie al Adunării Generale a Academiei Române în ceea ce privește *alfabetul* limbii române, pe calea reinstaurării regulii tradiționale de utilizare a literei *â*.

6.2.7.1. Criticile primite

Înainte de a expune un punct de vedere autocritic asupra argumentelor folosite de mine în anii 1991–1993, consider util să amintesc pe scurt criticile directe care mi-au fost adresate în lucrările pe care le citez în bibliografie.

– Aș fi susținut în cele două articole cu titlul *Litera â din perspectiva științei scrierii* – „neadevăruri parțiale sau totale” [Mioara Avram, *Procesul ortografiei*, 1992 a]. Așa cum am răspuns în [Boerescu, 1992 b], nu era vorba de neadevăruri în cele două cazuri incriminate, ci doar de o stângăcie de limbaj într-unul și, dimpotrivă, de punctul meu de vedere corect în cel de al doilea. De atunci, nu mi s-au mai reproșat explicit „neadevăruri” în spusele mele. S-au folosit însă eufemisme pentru a sugera același lucru.

– Doamna profesoară Rodica Zafiu mă citează personal în articolul *Reformă* („Luceafărul”, 1993, nr. 9) pentru a-mi aduce următoarele critici:

„Delirul amatoristic ilustrat de unii din susținătorii actuali ai reformei uzează de procente fanteziste tinzând către unanimități: «Ce ne facem dacă cineva numără puțin mai atent (...) cuvintele limbii române și constată că litera *â* este justificată (conform normei din 1904) în proporție de 91,85 % dintr-un *a* latinesc?» – se întreba în 1981 [sic, corect – 1991] dl. Pârvu Boerescu. Ideea de a număra toate cuvintele unei limbi, stabilindu-le exact etimologia (încă atât de disputată), pentru a ajunge la un procent foarte exact, cu zecimale, e simptomul unui mod de gândire nelingvistic (lingviștii fiind categoria categoria de specialiști limitați recent incriminată de academicieni) – ci pur și simplu neștiințific.”

Trebuia să fiu „pus la punct” pentru ideea mea de a prezenta *fapte* în sprijinul hotărârii academice. Important era, ca și în *Nota Redacției* din „Dilema” [Boerescu, 1993a], să se sublinieze statutul meu de „amator”, cu un mod de gândire „neștiințific”. Doamna profesoară Rodica Zafiu este o persoană foarte bine informată, care nu întâmplător a citat tocmai articolul meu din „România liberă” [1991b] – un rezumat *prea succint* al părerilor mele expuse cu mult mai multe amănunte în rev. „Academica” [1991a]. Desigur că a fost o greșală regretabilă și producătoare de confuzie din partea mea aceea de a neglija să precizez în rezumatul amintit „corpusul” din care am extras procentul de peste 91% al justificării „etimologice”, mai exact – fonetice istorice, conform termenului introdus de mine în 1992 [c], a literei *â* dintr-un *a* latin. Acel corpus cuprindea *numai* cuvintele limbii literare moștenite din latină care ar fi trebuit scrise cu litera *â* (deci în poziție medială), la care se adăugau cele peste 3000 de gerunzii ale conjugării I (în *-ând*), care toate moștenesc sau preiau analogic aceeași structură gramaticală în care, la origine, se regăsește un *a* latin.

Dacă acest aspect al criticii este îndreptățit (care totuși nu justifică calificativul de „delir amatoristic”), celelalte observații, de ordin general, dovedesc mai mult dorința autoarei de a-și scoate adversarul din luptă, decât preocuparea pentru o argumentare temeinică. „Ideea

de a număra toate cuvintele unei limbi” nu este „neștiințifică”, o serie întreagă de discipline lingvistice ocupându-se direct chiar cu numărul cuvintelor unei limbi sau al sunetelor din care sunt formate cuvintele unei limbi. Statistica lexicală, frecvența lexicală, fonostatistica etc. se bazează în primul rând pe o numărătoare: a cuvintelor, a sunetelor, a literelor etc. dintr-un *corpus* lexical, desigur bine definit, care poate fi constituit din lista de cuvinte ale dicționarelor DEX și/sau DOOM, așa cum am procedat și precizat la rândul meu.

Nici statistica cuvintelor dintr-un *corpus* (dicționar etc.), efectuată pe clase etimologice, nu este o operație „neștiințifică”. De asemenea statistici s-au ocupat, cu mai puțin sau mai mult credit științific, savanți ca A. Cihac, B.P. Hasdeu, D. Macrea, Al. Graur, Luiza Seche, Marius Sala etc. Dacă ceea ce au făcut acești autori, în condițiile în care etimologiile sunt încă „atât de disputate”, ar fi „neștiințific”, atunci voi accepta și eu același calificativ.

Se pare că apariția unor procente cu două zecimale în statisticile mele i-a deranjat pe foarte mulți dintre adversarii recentelor modificări ortografice. Nu pot să neg că asemenea procente pot crea, mai ales intelectualității tehnice, impresia unei mari precizii științifice. Totuși, oricine judecă fără prejudecăți rezultatele unei statistici, va recunoaște că modalitatea de calcul în procente cu două zecimale este cea mai *comodă*. Într-adevăr, nu am mai avut timpul să mă ocup cu operația suplimentară și fără rost a „rotunjirii” cifrelor. Mai trebuie adăugat că, de exemplu, în lucrarea *Fonostatistica limbii române* de Alexandra Roceric Alexandrescu (1968) apar în mod normal nu numai procente cu două zecimale, dar și tabele cu patru zecimale. Nu cred că s-au găsit persoane care să incrimineze, în acest caz, un procedeu aritmetic atât de banal.

– În articolul *Mitologice* din „România literară” (nr. 9/1993, p. 14), doamna profesoară Rodica Zafiu nu-mi mai citează numele, dar critică argumentele mele din studiul *Alfabet și ortografie* [1993] după cum urmează:

„*â* este considerat simbol și pilon al latinității, chiar dacă nu provine doar dintr-un *a*, ci și dintr-un *i*, *o* sau *u* latin; autorii care publică în *Academica* aduc în sprijinul părerilor lor cifre: teribile contabilități dovedesc, în procente cu zecimale, că în cazul cuvintelor de origine latină *î* apare de mai multe ori dintr-un *a* decât din celelalte vocale în lista care cuprinde, laolaltă, latinisme și cuvinte din fondul autohton, apar forme regionale sau învechite precum *îngâmbând*, *înțânând*, *scâmbând*, *demâneăț*, *gutână*, *mumână*...; cu a j u t o r u l l o r se ajunge la proporția majoritară de 55,46% a lui *â*! („Academica”, nr. 4, 1993, p. 27).” [subl. m., P.B]

Dincolo de alergia la zecimale și „contabilități”, se poate observa și aici aceeași intenție specifică aproape tuturor polemicilor din anul 1993, aceea de eliminare din joc a adversarului de idei, fără ca argumentele produse să reprezinte un punct de vedere propriu-zis științific. Citarea directă a spuselor unui autor, fără a-i pomeni numele, este o primă dovadă. Apoi, a pune la îndoială veracitatea unei statistici pentru motivul că apar în ea câteva regionalisme și arhaisme existente în limbă și preluate de mine din cele mai respectabile dicționare etimologice, este doar o altă dovadă de inaderență la ideea că faptele deduse din *istoria limbii* pot constitui argumente pentru una sau alta dintre soluțiile ortografice aflate în conflict.

Așezarea dovezilor noastre verificabile științific sub titlul general de *Mitologice* ridică însă o problemă serioasă de interpretare a oricărui demers ce se dorește științific.

Anterior, doamna profesoară Flora Șuteu exprimase un punct de vedere categoric critic la adresa unuia din argumentele mele, anume că: „el izvorăște dintr-o foarte bine

ascunsă viziune mitică asupra lui *â*”, iar mai departe, generalizând: „D-sa apără prin articolele D-sale o idee mai presus de o dezbatere științifică. D-sa apără un mit...” [Șuteu, 1992 a].

În studiul meu *Alfabet și ortografie* [1993], am făcut necesara distincție între ceea ce se poate numi un „ideal” și ceea ce se înțelege în mod curent prin „mit” (povestire fabuloasă care cuprinde credințe..., poveste, legendă, basm, cf. DEX, 1975). Într-o altă optică, dacă eu pot să accept că orice *proiecție ideală structurată* poate purta numele de *mit*, atunci toată lumea ar trebui să accepte, cu onestitate, că nu numai în jurul literei *â* s-a format un „mit”, în acest caz, de sorginte istorico-națională, dar că și în jurul literei *î* există de multă vreme un mit cu nimic mai puțin tenace, de data aceasta izvorând dintr-o „mitologizare” a științei, căci se afirmă, de obicei, despre scrierea cu litera *î* (generalizată) că ar fi singura soluție cu adevărat „științifică” ([i] posterior înrudit – grafic[!!!] – cu [i] anterior [Lombard, 1992, etc.]). Închistat în dogmă, mitul științific „fonetic” despre litera *î* nu diferă decât prin propria dogmă de mitul tot științific, dar „istoric”, sau „istorico-național” despre litera *â*. Diferă știința utilizată ca „port-drapel”, dar nu și caracterul mitizant al respectivelor demersuri ortografice.

6.2.7.2. Opinii autocritice

Cred că sunt necesare mai mult unele observații generale:

Recunosc că intervenția mea publicistică a avut de suferit din cauza modului meu de pregătire autodidact. Unele erori pe care le-am comis se datorează scăpării din vedere a proprietății unora dintre termenii lingvistici pe care i-am utilizat. De exemplu, am vorbit despre „alternanța flexionară” a sunetului [â], din gerunziile de conjugarea I, cu sunetul [a] – desinența infinitivului aceleiași conjugări, respectiv cu [a] – vocală tematică în desinențele imperfectului sau perfectului simplu al indicativului, în desinența participiului etc. Ar fi trebuit să vorbesc doar despre menținerea unității grafice (a literei de bază) în scrierea celor două sunete, având în vedere evoluția lor istorică în cazul dat. Titu Maiorescu, ca să ne referim doar la același exemplu, nu făcea această greșală.

Lipsa mea de contact personal cu comunitatea științifică a lingviștilor m-a determinat să am o viziune rigidă în judecarea unor atitudini. Creându-mi o imagine ideală despre savantul lingvist sau filolog, mi s-a părut că anumite afirmații eronate nu pot proveni uneori dintr-o banală necunoaștință de cauză a autorului lor. Am avut impresia (din păcate justificată totuși alteori) că respectiva persoană cunoaște adevărul, dar că îl ascunde deliberat sau îl deformează pentru a-și susține propria cauză. De aici mi s-a tras acuzația că aș fi recurs la procese de intenții, la adresa unor savanți altminteri de bună-credință. În lucrarea de față am atenuat toate observațiile anterioare care priveau greșeli probabil involuntare. Atunci când intenția de deformare a adevărului mi-a devenit evidentă și s-a confirmat, mi-am menținut punctul meu de vedere care, într-o altă optică, poate fi interpretat ca „proces de intenții”.

Cea mai gravă eroare sau iluzie care îmi aparține, în aprecierea generală a problemelor ortografice, a fost aceea că am subestimat voința neclintită a multor savanți lingviști și filologi de a refuza fără drept de apel modificările ortografice din 1993, indiferent cât de justificate ar fi fost argumentele în favoarea acestor modificări. Parțial, am pierdut din vedere și amănuntul că Academia Română, împreună și în consens cu puterea de stat, nu mai dispun, după anul 1989, de mijloacele coercitive necesare impunerii ortografiei oficiale în toate publicațiile particulare. Această eroare de apreciere nu privește decât interfața (aparent inexistentă) a părerilor mele cu cele ale unei părți din comunitatea științifică lingvistică.

Nu pot, nu vreau, și nici nu consider corect sau justificat să adopt o atitudine autocritică dusă până acolo încât să-mi reneg convingerile exprimate în articolele mele publicate între anii 1991 și 2005. Convingerea mea principială, că modificările aduse ortografiei în anul 1993 au fost și sunt necesare, și că Academia Română era în dreptul ei de a le vota, rămâne neschimbată. Pot și trebuie să fie reevaluate, parțial, motivațiile lingvistice și/sau extralingvistice ale modificărilor operate, consecințele pe diverse planuri ale existenței dualismului ortografic (re)instalat, metodele de planificare lingvistică necesare pentru eliminarea acestui dualism și pentru restabilirea unei conlucrări constructive între toți utilizatorii ortografiei, precum și timpul necesar pentru „tradiționalizarea” normelor modificate, fără să fi epuizat lista reevaluărilor.

Nu pot neglija nici reproșul pe care mi-l face dl. Stelian Dumistrăcel (cu amintita discreție, de a nu-mi cita numele, [1993, p. 60]), acela că: „nu considerăm acceptabilă o asemenea a t m o s f e r ă [subl. m., P.B.] în abordarea unei probleme științifice și cultural-sociale” (urmează *un singur exemplu* pe care ar fi trebuit să-l amendez, o paralelă oarecum forțată). Desigur, polemica mea a avut câteodată accente mai dure, cu o implicare pasională mai mare, acestea nefiind însă niciodată necivilizate sau voit nejustificate.

6.2.8. Cine hotărăște dacă ortografia trebuie sau nu trebuie să fie modificată?

Reluăm următoarea problemă: „a fost necesară ultima modificare ortografică?” Răspunsurile pe care le-am dat în articolele mele mai vechi nu sunt suficiente. Convingerea mea că a fost necesară trebuie nuanțată, explicată și plasată într-o perspectivă multidirecțională.

Despre necesitatea / oportunitatea recentelor modificări ale ortografiei și, mai ales, despre lipsa acestei necesități / oportunități s-a discutat foarte mult și se mai discută încă. Aceste concepte, deși mult mediatizate, când se referă la evenimente din sfera culturii nu au o foarte mare limpezime. Ca să clarificăm lucrurile, trebuie să pornim de la ceea ce vom numi *actant*, de la cel care susține existența sau inexistența unei *necesități culturale*, detaliind obligatoriu criteriile (sau principiile) pe care acesta le invocă. (Este de la sine înțeles că ceea ce îi trebuie unuia – persoană, grup, instituție etc. – poate să nu-i trebuiască și altuia, dar este la fel de evident că niciun criteriu invocat *nu este mai presus de critică*.)

Putem deosebi cinci categorii de actanți:

- 1) Instituția care a hotărât și a impus reforma – *Academia Română*.
- 2) Grupul *inițiatorilor* și *susținătorilor* reformei – marea majoritate a membrilor Academiei Române din anul 1993, unii scriitori, filologi sau lingviști și alți intelectuali care au dorit această reformă și sunt preocupați de realizarea ei în bune condiții.
- 3) Grupul *criticilor* și *opozanților* față de reformă – mulți filologi și lingviști, o parte din profesorii de limba română, unii ziariști și, în general, acei intelectuali care au fost neplăcut impresionați de faptul că Academia Română a „îndrăznit” să pună la vot, în plenul ei, propunerea de „restaurare” a normelor ortografice tradiționale privitoare la *â* și *sunt*¹⁰¹.
- 4) Categoria „*disidenților*” față de modificările ortografiei votate de Academia Română în 1993, modificări pe care aceștia *nu le respectă* atunci când tipăresc textele proprii sau pe ale altora. (Această categorie include doar o parte din grupul opozanților, întrucât nu toți opozanții practică și „disidența” ortografică.)

⁵⁶ Reamintesc că în bibliografie am dat cât mai multe titluri care prezintă interes, aparținând celor două grupuri.

5) *Imensa majoritate* a cetățenilor *nepreocupați*, care urmăresc pasiv disputa ortografică, descurcându-se practic, în funcție de obișnuințe sau de obligații, mai bine sau mai rău, cu amândouă variantele ortografiei actuale, și cu cea abrogată și cu cea oficială. (Această majoritate nu este omogenă, ea divizându-se în simpatizanți, indiferenți, refractari, nemulțumiți, ori pur și simplu necunoscători ai modificărilor despre care vorbim.)

Dacă individualizăm *criteriile*, trebuie să ținem seama de atitudinea fiecăruia dintre actanți.

Cea mai importantă categorie referențială o constituie, așa cum am arătat, mulțimea utilizatorilor ortografiei, cetățenii fără preocupări filologice care au dobândit prin școală deprinderea scrisului corect. Pentru această categorie principalul criteriu de apreciere a schimbărilor ortografice este raportarea lor la ortografia învățată și devenită o obișnuință grafică.

Criteriul *lucrului învățat* determină la nivelul psihologiei sociale impresia că orice schimbare a normelor scrierii, indiferent de motiv, reprezintă o potențială complicație, fiind îndeobște acceptat că în practică există o echivalare între *lucrul învățat* și *lucrul simplu* de realizat. Deprinderile ortografice dobândite la un moment dat (nu interesează aici cu cât efort inițial) devin o frână pe calea oricăror schimbări ale normelor ortografice cunoscute și devenite tradiționale.

Din această cauză, pentru *majoritatea* cetățenilor, *orice* modificare a ortografiei este privită ca *necesară* și mai ales ca *inoportună*. Ea îl supune pe cetățean la un efort suplimentar, realizabil de bunăvoie doar în condiții și în momente de mare entuziasm popular, de avânt național. Au existat în trecut asemenea momente, dar rare: lupta pentru drepturi naționale în Transilvania, perioada Unirii Principatelor, afirmarea independenței Moldovei de peste Prut față de Federația Rusă și... cam atât. Dacă am admite criteriul lucrului învățat ca fundament social al scrierii corecte, pentru o mare majoritate a intelectualilor din orice țară cu ortografie consolidată, nicio reformă a ortografiei n-ar fi necesară!¹⁰² Ținând seama de criteriul *lucrului învățat*, a critica doar ultima hotărâre a Academiei ca necesară este o exagerare și o ipocrizie. Din *acest* punct de vedere, reforma din 1953, ca și totalitatea reformelor anterioare nu au făcut altceva decât să-l împiedice pe cetățean de a-și stabili ori de a-și păstra deprinderile scrisului și cititului învățate în copilărie.

Cred, pe de altă parte, că nu este bine să absolutizăm niciunul dintre criteriile pe baza cărora ne întemeiem aprecierile și mai sunt de părere că a învăța permanent este o necesitate. Această permanentă învățare, sperăm, va deveni un reflex al viitorului, de aceea personal nu acord decât o importanță relativă criteriului lucrului învățat. Îi recunosc însă valoarea și îi pot evalua consecințele, dintre care inerția sau rezistența față de schimbare este cea mai evidentă.

În practică, în privința procedurii, dacă s-ar prezenta ocazia, este foarte probabil că cetățenii *nu* ar vota favorabil, după cum niciodată n-au votat și nici n-au fost solicitați să voteze vreo modificare ortografică. Propunerea de modificare a ortografiei printr-un „plebiscit”, indiferent de amploarea lui¹⁰³, ar reprezenta o inițiativă fără precedent. Dacă poate fi invocat vreun precedent, acesta este cu siguranță cel al reformei ortografiei din 1953. Trebuie spus că în special *norma nr. 1 din 1953*, cea care suprima litera *â* din alfabetul

⁵⁷ Vezi, în acest sens, încercările „nereușite” franceze și portugheze din ultimii ani.

⁵⁸ A se vedea, în studiul meu de caz cu titlul *Iluzia dialogului* („Academica”, III, nr. 9 (33), iulie 1993, p. 5, 10), felul cum profesorii unui liceu din Mehadia imaginau un plebiscit sui-generis pentru respingerea modificărilor ortografice din 1993.

românesc, nu a fost supusă vreunui vot popular oricât de restrâns, nici măcar votului Academiei, ci a fost hotărâtă pe cale administrativă, prin hotărâre guvernamentală.

6.2.8.1. Dreptul de decizie, în privința ortografiei actuale

Realitatea ne face să recunoaștem că necesitatea sau oportunitatea unor reforme ale ortografiei este apreciată și, în ultimă instanță, hotărâtă de un grup puțin numeros de persoane cu preocupări în domeniu, care dispune de autoritatea instituțională necesară impunerii unei decizii de politică lingvistică și culturală la scară națională.

Din punct de vedere *legal*, în prezent *numai* Academia Română are dreptul de a iniția și de a decide schimbări ale ortografiei oficiale¹⁰⁴, în conformitate cu atribuțiile sale statutare, în conformitate cu rolul tradițional atribuit Academiei Române, încă de la începuturile sale, anume acela de a stabili regulile ortografiei românești, și similar cu drepturile asupra corectitudinii scrierii ale altor academii naționale, de exemplu Academia Franceză, Academia Regală Spaniolă etc.

Necesitatea și/sau oportunitatea modificărilor ortografiei intervenite la 17 februarie 1993 sunt în ultimă instanță concepte care nu pot fi judecate decât din perspectiva ansamblului intereselor, dorințelor, convingerilor, prejudecăților exprimate prin argumentele fiecăreia din categoriile de actanți pe care le-am enunțat la începutul acestui subcapitol, asupra tuturor acestor aspecte prevalând totuși problema instituțională. Cui ar trebui să-i aparțină dreptul de a hotărî ortografia limbii române? Răspunsurile sunt diferite, neîntrezărindu-se deocamdată vreo posibilitate de conciliere între interesele și argumentațiile diametral opuse ale principalilor actanți din litigiul ortografic.

Academia Română avea interesul, dorința și setul de convingeri, prejudecăți și de argumente capabile să motiveze pozitiv, pentru un anumit segment al populației, acțiunea de reformare punctuală a ortografiei, așa cum s-a desfășurat ea cu începere din ianuarie 1991. În plus, Academia Română dispunea din nou, tot din același an, de autoritatea instituțională necesară pentru a declara această ortografie oficială și obligatorie în toate instituțiile statului.

Criteriile fundamentale instituționale ale acțiunii Academiei în privința ortografiei sunt două:

- 1) Legitimitatea istorică a dreptului său de *decizie ortografică* și
- 2) Delegarea *oficială* către Adunarea Generală a Academiei Române a dreptului de a acționa ca un „*Mare juriu*”, anume ca reprezentant oficial al tuturor utilizatorilor ortografiei, juriu care *judecă*, acceptă sau nu, propunerile de modificări ale ortografiei (inițiate individual de către lingviști, filologi, etc. și centralizate apoi de Institutele de Lingvistică din București, Cluj-Napoca și Iași), după ce au fost înaintate Academiei spre aprobare, pe baza principiului conservării *tradițiilor* și *stabilității alfabetului* limbii române.

Oponenții declarați ai modificărilor ortografice inițiate de Academie aveau, la rândul lor, dorința de a contracara și de a anula o măsură considerată de ei pe cât de nenecesară pe atât de inoportună, întrucât aceasta le leza interesele și/sau orgoliile proprii, contrazicea convingerile, prejudecățile și argumentele „imbatabile” ale multor *specialiști ai limbii* considerați, la rândul lor, infailibili, iar insuccesul parțial al campaniei de opoziție față de noul cadru instituțional de decizie ortografică și de desființare a inițiativelor Academiei Române în

---

⁵⁹ Pentru detalii, a se vedea, articolul meu intitulat *Repere pentru ortografia actuală* („România literară”, XXX, nr. 1, 1997, p. 3).

legătură cu ortografia nu se datorează decât faptului că această categorie de actanți nu a putut antrena de partea ei o altă autoritate a statului, deși s-a încercat¹⁰⁵ implicarea Parlamentului sau a Președinției în polemica ortografică.

Criteriile fundamentale invocate de actanții opoziției față de modificările ortografiei din 1993 și față de noul cadru instituțional de decizie în privința ortografiei creat cu această ocazie sunt:

1) Dreptul specialiștilor limbii (lingviști, filologi) de a decide singuri asupra normelor ortografiei limbii române, pe baza propriei conștiințe și *competențe* profesionale, *fără acordul prealabil* al cuiva, adică al reprezentanților utilizatorilor ortografiei și fără vreo subordonare față de Adunarea Generală a Academiei Române, sub rezerva existenței unui oarecare consens sau dezinteres al comunității științifice a lingviștilor față de deciziile adoptate.

2) Delegarea dreptului de *decizie* ortografică, succesiv, de la comunitatea științifică a specialiștilor limbii la *Comisia pentru Cultivarea Limbii Române*, mai precis la *Subcomisia pentru Ortografie și Ortoepie* din cadrul Academiei, apoi, prin Institutul de Lingvistică din București, către Colectivul de redactare al DOOM și al îndreptarelor ortografice „oficiale”.

Din 1993 și până în prezent, situația nu s-a schimbat în mod esențial din punctul de vedere al evaluării necesității, oportunității și consecințelor instituționale ale ultimei reforme ortografice, fiecare dintre actanții aflați în conflict rămânând cu propriile convingeri, de menținere pentru unii, respectiv de răsturnare pentru alții, al actualului raport de forțe în procesul de decizie ortografică. Litigiul acut din anii 1991–1994 a dobândit între timp aparența unui „conflict înghețat”, care ar putea oricând să reizbucnească între adepții luptei „științifice” pentru o nouă generalizare a literei *î* și apărătorii „tradiției” în privința redistribuirii cvasigeneralizate a literei *â* în poziție medială.

6.2.8.2. Un termen controversat: ortografia „oficială”

S-ar putea pune problema dacă există o ortografie oficială, astăzi, după evenimentul votului Academiei Române pentru scrierea cu litera *â* în interiorul cuvintelor și cu formele literare *sunt* (*suntem*, *sunteți*). Neîndoielnic că există! Este suficient să citim orice document emis de o autoritate a statului român, este suficient să deschidem un singur manual școlar recent tipărit sau este suficient chiar să privim fugar subtitrările programelor TV, în limba română, pentru a ne convinge că ortografia oficială limbii române este cea hotărâtă de Adunarea Generală a Academiei Române la 17 februarie 1993.

În același timp se poate constata refuzul unui segment al intelectualității românești de a se conforma noilor¹⁰⁶ norme ortografice, refuz exprimat prin ceea ce am numit „disidența” ortografică, fenomen care nu generează nicidecum un „haos”, cum se afirmă câteodată, dar care introduce, dimpotrivă, cu rigurozitate, un *dualism ortografic* practicat exclusivist sau tolerant.

---

⁶⁰ Cazimir, 1994 etc.

⁶¹ De fapt, vechilor norme, pentru că Hotărârea Academiei nu inovează decât în privința unor amănunte: scrierea cu *â* în paradigma verbelor terminate la infinitiv în *-ri* și în derivatele cu sufixe ale acestora, ea restaurând, de fapt, o tradiție veche de peste două secole a scrierii româno-latine (de la 1783!), cu antecedente funcționale în scrierea româno-chirilică, tradiție stabilizată încă din anul 1904.

Unele publicații: „România mare”, „Dilema (veche)”, „Observator cultural”, de exemplu, păstrează neclintit și exclusiv ortografia stabilită în 1965¹⁰⁷, în ciuda faptului că, din punct de vedere pur legal, Hotărârea Consiliului de Miniștri al R.P.R. nr. 3135 din 1953, care impunea vechea ortografie, nu mai este valabilă, fiind abrogată prin Hotărârea Guvernului României nr. 657, din 17 septembrie 1991.

Dacă ne referim la stricta legalitate, norma stabilită în 1965, printr-o hotărâre a Prezidiului Academiei R.P.R.¹⁰⁸, nu a avut *ab initio* nici un fel de valoare juridică, întrucât este evident că o hotărâre a Prezidiului Academiei nu poate avea calitatea de a anula, nici măcar parțial, o hotărâre guvernamentală. Nu s-au publicat și nu se cunosc niciun fel de mărturii care să ateste vreo delegare oficială și expresă din partea Guvernului R.P.R. de atunci, către Academia R.P.R., a dreptului de a modifica, completa etc. H.C.M.-ul amintit. Până la proba contrară, scrierea cu litera *â*, atâta cât a fost permisă între anii 1965 și 1991, nu a avut vreo acoperire „legală”.

Atașamentul publicațiilor sus-menționate față de regula din 1965 nu s-ar explica decât cu greu prin respectarea „legalității” anterioare anului 1991. Pare mai probabilă explicația că managerii care conduc redacțiile „disidente” în ce privește ortografia, în plus față de deprinderile școlare și de convingerile universitare dobândite, au rămas cu impresia că regula din 1965 putea să „împace” mai bine caracterul considerat „științific” al normei din 1953, cu flatarea demagogică a sentimentului național, doar prin scrierea numelui țării cu *â* din *a*.

Alte publicații, „România literară”, „Evenimentul Zilei”, de exemplu, sau unele edituri, precum Polirom sau Humanitas, se remarcă prin toleranța cu care autorii sau traducătorii sunt lăsați să-și manifeste preferințele ortografice pentru varianta oficială sau pentru varianta abrogată, coexistența celor două sisteme devenind un fel de regulă *sui-generis* a ortografiei actuale.

6.2.8.3. Cauzele instabilității ortografiei (actuale)

Dacă ne gândim la funcțiile sociale ale scrierii în general: comunicarea și depozitarea informației, acestea ar trebui să fie influențate într-un fel de fenomenul nou apărut. Dar, în

---

⁶² Discuția de față are în vedere doar utilizarea literei *î* generalizate, conform normei nr. 1 din 1953, cu excepția introdusă în 1965 a literei *â* din numele proprii și din familiile lor lexicale.

⁶³ Din 1 iulie 1964, nepublicată! Pentru că prezintă un indiscutibil interes istoric, reproducem mai jos dactilograma prin care s-a pus în aplicare această hotărâre (reformulată apoi în ÎO, 1965 etc.):

«18 iulie 1964, Nr. 125. HP/1/SP/SF

Către, OFICIUL JURIDIC AL ACADEMIEI R.P.R.

Vă redăm mai jos hotărârea Prezidiului Academiei R.P.R. luată în ședința din 1 iulie a.c. cu rugămintea de a lua măsurile necesare.

La propunerea Secției de limbă literatură și artă a Academiei R.P.R., Prezidiul Academiei a aprobat aducerea următoarelor modificări în actualele norme ortografice ale limbii române:

- La capitolul 1.-ALFABETUL, se va scrie „alfabetul limbii române este alcătuit din 28 litere” (în loc de 27 litere).

- După enumerarea literelor alfabetului – celor 27 litere din Indreptarul ortografic li se adaugă litera â -, se vor introduce paragrafele:

„Litera â se folosește în numele proprii care, prin tradiție, s-au scris cu această literă. De ex. Pârvan, România (și familia lui: român, românesc, românește etc.)ș

„În cuvintele străine, apar și literele q, y, w: Quinet, New York, Weber, whisky.”

S-a comunicat Secției de limbă literatură și artă a Academiei R.P.R.-

DIRECTORUL CANCELARIEI, (ss.) I.Dragomir»

mod ciudat, nu se constată vreo incompatibilitate între funcționarea normală a limbii și „dualismul” întreținut de „disidenții” întru ortografie. Cei nepreocupați de „carte” nu iau în seamă problema, iar intelectualii împărțiți în cele două tabere s-au acomodat cu mare ușurință coexistenței celor două coduri, citind și scriind, după necesități sau interese (vezi cazul manualelor editurii Humanitas, imediat după anul 1993) cu ambele sisteme.

Ar trebui să ne întoarcem la părerile din anul 1943 ale lui Al. Rosetti¹⁰⁹, unul dintre cei mai importanți lingviști români, mare personalitate culturală a perioadei interbelice și eminent istoric al limbii române. Cu aerul că spune o banalitate, el sublinia un lucru de fapt neconștientizat de către cei mai mulți din specialiștii de azi ai limbii, anume că în stabilirea unei ortografii au importanță *doar* două lucruri: *tradiția*¹¹⁰ și *afectivitatea*. Așa este. Cine observă cu obiectivitate situația reală a scrierii românești trebuie să accepte adevărul că atât tradiția, cât și afectivitatea sunt divergente în cele două variante ale ortografiei practicate în prezent, iar aceste divergențe nu pot fi înlăturate cu ușurință.

Nu pot crede că s-ar găsi persoane care să nu fie de acord cu necesitatea unificării scrierii românești sau care să dorească explicit contrariul. Totuși, actanții citați nu par să fie dispuși să cedeze și să accepte orice părere contrară opiniilor lor.

Ieșirea din impas nu poate avea loc decât dacă judecăm lucrurile rațional. Atunci, soluția pentru unificarea scrierii românești și pentru dispariția fenomenului atât de inutil longeviv al „disidenței” ortografice se va dovedi simplă și la îndemâna oricărui om de bună credință.

6.2.8.4. O recapitulare și o soluție de principiu

Să mai examinăm o dată faptele și să evaluăm exact situația actuală:

Au fost rulate toate posibilitățile de scriere, cea cu litera *î* generalizată (1953–1965), cea cu litera *â* utilizată numai în nume proprii (*România, Brâncuși*) și în familiile lexicale din care aceste nume fac parte (*român, brâncușian*) – (1965–1993), cea cu litera *â* distribuită în interiorul cuvintelor, cu o excepție destul de bine reprezentată în inventar prin paradigma verbelor în *-rî* (1904–1953) și, în sfârșit, cu simplificarea efectuată de Sextil Pușcariu [1929], activată azi (din 1993 până în prezent). Toate au avantaje și dezavantaje. **N i c i o s o l u ț i e** nu a mulțumit și nu va mulțumi **n i c i o d a t ă** pe toată lumea. Continuarea schimbărilor în *alfabetul* limbii române nu poate decât să se înscrie într-un cerc fără ieșire.

S-a demonstrat în practică, cel puțin până în prezent, că litera *â* nu trebuia înlăturată din alfabetul românesc în anul 1953. „Dovada” o reprezintă chiar reintroducerea ei în alfabet, în anul 1965. Actuala soluție, hotărâtă prin votul Academiei Române din 1993 (vot care întărește deciziile anterioare ale vechii Academii – din 1904 și 1932) ar avea, după părerea mea, două merite ceva mai greu de contestat:

– este tradițională, adică reprezintă continuitatea scrierii culte cu alfabetul latin dintre 1783 și 1953, cea predată în școli, și

– este în vigoare, este *ortografia oficială* a statului român de astăzi, stat care nu pare să simtă nevoia unor noi răsturnări ortografice.

⁶⁴ Vezi articolul meu: *Al. Rosetti și Iorgu Iordan în 1943* [Boerescu, 1993].

⁶⁵ De aceeași părere era și Emil Petrovici [1930, p. 22]: „Une bonne orthographe ne doit être ni étymologique ni phonétique. Elle doit être traditionnelle...”.

Judecând nepartizan și acceptând că, teoretic, oricare dintre soluțiile enumerate mai sus ar putea avea la un moment dat, așa cum au mai avut, de altfel, calitatea de „ortografie oficială”, ne vom da seama că soluția de *principiu* este una singură:

Pluralismul ortografic va înceta doar în momentul în care *toate redacțiile* (din edituri și din presa scrisă) vor respecta ortografia oficială în *toate publicațiile* lor. Ca să fie clar, repet: înțeleg prin „ortografie oficială” acea ortografie utilizată de toate *instituțiile statului*, indiferent care ar fi normele ei concrete¹¹¹.

6.2.9. „Libertatea de expresie” și ortografia

În virtutea prevederilor Constituției României și a garanțiilor asigurate prin acest act fundamental, orice cetățean are o serie de libertăți individuale, printre care, dăm ca exemplu, *libera deplasare* pe întreg teritoriul național. Să remarcăm că acest drept inalienabil este totuși îngrădit, și anume prin *regulile de circulație*. Restricțiile conținute de *Codul rutier* se aplică numai atunci când cetățeanul se deplasează pe *domeniul public*, pe carosabilul străzilor, pe șosele etc. Această îngrădire a libertății personale se face în interesul cetățeanului și al societății din care acesta face parte.

Argumentul conform căruia cetățeanul este liber de a se exprima în scris după propria sa voință nu poate fi invocat în cazul ortografiei, deoarece ortografia este și ea un *domeniu public*, reglementat prin norme specifice. Scriitorul poate să folosească pentru sine sau pentru corespondența sa particulară orice mod de ortografiere dorește. Când este însă *publicat*, scrierea sa intră în *domeniul public*, iar *publicarea* trebuie făcută cu ortografia *oficială*, repet, oricare ar fi ea.

De altminteri, așa s-a procedat și în 1953, când H.C.M.-ul nr. 3135 a fost aplicat de toate redacțiile cu conștiinciozitate, în condițiile regimului totalitar de atunci și ținând seama că întreaga presă și toate editurile aparțineau statului¹¹². Unificarea scrierii a fost realizată în acel an, la nivelul presei și al tuturor tipăriturilor, cu rapiditate, deși este evident că „simplificarea” operată nu fusese pe placul majorității vorbitorilor limbii române. (Ca dovadă, reintroducerea în alfabet a literei *â*, așa cum am arătat, în anul 1965.)

Chiar dacă în discuție nu ar fi întreaga ortografie, ci numai o anumită normă a ei, normele ortografice, odată stabilite, formează un tot, din care nu este permis ca cetățeanul să respecte doar ceea ce-i place, ca individ.

6.2.9.1. Căile de ieșire din impas – Autoritarismul? Laxismul? Respectul liber consimțit față de norma oficială curentă?

O ortografie *oficială* nu poate fi schimbată decât tot printr-o ortografie *oficială*, iar pentru aceasta trebuie ca instituția abilitată *oficial*, prin Hotărârea Guvernului României nr.

---

⁶⁶ Se știe că au fost considerate ortografii oficiale, succesiv, cele din 1881 (1895), 1904, 1932, 1953 (1965), iar în prezent, ortografia adoptată de toate instituțiile statului român, după 1993, inclusiv cu modificările de detaliu din 2005.

⁶⁷ Al. Graur era încântat de acest succes al aplicării ortografiei din 1953: „Deosebirea esențială față de situația din trecut este că astăzi indicațiile normative sînt luate în seamă. Dacă cineva vrea să scrie altfel decît este indicat, poate să o facă, dar dacă ajunge la publicare, corectorii de la ziare sau redactorii din edituri îi modifică textul în acord cu normele. Este un lucru excelent, căci avem interesul ca limba să fie unitară...” [1974, p. 21]

657/1991, prin propriul statut și prin delegarea primită de la Parlament¹¹³, cu dreptul de a interveni cu schimbări în ortografie – este vorba de Academia Română – să-și asume răspunderea pentru o nouă modificare a reglementărilor acestui domeniu public.

Într-un regim democratic, Academia Română nu poate fi silită să-și schimbe punctul de vedere susținut cu remarcabilă consecvență din 1904 până în 1993¹¹⁴, cu atât mai mult cu cât nu există nici cel mai mic motiv serios care să o determine la un asemenea act de *autodescalificare* culturală și morală.

Pe de altă parte, nici un fel de măsură administrativă nu este în stare să desființeze, prin constrângere, fenomenul „disidenței” ortografice, întrucât este cunoscut că orice procedură dictatorială de tip administrativ în domeniul culturii nu poate avea decât efecte negative și opuse celor scontate.

Ce mai rămâne de făcut? Există o soluție de principiu, cea expusă mai sus, iar în practică, avem numai două posibilități:

– Ori încadrarea fiecăruia în normele statului „de drept”, în comportamentul civilizată existent aproape în toată lumea, în care ortografia, chiar dacă se discută, trebuie să fie respectată necondiționat atâta timp cât este în vigoare.

– Ori permanentizarea unui dualism ortografic, dovadă a unui individualism exacerbat, însoțit de o regretabilă indiferență civică. În acest sens trebuie amintit precedentul reprezentat de scrierea sunetului [â] medial în vremea domniilor fanariote, când pentru acest sunet existau tot două feluri de scriere, după preferințe: un semn special chirilic *õ* (*iusul mare*) cu valoarea *â* în cărțile bisericești și în actele mai îngrijite ale curții domnești, în timp ce în scrierea curentă de mână, administrativă sau comercială, litera folosită de cărțile bisericești era de obicei înlocuită, pentru comoditate, prin semnul chirilic al sunetului *ă* – *ï* (*iorul* sau *ierul mare*)¹¹⁵. Așa s-a scris timp de peste 140 de ani!

Dacă punem în balanță și comparăm acești circa 140 de ani cu „disidența” de la „Viața românească” care a durat neîntrerupt 42 de ani, apoi cu „disidența” de sens contrar care s-a manifestat intermitent între 1970 și 1989 și, în plus, cu noua „disidență” începută în anul 1993, ajungem iar la un număr de ani impresionant!

Problema rămâne aceea de a ști dacă va trebui să mai așteptăm încă decenii sau secole, în viitor, pentru ca ortografia națională să fie, în sfârșit, *aceeași* pentru toți românii¹¹⁶.

---

⁶⁸ Vezi, de asemenea, Monitorul Oficial, Partea I, Anul V, nr. 51, 8 martie 1993 și scrisoarea președintelui de atunci al Curții Constituționale, prof. dr. V. Gionea, prin care se confirmă că „Academia Română are *competența* [legală, n.n., P.B.] *de a stabili normele ortografice ale limbii române*” (Rev. „Academica”, nr. 7/1993, p. 2.)

⁶⁹ Ne referim la consecvența opiniilor liber exprimate ale Academiei Române, făcând abstracție de ceea ce a reprezentat perioada ingerințelor nedisimulate ale puterii politice în activitatea Academiei R.P.R. / R.S.R.

⁷⁰ Cf. Al. Lambrior, *Introducere la Carte de citire (Bucăți scrise cu litere chirilice în deosebire veacuri)*, în vol. [Lambrior, 1976], pp. 135–136; Veronica Vasilescu, dr. Aneta Boiangiu: *Scrierea chirilică românească. Album paleografic*, 1982 etc.

⁷¹ Acest din urmă text a fost scris înainte de anul 2005, anul de apariție al celei de a doua ediții a *Dicționarului ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române* (DOOM²). Am considerat că nu este necesar să adăugăm comentarii în legătură cu multiplele modificări de detaliu ale ortografiei limbii române, introduse cu această ocazie, întrucât acestea nu afectează (aproape) cu nimic inventarul și distribuția literelor alfabetului românesc. Pentru cei interesați de punctul nostru de vedere asupra modificărilor aduse ortografiei limbii române în anul 2005, trimitem la articolul: Pârvu Boerescu, *O nouă (mini)reformă ortografică*, din revista „România literară”, anul XXXVIII, 2005, nr. 29, p. 16–17, text accesibil și pe internet. Acest articol, împreună celelalte articole ale noastre mai vechi, apărute în „Academica” (revistă editată de Academia Română) și în „România literară” (revistă editată de Uniunea Scriitorilor), vor fi republicate selectiv într-un volum separat.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE*

ABC, 1783 a = *A B C sau Alphávit pentru Folosul si Procopsala Scoálelor celor normalesci á Némului Românesc. A B C oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der Walachischen National-Schulen.* Blasendorf [Blaj]. Gedruckt mit den Buchstaben des Semi[nariums], [Traducere atribuită cu certitudine lui Gh. Șincai], 1783.

ABC, 1783 b = *A B C sáu Bucavna [sic] spre folosul Scolelor Niamului Romanesc. A B C oder Namenbüchlein, zum Gebrauche der National-Schulen in dem Grossfürstenthum Siebenbürgen.* Mit Ihrer Röm. Kaysl. Königl. apost. Majestät allergnädigster Freyheit. Hermannstadt [Sibiu]. Gedruckt bey Martin Hochmeister Kaysl. Königl. priv. Buchdrucker und Buchhändler. 1783, f. aut. [Traducere a manualului oficial austriac, posibil a fi atribuită lui Șincai (împreună cu Micu, sau Șincai singur?)]. B.R.V. nr. 458. Reeditată la Ofen [Buda] (Zum Gebrauche der National=Schulen in den Königreiche Ungarn und damit den Verbundenen Staateu... gedruckt mit Königl. hung. Universitäts-Schriften), 1797. B.R.V. nr. 606.

Academica, 4/1993 = Revista „Academica”, III, nr. 4 (28), februarie 1993.

Aldo, 1549 = Aldi Pii Manutii *Institutionum Grammaticarum, Libri Quatuor, Venetiis, MDXLIX.*

Alexandru, 1988 = Ioan Alexandru, *Imnele Maramureșului.* Ed. Cartea Românească, 1988. (Utilizează litera â conform distribuției din proiectul ortografic al lui Sextil Pușcariu, [1929].)

Alexi, 1826 = *Grammatica daco-romana sive valachica.* Latinitate donata, aucta, ac in hunc ordinem redacta, opera et studio Joannis Alexi, clerici almae dioeceseos Gr.C. Magno-Varadiniensis, in caesareo regio convictu Viennensi alumni, theologi absoluti. Viennae. Apud Bibliopolam Josephum Geistinger, 1826.

Althaus: Lex. = Hans Peter Althaus, Helmut Henne, Herbert Ernst Wiegand, *Lexicon der Germanistischen Linguistik,* Niedermayer, Tübingen, 1973.

Ambruster, 1993 = Adolf Ambruster, *Gâlceava lui Î cu Â,* în „Academica”, III, nr. 10 (34), august 1993, p. 6.

Analele A.R. 1880-1881 = „*Analele Academiei Române*”, Seria II, Tomul III, Ședințele ordinare din 1880-1881 și Sesiunea generală a anului 1881. Secțiunea I. Partea administrativă, și debaterile, Tipografia Academiei Române, București, 1882.

Analele A.R. 1894-1895 = „*Analele Academiei Române*”, Seria II, Tomul XVII, Partea administrativă și debaterile, 1894-1895, București, 1895.

Analele A.R. 1903-1904 = „*Analele Academiei Române*”, Seria II, Tomul XXVI, Partea administrativă și debaterile, 1903 - 1904, București, 1904.

---

* Pentru ușurința consultării listei, siglele așezate în ordine alfabetică și cronologică simbolizează și includ toate titlurile folosite, deci și periodicele, dicționarele etc., care de obicei sunt ordonate separat. Lista cuprinde cărți, studii apărute în reviste, articole de ziar etc. Prezența suplimentară, în bibliografie, a unor lucrări utilizate în pregătirea studiilor noastre și la care nu s-au făcut referințe explicite în texte, are drept scop întregirea documentării celor interesați de problemele alfabetului româno-latin și de discuțiile în jurul modificărilor ortografice inițiate de Academia Română în anii 1991-1993. Din dorința unei mai bune cunoașteri a istoriei alfabetului româno-latin, atunci când am considerat că este util, pagina de titlu a unor lucrări mai vechi a fost reprodusă cu ortografia originală.

- Andriescu, 1965** = Al. Andriescu, *Precizări în legătură cu principiile lingvistice și filologice ale lui Maiorescu*, în „Iașul literar”, nr. 9, 1965, p. 56-59.
- Andriescu, 1977** = Al. Andriescu, *Titu Maiorescu, teoretician al limbii*, în vol. *Stil și limbaj*, Ed. Junimea, Iași, 1977.
- A.R. 1991** = Academia Română, *Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din 31 ianuarie 1991*, în „Academica” I, nr. 4, 1991.
- A.R. Pr. 1991** = *Hotărârea Prezidiului Academiei Române*, din 4 octombrie 1991 (Recomandări, Anexa 1: *Regulile „Sextil Pușcariu”*), [aprobată apoi prin] *Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din 18-19 decembrie 1991*, în [Iași, OLR], p. 16-19.
- A.R. 1993** = Academia Română, *Hotărârea Adunării Generale a Academiei Române din, 17 februarie 1993, privind revenirea la „â” și „sunt” în grafia limbii române*, în M.O., Partea I, Anul V, nr. 51, 8 martie 1993. Republicată în LR (Chișinău), III, nr. 2 (10), 1993, p. 6; în [Șuteu, Șoșa, DOLR și OLR], p. 4.
- A.R.: Com.** = Academia Română, Președinte, *Comunicat privind aplicarea Hotărârii* [A.R. 1993], semnat de *Mihai Drăgănescu*, președintele Academiei Române, de *Mihai Golu*, Ministrul Culturii și de *Liviu Maior*, Ministrul Învățământului, în „Academica”, III, nr. 5 (29), martie 1993, p. 2. Republicat în [Șuteu, Șoșa, DOLR și OLR], p. 5; etc.
- Arion, 1983** = George Arion, *Din nou despre â din a*, în „Flacăra”, XXXII, nr. 49, 1983, p. 9.
- Armeanu, 1993** = *Puci ortografic la Academie*, (Comentariu și grupaj de interviuri realizate de Oana Armeanu cu: Ioana Vintilă-Rădulescu, Ion A. Oprea, Emanuel Vasiliu, Mioara Avram, Ion Coteanu; Sondaj de opinie efectuat de Societatea de științe filologice; fragmente din stenograma comunicării „acad. Mihai Drăgănescu, inginer”, din 17 II 1993.), în rev. „22”, IV, nr. 9 (161), 4-10 martie 1993, p. 14-15.
- Armeanu, 1994** = *Noua conducere a Academiei*, în rev. „22”, V, nr. 6, 9-15 februarie 1994, p. 5.
- Arvinte, 1983** = Vasile Arvinte, *Român, românesc, România. Studiu filologic*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Arvinte, 1992** = Vasile Arvinte, [*Discuții*], în vol. [Iași, OLR], p. 68-70.
- Avram, A., 1961** = Andrei Avram, *Cercetări asupra sonorității în limba română*, Ed. Academiei R.P. Române, București, 1961.
- Avram, A., 1962 a** = Andrei Avram, *Interpretarea fonemului /â/ inițial*, în „Fonetică și dialectologie”, IV, 1962, p. 7-23.
- Avram, A., 1962 b** = Andrei Avram, *Sur quelques particularités des systèmes graphématiques*, în „Cahiers de linguistique théorique et appliquée”, I, 1962, p. 9-16.
- Avram, A., 1964** = Andrei Avram, *Contribuții la interpretarea grafiei primelor texte românești*, în SCL, XV, 1964, 1-5. (Extras)
- Avram, A., 1964 a** = Andrei Avram, *Sur le passage de ă à â en dacoroumain*, în RRL, IX, nr. 9, 1964, p. 431-436.
- Avram, A., 1973** = Andrei Avram, *Grafia chirilică și problema opoziției /ă/: /â/ în dacoromâna din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în SCL, XXIV, nr. 1, 1973, p. 7-25.

- Avram, A., 1990** = Andrei Avram, *Nazalitatea și rotacismul în limba română*, Ed. Academiei Române, București, 1990.
- Avram, A., 1992** = Andrei Avram, *Velarizarea lui [i] și problema apariției, opoziției /ă/: /î/ în dacoromână*, în „Studii și cercetări de lingvistică”, XLIII, nr. 1, 1992, p. 3-8.
- Avram, A., 1994** = Andrei Avram, *Titu Maiorescu și „restrângerea” principiului fonetic în ortografie*, în rev. „Limba Română”, XLIII, nr. 3-4, 1994, p. 151-156.
- Avram, A., 1996** = Andrei Avram, *Despre originea vocalei [î] în limba română*, în rev. „Fonetică și Dialectologie”, XV, 1996, p. 19-26.
- Avram, M., 1975** = Mioara Avram, *Probleme ale alcătuirii unui nou îndreptar ortografic al limbii române*, LR, XXIV, nr. 4, 1975, p. 279-288.
- Avram, M., 1988** = Mioara Avram, *Titu Maiorescu și ortografia românească*, în „Revista noastră”, XXVII, nr. 137-139, 1988, p. 2605-2606.
- Avram, M., 1990** = Mioara Avram, *Ortografie pentru toți*, București, 1990, reeditată 1997.
- Avram, M., 1991** = Mioara Avram, *Reforma ortografiei (I și II) Diversiunea â*, în „România liberă”, 13 și 14.03.1991, p. 4.
- Avram, M., 1992 a** = Mioara Avram, *Procesul ortografiei*, în „Academica”, II, 1992, nr. 3 (15), p. 8-9, 26, republicat în LR, XLI, 4, 1992, p. 185-198.
- Avram, M., 1992 b** = Mioara Avram, *O scrisoare inedită a lui Sextil Pușcariu*, în LR, XLI, nr. 4, 1992, p. 235-242.
- Avram, M., 1992 c** = Mioara Avram, *Dezbateri asupra ortografiei în perioada octombrie-decembrie 1991*, în LR, XLI, nr. 4, 1992, p. 243-244.
- Avram, M., 1993 a** = Mioara Avram, „Prandiulu academicu...” *Un vot întristător*, în „Dilema”, I, nr. 7, 25 februarie – 3 martie 1993, p. 10.
- Avram, M., 1993 b** = Mioara Avram, *Cap de pod străin?*, în rev. „22”, IV, nr. 9 (161), 4-10 martie 1993, p. 15.
- Avram, M., 1993 c** = Mioara Avram, *Lingvistica (iar) pusă la zid*, în „România literară”, XXVI, nr. 9, 11-17 martie 1993, p. 14.
- Avram, M., 1993 d** = Mioara Avram, *Reforma ortografiei nu este obligatorie sub aspect legal (declarație cons. de Cristina Poenaru)*, în „România liberă”, nr. 1 010, 28 iulie 1993, p. 2.
- Avram, M., 1993 e** = Mioara Avram, *Â – blazon de latinitate?*, (interviu de Cristina Poenaru) în „România liberă”, S.n., nr. 1016, 4 august 1993, p. 2.
- Avram, M., 1993 f** = Mioara Avram, „*Vom ajunge să dăm termenului academic exact sensul contrar*” (interviu de Oana Armeanu), în rev. „22”, IV, nr. 30, 5-11 august 1993, p. 11.
- Avram, M., 1994** = Mioara Avram, *Probleme actuale ale ortografiei românești (Raport prezentat la Congresul al V-lea al Filologilor Români, Chișinău, iunie 1994)*, în LR (Chișinău), IV, nr. 3 (15), 1994, p. 46-53.
- Avram, M., Dimitrescu, Fl., 1962** = Mioara Avram, Florica Dimitrescu, *Principii de transcriere a textelor românești. Secolele al XVI-lea - al XVII-lea*, în LR, XI, nr. 6, 1962, p. 653.
- “**ââială**”, 1993 = Argentina Popoiu, *Elevii și studenții. Despre ââială*, în „Adevărul”, 23 martie 1993, p. 5.

- Barbu, 1974** = Eugen Barbu, [Sub titlul general: *Â - litera ax a cuvântului nostru cel mai drag, România, își merită recunoașterea.*] *Să respectăm spiritul limbii*, în „Flacăra”, XXIII, nr. 14, 1974, p. 4-5.
- Baronzi, 1857** = *Contele de Monte-Cristo* de Alesandru Dumas, traducere de C. A. Baronzi, [în 8 volume], Librariu editoru George Ioanidă, București, 1857 (Vol. VIII - 1858).
- Băileșteanu, 1992** = Fănuș Băileșteanu, „*Și totuși*” – *Încă ceva despre ortografie*, I și II, în „Academica”, II, nr. 10 (22), august 1992, p. 24.
- Băileșteanu, 1993 a** = Fănuș Băileșteanu, *Politica și ortografia*, I și II, în „Academica”, III, nr. 3 (27), ianuarie, p. 19 și nr. 4 (28), februarie 1993, p. 30. (Nu figurează în BRL, 36, 1993!)
- Băileșteanu, 1993 b** = Fănuș Băileșteanu, *Gest reparator*, în „România liberă”, nr. 1041, 2.09.1993, p. 2.
- Bărbulescu, 1904** = Ilie Bărbulescu, *Fonetica Alfabetului Cirilic în Textele Române din vécul XVI și XVII în legătură cu monumentele paleo-,sirbo-,bulgaro-,ruso- și româno-slave*. Cu o introducere despre „*Felurile de scriere*” și „*Alfabetul cirilic și ortografia slavă*” la români. București, Tipografia “Universitara”. A.G. Bratanescu, 1904.
- Beldescu, 1973** = G. Beldescu, *Ortografia în școală*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1973.
- Beldescu, 1984** = G. Beldescu, *Ortografia actuală a limbii române*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1984.
- Beltechi, 1993** = Eugen Beltechi, *Despre grafia român*, în „Tribuna”, V, nr. 11, 24 martie 1993, p. 8.
- Berindei, 1993** = Dan Berindei, *Tranziție și ortografie*, în „Literatorul”, III, nr. 9 (78), 5 martie 1993, p. 2
- Berinde, Lugojan, 1984** = Aurel Berinde, Simion Lugojan, *Contribuții la cunoașterea limbii dacilor*, Prefață de Arition Vraciu, Editura Facla, Timișoara, 1984.
- Bianu, 1899** = *Regule primite de Academia Română în sesiunile generale din anii 1880-1881-1895*. Adunate și însoțite cu explicări și exemple de Ioan Bianu, București, 1899.
- Biblia 1688 Genesis** = *Monumenta Linguae Daco-Romanæ., Biblia 1688*, Pars I Genesis, Iași, 1988.
- BL** = Faculté des lettres de Bucarest, Institut de linguistique roumaine, *Bulletin linguistique*, publié par A. Rosetti, Bucarest, 1933-1948.
- Boerescu, 1992** = Pârvu Boerescu, *Principiile ortografiei și literele alfabetului românesc*, rev. „Academica” II, 4 (16), februarie 1992, p. 8-11.
- Boerescu, 1993** = Pârvu Boerescu, *Alfabet și ortografie*, în [Academica, 4/1993], p. 23-28. (Nu figurează în BRL, 36, 1993!)
- Boerescu, 1993 a** = Pârvu Boerescu, *Pe cine întristează latinitatea scrierii românești*, în „Dilema”, I, nr. 9, 12-18 martie 1993, p. 10 [Cu o notă a redacției].
- Boerescu, 1996** = Pârvu Boerescu, *Finalitatea „restrângerii” principiului fonetic în concepția ortografică a lui Titu Maiorescu*, în „Analele Universității din Craiova”, Seria Științe filologice, Lingvistică, XVIII, nr. 1-2, 1996, p. 51-63.
- Boiagi, 1813** = ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΡΩΜΑΝΙΚΗ, ΗΤΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΟΒΛΑΧΙΚΗ.

ΣΧΕΔΙΑΣΘΕΙΣΑ ΚΑΙ ΠΡΩΤΟΝ ΕΙΣΦΩΣ ΑΧΘΕΙΣΑ ΥΠΟ ΜΙΧΑΗΛ Γ. ΜΠΟΪΑΤΖΗ, ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΗΣ ΕΝΤΑΥΘΑ ΑΠΑΘΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΧΟΗΣ. *Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre*. Verfasst und zum ersten Mahle herausgegeben von Michael G. Bojadschi, oeffentlichen griechischen Lehrer der hiesigen National-Schule. EN BIENNH ΤΗΣ ΑΟΥΣΤΡΙΑΣ, EN ΤΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΝΥΡΕΡ. 1813.

- Boia, 1997** = Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997.
- Botezan, 1980** = Ioana Botezan, *Documente referitoare la generalizarea alfabetului latin în scrisul românesc din Transilvania*, în „Studia Universitatis Babeș - Bolyai, Historia” (Cluj), XXV, nr. 1, 1980, p. 25-31.
- Bratu, 1974** = Constantin Bratu, [Sub titlul general: *Â - litera ax a cuvântului nostru cel mai drag, România, își merită recunoașterea.*] *Realitatea lingvistică*, în „Flacăra”, XXIII, nr. 14, 1974, p. 5.
- Brâncuș, 1964** = Grigore Brâncuș, *Titu Maiorescu și problemele limbii*, LR, XIII, 1964, nr. 5, p. 483.
- Brâncuș, 1983** = Grigore Brâncuș, *Vocabularul autohton al limbii române*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Brâncuș, 1993** = Grigore Brâncuș, *O normă ortografică învechită*, în „România literară”, XXVI, nr. 9, 11-17 martie 1993, p. 13.
- Brâncuș, 1995** = Grigore Brâncuș, *Scrisori de la Al. Rosetti*, în vol. *Al Rosetti în evocări*, Ediție de Andriana Fianu, Ed. Minerva, București, 1995, p. 36-50.
- BRL, 36, 1993** = *Bibliografia română de lingvistică pe anul 1993*, de Ion Dănălă și Eleonora Popa, în LR, XLIII, 7-8/1994.
- Bröndal, 1948** = Viggo Bröndal, *Substrat et emprunt en roman et en germanique. Étude sur l'histoire des sons et des mots.*, Société roumaine de linguistique. Série I, Mémoires, 6, Einar Munksgaard, Copenhague. Institutul de Lingvistică Română, București (I), 1948.
- Brumme, 1990** = Jenny Brumme (Leipzig), *Die Latinitätsidee bei Titu Maiorescu (im Rahmen seiner sprach- und bildungspolitischen Überlegungen)*, în vol. “*Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert*”, Regensburg 26.-28. April 1990. Herausgegeben von Gerhard Ernst, Peter Stein und Barbara Weber, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992.
- B.R.V.** = Ioan Bianu, Nerva Hodoș, Dan Simionescu, *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, Tomul I-IV. Edițiunea Academiei Române, Bucuresci, Stabilimentul grafic I.V. Socec, 1903-1944.
- Bucurescu, 1991** = Adrian Bucurescu, *Politica și ortografia*, în „România liberă”, XLIX, nr. 336, 14.02.1991, p. 4.
- Budai Deleanu, SL** = I. Budai Deleanu, *Scrieri lingvistice*, Text stabilit și glosar de Mirela Teodorescu. Introducere și note de Ion Gheție, Ed. Științifică, București, 1970.
- Byck, 1934** = Jacques Byck, – *Ortografia și pronunțarea cuvintelor intrate recent în limba română*, în BL, II, 1934, p. 242-245, republicat în vol. *Studii și articole, Pagini alese*, Ed. Științifică, București, 1967.
- Byck, 1954** = Jacques Byck, - *Noua ortografie și istoria limbii literare*, în LR., III, nr. 6, noiembrie-decembrie 1954, p. 22-39.
- Çabej, 1982** = Eqrem Çabej, *Studime etirnologjike në fushë të shqipës*, Bleu I, [Études d'étymologie albanaise], Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë. Instituti i Gjuhësisë dhe Lëtersisë, Tiranë, 1982.

Caciuperi, 1996 = Apostol N. Caciuperi, *Dicționar român-aromân*, editori: Katharina Caciuperi-Titz & Herbert-Werner Mühlroth. Ed. Atlas, București, 1996.

CADE = Ion-Aurel Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, în *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”* București, 1931.

Calotă, 1986 = Ion Calotă, *Contribuții la fonetica și dialectologia limbii române*, Ed. Scrisul românesc, Craiova, 1986.

Calotă, 1992 = Ion Calotă, *Controverse ortografice*, în LR, XLI, 4, 1992, p. 209-218.

Caragiu Marioțeanu, 1993 = Matilda Caragiu Marițeanu, *Câteva motivații lingvistice pentru scrierea cu â*, în „România literară”, XXVI, nr. 13, 8-14 aprilie 1993, p. 14.

Caragiu Marioțeanu, DIARO = Matilda Caragiu Marițeanu, *Dicționar aromân (macedo-vlah) - DIARO*, [literele] A-D, [subtitluri: *Prefață, Introducere normativă -lingvistică și ortografică -, Postfață istorică, 76 de ilustrații reprezentând principalele scrieri în/ despre aromână și pentru/ despre aromâni, Un dodecalog al aromânilor.*] Ed. Enciclopedică, București, 1997.

Carte pentru pravila, 1823 = *Carte pentru pravilă*, Monastirea Neamțului, în B.R.V. III, p. 409.

Catehism, Buda 1 = *Katekizmul ku Æntrebæry, si Ræszpunszury tokmit pæntru Ænvæcæ-tura Tinerilor a Krestino-Katolicsilor æn cærule Præa Ænnælezatej, si Præalunatej Æmpæretæasjej-Kræjaszi Aposztolicsesty. Æn Búda. Ku szlóvele Kræjæszkuluj Univerzsitás. Annúl MDCCLXXX.*

Catehism, Buda 2 = *Katekizmul csel Mare ku Æntrebæry, si Ræszpunszury tokmit pæntru Ænvæcætura Toturora Krestino-Katolicsilor æn cærule Præa Ænnælczatej, si Præalunatej Æmpæretæasjej-Kræjaszi Aposztolicsesty. Æn Búda. Ku szlóvele Kræjæszkuluj Univerzsitás. Annúl MDCCLXXX.*

Catehism, Buda 3 = *Katekizmul csel Mare ku Æntrebæry, si Ræszpunszury tokmit pæntru Ænvæcætura Toturora Krestino-Katolicsilor æn cærule Præa Ænnælczatej, si Præalunatej Æmpæretæasjej-Kræjaszi Aposztolicsesty. Æn Búda. Ku szlóvele Kræjæszkuluj Univerzsitás. Annúl MDCCLXXX.*

Cazimir, 1986 = Ștefan Cazimir, *Alfabetul de tranziție*, Ed. Cartea Românească, București, 1986.

Cazimir, 1991 a = *In ofsaid*. [Sever Avram despre] Ștefan Cazimir, *președintele Partidului Liber-Schimbist, profesor la Facultatea de litere, București*, în „Expres Magazin”, An 2, nr. 9 (32), 6-12 martie 1991, p. 5.

Cazimir, 1991 b = Ștefan Cazimir, *Î din a ? – Ba !*, în „Teatrul”, nr. 5-6, 1991, p. 6.

Căliman, 1967 = Valeria Căliman, *Scrisul românesc cu caractere latine în Brașov și Țara Bârsei în secolul al XVIII-lea*, în LL, XV, București, 1967, p. 151-166.

Călin, 1993 = Gheorghe Călin, *Abuzul academic*, în „Meridian”, No. 216, 2 martie 1993, p. 1, 16.

Cândroveanu, 1994 = Hristu Cândroveanu, *Un congres american al aromânilor*, în „România liberă”, nr. 1365, 21.09.1994, p. 2.

Cântiece câmpeniești = *Kinteyets Kimpenyesty. Ku Glazurj Rumunyesty, Fekuty gye un Holtyej Kimptyán Pintru vojá Fetyilor, Nyevesztýrol, Si tselora kuj sze potrivesz. Si ku áltzi sze izbeszk. Tipirt in [...] Ánul Domnuluj Omnyije septye-szuty sasz-zets, si vopt. [Cluj].*

Cârâc, 1993 = Ioan Cârâc, *Delictul de competență* în „România liberă”, nr. 1041, 2.09.1993, p. 2

- CDDE** = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine I = IV (a - putea)*, București, 1907-1914.
- Cheresteșiu, 1952** = V. Cheresteșiu, *Dezbaterile asupra Dicționarului limbii române*, „Limba română”, I, 1, 1952, p. 65.
- Chivu, 1993 a** = Gh. Chivu, *Protestul Consiliului științific al Institutului de Lingvistică din București împotriva hotărârii Academiei Române de a modifica ortografia românească*, în „România literară”, XXVI, nr. 9, 11-17 martie 1993, p. 15.
- Chivu, 1993 b** = Gh. Chivu, *Propunerile de modificare a ortografiei și cerințele cercetării filologice*, în LR (Chișinău), III, nr. 3-4 (11-12), 1993, p. 68-70.
- Chivu, 1993 c** = Gh. Chivu, *Pe marginea propunerilor de modificare a ortografiei*, în LR, XLII, nr. 5, 1993, p. 227-230.
- Ciorănescu DER** = Alejandro Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*, Tenerife, Universidad de La Laguna - Madrid, 1958-1961 (1966).
- Ciorănescu, 1993** = Alexandria. Ciorănescu, *De la utopie la mit*, în „România literară”, XXVI, nr. 49, 15-21 decembrie 1993, p. 12-13.
- CIL** – *Corpus Inscriptionum Latinarum*, I-XVI, Berlin, 1862-.
- Cifor, 1993** = Lucia Cifor, *Schimbare, reverie și discurs*, în „Convorbiri literare”, nr. 4, 1993, p. 9.
- Ciobanu, 1969** = Fulvia Ciobanu, *Scrierea cu î și â*, în LR, XVIII, nr. 5, 1969, p. 521-522.
- Cipariu, 1841** = [T. Cipariu], *Ekstrákt de Orthografié cu litere latinesci, pre teméiul limbii și orthografieî Beserecésți, și osebiria Dialéctelor*; În Typograf. Semináriului, Blaj, 1841.
- Cipariu, 1854** = Tim. Cipariu, *Elemente de limba romana dupa dialecte si monumente vechi*, Blasiu, Cu tipariulu sem. diecesanu, MDCCCLIV. (Partea I. *Fonetica, Grafica*, p. 3-94.) Vezi ediția de *Opere*, îngrijită de Carmen-Gabriela Pamfil, Ed. Academiei R.S. România, București, 1987, vol. I, p. 183-227-(276).
- Cipariu, 1855** = Timoteu Cipariu [canonicu Gr. cat. Directoriu Gimn. etc.], *Compendiu de gramatec'a limbei romane*, Blasiu, Cu Tipariulu Sem. Diecesanu, MDCCCLV. (Partea a II-a *Ortografica*, p. 84-97, - în vol. *Opere*, II, 1992, p. 46-53.)
- Cipariu, 1858** = T Cipariu, *Crestomatia seau analecte literarie dein cartile mai vechi si none romanesci*, Blasiu, Cu Tipariulu Sem. Diecesanu, MDCCCLVIII. (În vol. *Opere*, I, 1987, p. 277-408.)
- Cipariu, 1866** = T Cipariu, *Principia de limba si de scripura*, Editivnea II revedivta si immultita, Blasiv, Cv Tiparivlv Seminarivlvi, MDCCCLXVI. Vezi pentru *Principia de scriptura*, în vol. *Opere*, I, 1987, p. 106-182.
- Cipariu:Gram.** = *Gramatec'a limbei romane* de Tim. Cipariu, Canonicu Metropolitanu. Bucuresci, MDCCCLXIX, Cu speșele Societatei academice romane. Vol. I. - *Partea I. Analitica: Introductiune, Sectiunea I, Fonologi'a, Capu I, Fonic'a* - p. 8-142, *Capu II. Grafica* - p. 143-168 - etc. Reeditată în *Opere*, II, Ed. Academiei Române, 1992, p. 71-150 - (256); Vol. II. -*Partea II. Sintetica* de Tim. Cipariu, Prepositu Capitul Metrop. etc., Bucuresci MDCCCLXXVII. Vezi: *Sectiunea II. Sintactica, Capu III. Oriografi'a*. - p. 304-354. (În ediția de *Opere*, II, 1992, p. 407-432); Vol. III *Despre limb'a romana*. Suplementu la *Sintactica* de Tim. Cipariu, Blasiu, 1877.

- CL** = Academia R.P.R., Filiala Cluj, Institutul de Lingvistică, *Cercetări de lingvistică*, Cluj, 1956
- Clain, 1779** = [Samuil Micu Clain (Samuel Klein de Szad)], *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin*. In Vienna. Typarita la Joseph Nob. de Kurzbek, Annu'l Incarnatii Domnului MDCCLXXIX.
- Clain, 1801** = [Samuil Micu Clain], *Acahist său carte cu multe rugatsúni pentru evlaviea fiesteqvarui crestin*. Intr'acest chip ashezata dela Parintele Sáinuil Kláin dela Szád, Jeroionach din Monastirea SSS. Tróitze din Bláju. Sibii. Cu Typariul lui Martin Hochmeister, Typograful Chaes. Craiesco - Dicast. 1801.
- Coja, 1974** = Ion Coja, [Sub titlul general: *Á - litera ax a cuvântului nostru cel mai drag, România, își merită recunoașterea.*] *Șansele limbii române*, în „Flacăra”, XXIII, nr. 14, 1974, p. 5.
- Comănescu, 1993** — Iulian Comănescu, *Ce ne doare pe noi, ziarștii. „Á” și numele proprii*, în revista „Nu”, anul 4, nr. 102, 11-18 martie 1993, p. 7.
- Constantin, 1970** = Ilie Constantin, *Fonetismul tiranic*, în „Luceafărul”, XIII, nr. 48, 1970, p. 3.
- Coposu, 1993** = Corneliu Coposu, (interviu) *Parlamentarii despre „Á”*, (grupaj realizat de Iulian Comănescu și Cristi Crețan), în rev. „Nu” (Cluj), 4, nr. 105, 2-9 aprilie 1993.
- Corbea, 1993** = Cosmin Corbea, ing., *O tâmpenie*, în „Adevărul”, nr. 334 (893), 6-7 martie 1993, p. 1-3.
- Corlăteanu, 1993** = Nicolae Corlăteanu, *Vorbirea vie și ortografia*, în „România literară”, XXIV, nr. 34, 28 august 1991, p. 7.
- Coșeriu, 1954** = Eugenio Coseriu, *Forma y sustancia en los sonidos del lenguaje*, Universidad de la republica. Facultad de humanidades y ciencias. Instituto de filologia. Departamento de lingüística, Montevideo, 1954.
- Coșeriu, 1972** = Eugenio Coșeriu, *Das Problem des griechischen Einflusses auf das Vulgärlatein*, Wilhelm Funk, [München], 1972.
- Coșeriu, 1973** = Eugenio Coseriu, *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, 2-a ed. revisada y corregida. Biblioteca románica hispánica. Editorial Gredos S.A., Madrid, [1973]. Ediția în limba română, traducere de N. Saramandu, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- Coșeriu, 1977** = Eugenio Coseriu, *Tradición y novedad en la ciencia del lenguaje. Estudios de historia de la lingüística*, Editorial Gredos, Madrid, [1977].
- Coșeriu: ort. cat** = Eugenio Coseriu, *Algunes propostes per una (eventual) reforma de l'ortografia catalana*, în „Boletín de Filologia”, Homenaje a Ambrosio Rabanales, Tomo XXXI, 1980-1981, Universidad de Chile, Departamento de lingüística y filologia, p. 461-464. [Extracto.]
- Coșeriu, 1991** = Eugenio Coseriu, *Au-delà du structuralisme*, Linguistica e Letteratura, VII, 1-2, 1982, (Estratto), Giardini Editori, în Pisa, 1983.
- Coteanu, 1991 a** = Ion Coteanu, *Istoria limbii române ca formă a culturii naționale. 2. sînt sau sunt ?*, în LR, XL, nr. 5-6, 1991, p. 223-225.
- Coteanu, 1991 b** = Ion Coteanu, *Domnilor colegi, ținem prinsoarea?*, în „Academica”, I, nr. 12, 1991, p. 11.
- Coteanu, 1992 a** = Ion Coteanu, *Și tu, ilustre August T. Laurian?*, în „Academica”, II, 3 (15), ianuarie 1992, p. 9.
- Coteanu, 1992 b** = Ion Coteanu, *Ortografia și știința limbii*, în LR, XLI, nr. 1-2, 1992, p. 19-23.

- Coteanu, 1992 c** = Ion Coteanu, „Sunt” nu are a face cu ortografia, în „Academica”, II, nr. 4 (16), 1992, p. 11.
- Coteanu, 1992 d** = Ion Coteanu, *De ce se spune SÎNT, SÎNTEM, SÎNTEȚI?*, în LR, XLI, nr. 4, 1992, p. 233-234.
- Coteanu, 1993 a** = Ion Coteanu, *Extrase din stenograma Adunării Generale a Academiei din 17 februarie 1993*, în rev. „22”, IV, nr. 9 (161), 4-10 martie 1993, p. 15.
- Coteanu, 1993 b** = Ion Coteanu, *Ortografie și Academie*, în „Tineretul liber”, V, nr. 887, 12 martie 1993, p. 6.
- Coteanu, 1993 c** = Ion Coteanu, *Academia Română. Institutul de Lingvistică* [Scrisoare de mulțumire către revista „22”, pentru grupajul dnei Oana Armeanu din nr. 9/1993 - în legătură cu „amendamentele ortografiei actuale”], în rev. „22”, I, nr. 10, 18-24.03.1993, p. 2 [Curier].
- Coteanu, 1993 d** = Ion Coteanu, „*Dansul m-a gadilat și eu am ras*” interviu de Liana, Șega, în “Azi”, IV, nr. 250, 8 aprilie 1993, p. 6.
- Coteanu-Hangiu, 1993 a** = Ion Coteanu, I. Hangiu, *Parlamentul să nu legifereze modificarea ortografiei*, în „Tineretul liber”, V, nr. 887, 12 martie 1993, p. 6.
- Coteanu-Hangiu, 1993 b** = Ion Coteanu, I. Hangiu, *Memoriu privind propunerile de amendare a ortografiei actuale*, în „România literară”, XXVI, nr. 9, 11-17 martie 1993, p. 15.
- Coteanu, Sala** = Ion Coteanu, Marius Sala, *Etimologia și limba română. Principii -probleme*, Ed. Academiei R.S. România, București, 1987.
- Cotidianul, 1993 a** = *Cum scriau românii în 1932*, (comentariu, grupaj și „Reguli ortografice” stabilite de Academia Română la 25 mai 1932), în „Cotidianul”, II, nr. 104 (536), 6 mai 1993, p. 7.
- Cotidianul, 1993 b** = „*Ortografia științifică*” din 1953, grupaj, facsimile și comentariu de Marin Bucur, în „Cotidianul”, II, nr. 108 (540), 11 mai 1993, p. 6.
- Csokotis, 1819** = *Omu de lume séu Sontice Regule Cuvîntiei, gratiei, mai alesului modu a vietiei, și a adeveratelor blândetiê spre întribuintiarea tenerimei Romanesci*. Acum Ântêa pe linba Daco-Romanâ tradusu, și adausu de Vasilie Gergely de Csokotis, Theologu absolutu din Diecesul' Muncaciului în Convictul' Impêratescu din Vienna [...]. În Vienna, 1819. În tipografia lui Dimitrie Davidovics.
- DA** = Academia Română, *Dicționarul limbii române*. [Sub conducerea lui Sextil Pușcariu], Tom I-II, [literele] A-C, D-De, F-I, J-Lojniță, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913-1949.
- Dabija, Mățaș., 1991** = Nicolae Dabija, Nicolae Mățaș, ș.a. *Reforma ortografică. Scrisoare deschisă Academiei Române*, în „România liberă”, XLIX, nr. 371, 4. 04, 1991, p. 4.
- Decret, 1907** = *Decret regal no. 978*, din 27 fevr. 1907, *Raportul* d-lui președinte al Consiliului de miniștri către M.S. Regele, nr. 345 din 27 fevr. 1907, Academia Română. *Regule ortografice*. [declaratate oficiale și obligatorii], în M.O. nr. 289 din 25 Martie/7 Aprilie 1907.
- Densusianu: Hist. L.R.** = O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Tome premier, *Les origines*, Paris, Leroux, éditeur, 1901 (1929). Tome II. *Le seizième siècle*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1938. (Ediție în limba română, îngrijită de prof. univ. J. Byck, 2 vol., Ed. Științifică, București, 1961 etc.)
- Densusianu, 1932** = O. Densusianu, *Noua ortografie*, în „Grai și suflet”, (1931-1932), 2, p. 204-216.

- DEX** = Academia R.S. România, Institutul de Lingvistică din București, *Dicționarul ex-plicativ al limbii române. DEX*. Coordonatori: I. Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche; etimologii: Th. Hristea, București, Ed. Academiei R.S.R., 1975. (Continuare de tiraj 1984, *Supliment la DEX, DEX-S*, 1988, Ediția a II-a: Ed. Univers Enciclopedic, București, 1996.) Trimiterile din texte sunt făcute la ediția 1975 (1984).
- Diaconovici-Loga, 1818** = [D. Diaconovici-Loga], *Orthografia sau Drépta Scrisóre pentru îndreptarea scriitorilor Limbii Romanești*. [...] La Buda, în crăiasca Typografie a Universității Ungariei, 1818.
- Dimitrescu, 1967** = Florica Dimitrescu, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, Ed. Științifică, București, 1967.
- DLR** = Academia R.P.R./R.S.R./ Română, *Dicționarul limbii române*, Serie nouă, [literele] M-Ț, București, 1965 –.
- Dimov, 1970** = Leonid Dimov, *Prea frumoase cuvinte*, în „Luceafărul”, XIII, nr. 48, 1970, p. 3.
- Dîrul, 1988 a** = Alexandru Dîrul, *Normele ortografice: necesitatea elaborării și efectul aplicării lor*, în „Limba și literatura moldovenească”, Chișinău, XXXI, nr. 1, 1988, p. 7-15. [În și despre (orto)grafia chirilică moldo-rusă din RSSM.]
- Dîrul, 1988 b** = Alexandru Dîrul, *Note privind normele ortografice*, în „Limba și literatura moldovenească”, Chișinău, XXXI, nr. 2, 1988, p. 21-27. [Idem.]
- DLRM** = Academia R.P.R., *Dicționarul limbii române moderne*, Ed. Academiei, 1958.
- DLRLV** = Institutul de Lingvistică din București. Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1987.
- DO** = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, Ed. Academiei R.P.R., 1963.
- Dobridor, 1992** = Gh. Constantinescu-Dobridor, *Despre noua ortografie*, în LR, XLI, nr. 9, 1992, p. 475.
- Doinaș, 1993** = Ștefan Aug. Doinaș, *Lecția liberă a latinității*, în „Adevărul”, nr. 342 (901), 16 martie 1993, p. 3.
- DOOM** = Mioara Avram, Laura Vasiliu, (ed.), *Dicționarul ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, Ed. Academiei R.S. România, București, 1982.
- DR** = *Dacoromania*. Buletinul „Muzeului limbii române”, condus de Sextil Pușcariu, Cluj, 1920-1949.
- Drăgănescu, 1989** = Mihai Drăgănescu, *Inelul lumii materiale*, [cuprinde:] *Profunzimile lumii materiale, Ortofizica, Materia nevie, Materia vie, Informafia*, Ed. Științifică și Enciclopedică, [București], 1989.
- Drăgănescu, 1991** = Mihai Drăgănescu, *Asupra unor îndreptări ale ortografiei române*, Raport prezentat în Adunarea Generală a Academiei Române din 31 ianuarie 1991, în anexa *Regulile „Sextil Pușcariu”*, în „Academica”, I, nr. 4, 1991, republicat în [Iași, OLR.], p. 7-16.
- Drăgănescu, 1993** = Mihai Drăgănescu, *Ortografia limbii române cu Hasdeu, Maiorescu, Pușcariu și Rosetti*, Raport prezentat în Adunarea Generală a Academiei Române, din 17 februarie 1993, în [„Academica”, 4/1993], p. 16-19. Republicat în LR (Chișinău), III, nr. 2 (10), 1993, p. 7-23. (Nu figurează în BRL, 36, 1993!)
- Dumistrăcel, 1992** = Stelian Dumistrăcel, [Discuții], în vol. [Iași, OLR], p. 106-112.

- Dumistrăcel, 1993**, = Stelian Dumistrăcel, *Războiul literelor și alfabetelor. Lupta în jurul literei â și demnitatea Academiei Române. Imperativul integrării culturale a tuturor românilor*, [S.C. D.M.A. S.R.L.], Iași, 1993.
- Dumistrăcel, 1993 a**, = Stelian Dumistrăcel, *La Tutzing, lingviștii au susținut că înlocuirea lui Î este nejustificată științific*, (Selecție și comentariu), în „Expres Magazin”, IV, nr. 25, 30 VI - 7 VII 1993, p. 20.
- Dumistrăcel, 1994** = Stelian Dumistrăcel, *Caesar supra grammaticos?*, în LR (Chișinău), IV, nr. 1 (13), 1994, p. 45-48.
- Eforia, 1858 a** = *Alfabetul Românu cu littere romane. Adoptatū de onorabila Eforie a scōlelorū prin jurnalulū de la 23 Octombree 1858.*, București. Tipografia jurnalului Naționalulū, 1859. [B.A.R.: cota I 1012]
- Eforia, 1858 b** = *Alfabetulū adoptatū de Comissiunea Gimnasiale și approbatū de Eforia Scōlelorū prin jurnalulū de 23 Octombree 1858.* f.l. f.a. [~ 1860. B.A.R.: cota II 410 351]
- Eftimiu, 1970** = Victor Eftimiu, *Î din A*, în „Luceafărul”, XIII, nr. 19, 1970, p. 3.
- Elementa, 1780** = *Elementa linguæ daco-romanae, sive valachicae*. composita ab Samuele Klein de Szad, Ord. S. Basilii M. in Collegio græci ritus catholicorum Vindobonensi ad S. Barbaram ephemerio: Locupletata vero, et in hunc ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai: ejusdem ordinis, AA. LL. Phil, et SS. Th. D. Vindobonæ [Viena], Typ. Josephi Nob. de Kurzböck, M.DCC.LXXX. Ediție în facsimil, studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghia, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980.
- Elernenta, 1805** = *Elementa linguæ, daco-romanae sive valachicae*; emendata, facilitata, et in meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay de Eadem, AA. LL. Philosophiæ, & SS. Theologiæ Doctorem, Scholarum Nationalium Valachicarum in Magno Transylvaniae Principatu primum, atque emeritum Directorem, nunc penes Regiam Universitatis Pestanae Typographiam Typi Correctorem. Budæ [Buda(pesta)], Typis Regiæ Universitatis Pestanae, 1805. Ediție în facsimil, studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrenghia, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980.
- Eliade: Asp.mit.** = Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, Ed. Univers, București, 1978.
- Eremia, 1994** = Anatol Eremia, *Reglementarea onomasticii naționale. Decizii necesare*, în LR (Chișinău), IV, nr. 1 (13), 1994, p. 35-40.
- Eustatievici, 1757 = D.** Eustatievici-Brașoveanul [în ms. Evstathiev‘], *Gramatica rumânească, 1757* [în ms. *Grammatica*] Ediție, Studiu introductiv și glosar de N.A. Ursu. Ed. Științifică, București, 1969.
- Fassel, 1994** = Luminița Fassel, *Stelian Dumistrăcel: Lupta în jurul literei â și demnitatea Academiei Române*, în LR (Chișinău), IV, nr. 1 (13), 1994, p. 49-50.
- Fassel, 1995** = Luminița Fassel, *Discuții în jurul ortografiei române*, în LL, 40, nr. 2, 1995, p. 29-35.
- Fischer, 1962** = I. Fischer, *Principii de transcriere a textelor românești*, în LR, XI, nr. 5, 1962, p. 577.
- Fischer, 1969** = I. Fischer, *Latina, dunăreană. III. Lexicul*, în ILR, II, 1969, p. 110-175.
- Fischer, 1985** = I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, București, 1985.
- Fischer, 1993** = I. Fischer, *Ne aflăm în fața unei diversiuni caracterizate*, în „Tineretul liber”, V, nr. 887, 12 martie 1993, p. 6.

- Fjalor i Shqipës, 1984** = Akademia e Shkencave e RPS të Shqipërisë. Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë, *Fjalor i Shqipës së Sotme* [Academia de Științe a Albaniei, Institutul de Limba și Literatură, *Dicționarul limbii albaneze contemporane*], Tiranë, 1984.
- FL, 1993** = Facultatea de Litere din București, *S-a politizat o problemă exclusiv științifică*, în „Tineretul liber”, V, nr. 887, 12 martie 1993, p. 6.
- FLLS, 1993** = Facultatea de Limbi și Literaturi Străine din București, *Academia încă poate opri haosul*, în „Tineretul liber”, V, nr. 887, 12 martie 1993, p. 6.
- Florea, 1992** = Ion. A. Florea, *Principiile ortografiei românești actuale*, în [Iași, OLR], p. 51-64.
- Florea, 1993** = Ion. A. Florea, [*Punct de vedere*] în cadrul grupajului relizat de dna Oana Armeanu, în rev. „22”, IV, nr. 9 (161), 4-10 martie 1993, p. 14.
- Florescu, 1993** = Eugen Florescu, *Risul lumii la Academie*, în “Vremea”, nr. 136, anul II, 5 martie 1993, p. 1, 6.
- Frollo, 1875** = G.L. Frollo, *O nouă încercare de soluțiune a problemului ortografic. Studiu filologic-critic*, Socec, Sander & Teclu, București, 1975.
- FT** = *Fragmentul Todorescu, Carte de cântece* (calvine, din sec. XVI, prima tipăritură în limba română cu litere latine, cca 1571-1575.) Vezi [Sztripszky, Alexics, 1911], [Gheție, T., 1982] și [Gheție, Mareș, 1985].
- Fulea, 1815** = Moisi Fulea, *Bukovne' száu ke'rticsike' de nume pentru trebuința Prunților Romaenestî Ne-Unitzî din Ardeal. Depre Nemtzie pre Romaenie akum entaeii entoarsze'*. (Bucoavnă de normă, B.R.V. nr. 876), Sibiu, In Typografia lui Gheorghie de Clozius, 1815. (Ortografie maghiară-germană.) Exemplarul fotocopiât de la B.A.R. al primei ediții nu are pagină de titlu, iar cota C.R.V. 1072 a celei de a 2-a ediții (din 1820) este schimbată în prezent cu “Arhivă 2519”, unde se găsește o copie ms. a unui exemplar incomplet. Titlul l-am redat după [Ghibu, 1916], p. 86, (copiat din exemplarul existent înaintea anului 1916 în biblioteca școlii primare din Rășinari).
- Fumurescu, 1991** = Alin Fumurescu, *Manifest pentru „Ă”*, în rev. „Nu”, II, nr. 44, 1991, p. 11.
- Gabură, 1992** = Georgeta Gabură, *Ortografia limbii române: trecut, prezent, viitor*, recenzie la [Iași, OLR], în RLȘL, Chișinău, nr. 5 (143), 1992, p. 100-101.
- Gaster, 1885** = Moses Gaster, *Origina alfabetului și ortografia română*, Atheneul Român, Conferință ținută la 3 februarie 1885 [...], Ig. Haimann Librar-editor [...], București, 1885. (Reeditată - fragmente, în vol. [Wald, 1996], p. 34-55.)
- Gaster: Chrestomațe** = Moses Gaster, *Chrestomațe română*, vol. I - II, A. Brockhaus - Socec & Co., Leipzig - București, 1891.
- Geanoglu, 1845** = Alexandru Geanoglu Lesviódax, *Istorie bisericească prescurt*.
- Cuprinzătoare de cele mai vrednice de știut întâmplări a Sfintei Bisericii Răsăritene, precum propăvăduirea Credinței, Goanele, Eresurile, Soboarele ș.c.l. Acum întâiașdată tâlmăcită din Grecește în limba Românească. Pe lângă care s-au adaos la sfârșit câteva științe vrednice de cunoscut Românii, scoase din Condicile vechi a Mitropolii Ungrovlahiei de... Și tipărită cu blagoslovenia și voia Prea-Osfinții-Sale Parintelui Neófit al 2-lea, Arhiepiscop și Mitropolit al Ungrovlahiei. S-au tipărit la Zaharia Carcaléchi, Tipograf al Curții, București, 1845.*
- Gelb: Writing** = I, J, Gelb, *A Study Of Writing*, Phoenix Books, The University of Chicago Press, 1963.

- Georgescu, 1991** = N. Georgescu, „*Dosarul*” ortografiei limbii române, în „Academica”, I, nr. 11, 1991, p. 26.
- Georgescu, 1991-93** = N. Georgescu, *Pentru un „dosar” al ortografiei limbii române, I-VI*, în „Academica”, I, nr. 12-14, 1991, p. 10/12?/13; nr. 15, 16, 1992, p. 11/12, și nr. (27), 1993, p. 18.
- Georgescu, 1993 a** = N. C. Georgescu, *Punciul (sic!) ortografic la „22”*, în rev. „22”, I, nr. 10, 18-24.03.1993, p. 2 [Curier. Dreptul la replică].
- Georgescu, 1993 b** = N. Georgescu, *Tensiuni culturale în litera de tipar*, în „Academica”, III, nr. 6 (30), aprilie 1993, p. 7.
- Gheție, 1966** = Ion Gheție, *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, Ed. Academiei R.S. România, București, 1966.
- Gheție, 1974** = Ion Gheție, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, Ed. Academiei R.S. România, București, 1974.
- Gheție, FT., 1982** = *Fragmentul Todorescu*. Text stabilit, studiu filologic, studiu lingvistic și indice de Ion Gheție, Extras din vol. *Texte românești din secolul al XVI-lea*. Ed. Academiei R.S.R., București, 1982.
- Gheție, 1991** = Ion Gheție, *Între ortografiile academice din 1932 și 1953*, în LR, XL, nr. 5-6, 1991, p. 225-229.
- Gheție, 1993** = Ion Gheție, *Pelerinajul la Canossa al Academiei Române*, în „Cronica”, XXVIII, nr. 8, 1993, p. 12.
- Gheție, Mareș, 1985** = Ion Gheție, Alexandru Mareș, *Originile scrisului în limba română*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1985.
- Ghibu, 1916** = Academia Română. Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești. I. Bucoavnele; II. Abecedarele din Transilvania; III. Cărțile de cetire din Transilvania*, în *Analele Academiei Române, Seria II, t. XXXVIII, Memoriile Secțiunii literare (1915-1916)*. București, 1916. (Reeditate în vol. [Ghibu, 1975].)
- Ghibu, 1975** = Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, Ediție îngrijită de Octav Păun. Tabel cronologic, studiu introductiv, note și comentarii: V. Popeangă. Ed. didactică și pedagogică, București, 1975.
- Gionea, 1993** = Vasile Gionea, [președinte al Curții Constituționale a României] *Academia Română are competența de a stabili normele ortografice*, în „Academica”, III, nr. 7 (31), 1993, p. 2.
- Giuglea, 1983** = George Giuglea, *Cuvinte românești și romanice. Studii de istoria limbii, etimologie, toponimie*, Ediție îngrijită... de Florența Sădeanu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Giuglea, 1988** = George Giuglea, *Fapte de limbă. Mărturii despre trecutul românesc*, Ediție îngrijită... de Florența Sădeanu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Gonçalves Viana, 1904** = A.R. Gonçalves [sic] Viana, *Ortografia nacional. Simplificação sistemática das ortografias portuguesas* [Ortografia națională. Simplificarea sistematică a ortografiilor portugheze], Livraria editora Viuva Tavares Cardoso, Lisboa, 1904.
- Graur CREW** = Al. Graur, *Corrections roumaines au REW*, în BL, V, 1937, p. 80-124.
- Graur, Rosetti:Esquisse** = Al. Graur, A. Rosetti, *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în BL, VI, 1938, p. 5-29.

- Graur, 1951 a** = Al. Graur, *Pentru o ortografie justă a limbii române*, în „Cum vorbim”, III, nr. 7-8, iulie-august 1951, p. 27-30.
- Graur: Proiect** = Al. Graur, *Proiect de ortografie II*, în „Cum vorbim”, III, nr. 7-8, iulie-august 1951, p. 82-84.
- Graur, 1951 b** = Al. Graur, *Asupra proiectului de ortografie al acad. Em. Petrovici*, în „Cum vorbim”, III, nr. 12, 1951, p. 8-12.
- Graur, 1963** = Al. Graur, *Etimologii românești*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1963.
- Graur, 1965** = Al. Graur, *Nume de persoane*, Ed. Științifică, București, 1965.
- Graur, 1968** = Al. Graur, *Tendențe actuale ale limbii române*, Ed. Științifică, București, 1968.
- Graur, 1969 a** = Al. Graur, *Iarăși â și î*, în „România literară”, II, nr. 18, 1969, p. 14
- Graur, 1969 b** = Al. Graur, *Sînt și sunt*, în „România literară”, II, nr. 36 (48), 1969, p. 14/3. (Republicat în [Graur, 1988], p. 190-191.)
- Graur, 1974** = Al. Graur, *Mic tratat de ortografie*, Ed. Științifică, București.
- Graur, 1974 a** = Al. Graur, *Î și â*, în „Flacăra”, XXIII, nr. 14, 1974, p. 4 și „Tribuna României”, III, nr. 36, 1974, p. 15.
- Graur, 1975** = Al. Graur, *X si cs*, în „România literară”, VIII, nr. 47, 1975, p. 8
- Graur, 1976** = Al. Graur, *Ortografie etimologică?*, în „România literară”, IX, nr. 17, 1976, p. 9.
- Graur, 1988** = Al. Graur, *Puțină gramatică*, Vol. 2, Ed. Academiei R.S. România, București, 1988. (Vol 1, 1987.)
- Greco, 1971** = Victor V. Greco, *Studii de istorie a lingvisticii românești*, Editura didactică și pedagogică, București, 1971.
- Greco, 1988** = Victor V. Greco, *Limbă și națiune*. Unitatea limbii în periodicele românești. Editura Facla, Timișoara, 1988.
- Gregorian, 1940** = *Ortoepie și ortografie românească*. Proiect întocmit de Mihail C. Gregorian, Ștefan Pop și Vasile V. Haneș, discutat în ședințele Societății profesorilor de limba română din București. Extras din Buletinul societății, nr. 2, martie 1940.
- Guțu: D. lat.-rom.** = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, 1983.
- Guțu Romalo, 1972** = Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală. (Limba română de azi)*, Ed. Științifică, București, 1972.
- Guțu Romalo, 1991 a** = Valeria Guțu Romalo, *Ortografie*, în „România literară”, XXIV, nr. 22, 30 mai 1991, pag. 7.
- Guțu Romalo, 1991 b** = Valeria Guțu Romalo, *Ortografia românească*, în „România literară”, XXIV, nr. 13, 28 martie 1991, p. 9.
- Guțu Romalo, 1993** = Valeria Guțu Romalo, *Bun al națiunii*, în „România literară”, XXVI, nr. 9, 11-17 martie 1993, p. 12.

- Hasdeu:** *Cuvente = Cuvente den bătrâni. Limba română vorbită între 1550-1600. Studiu paleografico-linguistic* de Bogdan Petriceicu Hasdeu. *Cu observațiuni filologice* de Hugo Schuchardt. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de G. Mihăilă. I-III. Editura didactică și pedagogică, București, 1983.
- Hasdeu EM** = Bogdan Petriceicu Hasdeu, 1886-1898, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*. Lucrat după dorința și cu cheltuiala M.S. Regelui Carol I, sub auspiciile Academiei Române. Tomul I-IV, Stabilimentul Grafic Socec & Teclu, București. (v. ediția din 1974, în 3 vol., îngrijită și cu un studiu introductiv de Grigore Brâncuș, Ed. Minerva, București.)
- H.C.M., Dej, 1953** = *Hotărârea Consiliului de Miniștri*, nr. 3 135 din 16 septembrie 1953, semnată de Gh. Gheorghiu-Dej, republicată în [MDO, 1954] și [Î.O., 1960].
- Heliade, 1844** = Ion Heliade Rădulescu, *Currierul de Ambe Sexe. Periodul V. Dela 1844 pînă la 1847*. A doua ediție. Din două Tipographii Vaidescul și Rasidescul, Bucuresci, 1862.
- Heliade, 1870** = I. Heliade R.[ădulescu], *Principie de orthographia romana*, Bucuresci, [1870].
- HG, Roman, 1991** = *Hotărârea Guvernului României nr. 657 din 17 septembrie 1991*, semnată de Petre Roman, (prin care se abrogă [H.C.M., Dej, 1953] și se confirmă obligația statutară a Academiei Române de a stabili normele ortografiei limbii române), în „Academica”, I, nr. 12, 1991, p. 10.
- Hristea, 1979** = Theodor Hristea, *O problemă de ortografie*, în „România literară”, XII, nr. 2, 1979, p. 8. (despre â și î)
- Hristea, 1984** = Theodor Hristea, *Principiile ortografiei românești actuale*, în *Sinteze de limba română*³, Ed. Albatros, București, 1984.
- Hristea, 1992** = Theodor Hristea, *Pledoarie pentru scrierea cu î (din i)*, în LR, XLI, nr. 1-2, 1992, p. 37-40.
- Iancu, 1965** = Victor Iancu, *Câteva observații pe marginea ortografiei românești actuale*, în LR, XIV, nr. 1, 1965, p. 131-137.
- Iancu, 1977** = Victor Iancu, *Limba cotidiană și rostire literară*, Ed. Facla, Timișoara, 1977.
- Iancu, 1983** = Victor Iancu, *Controverse ortografice*, în „Flacăra”, XXXII, nr. 49, 1983, p. 9.
- Iancu, 1993** = Victor Iancu, *Puterea unei litere*, în „România literară”, XXVI, nr. 14, 15-21 aprilie 1993, p. 14-15.
- Iancu, 1996** = Victor Iancu, *Limba și rostire românească, ieri și azi*, [p. 7-32, 43-48, *Principiul etimologic în ortografie* (1983) - p. 92-100, *E nevoie de o nouă ortografie?* (1993) - p. 101-108], Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1996.
- Iași, OLR** = *Ortografia limbii române - trecut, prezent, viitor*, Institutul European, Iași, 1992.
- IDR** = Academia de Științe Sociale și Politice *Inscripțiile Daciei Romane*, Volumul I. *Introducere istorică și epigrafică. Diplomele militare. Tăblițele cerate*. Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse în românește de Ioan I. Russu. București, 1975.
- ILB, 1993** = Institutul de Lingvistică din București, *Desconsiderarea lingvisticii și denigrarea lingviștilor*, în „Tineretul liber”, V, nr. 887, 12 martie 1993, p. 6.
- ILR, II** = Academia R.S. România, *Istoria limbii române*, vol. II., Ed. Academiei R.S. România, București, 1975.

- Ionașcu, 1894** = Romulus Ionașcu, *Sistemele ortografice cu litere cirilice și latine în scrierea limbii române*, Edițiunea II, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1894.
- Iordan, 1943** = Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, ed. a II-a, Ed. Socec & Co. S.A.R., București, [1948].
- Iordan, 1951** = Iorgu Iordan, *Ortografie și morfologie*, în „Cum vorbim”, III, 1951, nr. 9-10, p. 45.
- Iordan, 1956** = Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, Ed. Ministerului Învățământului, [București], 1956.
- Iordan, 1963** = Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1963.
- Iordan, 1983** = Iorgu Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
- Iordan, Robu, 1978** = Ministerul Educației și Învățământului. Iorgu Iordan, și Vladimir Robu, *Limba română contemporană. LRC*, Ed. didactică și pedagogică, București, 1978.
- Iorgovici, 1979** = Paul Iorgovici, *Observații de limba românească*, ediție critică de Doina Bogdan Dascălu și Crișu Dascălu, ed. Facla, Timișoara, 1979.
- IPA** = *The International Phonetic Alphabet (revised to 1993)*, în: Klaus J. Kohler, *Einführung in die Phonetik des Deutschen*, (Grundlagen der Germanistik), 2. Auflage, E. Schimdt Verlag, [Berlin, 1995].
- Irimia, 1993** = Dumitru Irimia, *Despre ortografia limbii române fără patimă (și fără ideologie și fără politică...)* (I), în „Cronica”, XXVIII, nr. 8, 1993, p. 12, 15; (II), nr. 9, p. 12-13.
- Irimia, 1997** = Dumitru Irimia, *Gramatica limbii române. Morfologie, Sintaxă*, ed. Polirom, Iași, 1997. („Cuvântul autorului”, despre ortografia utilizată în lucrare.)
- Istrate, 1993** = Gavril Istrate, *Scrisoare deschisă Domnului Mihai Drăgănescu, președintele Academiei Române*, în „Cronica”, XXVIII, nr. 12, 1993, p. 12, 15;
- Iurașcu, 1991** = Constantin Iurașcu, *Îngrijorări academice*, în „România liberă”, XLIX, Serie nouă nr. 357, 14 martie 1991, p. 4.
- Ivănescu, 1958** = Gh. Ivănescu, *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din „Poezii alese” (București, 1830)*, în CILL, II, 1958, p. 55-74.
- Ivănescu, 1980** = G. Ivănescu, *Istoria limbii române*, Ed. Junimea, Iași, 1980.
- Î.O.1. 1960** = *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, Ed. Academiei R.P.R., București, [1960].
- Î.O.2. 1965** = *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, Ed. Academiei R.P.R., București, [1965]. (Reintroduce litera **â** în alfabet, pentru scrierea numelui România și în cuvintele român, românește etc.)
- Î.O.4. 1983** = *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a IV-a, Ed. Academiei R.S. România, București, 1983.
- Î.O.5. 1995** = Academia Română, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan”, *Îndreptar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ediția a 5-a, Ed. Univers enciclopedic, București, 1995. (Aplică [A.R. 1993].)
- Jakó, Manolescu, 1971** = Sigismund Jakó, Radu Manolescu, *Scrierea latină, în Evul Mediu*, Ed. Științifică, [București], 1971.

- Jebeleanu, 1972** - Eugen Jebeleanu, *Hanibal* [Versuri. Ilustrații de Tudor Jebeleanu]. Ed. Cartea Românească, [București, 1972]. (Utilizează litera â distribuită în poziție medială.)
- Juilland, 1965** = Alphonse Juilland, P. M. H. Edwards, Ileana Juilland *Frequency dictionary of Rumanian Words*, Mouton & Co., London - The Hague - Paris, 1965.
- Király, 1986** = Francisc Király, *Din istoricul ortografiei românești. (Secolul al XVII-lea)*, Universitatea din Timișoara, Facultatea de Filologie, Timișoara, 1986. (Multigrafiat.)
- Lambrior, 1882** = Alexandru Lambrior, *Carte de citire (Bucăți scrise cu litere chirilice în diferite veacuri. Cu o introducere asupra limbei românești)*, Iași, 1882.
- Lambrior:St.L.F** = Alexandru Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*, [Din cuprins:] *Chestiunea ortografică*, 1880 (p. 33-40), *Îndreptariu*, 1881 (p. 40-72), „Introducere” la vol. *Carte de citire*, 1882 (p. 90-143). Ed. Junimea, Iași, 1976.
- Laszlo, 1993** = Laszlo Alexandru, *Stupefacție*, în „România literară”, XXVI, nr. 38, 6-12 octombrie 1993, p. 6.
- Laszlo, 1996** = Laszlo Alexandru, *Ortografie*, în „România literară”, XXIX, nr. 46, 20-26 noiembrie 1996, p. 3.
- Laurian, 1840** = [August Treboniu Laurian], *Tentamen criticum in originem, derivationem et formam Linguae Romanae in utraque Dacia vigentis vulgo valachicae*, Auctore A. Trebonio Lauriano. Viennæ. Typis Congregationis Mechitaristarum. 1840.
- Laurian, 1850** = [August Treboniu Laurian], *Documente istorice despre starea politică și ieratică a românilor din Transilvania*, La veduva' lui J. P. Sollinger, Vienna, 1850.
- Laurian, Bălcescu, 1846** = *Magazinu Istoricu pentru Dacia* sub redacția lui A. Treb. Laurianu, Prof. de Filosofie în Colegiul Național, și Nicol. Bălcescu. Tomul II, București. Cu tipariul Colegiului Național, 1846. (Alfabet de tranziție în două variante: Primul tiraj utilizează slova stilizată ↑, iar cel de al doilea tiraj, probabil din același an, utilizează litera-slovă î. Volumul I a apărut în 1845.)
- Laurian, Bălcescu, 1847** = *Magazinu Istoricu pentru Dacia* suptu redactia lui A. Treb. Laurianu, Professor de Filosofie la Collegiul National, si Nicol. Bălcescu. Tomul IV, Bucuresci. Cu tipariul Collegiului National, 1847. (Volum tipărit integral cu alfabetul latin. Tomul III (1846) este scris și el cu alfabetul latin, cu începere de la pagina 179.)
- Laurian, Massim:DLR** = *Dictionarulul limbei romane*, dupo insarcinarea data de Societatea Academica Romana, elaboratu ca proiectu de A.T. Laurianu si I.C. Massimu, Bucuresci, Noua Typographia a laboratorilor romani, 1871-1876 (1877).
- Lepsius, 1855** = C.R. Lepsius, *Das allgemeines linguistisches alfabet*, Berlin, 1855.
- Lepsius, 1863** = C.R. Lepsius, *Standard Alfabet for Reducing Unwritten Languages and Foreign Graphic Systems to a Uniform Orthography in European Letters*, Second edition, Williams & Norgate - W. Herz, London - Berlin, 1863.
- Lex. B.** = [Samuil Klein (Clain), Vasilie Kolosy (Cóloși), Ioan Cornéli, Samuil Vúlcan, Petru Major (Maior), Ioan Theodorovics (Ioann Theodórovici), Alesandru (Alexandru) Theodóri ș.a.], *Lesicon/ Românescu-Lătinescu-Ungures/-cu-Nemțescu/ quare/ De mai mulți autori, in cursul' a trideci, si/ mai multoru ani s'au lucrat. /Seu/ Lexicon/ Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum/ quod/ a pluribus auctoribus decursu triginta et/ amplius annorum elaboratus est/ Budæ / Typis et sumtibus Typographic Regiæ Universitatis Hungaricæ. [Prefată:] Typographia Regia Budensis Lectori benevolo Salutem! - Crâiésca Tipografie din Buda Bènevoitoriului Cetitoriu Sântitate! [În loc de introducere sunt retipărite: Orthographia... și*

Dialogu... de Petru Maior (1819).] In Buda. Cu Tipariul' si cu Chielculele Tipografiei a Crăiescei Universităţi Unguresci. [*Lexiconul de la Buda*], 1825.

LG = Al. Graur, S. Stati, Lucia Wald, (sub red.) *Tratat de lingvistică generală*, Ed. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1972.

Literatorul, 1995 = Diac tomonic şi Alumn, *Tur de orizont: Prolog, Lingvistică şi drept comun*, [despre articolul lui George Pruteanu - Pruteanu, 1995], în „Literatorul”, V, nr. 14 (182), 7-14 aprilie 1995, p. 2.

LL = *Limba şi literatură*, revistă editată de Societatea de Ştiinţe istorice şi filologice din R.S. România, Bucureşti, 1955 -.

LLR = *Limba şi literatura română*, revistă trimestrială pentru elevi, editată de Societatea de Ştiinţe istorice şi filologice din R.S. România, Bucureşti, 1971 -.

Lombard, 1992 = Alf Lombard, *Despre folosirea literelor â şi î*, în LR, XLI, nr. 10, 1992, p. 531-540. Republicat în LR (Chişinău), III, nr. 2 (10), 1993, p. 45-52.

LR = Academia R.P.R., Institutul de Lingvistică din Bucureşti, revista *Limba română*, Bucureşti, 1952 -.

Lüdtke, 1969 = H. Lüdtke, *Die Alphabetschrift und das Problem, der Lautsegmentierung* [Scrierea alfabetică şi problema segmentării fonetice], în „Phonetika”, 20, 1969, p. 147-176.

Macrea, 1952 = Dimitrie Macrea, *Pe marginea discuţiilor asupra proiectului noii ortografii*, „Limba română”, I, 1, p. 25.

Macrea, 1959 = Dimitrie Macrea, *Ortografia cu litere latine a limbii române. La o sută de ani de la introducerea alfabetului latin*, în CL, nr. 1-2/1959, p. 7-29. Studiu republicat în vol. *Probleme de lingvistică română*, 1961 şi în vol. *Probleme ale structurii şi evoluţiei limbii române*, 1982, p. 130-160.

Macrea, 1964 = Dimitrie Macrea, *Titu Maiorescu şi problemele limbii române*, în CL, IX, I, 1964, p. 5. Republicat în vol. *Studii de istorie a limbii şi lingvisticii române*, Bucureşti, 1965, p. 26-64.

Macrea, 1970 a = Dimitrie Macrea, *Sînt sau Sunt?*, în „România literară”, III, nr. 35, 1970, p. 10.

Macrea, 1970 b = Dimitrie Macrea, *Scrierea cu î şi â*, în „România literară”, III, nr. 49, 1970, p. 10.

Macrea, 1974 a = Dimitrie Macrea, *Â şi î*, în „România literară”, VII, nr. 17, 1974, p. 8.

Macrea, 1974 b = Dimitrie Macrea, [Sub titlul general: *Â - litera ax a cuvântului nostru cel mai drag, România, îşi merită recunoaşterea.*] *Controversa â şi î*, în „Flacăra”, XXIII, nr. 14, 1974, p. 4; şi în „Tribuna României”, III, nr. 36, 1974, p. 15.

Macrea, 1976 = Dimitrie Macrea, *O veche controversă ortografică*, în „Flacăra”, XXV, nr. 48, 1976, p. 11.

Maior, 1819 = [Petru Maior], *Orthographia romana, sive latino-valachica, una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur*. Per Petrum Májor de Ditsö Szent Márton, archidiaconum dioecesis Fogarasiensis, districtus Görgényiensis, ac regium revisorem librorum Budensem. Primum valachico idiomate concinnata, deinde in latinum translata. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1819. [În acelaşi volum:] *Dialogu/ Pentru inceputul linbei Română./ Intră Nepotu si Unchiu; Extractus Observationum ad prononciationem quarundam literarum pertinentium.* (Volum retipărit în întregime în 1825, ca introducere la [Lex. B.])

Maiorescu, 1874 = Titu Maiorescu, *Critice*, Editura Librăriei Socecu & Comp., Bucureşti, 1874.

- Maioreescu, 1879** = Titu Maioreescu, *Regulele limbei române pentru începători*, (clasa II. primară). Retipărită cu învoirea autorului de Ioan Creangă. Iașii, Tipografia națională, 1879. (Continuarea de tiraj, datată 1880, are adăugată pe copertă: Aprobată de onor. Minister al Cultelor și Instrucțiunii publice prin adresa No. 271 din 11 ianuarie 1880.)
- Maioreescu, 1908** = Titu Maioreescu, *Critice 1866-1907*, Ediție completă, vol. 2, Minerva, București, 1908.
- Maioreescu, 1928** = Titu Maioreescu, *Critice*, Ediție completă prin îngrijirea d-lui I. Rădulescu-Pogoneanu, Ed. Socec S.A., București, 1928.
- Maioreescu:Îns.zil.** = Titu Maioreescu, *Însemnări zilnice*. Publicate cu o introducere, note, fac-simile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu. [Vol.] I-III, Ed. Socec & Co. S.A., București, 1936-1943.
- Maioreescu, 1973** = Maioreescu, Titu, *Critice*, 2 vol., ed. Minerva, B.P.T., București, 1973.
- Maioreescu, 1978** = Titu Maioreescu, *Opere*, Vol. I, note, variante și indice de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, ed. Minerva, București, 1978.
- Maioreescu, 1984** = Titu Maioreescu, *Jurnal*, vol. V, ed. Minerva, București, 1984.
- Manolescu, 1988** = Nicolae Manolescu, *Imne și elegii* [despre litera â, în volumul lui Ioan Alexandru], în „România literară”, XXI, nr. 33, 11 august 1988, p. 9.
- Manolescu, 1993 a** = Nicolae Manolescu, *Academia și ortografia*, în „România literară”, XXVI, nr. 9, 11-17 martie 1993, p. 1.
- Manolescu, 1993 b** = Nicolae Manolescu, *A scrie corect*, în „România literară”, XVI, nr. 15, 22-28 aprilie 1993, p. 1.
- Manolescu, 1997** = Nicolae Manolescu, *Din nou, ortografia*, în „România literară”, XXX, nr. 8, 26 februarie - 4 martie 1997, p. 1.
- Manoliu-Manea, 1993** = Maria Manoliu-Manea *Â și/sau Î? Nedumeririle unui lingvist american de origine română*, în „Academica”, III, nr. 10 (34), august 1993, p. 7.
- Martinet, LG** = André Martinet, *Éléments de linguistique générale*, André Colin, Paris. 1967; *Elemente de lingvistică generală*. Traducere și adaptare la limba română de Paul Miclău, Ed. Științifică, [București], 1970.
- de Mauro, 1978** = Tullio de Mauro, *Introducere în semantică*, în românește de Anca Giurescu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- MDO, 1954** = Academia R.P.R., Institutul de lingvistică din București, *Mic dicționar ortografic*, Ediția a II-a, București, 1954. (Vezi, *Introducere*, f. aut.)
- Mehadia, 1993** = Liceul teoretic Mehadia, Județul Caraș-Severin, Nr. 152/12 V 1993, *Notă de protest*, în rev. „22”, (Curier), IV, nr. 23, 17-23 iunie 1993, p. 2.
- Mihail, 1991** = Cristian Mihail, *Scrisul și regulile lui*, în “Academica”, I, nr. 5, 1991, p. 7.
- Mihail, 1993 a** = Cristian Mihail, *Sunt - Sânt și dilemele domnului Coteanu*, în „Academica”, III, nr. 7 (31) mai 1993, p. 14-15.
- Mihail, 1993 b** = Cristian Mihail, *Supărarea „exilului”*, în „Academica”, III, nr. 9 (33) iulie 1993, p. 5.

- Mihail, 1993 c** = Cristian Mihail, „Știință” și „specialist” în *Convenția Ortografică*, în „România liberă”, nr. 1041, 2.09.1993, p. 2.
- Mihaiu, 1983** = Virgil Mihaiu, *Din nou despre â din a*, în „Flacăra”, XXXII, nr. 49, 1983, p. 16.
- Mihaiu, 1993** = Virgil Mihaiu, *Resurecția literei Â*, în „Steaua”, 43, nr. 3-4, 1993, p. 48.
- Mihăescu, 1966** = H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii romane până în secolul al XV-lea*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1966.
- Mihăescu, 1993** = H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Editura Academiei Române, [București], 1993.
- Mihăilă, 1973** = G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, Editura didactică și pedagogică, București, 1973.
- Mihăilă, DLRV** = Gh. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X - începutul sec. XVI)*, Editura enciclopedică română, București, 1974.
- Mihăilă, 1993** = Gh. Mihăilă, *Câteva reflecții privind ortografia limbii române*, în [Academica, 4/1993], p. 20-22. Studiu republicat în LR (Chișinău), III, nr. 2 (10), 1993, p. 25-39. (Nu figurează în BRL, 36, 1993!)
- Mihăilă, 1998** = Gh. Mihăilă, *Răspuns unui detractor*, în „România liberă”, S. n. nr. 2484, 30 mai 1998, p. 14. (Despre art. [Păun, 1998].)
- Mirea, 1993** = George Mirea, *Simple însemnări despre ortografie*, în LL, nr. 1-2, 1993, p. 55-58.
- Mitran, 1994** = Georgeta Mitran, „Deutsche Welle” comentează situația din Tighina. *Războiul contra limbii române*, [A consemnat...], în „România liberă”, 4.11.1994, p. 9.
- Mo.** = „Monitorul. Ziar oficial al Terrei Romănesci”, București, 1860-1862.
- M.O.** = „Monitorul Oficial al României”, București, 1989 -.
- Molnar, 1788** = [I. Piuariu - Molnar], *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Verfasset von Johann Molnar, Koenigl. Landes Arzt im Grossfuerstenthum Siebenbürgen. Wien, bei Joseph Edlen von Kurzbek, K.K. Hofbuckdrucker, Gross- und Buchhändler, 1788.
- Montan, 1826** = *Orthoepia latina, latino-valachica, hungarica, germanica, et serbo-valachica. Juxta gustum hodiernæ paedagogiæ in novum ordinem composita* a Maniu Montan' Nicolao, absoluto theologo Viennensi et in primaria Regia normali Schola Balásfalvensi primæ classis magistro. Cibinii [Sibiu], Typis Martini de Hochmeister, Caes; Reg; priv. Typograph. et Bibliop. 1826.
- Mureșan, 1993** = Mircea Mureșan, *Î â î Â î â î Â* [sic], în „Expres Magazin”, (IV), nr. 11 (137), 24 - 31 III 1993, p. 7. (Articol în favoarea Hotărârii Academiei [A.R. 1993].)
- Nandriș, O., 1963** = Octave Nandriș, *Phonétique historique du roumain*, Paris, Librairie C. Klincksieck. 1963.
- Neagu, 1970** = Fănuș, Neagu, *Pentru că Â rotunjește cuvântul*, în „Luceafărul”, XIII, nr. 48, 1970, p. 3.
- Negruțiu, 1994** = Radu Negruțiu, Dr. ing. *Dragă Gabriela*, scrisoare către dna Gabriela Adameșteanu, [pct. 1, despre ortografie], în „Curierul” revistei „22”, V, nr. 18 (221), 4-10 mai 1994, p. 2.

Neiescu, 1993 = Petru Neiescu, [*Limba nu este proprietatea noastră, a lingviștilor*], scrisoare, în „Academica”, III, nr. 9 (33), iulie 1993, p. 2.

Newton-Smith, 1994 = W. H. Newton-Smith, *Raționalitatea științei*, Biblioteca de filosofie, Filosofia universală contemporană. Îngrijirea ediției și prefață de Angela Botez. Traducatori: Elena Bleoca, Angela Botez, Mircea Dumitriu și Gabriel Nagăț. Editura Științifică, București, 1994. (Pentru: I. 5. *Scopul întreprinderii științifice*, p. 28-29; VII. *Sunt teoriile incomensurabile?*, p. 186; VIII. *Teza verosimilitudinii*, p. 228; IX. *Metoda științific*, p. 258; etc.)

Nicolae, 1991 = Dan-Silviu Nicolae, *Reforma ortografică. Ortografia ca exercițiu mental*, în „România liberă”, XLIX, nr. 363, 22.03.1991, p. 4.

Niculescu, 1965 = Alexandru Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. I *Contribuții gramaticale*, Ed. Științifică, București, 1965.

Niculescu, 1991 = Alexandru Niculescu, *Reflecții... ortografice*, în „România literară”, XXIV, nr. 48, 28 noiembrie 1991, p. 8.

Niculescu, 1993 a = Alexandru Niculescu, *Ortografia*, în „Jurnalul literar”, IV, nr. 9-10, martie 1993, p. 8.

Niculescu, 1993 b = Alexandru Niculescu, *Ortografia nouă - veche*, în „România literară”, XXVI, nr. 12, 1 - 7 aprilie 1993, p. 15.

Noica: „Ortofizica” = Costantin Noica, *Ortofizica lui Mihai Drăgănescu*, în „Literatorul”. III, nr. 13 (82), 2 aprilie 1993, p. 1.

„Nu”, 1993 = [Redacția revistei „Nu”], *Sunteți de acord cu revenirea la vechea ortografie cu „ă” și „sunț”?* [Răspund: Liviu Mihaie („Academia Cațavencu): *da*, Nicolae Cristache („Ora”): *nu*, Radu. G. Țeposu („Cuvîntul”): *nu*, Ioan Crețu („Azi”): *da*, Aurelia Boriga („Zig-Zag”): *nu*, Octavian Paler („România liberă”): *da*.], în revista „Nu”, anul 4, nr. 102, 11-18 martie 1993, p. 7.

Nuță, 1992 = Ion Nuță, *Contribuția „Junimii” la impunerea principiului fonetic în ortografia românească*, în [Iași, OLR], p. 29-39.

OLF(R) = [Ortografia limbii franceze:] Conseil supérieur de la langue française, *Les rectifications de l’orthographe*, în „Journal officiel de la République française”, Édition des documents administratifs, No. 100, 6 décembre 1990, Paris.

OLG(N) = [Ortografia limbii germane:] *Noua ortografie a limbii germane. Neue Rechtschreibung der Deutschen Sprache*, Dicționarele Junior, Coordonator ediție Monica Livia Plămădeală, București, ed. Junior, [1997].

OLG(NR) = [Ortografia limbii germane:] Institut für Deutsche Sprache, Mannheim - Rechtschreibungsreform, *Gemeinsame Absichtserklärung zur NeuRegelung der Deutschen Rechtschreibung* [Informații despre noile reguli ale ortografiei germane], Internet <http://www.ids-mannheim.de/pub/absichtserklärung>. (Prin amabilitatea Institutului Goethe, București.)

OLP(AO) = [Ortografia limbii portugheze:] *A demanda da Ortografia Portuguesa. Comentário do Acordo Ortográfico de 1986 e subsídies para a compreensão da Questão que se lhe seguiu*. [Litigiul ortografiei portugheze. Comentariu asupra acordului ortografic din 1986 (dintre Portugalia și Brazilia)...] Volume organizado por Ivo Castro, Inês Duarte e Isabel Leiria, publicado por Edições João Sá da Costa, Lisboa, 1987.

- OLP, 1991** = [Ortografia limbii portugheze:] República Portuguesa, *Acordo Ortográfico da Língua Portuguesa*. Decreto do Presidente da República No. 43/91, de 23 de Agosto. Resolução da Assembleia da República No. 26/91. Imprensa Nacional. Casa da Moeda, E.P., Lisboa, 1991.
- OLR, 1970** = Biblioteca Centrală Universitară, Centrul de informare și documentare, *Ortografia limbii române*. Cercetare bibliografică, București, 1970. (rotaprint)
- Onu, 1955** = Liviu Onu, *Sînt sau Sunt?*, în „Steaua”, nr. 5, 1955, p. 121-126.
- Onu, 1989** = Liviu Onu, *Langue et écriture, (Rumänisch: Geschichte der Verschriftung.)*, în vol. *Lexikon der Romanistischen Linguistik (LRL)*. Hrsg. von Günter Holtus, Michael Metzeltin, Christian Schmitt. Band III. *Die einzelnen romanischen Sprachen und Sprachgebiete von der Renaissance bis zum Gegenwart. Rumänisch, Dalmatisch/ Istro-romanisch, Friaulisch, Ladinisch, Bündnerromanisch*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1989, p. 305-324.
- Onu, 1991** = Liviu Onu, *Ultimele reforme ale ortografiei limbii române*, în „Academica”, I, nr. 8, 1991, p. 7.
- Onu, 1992** = Liviu Onu, *Oportunitatea reformei ortografice*, LR, XLI, nr. 4, 1992, p. 199-207.
- Oprea, 1992** = Ioan Oprea, *Din istoria scrierii cu â și î*, în [Iași, OLR], p. 76-82.
- Oprea, 1993 a** = Ioan Oprea, *Titu Maiorescu și ortografia limbii române cu litere latine*, în LR (Chișinău), III, nr. 3-4 (11-12), 1993, p. 64-67.
- Oprea, 1993 b** = Ioan Oprea, *Normarea și instituirea normei lingvistice*, în RLȘL, nr. 2 (146), 1993, p. 42-49.
- Oprea, 1993 c** = Ioan Oprea, *O chestiune privind imaginea României în lume*, în rev. „22”, IV. nr. 15, 22-28 aprilie 1993, p. 10.
- Oprea, 1993 d** = Ioan Oprea, *Tradiția ortografică ieșeană*, în „Cronica”, XXVIII, nr. 14, 1993, p. 12-13.
- Oprea, 1993 e** = Ioan Oprea, *Drumul spre Academie e pavat cu ortografie*, în „Contemporanul. Ideea europeană”, nr. 36, 1993, p. 5.
- Paleologu, 1995** = Alexandru Paleologu (Convorbire cu...), *Ne sutor ultra crepidam!*, Interviu de Lucia Cifor, în „România literară”, XXVIII, nr. 36, 13-19 septembrie 1995. p. 11.
- Paler, 1993** = Octavian Paler, *O „diversiune politică”?*, în „România liberă”, LI, S.n. nr. 894, 12 martie 1993, p. 1.
- Paliga, 1991** = Sorin Paliga, *Ortografia limbii române, o dificultate insolubilă?*, în „Academica”, II, nr. 2 (14), decembrie 1991, p. 12.
- Pamfil, 1992** = Carmen-Gabriela Pamfil, *Etimologismul românesc*, în [Iași, OLR], p. 19-29, republicat în LR, XLI, nr. 4, 1992, p. 225-232.
- Pamfil, 1993** = dr. Carmen-Gabriela Pamfil, *Pe marginea unui raport academic sau ce nu știe domnul președinte al Academiei Române*, în LR (Chișinău), III, nr. 2 (10), p. 39-44; (în „Cronica”, XXVIII, nr. 7, 1993, p. 12-13).
- Panu, 1993** = Marius Al. Panu, *Răspuns la „0 tâmpenie”*, în „Adevărul literar și artistic”, IV, nr. 161, 11 aprilie 1993, p. 2.
- Parhon, 1993** = Ion Parhon, *Â sau Î?*, în „Expres Magazin”, (IV), nr. 11 (137), 24 - 31 III 1993, p. 20.

- Pascu, 1916** = G[iorge] Pascu, *Sufixele românești*, [...] Edițiunea Academiei Române. București, Librăriile Socec & Co., C. Sfetea, Pavel Suru, Leipzig, Otto Harassowitz, Viena, Gerold & Comp., 1916.
- Paun, 1998** = Octav Păun, *Academia Română în suferință*, [Puncte de vedere], în „România liberă”, Serie nouă, nr. 2460, 1 mai 1998, p. 17.
- Păunescu, 1974** = Adrian Păunescu, [Sub titlul general: *Â - litera ax a cuvântului nostru cel mai drag, România, își merită recunoașterea.*] *Nu o literă e în cauză, ci o articulație a istoriei*, în „Flacăra”, XXIII, nr. 14, 1974, p. 5.
- Pârvu, I. vs. Liiceanu G.** = *Cum scriem; „Filosofie” sau „Filozofie”?*, [interviuri de Liana Ionescu:] *De ce cu „s”?*, Ilie Pârvu, *De ce cu „z”?*, Gabriel Liiceanu, în „România liberă”, S.n., nr. 1094, 2 noiembrie 1993, p. 2.
- Petrovici: Țicăloiu** = Ion Țicăloiu, *Studii de fonetică, recenzie* de Emil Petrovici, în „Dacoromania”, VI, 1929-1930, p. 427.
- Petrovici, 1930** = Emile Petrovici, *De la nasalité en roumain. Recherches expérimentales* (avec 9 planches hors texte), în *Lucrări de Fonetică*. Publicatiunile Laboratorului de fonetică experimentală al Universității din Cluj. Institutul de arte grafice “Ardealul”, Cluj, 1930
- Petrovici: Proiect** = Emil Petrovici, *Proiect de ortografie I*, în „Cum vorbim”, III, nr. 7-8, iulie-august 1951, p. 79-81.
- Petrovici, 1951** = Emil Petrovici, *Câteva observații la proiectul ortografic al profesorului Al. Graur*, în „Cum vorbim”, III, nr. 9-10, septembrie-octombrie 1951, p. 41-42.
- Petrovici, 1952** = Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în SCL, III, 1952, p. 127-185.
- Petrovici, 1955** = Emil Petrovici, *Contribuții la studiul fonemelor limbii române*, în SCL. VI, 1955, nr. 1-2, p. 29-42.
- Petrovici, 1956 a** = Emil Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL. VII, 1956, nr. 1-2, p. 7-18.
- Petrovici, 1956 b** = Emil Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956.
- Petrovici, 1965** = Emil Petrovici, *România sau România*, în „Tribuna” (Cluj), IX, nr. 11, 1965, p. 8.
- Philippide, 1894** = Alexandra Philippide, *Istoria limbii române*, vol. I, *Principii de istoria limbii*, Iași, 1894, în volumul: Alexandru Philippide, *Opere alese. Teoria limbii*, editat de G. Ivănescu și Carmen-Gabriela Pamfil. Cu un studiu introductiv și comentarii de G. Ivănescu. Editura Academiei R.S. România, București, 1984.
- Philippide OR** = Alexandra Philippide, *Originea Românilor*, Volumul al doilea, *Ce spun limbile română și albaneză*, Tipografia „Viața Românească” S.A., Iași, 1927-1928. (Vol. I- 1923.)
- Philippide, 1970** = Alexandra Philippide (fiul), *Câtime din marea tradiție*, în „Lucașfăru”, XIII, nr. 48, 1970, p. 3.
- Piru, 1970** = Al. Piru, *Sunt alături de acad. Al. Rosetti*, în „Lucașfăru”, XIII, nr. 48, 1970, p. 3.
- Pohilă, 1990** = Vlad Pohilă – *Inițiere în ortografie*. [I] *Generalități*, în „Revista de lingvistică și știință literară”, Chișinău, nr. 1 (127), ianuarie 1990, rubrica: „Să scriem core[c]t cu alfabet latin”, p. 22-25; [II] *Dificultăți*,

aparente, legități evidente, [Ibidem], nr. 2 (128), 1990, p. 55-60; [III] „*Piatra de încercare*”, [Idem], nr. 3 (129), 1990, p. 40-52. [În nr. 1, 1990, p. 25, V. Pohilă scrie: „*Î din a*” are o vechime considerabilă în scrierea noastră: chiar de la adoptarea grafiei latine” [...] “[*î*] din interiorul cuvântului reprezintă, de cele mai multe ori, o corupere a lui [*a*] latin interconsonanic” [...] „*n-ar fi cazul să-l neglijăm nici pe „î din a*”, menținându-l în scrierea noastră [...]”.]

Popovici, 1993 = Gheorghe Popovici - [*Simplificare - sau scădere a nivelului de cultură*], scrisoare, în „*Academica*”, III, ur. 9 (33), iulie 1993, p. 2.

Pruteanu, 1993 a = George Pruteanu, *Scandalul lui „â”*. Institutul de lingvistică pledează pentru „*î*” și respinge denigrările. „*Dl. Mihai Drăgănescu a adus grave acuzații*”, în „*Evenimentul zilei*”, II, nr. 205, 26 februarie 1993, p. 6.

Pruteanu, 1993 b = George Pruteanu, *În scandalul lui „â” intervine și Universitatea bucureșteană*. „*Nu prin schimbarea ortografiei se va debarasa Academia de nefericita moștenire comunistă. Se cere revenirea la vechea formulă*”, în „*Evenimentul zilei*”, II, nr. 209/I, 3 martie 1993, p. 6.

Pruteanu, 1993 c = George Pruteanu, *Pentru transpunerea în faptă a lui „â” Academia dictează măsuri concrete. Ziarele trebuie să-i adopte pe „â” și pe „sunt” până la 1 mai 1993*, în „*Evenimentul zilei*”, II, nr. 218/1, 13 martie 1993, p. 6.

Pruteanu, 1993 d = George Pruteanu, *Lingviștii îl sprijină pe „î”*. „*Se operează cu o lozincă patriotardă, în schimb nu se face ce trebuie - e de părere specialistă Flora Șuteu*”, [interview selectat de George Pruteanu], în „*Evenimentul zilei*”, II, nr. 219/I, 15 martie 1993, p. 10.

Pruteanu, 1995 = George Pruteanu, *Â-ul fără noimă*, [cu trimitere la o statistica a cuvintelor care conțin litera „î”, clasate după etimologie, de I.I. Cotăescu, fără indicații bibliografice], în „*Expres Magazin*”, VI, nr. 10 (238), 14-21 martie 1995, p. 14. Nu figurează în BRL, 38, pe anul 1995! (LR, nr. 7-12, 1996).

Psaltire, 1481 = [*Psalterium graeco-latinum ex recensione Iohannis placentini Monachi*]. [Praefatio]: Johannes placentinum Monachus, Reverēdo patri & domino. D. Ludovico Episcopo Bergomensi S.p.d. [...], Impressus Mediolani impensa Bonaccursi Pisani. Anno MCCCC.LXXXI die XX Setembris. [Milano, 1481.] (Incunabulum a aparținut bibliotecii Seminarului Central din București.)

Puiu, 1994 = Enache Puiu, *Urmând exemplul clasicilor*, [despre ortografia dialectului aromân], în „*România literară*”, XXVII, nr. 8, 2-8 martie 1994, p. 10.

Pumnul, 1850 = Arune Pumnul, *Convorbire Entre un tata si entre fiul lui asupr'a limbei si literelor romanesci*, Cernauti, In Tipografia lui Ioan Ekhardt si fiu, 1850.

Pumnul: Lept. = Arune Pumnul, *Lepturarîŭ rumînesc cules de'n scriptorî rumîni, pre'n Comisiunea denumitæ de cætræ naltul Ministeriŭ al învățămîntului, asiædiat spre folosîntia, învățîțæceilor de'n clasa I si II a gimnasiului de jos*, Tomul I[-IV] (6 vol.), Vieanna, 1862[-1865].

Pumnul:Lept. a = Arune Pumnul, *Lepturarîŭ rumînesc cules de'n scriptorî rumîni, pre'n Comisiunea denumitæ de cætræ naltul Ministeriŭ al învățămîntului, asiædiat spre folosîntia, învățîțæceilor de'n clasa VII. a gimnasiului de sus*, de Arune Pumnul, *Pro-fesorîŭ de limba si literætura rumînae în gimnasiul plenariŭ de'n Cernæuti*. Tomul IV. Partea 1. *Pe Kæltuialæ fondusului religionar g.o. a Bukovineŭ, Vieanna, la c.r. edæturæa cærtilor scolâstice*, 1864.

Pumnul:Lept. b = Arune Pumnul, *Lepturarîŭ rumînesc cules de'n scriptorî rumîni, pre'n Comisiunea denumitæ de cætræ naltul Ministeriŭ al învățămîntului, asiædiat spre folosîntia, învățîțæceilor de'n clasa VII. a gimnasiului de sus*, de Arune Pumnul, *Pro-fesorîŭ de limba si literætura rumînae în gimnasiul plenariŭ de'n*

Cernăuți. Tomul IV. Partea 2. Cu cîltueala „Fundului religiunariu all bisericeii dreptcredincoase răsăritenne de'n Bucovina,, Vieanna, la c.r. edăturaea cærtilor scolastece, 1865.

Pumnul, 1864 = [Aron Pumnul], *Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulen* [Gramatica limbii române pentru școlile medii] von Aron Pumnul, k.k. Professor der rumänischen Sprache mid Litteratur, an Czernowitzer Obergymnasium. Wien. Im k.k. Schölbücher Verlage, 1864.

Pumnul, 1865 = Arun Pumnul, *Privire ræpede preste trei sute trei-spræ-dece de'n proprietæțile așã numite Moșile mîncăstirescî, de'n carile s'a format mæreșul Fund Religiunariu all Bisericeii dreptcredincoase răsăritene de'n Bucovina*, făcutæ dupæ adeveriņte autentliche, sãu urice pre'n Arun Pumnul, Profesoriu de limba și literætura rumînae la gimnasiul plinaræ de'n Cernæuți, Cernæuți, 1865, în tipografia și cu edætura Dluî Rudolf Eckhardt.

Pumnul: Læcrimioarele = *Læcrimioarele învæțæceilor gimnæsiăști de'n Cernæuți la mormîntul prea iubitului [sic] lor profesoriu Arune Pumnul ræpæusat într'a 12/24 Ianuariu 1866*, Ceniæuți, 1866, Cu tipariul lui Rudolf Echardt. (Reeditate în [Pumnul: Voci].)

Pumnul: Voci = Aron Pumnul, *Voci asupra vieții și însemnătătii lui dimpreunåd cu docu-mintele relative la înființarea catedrei de limba și literætura romîneascã la gimnasiul din Cernæuț, precum și scrierile lui mårunte și fragmentare*, publicate de D-rul Ion al lui G. Sbiera, profesor î.r. la Universitatea din Cernæuț, membru al Academiei Române din Bucuresci, memb. onorariu sãu fundãtoriu al mai multor soșietãți literare etc. Cu spesele acordate de fundãciunea Pumnuleanã de cãtrã Soșietatea pentru cultura și literætura romîna în Bucovina. Cu portretul lui Pumnul. Cernæuț, Editura Soșietãții, Tipografia Archiepiscopalã, 1889.

Pușcariu EW = Sextil Pușcariu, 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element, mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905.

Pușcariu, LR I = Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. I. *Privire generalã*. Fundația pentru literaturã și artã „Regele Carol II”, București, 1940. Ediția a 2-a, îngrijitã de Ilie Dan, București, 1976.

Pușcariu, LR II = Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. II. *Rostirea*, [București], 1959. Ediția a 2-a, îngrijitã de Magdalena Vulpe, Studiu introductiv de Andrei Avram, București, 1994.

Pușcariu, 1929 = Sextil Pușcariu, *Proiect de reformã a ortografiei române*, în „Academia Română, Anale”, t. XLIX, Ședințele din 1928-1929, p. 203-204.

Pușcariu, 1930 = Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, (Ediția a doua), Tiparul și editura Krafft & Drottlef. S.A., Sibiu, 1930

Pușcariu, 1968 = Sextil Pușcariu, *Cãlare pe douã veacuri. Amintiri din tinerețe (1895-1906)*, E.P.L., București, 1968.

Pușcariu, 1974 = Sextil Pușcariu, *Cercetãri și studii*, ediție îngrijitã de Ilie Dan, Prefațã de G. Istrate, Ed. Minerva, București, 1974.

Pușcariu, Naum = Sextil Pușcariu, Teodor A. Naum, *Îndreptar și vocabular ortografic*, ed. a III-a, București, „Cartea Româneascã”, 1941.

Radu, 1997 = George Radu, *Rezistența la noua ortografie*, în „Adevãrul literar și artistic” IX, nr. 381, 17 august 1997, p. 14.

Raevschi, 1993 = Nicolae Raevschi, *Considerãții privind variantele sînt - sunt*, în RLȘL, nr. 6 (150), 1993, p. 53-59. [În favoarea adoptãrii ca normã (alãturi de *sînt*) și a variantei *sunt*.]

Reinheimer Rîpeanu, 1993 – Sanda Reinheimer Rîpeanu (cu î din i) [sic], *Complexul lui î din i*, în „România literară”, XXVI, nr. 13, 1993, p. 14.

Reinheimer Rîpeanu, 1998 – Sanda Reinheimer Rîpeanu, *Valea plîngerii*. [sic] *Cinci ani de î din a*, în „Vineri”, (supliment „de Posttranzizie” al rev. „Dilema”), II, nr. 4, februarie 1998, p. 7 (pagină cu genericul: „Accent ascuțit ...unde, plîngîndu-se cu î din i, se găsesc totuși avantaje...”).

RLȘL = Academia de Științe a Moldovei. Institutul de Lingvistică, Institutul de Istorie și Teorie Literară. *Revistă de Lingvistică și Știință literară*. Apare la Chișinău de la 1 ianuarie 1990 și continuă în numerotare, cu noul nume, revista *Limba și Literatura Moldovenească* [LLM] (fondată în 1958 și scrisă până în 1989 cu grafie moldo-rusă).

REW³ = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3. vollständig nebearbeitete Auflage, Heidelberg, 1935.

RO, 1871 = *Regule orthographice ale limbei romane adoptate de Ministeriulu Instrucțiunii Publice și alu Culteloru și introduse in toate școlile de or quare gradu de învățamîntu*. București, Imprimeria Statului, 1871. (Reeditări în 1872 și 1873.)

RO, 1904 = [Academia Română], *Regule ortografice. 1904.*, [redactate de I. Bianu], București.

RO, 1932 = [Academia Română], *Reguli ortografice. 1932.*, [redactate de Ov. Densusianu și S. Pușcariu], București.

Roja, 1809 = *Măestria ghiovăsirii românești*. Cu Litere Latinești, care sînt Literele Românilor cele vechi, Spre Polirea a toată Ghinta Românească ceii din coace și ceii din colò de Dunăre. Lucrată de Gheorghie Constantin Roja Cetățanul Academicesc, și Candidatul Clinicesc Doftor în Spitalul Universității Ungurești din Peșta. [Idem, în grecește.] În Buda. La Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești. Anul 1809.

România liberă, 1993 = [Redacția ziarului „România liberă”], Puncte de vedere. Reforma ortografiei = pro și contra. *Documente pentru disputa dintre „î” și „â”*. Fără comentarii [extrase din „Hotărîrea Consiliului de Miniștri al Republicii Populare Romîne”, „Introducere”, Ed. Academiei R.P.R., 1953], în „România liberă”, nr. 1041, 2.09.1993, p. 2.

România literară, 1993 a = [Redacția revistei „România literară”], Academia și ortografia. Dosar. *Primim din partea Facultății de Litere – Universitatea București* [Protest], în „România literară”, XXVI, nr. 12, 1 - 7 aprilie 1993, p. 14.

România literară, 1993 b = [Redacția revistei „România literară”], Academia și ortografia. Dosar. *Laudă Academicianului Rromân* [Protest semnat de 60 de studenți de la Facultatea de Litere din București.], în „România literară”, XXVI, nr. 12, 1 - 7 aprilie 1993, p. 14.

Rosetti, 1932 = Al. Rosetti, *Observații asupra ortografiei Academiei Române* în „Revista istorică română”, 1932, vol II, Fasc. IV, p. 359.

Rosetti, 1937 = Al. Rosetti, *De l'interprétation des graphèmes doubles dans les textes écrits* (BL, V, 1937, p. 13), în vol. [Rosetti, 1983] p. 92-99.

Rosetti, 1943 = Al. Rosetti, *Despre î*, în „Universul”, nr. 313, 15 noiembrie 1943.

Rosetti, 1959 = Al. Rosetti, *Recherches sur les diphtongues roumaines*, Bucarest - Copenhague, 1959.

Rosetti, 1963 = Al. Rosetti, *Son-type et phonème*, (L., p. 146-147), în vol. [Rosetti, 1983], p. 105-108.

- Rosetti, 1970 a** = Al. Rosetti, *Graphème, son-type et phonème, I*, (CLTA, VII, 55, Bucarest, 1970), în vol. [Rosetti, 1983], p. 102-104.
- Rosetti, 1970 b** — Al. Rosetti [interviu cu], *Cultura națională trebuie să păstreze intact simțul originalității poporului nostru*, în „Luceafărul”, XIII, nr. 17, 1970, p. 8.
- Rosetti, 1974** = Al. Rosetti, [Sub titlul general: *Â – litera ax a cuvântului nostru cel mai drag, România, își merită recunoașterea.*] *O nouă ortografie?*, în „Flacăra”, XXIII, nr. 14, 1974, p. 4; și în „Tribuna României”, III, nr. 36, 1974, p. 15.
- Rosetti, 1975** = Al. Rosetti, *Remarques sur l'interprétation des graphèmes dans les textes écrits* (CRLiR, 39, 1975, p. 394-399), în vol. [Rosetti, 1983], p. 109-116.
- Rosetti, 1981** = [„Stimate domnule profesor.”] *Scrisoare* inedită a lui Al. Rosetti, din 26 nov. 1981, publicată în facsimil și transcriere, de Cristian Mihail, în „Academica” nr. 5, 1991, p. 7.
- Rosetti, 1983** = A. Rosetti, *Études de linguistique générale*, Editura Univers, București, 1983.
- Rosetti, ILR** = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ediție definitivă, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- Roșculescu:Scr.chiril.** = Al. Roșculescu, *Metoda practică pentru Cetirea și descifrarea de diferite scrieri chirilice* pentru uzul seminariilor și școalelor secundare. Ediția a III-a cu adăugiri din alte texte. Prefața la ed. II-a de Gh. Ghibănescu, [Iași, 1918].
- Rusu, 1978** = G.C. Rusu, *Din istoricul scrierii cu î (â)*, în LLR, IV (VII), nr. 1, ianuarie-martie 1978, p. 17-19
- Russu ER** = I.I. Russu, *Etnogeneza Românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, Ed. Științifică și Enciclopedică, Bucuresști, 1981.
- Sala, 1970** = Mantis Sala, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, Ed. Academiei R.S. România, București, 1970.
- Sala VRLR** = Marius Sala (coordonator), *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1988.
- Sala, 1991** = Marius Sala, *Romanitate și românitare*, în „Academica”, I, nr. 10, 1991, p. 10.
- Samstag, 1991** = Tony Samstag, *Scandinavian dead letters* [on the threat to the Nordic alphabet], în „The Spectator”, 24 August 1991, p. 10.
- Sădeanu:Dicț.pron.** = Florența Sădeanu, *Dicționar de pronunțare – nume proprii străine*, Ed. enciclopedică română, București, 1973.
- SCL** = Academia R.P.R. Institutul de Lingvistică, *Studii și cercetări lingvistice*, București, 1950 -.
- Scobioală, 1993** = Vsevolod Scobioală, *Accentul grafic: moft sau necesitate?*, în LR (Chișinău), III, nr. 1 (9), 1993, p. 26-28.
- Scr.Chiril.Rom.** = Direcția Generală a Arhivelor Statului, Facultatea de Istorie și Filozofie a Universității din București. Veronica Vasilescu, dr. Aneta Boiangiu, *Scrierea Chirilică Românească. Album de paleografie*, București, 1982.

- Scriban, 1939** = August Scriban, *Dicționarul limbii românești. Etimologii, Înțelesuri, Exemple, Citațiuni, Arhaizme, Neologizme, Provincializme*, Edițiunea întâia, Iași, 1939.
- SDELM** = Academia de științe a R.S.S. Moldovenești. Institutul de limbă și literatură. *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, Redactori: N. Raevschi, M. Gabinschi. Redacția principală a Enciclopediei sovietice moldovenești, Chișinău, 1978.
- Seche, L., 1974** = Luiza Seche, *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică*, București, 1974.
- Seche, L., 1977** = Luiza Seche, *Trei litere în așteptarea legitimizării alfabetice*, în „Scînteia”, XLVI, nr. 10 694, 7. ian. 1977, p. 4.
- Seche, L., M., 1954** = Luiza Seche, M. Seche, *Despre aplicarea noii ortografii în publicațiile noastre*, în LR, III, nr. 6, 1954, p. 40-51.
- Seche, M., 1969** = Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I, *de la origini până la 1880*, Ed. științifică, București, 1966; vol. II, *de la 1880 până astăzi*, idem, 1969.
- Sevastos, 1955** = Mihail Sevastos, *Amintiri de la „Viața românească”*, București, 1955.
- Siegescu, 1905** = *A Román Helyesírás Története* [Istoria ortografiei românești], irta Dr. Siegescu József. Állami főgymnasium tanár. Pfeifer Ferdinánd Bízománya, Budapest, 1905.
- Simionescu, C., 1976** = Constantin Simionescu, *Pe când â din a?*, în „Flacăra”, XXV, nr. 11, 1976, p. 17.
- Simionescu, D., 1976** = Dan Simionescu, *Alfabetele folosite pe teritoriul patriei noastre*, în LLR, II, nr. 2, 1976, p. 30-33.
- Slama–Cazacu, 1991** = Tatiana Slama-Cazacu, *Încercarea de integrare a limbii române printre limbile slave*, în „România literară”, XXIV, nr. 36, 5 septembrie 1991, p. 7.
- Slușanschi, 1993** = Dan Slușanschi, *De ortographia [sic] et de Quibusdam aliis*, în „Apostrof” (Cluj), IV, nr. 3/4 (34/35), 1993, p. 9.
- Sorescu, 1970** = Marin Sorescu, *Criza lui î din i*, în „Luceafărul”, XIII, nr. 28, 1970, p. 7.
- Sorescu, 1993** = Marin Sorescu, *Â ca persoană juridică*, în „Adevărul”, nr. 342 (901), 16 martie 1993, p. 3.
- „SP”** = *Regulile „Sextil Pușcariu” pentru scrierea literelor â și î*, publicate în [M.O.], Partea I, nr. 21, 18 februarie 1992. Republicate în LR (Chișinău), III, nr. 2 (10), 1993, p. 6-7; în [Șuteu, Șoșa, DOLR și OLR], p. 5; etc.
- SȘF, sondaj, 1992** = *Schimbarea ortografiei și opinia publică*. [Comentariu anonim la sondajul de opinie realizat de Soc. de Șt. Filologice în aprilie 1992], în LR, XLII, nr. 1, 1993, p. 3-4.
- Strungaru, 1976** = Diomid Strungaru, *Pe margined interpretării normelor ortografice în recentele ediții a două vechi gramatici românești* (Evstatievici și Diaconovici), în LR, XXV, nr. 2, 1976, p. 197-204.
- Surdu, 1991** = Alex. Surdu, *Exigențe filologice și cerințe practice*, în “Academica”, II, nr. 13, p. 8.
- Sztripszky, Alexics, 1911** = Sztripszky Hiador, Alexics György, *Szegedi Gergely énekes-könyve – XVI századbeli Román Fordításban. Protestáns hatások a hazai Románságra*. Irtak... [Cartea de cântece a lui Szegedi Gergely într-o traducere românească din secolul al XVI-lea. Influențe protestante asupra românilor...], Budapest, MDCCCXXI. (Text editat în facsimile. Vezi și [Gheție, F.T., 1982].)

- Școala Ardeleană** = *Școala Ardeleană*. [Antologie], Vol. I-III, Ediție critică de Florea Fugariu. Studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu. Colecția „Lyceum” 88-90, Ed. Albatros, [București, 1970].
- Șerban, 1993** = Felicia Șerban, *Etimologismul în ortografia limbii române*, în „Tribuna”, V, nr. 11, 24 martie 1993, p. 8.
- Șincai:** *Gram. = Prima Principia Latinæ. Grammaticæ quæ, ad usum, scholarum Valachico-Nationalium Propter majorem incipientium Puerorum facilitatem, adjectâ Valachicâ Linguâ, in hunc ordinem redigit, ac typis edi curavit* Georgius Gabriel Sinkai de Eadem, AA. LL. Philosophiæ, & SS. Theologiæ Doctor, ac Primariæ Scholæ Nationalis Balsfalvensis Director & Catecheta, Balasfalvze [Blaj], Typis Seminarii Diocesani, MDCCLXXXIII. (*Îndreptare catra Grammâteică Lateinésca*).
- Ștefan, 1994** = Gh. Ștefan, *Simbol și acțiune*, în Revista de Filosofie, tom XLI, nr. 4, iulie august 1994.
- Șteu, 1966** = Flora Șteu, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în LR, XV, nr. 5, 1966, p. 503-519.
- Șteu, 1967** = Flora Șteu, *Titu Maiorescu im Lichte der modernen Linguistik*, în vol. *Actes du Xe Congrès International des Linguistes, Bucarest, 28 août - 2 septembre 1967*, Vol. II, Editions de l'Académie de la R.S.R. Bucarest, 1970.
- Șteu, 1971 a** = Flora Șteu, *Istoria semnului grafic â în scrierea românească*, în LR, XX, nr. 2, 1971, p. 187-191.
- Șteu, 1971 b** = Flora Șteu, *Preliminarii la o istorie structurală a ortografiei românești*, în SCL, XXII, nr. 3, 1971, p. 247-253.
- Șteu, 1972** = Flora Șteu, *Lepsius și ortografia românească cu litere latine*, în vol.: Institutul de Lingvistică al Academiei R.S. România, *Studii de limbă literară și filologie*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1972, p. 67-75.
- Șteu, 1976** = Flora Șteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, [București], Ed. Academiei R.S. România, 1976.
- Șteu, 1976 a** = Flora Șteu, *Nonconformismul ortografic de la „filosofie” la „sofopoietică”*, în „Ramuri”, XII, nr. 1, 1976, p. 9-15.
- Șteu, 1984** = Flora Șteu, *Introducere în studiul ortografiei românești*, în vol. *Sinteze de limba română*, Ed. Albatros, București, 1984.
- Șteu, 1986** = Flora Șteu, *Dificultățile ortografiei limbii române*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1986.
- Șteu, 1992 a** = Flora Șteu, *Argumente academice din „Academica” în problemele ortografiei*, în LR, XLI, nr. 4, 1992, p. 219-224.
- Șteu, 1992 b** = Flora Șteu, *O retractare cu privire la â*, în LR, XLI, nr. 9, 1992, p. 476-477.
- Șteu, 1992 c** = Flora Șteu, *Ortografia limbii române între sentimente și responsabilități*, în Bul. S.Ș.F, 1991-1992, p. 37-39. Articol republicat în RLȘL, Chișinău, nr. 6 (144), 1992, p. 89-91.
- Șteu, 1993** = Flora Șteu, *În discuția despre ortografie, Nicolae Manolescu impresionat de argumente amăgitoare*, în „Evenimentul zilei”, II, nr. 253/I, 26 aprilie 1993, p. 6.

- Șuteu, Șoșa, DOLR** = Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *Dicționar ortografic al limbii române*, Ed. Vestala, Atos, București, 1993.
- Șuteu, Șoșa, OLR** = Flora Șuteu, Elisabeta Șoșa, *Ortografia limbii române. Dicționar și reguli*, Ed. Floarea darurilor, Saeculum I.O., București, 1995.
- Șuteu, 1996** = Flora Șuteu, *Questions ouvertes dans l'histoire de la langue roumaine*, în „Balkan Archiv”, Band 11: *Rumänisch: Typologie, Klassifikation, Sprachcharakteristik*, Hsg. i. A. d. Südosteuropa Gesellschaft - München, W.V. A. Lehmann, Veitshöchheim b. Würzburg, 1996. p. 45.
- Tabarcea, 1993 a** = Cezar Tabarcea, *Chestiunea lui sunt și â*, în „Cotidianul”, III, nr. 44, 23 februarie 1993, p. 3.
- Tabarcea, 1993 b** = Cezar Tabarcea, *Cât ne va costa â ?*, în „Tineretul liber”, V, nr. 887, 12 martie 1993, p. 6.
- Tabarcea, 1993 c** = Cezar Tabarcea, *De drag, lingviști...*, în „Dilema”, I, nr. 31, 13-19 august 1993 [nr. cu tema: *Diletantismul, nimic nou*], p. 16.
- Tabarcea, 1994** = Cezar Tabarcea, *Ideologizarea lingvisticii*, în „România literară”, XXVII, nr. 28, 27 iulie - 2 august 1994, p. 3.
- Tănase, 1993** = Eugen Tănase, *Nu, de data asta lingviștii n-au dreptate*, în „România literară”, XXVI, nr. 12, 1 - 7 aprilie 1993, p. 15.
- Teiuș, 1993** = Sabina Teiuș, *Vechea și noua ortografie a limbii române*, în „Tribuna”, V, nr. 11, 24 martie 1993, p. 8.
- Titkin 1889** = H. Tiktin, *Manual de ortografia română*, I. Cuppermann, Iași, 1889.
- Titkin DRG** = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch. Dicționar român-german*, I-III, Imprimeria Statului, București, (1895-) 1903-1925.
- Tóth, 1966** = S. Tóth, *Litera de tipar*, Ed. Științifică, București, 1966.
- Trabant, 1986** = Jürgen Trabant, *Gedächtnis und Schrift: Zu Humboldts Grammatologie*, în „Kodikas/Kode. Ars semeiotica”, Volume 9 (1986), Nr. 3-4, Gunter Narr Verlag, Tübingen, p. 293-315.
- Tranciuc, 1993** = Gabriela Tranciuc, *Â l-a învins pe I. Curtea Constituțională consfințește competența Academiei de a stabili normele de ortografie*, în „Adevărul”, nr. 378, 29 aprilie 1993, p. 2.
- Ucuta, 1797** = [Constantin Ucuta Moscopolitul, *Noua Pedagogie... (Abecedar aromânesc)*], *Νέα Παιδαγωγία ἤτοι Ἀλφαβηταριον Ευκολον* τ,υ μαθη,ιν τα' νέα παιδιά τα' ρ...ωμανο-βλάχικα γράμματα ει,ς κοινη'ν χρ,ησιν των Ρωμανο-βλάχων. *Νυν πρωτον Συνετέθη καί ε,,διορθώθη παρα' τ,υ αι,,δεσιμωτάτου ε,,ν ι...ερε,υσιν Κυρίου Κυρίου Κωνσταντινου* τ,υ Ούκ,υτα, Μοσχοπολίτου, Χαρτοφύλακος [καί] πρωτοπαπ,α ε,,ν τη Ποσάνια της μεσημβριν,ης Πρωσίας. Καί δι,,α,,ντ,υ χάριν ε,,δόθη ει,ς τύπον δια' καύχημα τ,υ Γένυς. *Ε'ν Βιέννη, Τύποις τ,ων Μαρκίδων Πούλιου* [Viena], 1797.
- Vasiliu, 1965** = Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Ed. Științifică, București, 1965.
- Vasiliu, 1973** = Emanuel Vasiliu, *Nu reformăm ortografia?*, în „Flacăra”, XXII, nr. 10, 3 martie 1973, p. 25.
- Vasiliu, 1979** = Emanuel Vasiliu, *Scrierea limbii române în raport cu fonetica și fonologia*, curs, Universitatea din București, 1979.

- Vasiliu, 1985** = Emanuel Vasiliu, *Fonologia*, în vol. *Limba română contemporană*, (vol. II), Ed. didactică și pedagogică, București, 1985.
- Vasiliu, 1991** = Emanuel Vasiliu, *Câteva momente semnificative în evoluția cercetărilor fonologice românești*, în „Academica” I, 1991, nr. 12, p. 11.
- Vasiliu, 1992** = Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria limbii*, Ed. Academiei Române, 1992.
- Vasiliu, 1993 a** = Emanuel Vasiliu, [Interviu] realizat de dna Oana Armeanu, în rev. „22”, IV, nr. 9 (161), 4-10 martie 1993, p. 15.
- Vasiliu, 1993 b** = [Emanuel Vasiliu], *Asupra modificării unor reguli ortografice*, [în numele Directorului Institutului de Fonetica și Dialectologie „Al. Rosetti” al Academiei Române], în „Adevărul”, 17 martie 1993. p. 6.
- Vasiliu, 1997** = Emanuel Vasiliu, *Hiat?*, în LR, XLVI, nr. 1-3, ianuarie-iunie 1997, p. 207.
- Vătășescu, 1997** = Cătălina Vătășescu, *Vocabularul de origine latină, din limba albaneză în comparație cu româna*, Ministerul Educației, Institutul român de tracologie, Bibliotheca Thracologica XIX, București, 1997.
- Vintilă-Rădulescu, 1993 a** = Ioana Vintilă Rădulescu, *66 % î din i?*, în rev. „22”, IV, nr. 9 (161), 4-10 martie 1993, p. 14.
- Vintilă-Rădulescu, 1993 b** = Ioana Vintilă Rădulescu, *Judecata lui Solomon și ortografia*, în „Dilema”, Anul I, nr. 11, 1993.
- Virtosu:Paleografia** = Emil Virtosu, 1978, *Paleografia româno-chirilică*, Ed. Științifică, București, 1978.
- Voinea, 1992** = Radu Voinea, [Discuții], în vol. [Iași, OLR], p. 117-118
- Vuia, 1993** = Ovidiu Vuia, *Scrisori către Academia Română... asupra sfintei noastre limbi...*, în „Academica” III, nr. 7, 1993, p. 15.
- Vraciu, 1980 a** = Ariton Vraciu, *Lingvistică generală și comparată*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1980.
- Vraciu, 1980 b** = Ariton Vraciu, *Limba Daco-Geșilor*, Ed. Facla, Timișoara, 1980.
- Vulpe, 1991** = Magdalena Vulpe, *Argumentul de autoritate*, în „România liberă”, 10 august 1991, p. 4; LR, XL, nr. 5-6, 1991, p. 229-232.
- Vulpe, 1992** = Magdalena Vulpe, *Geneza ortografiei din 1932*, în [Iași, OLR], p. 44-50.
- Vulpescu, 1970** = Romulus Vulpescu, *Cuvântul are trup*, în „Luceafărul”, nr. 48, 28 noiembrie 1970, p. 3.
- Vulpescu, 1974** = Romulus Vulpescu, *Pentru că există o estetică a grafiei*, în „Flacăra”, XXIII, nr. 14, 1974, p. 5.
- Vulpescu, 1993 a** = Romulus Vulpescu, *Le san jur, adică... (I)*, în „România mare”, nr. 141, Anul III, 1993, p. 4-5; [II], nr. 142, p. 12.
- Vulpescu, 1993 b** = Romulus Vulpescu, *Mortografia academică*, în „România mare”, nr. 182, Anul IV, 31 decembrie 1993, p. 4.

- Vulpescu, 1993 c** = Romulus Vulpescu, *Acagrafia ortodemică* (I și II), în „România mare”, nr. 198 și 199, Anul V, 22 și 29 aprilie 1994, p. 4.
- Wald, 1973** = Lucia Wald, *Sisteme de comunicare umană*, Editura științifică, București, 1973.
- Wald, 1996** = *Lingviști și filologi evrei din România*, prezentare și antologie de Lucia Wald, Editura Hasefer, București, 1996.
- Wald, 1998** = Lucia Wald, *Pagini de teorie și istorie a lingvisticii*, Editura All, București, 1998.
- Wright, 1995** = Georg Henrik von Wright, *Explicație și înțelegere*, Notă introductivă de Mircea Flonta, Traducere de Mihai D. Vasile, Humanitas, [București, 1995].
- Zafiu, 1991** = Rodica Zafiu, *Polemici, mituri, instituții (I și II)*, în „Lucaefărul”, Serie nouă, nr. 21 și 22, 13 și 20 mai 1991, p. 4.
- Zafiu, 1993 a** = Rodica Zafiu, *Reformă*, în „Lucaefărul”, Serie nouă, nr. 9 (157), 3 martie 1993, p. 4.
- Zafiu, 1993 b** = Rodica Zafiu, *Mitologice*, în „România literară”, XXVI, nr. 9, 11-17 martie 1993, p. 14.
- Zdrenghia, 1966** = Mircea Zdrenghia, *Pentru scrierea corectă a numelor de persoană*, în „Tribuna”, X, nr. 11, 1966, p. 6.
- Zeana, 1992** = Ionel Zeana, *Cântitsi trã armãnamî. Cãntece pentru aromãni*, Versiune paralelã armãnã-romãnã. Ed. Litorag & Ed. Cartea Aromãnã, Syracuse, NY - USA -Constanța, 1992. (Poeziile sunt precedate de un „Zbor di la editor” - T. Cunia - despre alfabetul aromãnesc.)
- Zugun, 1968** = Petru Zugun, *Din istoria ortografiei românești. O sută de ani de la apariția lucrării* Despre scrierea limbii române de Titu Maiorescu, în „Analele științifice ale Universității „A.I. Cuza”, Iași”, XIV, Fasc. 1, 1968, p. 43-60.
- Zugun, 1976** = Petru Zugun, *Limba română contemporană, fonetica și fonologia*, curs, Iași, 1976.
- Zugun, 1980** = Petru Zugun, *O sută de ani de ortografie fonetică*, în „Cronica”, XV, nr. 17, 1980, p. 7.
- Zugun, 1992** = Petru Zugun, *Importanța contribuției lui Titu Maiorescu la stabilirea principiilor ortografiei limbii române*, în [Iași, OLR], p. 39-44.